

**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**

Ю. М. Шевченко

**ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

Монографія

Мелітополь
2019

УДК 373.3.015.31:17.022.1

Ш 37

*Рекомендовано до друку вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(протокол № 13 від 24 квітня 2019 р.)*

Рецензенти:

О. А. Комар – завідувач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, доктор педагогічних наук, професор;

Є. А. Зеленов – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки й психології (Національний фармацевтичний університет (м. Харків));

А. В. Осіпцов - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини вищого закладу освіти «Маріупольський державний університет»

Ш 37 Шевченко Ю.М.

Готовність студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів: монографія. Мелітополь: ФОП Одрог Т.В., 2019. 371 с.

ISBN

Монографію присвячено однієї з проблем виховання майбутніх учителів початкової освіти – удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів. Розкрито теоретичний і методичний аспекти удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів у процесі професійної підготовки. Проаналізовано історичні витоки та сучасні концептуальні підходи до проблем духовно-морального спрямування. Запропоновано систему удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів та матрицю організації процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, надано методичні рекомендації.

Монографію адресовано науковим працівникам, керівникам і викладачам закладів вищої освіти, методистам з виховної роботи, докторантам, аспірантам, здобувачам вищої освіти.

УДК. 373.3.015.31:17.022.1

Ш 37

© Шевченко Ю. М., 2019

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	----------

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
---	----------

1.1. Аналіз поняття «готовність» у науковій літературі.....	9
1.2. Сутність і структура готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів	29
1.3. Методологічні підходи вдосконалення готовності студентів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів....	53

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПОЧАТКОВА ОСВІТА» ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	89
---	-----------

2.1. Стратегічні положення вдосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів.....	89
2.2. Проблема базово-креативних, загальних та специфічних здатностей майбутніх учителів у науковій та життєвій галузях культури	121
2.3. Педагогічне керівництво процесом удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів	149

**РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПОЧАТКОВА
ОСВІТА» ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....179**

- 3.1. Критерії, показники та рівні готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярі179
- 3.2. Стан процесу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів193

**РОЗДІЛ 4. ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ
ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ226**

- 4.1. Психолого-педагогічні умови вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.....226
- 4.2. Організація та координація процесу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів241
- 4.3. Методичні аспекти вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.....293

ПІСЛЯМОВА321

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....328

ПЕРЕДМОВА

Процеси глобалізації соціально-економічних і духовно-культурних перетворень значною мірою сприяють підвищенню ролі освіти й культури в сучасному суспільстві, відродженню духовності. Людство починає усвідомлювати значущість духовно-моральних цінностей освітньої системи ХХІ століття, яке є по суті епохою духовності, епохою Людини.

Найбільш важливою умовою безпеки суспільства є наявність і збереження системи культурних і духовних цінностей, що становлять ціннісний смисл людського буття. Саме педагог забезпечує в суспільстві відтворення й трансляцію духовних цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства. У руках майбутніх фахівців прийде всій планеті – формування нової людини з аксіологічно зорієнтованим гуманістичним мисленням.

Розкриття духовного потенціалу людини та співіснування в крос-культурному просторі необхідно починати з раннього дитинства, коли закладаються основи фізичного, психічного, психологічного, соціального та духовного здоров'я. Від того, яким дитина побачить і сприйме світ, якою вона розкриється цьому світові на початкових етапах свого розвитку, залежить її духовне зростання. Тому в цей період особливо важливо створювати сприятливі умови для всебічного розвитку учнів. У Державному стандарті початкової освіти (затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87) наголошено, що метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини та формування в неї цінностей.

Сучасній школі необхідний ініціативний учитель, який має високий потенціал духовного розвитку, здатний вирішувати на науковій основі творчі завдання в різноманітних педагогічних ситуаціях, що виникають у крос-культурному просторі та не мають наперед визначеного результату. Вочевидь, що виконати такі вимоги в педагогічній діяльності може лише педагог із високим рівнем професійного розвитку, здатний до постійного саморозвитку впродовж усього життя. Отже, підготовка студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-

культурному просторі повинна бути спрямована на вирішення однієї з найактуальніших проблем сучасності – виховання живої чистої душі учня через духовне наставництво, духовну взаємодію всіх учасників освітнього процесу (батьків, дітей, учителів), через організований крос-культурний простір, який сприятиме гармонізації дитини, формуванню внутрішнього світу людини, яка підростає. У зв'язку з цим постає надзвичайно важливе завдання – формування готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку дітей у крос-культурному просторі.

На основі наукових праць вітчизняних (І. Бех, Б. Нагорний, О. Олексюк, О. Семашко, Д. Чернілевський, Г. Шевченко та ін.) і зарубіжних (L. Bertalanffy, Z. Markocki, B. Komorowska, J. Collins, M. Rusiecki, D. Shaffer та ін.) ми визначили історичні аспекти зародження ідей духовно-морального розвитку особистості як соціальної цінності й основні тенденції, що сприяли впровадженню цих ідей. Праці І. Беха, О. Олексюка, О. Семашка, Б. Нагорного, Д. Чернілевського, Г. Шевченко та ін. дали змогу схарактеризувати проблему виховання духовних цінностей. Проблема виховання полікультурних цінностей знайшла своє відбиття у працях В. Андрущенка, М. Євтуха, Р. Девлетова, В. Кременя, Б. Лихачова, Т. Петракової, Д. Чернілевського та ін. Теоретичному осмисленню вагомості зазначеної проблеми як значущої цінності сучасного суспільства в аспекті глобалізації сприяли дослідження І. Беха, Є. Бондаревської, М. Боришевського, І. Зязюна, А. Капської, О. Олексюка, Г. Сагача, О. Сухомлинської, Т. Тюріної, Г. Шевченко та ін.

Спираючись на позиції класиків (Г. Ващенко, В. Зеньківський, М. Пирогов, С. Русова, К. Ушинський та ін.) та сучасних дослідників (А. Богущ, І. Бех, А. Євтодук, В. Жуковський, С. Кримський, Л. Москальова та ін.) ми обґрунтували тезу про те, що духовне виховання особистості сучасного українця має здійснюватися на засадах християнської морально-етичної системи цінностей. Праці Д. Балдинюка, Г. Гуменюк, О. Зубарева, В. Калініна, А. Міллера та ін. сприяли розумінню проблеми людини та її духовних цінностей.

Проблеми виховних аспектів освіти, культурологічних засад освітнього процесу, духовно-моральних основ виховання дітей молодшого шкільного віку знайшли своє відбиття у дослідженнях С. Бакуліної, І. Бех, О. Гордійчук, В. Долженко, О. Зарва, Т. Саннікової, О. Омельченко, К. Фоменко, Н. Іордакі та ін. Сучасні дослідники (М. Боритко, І. Колесникова, М. Корепанова, М. Крулехт, В. Петровський, Z. Markocki, V. Komorowska, M. Rusiecki та ін.) дійшли висновку, що саморозвиток особистості, яка підрастає, можливий лише за умов взаємодії з педагогом, який сам розвивається і здатен до самозміни.

Актуальність означеної проблеми для розвитку сучасної початкової освіти в Україні й аналіз стану практичної роботи закладів вищої освіти дали змогу виявити низку суперечностей між запитами та потребами сучасних дітей молодшого шкільного віку, обумовленими особливостями їхнього розвитку у крос-культурному суспільстві та станом готовності вчителів оптимально реагувати на такі запити й задовольняти потреби школярів; між суспільною значущістю виховання духовно-моральної культури особистості, яка зростає, й недостатньою розробленістю цієї проблеми в науково-теоретичному й методичному аспектах; між об'єктивною потребою українського суспільства у вихованні в молодших школярів духовно-моральної культури та неготовністю педагогів до вирішення зазначеного завдання на високому науково-методичному рівні; між сучасними вимогами суспільства до професійної компетентності вчителів початкової школи та реальною практикою підготовки таких фахівців; між потребою в налагодженні взаємодії суб'єктів виховного простору, сприятливого для виховання духовно-морального розвитку молодших школярів, і певною відсутністю таких зв'язків у реальній практиці; між об'єктивною потребою формування професійної компетентності випускників педагогічних закладів освіти на європейському рівні і невідповідністю вітчизняної системи готовності педагогічних кадрів вимогам Болонського процесу. Усе це зумовлює необхідність теоретичного осмислення сучасних проблем

щодо готовності майбутніх учителів початкової школи та її удосконалення.

Дослідження виконувалося відповідно до теми «Теоретичні та практичні аспекти формування загальнолюдських цінностей особистості у взаємодії з соціумом» (реєстраційний номер 0118U004190) науково-дослідної роботи кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Тема дисертаційної роботи затверджена на засіданні Вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України (від 30 квітня 2015 року, протокол №5) й узгоджена бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук України (від 23 червня 2015 року, протокол № 1050).

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ДУХОВНО- МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Аналіз поняття «готовність» у науковій літературі

Одним із основних завдань закладів вищої освіти, що визначені у 26 статті Закону України «Про вищу освіту», є «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах» [119]. Це передбачає значущість належної якості не лише навчальної, а й виховної роботи викладачів закладів вищої освіти, які мають формувати готовність студентів до успішної професійної самореалізації та саморозвитку. Відтак, система закладів вищої освіти покликана привести процес особистісного та професійного розвитку студентів у відповідність до сучасних вимог. Модернізація системи особистісного та професійного розвитку студентів має здійснюватися через нові підходи, і саме тому правомірним є дослідження процесів розвитку студентів у площині їхньої цілісної підготовки. Готовність студентів у різних сферах діяльності досліджувалась багатьма вченими. Тому осмислення готовності як інтегративної якості особистості є об'єктом наукових досліджень у багатьох галузях – філософії, психології, соціології, педагогіки тощо.

Проаналізуємо поняття «готовність» крізь призму словників. Поняття «готовність» в українській мові є похідним від слова «готовий» і щодо людини вживається у значенні особливого стану, що набувається завдяки досвіду та навчанню [287, с. 368].

У тлумачному словнику А. Івченка слово «готовий» пояснюється через декілька значень, а саме: «1) який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь; 2) який

висловлює згоду, схильний до чого-небудь або виявляє бажання зробити що-небудь; 3) який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь...» [135, с. 70-71].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «готовність» пояснюється як «стан готового» та «бажання зробити що-небудь» [61, с. 257].

Розглядаючи поняття «готовність», необхідно вказати на те, що у педагогічних словниках його ототожнюють зі словами «здатність», «спроможність», «компетентність»: «Компетентність – здатність (готовність) людини до практичної діяльності, до вирішення життєвих проблем, що ґрунтується на набутому життєвому досвіді здобувача знань, його цінностях, схильностях та здібностях. Компетентність розвивається на основі компетенцій (умінь)» [208, с. 80]. Інша думка щодо поняття «компетентність» простежується у довідковому виданні «Національний освітній глосарій: вища освіта» (за заг. ред. В. Кременя). У ньому поняття «готовність» не ототожнюється з поняттям «компетентність» і тлумачиться набагато ширше: «Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [205, с. 28-29]. Отже, зважаючи на цю думку, ми вважаємо, що поняття «готовність» у такому контексті є вужчим, ніж поняття «компетентність».

У свою чергу, поняття «здатність» (від «здатний – який може, уміє робити, виконувати що-небудь» [287, с. 600] є таким, що передує поняттю «готовність», адже здатності можна розвивати, а готовність до діяльності – результат цілісного набору сукупностей розвинених здатностей. Поняття «здатності» тлумачать як індивідуальні особливості людей, від яких залежить «набуття ними знань, умінь, навичок, а також успішність виконання різноманітних видів діяльності» [206, с. 679].

До того ж поняття «здатність» наділяють такими якісними характеристиками, як: 1) «чуттєва та когнітивна здатність» (англ. «sense»), що присвячена глибинній природі людини (наприклад, моральна здатність «moral sense», схильність до суспільного блага «common sense» та ін.) [107, с. 77]; 2) «пасивна здатність» та «активна здатність», що висвітлює та скеровує, насамперед, вчинки людини [107, с. 82]. Тут не можна не погодитися із основною ідеєю А. Печчеї щодо необхідності пошуку напрямів удосконалення якостей людини, а саме – мистецтву покращення особистості та формування необхідного вміння – розпалити іскру, що покладе початок розвитку людських якостей [233].

Слово «здатність» іноді ототожнюють зі словом «здібність», але ми вважаємо таку думку хибною, адже здібності тлумачать як «природні задатки, нахили до якоїсь діяльності, творчості» [287, с.602]. У синонімічний ряд до слова «здібність» входять лексеми «потенціал», «потенція», які є множиною здібностей і тлумачаться як «здібності, що можуть виявляться за певних умов» [287, с.602]. Виходячи з цього доходимо висновку, що розглядувані нами поняття можна подати у вигляді змістового ланцюжка: «задатки» – «здібності» – «здатності» – «готовність».

Іноді поняття «готовність» пов'язують зі словом «спроможність» («наявність сили, вміння тощо до здійснення чогонбудь» [288, с. 672]. Як показує контекстний аналіз наукових робіт, слово «спроможність» часто застосовується не лише для соціальних інституцій та різних об'єктів матеріальної культури (наприклад, конкурентоспроможність вищого закладу, фірми, санаційна спроможність підприємства, пропускна спроможність транспортного пункту тощо), а й для означення наявності сили й уміння людини виконувати певну діяльність (наприклад, творча і мистецька спроможність людини, конкурентоспроможність випускника вищого закладу освіти, антиципаційна спроможність особи тощо). Саме тому слово «спроможність» ми теж можемо використовувати в одному синонімічному ряду зі словом «здатність» і будемо вживати його й надалі як таке, що передує поняттю «готовність».

На нашу думку, готовність як сукупність особливостей особистості має забезпечувати перехід до здійснення діяльності. У самому змісті цього поняття ми бачимо, як мінімум, три смислових вектори, а саме: знанневий, почуттєвий, діяльнісно-практичний.

Важливим також виступає у змісті поняття «готовність» наявність першого досвіду, адже, як писав Я. Коменський, підготовка людини до здійснення виховання дітей та їхнього розвитку – це ще не справжня робота. Справжня робота це, як визначав чеський педагог, полягає у тому, щоб навчатися мудрості, яка зробить людину піднесеною, мужньою та великодушною [150, с. 228]. Цю справжню роботу, за висловом автора «Великої Дидактики», трубаперетворити у мистецтво: «...слід якомога більше дбати про те, щоб мистецтво впроваджувати належним чином моральність і істинне благочестя було поставлено належним чином у школах, щоб школи цілком стали, як їх називають, „майстернями людей“» [150, с. 229].

У етнопедагогіці готовність людини до праці й до життя постає однією з головних ідей. Традиції передавання трудового досвіду, професійних таємниць, як стверджують В. Євтух, А. Марушкевич, Н. Дем'яненко, В. Чепак, «сприяють підготовці до життя молодих поколінь, їх духовному прозрінню, усвідомленню своєї значущості у збереженні, поширенні та збагаченні накопичених віками своєрідних виховних норм нації» [109, с. 100-101]. Велике значення для всебічного розвитку дитини має перший вчитель, який, за словами О. Савченко, залишає спогад у душі кожної людини. Саме перший вчитель, за її висловом, навчає «найскладнішої людської діяльності – вмінню вчитися, спілкуватися з природою, книжкою, людьми» [261, с. 3]. У зв'язку із запровадженням нового Державного стандарту початкової освіти (21.02.2018 р.) маємо наголосити на меті початкової освіти – «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [243]. Отже, сучасне суспільство потребує нової генерації майбутніх учителів, які мають бути готовими до реалізації

цієї складної мети. Готовність до роботи з дітьми – це важлива проблема, яка є предметом дослідження різних галузей науки.

Розглянемо термінологічне поле цього поняття. Учені В. Андрущенко та І. Передборська стверджують, що готовність до дії є установкою (В. Андрущенко, І. Передборська) [324, с. 216]. У свою чергу, слово «установка» в тлумачному словнику основних філософських термінів пояснюється як «фіксована спрямованість свідомості людини, стан її психіки, який полягає у визначеній зорієнтованості, схильності та готовності до прийняття і використання певних стереотипів поведінки або мислення» [232, с. 173]. Поняття «здатність», що передує «готовності», ототожнюється у філософському словнику (авт. Д. Жуліа) із фізичною та моральною можливістю і класифікується через три здатності душі: «чутливість – здатність відчувати, інтелект – здатність розуміти, активність – здатність діяти (наміри, воля, свобода)» [115, с. 425]. До цих рубрик додається «афективність» (здатність до почуттів любові, ненависті тощо), що відрізняється від чуттєвості – здатності до відчуттів (елементів сприйняття) [115, с. 425].

У соціології підґрунтям для розуміння терміну «готовність» розроблені теорії соціальної установки (концепції, згідно з якими стійкі нахили й схильності, готовність до дії лежать в основі діяльності людини). Так, у словнику-довіднику правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів зазначено, що саме ці концепції є важливими для вивчення різних видів поведінки людини у соціумі [289, с. 140]. Готовність людини успішно виконувати певну діяльність у цьому словнику називають уміннями, що засновані на знаннях і навичках [289, с. 232]. У іншому соціологічному словнику поняття соціальної установки (social attitude) трактується як відносно стабільне переконання, що зумовлює готовність індивіда до певної суспільної активності [160, с. 461].

Поняття «готовність» у міжнародній соціологічній енциклопедії пов'язане із широко визначеним поняттям «шкільна готовність». Воно, на думку авторів, включає пізнавальний розвиток, загальні

знання, підходи до навчання, соціальний та емоційний розвиток, стан здоров'я, вплив батьків та умови, у яких навчальні програми є найбільш ефективними для дітей [404, с. 439].

У іншій соціологічній енциклопедії (укл. Г. Райтцер (George Ritzer) готовність також розглядається у контексті «готовності до шкільного навчання». Зокрема, автори наголошують на динамічному вимірі готовності дитини до школи. Вони вказують на вагомі чинники, що здійснюють опір її успішності – незрілість, відсутність батьківської допомоги, відсутність моніторингу успішності дитини в школі тощо [426, с. 2655].

У цьому ж виданні, на відміну від інших соціологічних праць, поняття «готовність» тісно переплетено з поняттям «кар'єрна готовність». Автори відзначають, що кар'єру слід тлумачити як індивідуально сприйняту послідовність поглядів та поведінки, пов'язаних із досвідом та діяльністю людини протягом її життя. Враховуючи те, що поняття кар'єри є суб'єктивним і безпосередньо відноситься до особистого життя людини, автори наголошують на таких темах, які безпосередньо стосуються готовності до виконання певної професійної діяльності – окремі професійні інтереси, інтернаціоналізовані кар'єрні образи, раціональний вибір професії, фактичний досвід роботи, атрибути кар'єрної ефективності (психологічний успіх, ефективність, адаптивність, ідентичність), кар'єрна мотивація, лояльність та зобов'язання в організаційних умовах [426, с. 3286].

Найбільш широко поняття «готовність» подано у психологічній словниковій літературі. Так, у словнику Л. Виготського поняття «готовність» пояснюється через низку таких визначень, як здатність, потенційна дія, можливість праці [283, с.173]. У іншому психологічному словнику знаходимо тлумачення таких понять, як «готовність» та «внутрішня готовність до діяльності». Готовність, на думку авторів-упорядників словника – це активно-дієвий стан особистості, установка на вибір певної лінії поведінки, зібраність, змобілізованість сил на досягнення мети та виконання завдань. Для готовності до дій необхідні, як вважають автори-укладачі, знання,

уміння, навички, наполегливість, рішучість до здійснення дій. Цінним для нашого дослідження є вислів про те, що готовність до певного виду діяльності передбачає наявність у людини певних мотивів і здібностей. Автори-укладачі (В. Синявський, О. Сергеєнкова) наводять психологічні передумови виникнення готовності до виконання певної діяльності (розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання досягнути успіху, визначення послідовності дій і способів роботи). Внутрішня готовність до діяльності пояснюється ними як високий рівень розвитку мотивації людини, її пізнавальних, емоційних, вольових якостей, що здатні в сукупності забезпечити успішну майбутню діяльність. Також поняття «внутрішня готовність до діяльності» пояснюється як адекватна установка людини на її майбутню діяльність [248].

Також додамо, що поняття «аттїтуди» («attitude») у психологічній літературі розглядається як готовність людини реагувати як позитивно, так і негативно на об'єкти, людей, інститут, подію. При цьому позитивні аттїтуди щодо абстрактних об'єктів (чесність, свобода, справедливість тощо) є цінностями [247, с. 136]. Це принципово відрізняється від поняття «установка» («set»). Так, поняття «установка» у словниковій літературі розглядається як підготовча реакція організму, за допомогою якої він «отримує настанову на відому форму поведінки, й увесь механізм добору зводиться ні до чого іншого, як до внутрішнього, невиявленого проектування поведінки на відомі кінцеві результати, що змушують відкинути одні форми й прийняти інші» [283, с. 190] Отже, поняття «аттїтуд» розглядається як розумова абстракція людини, яку не можна визначити кількісно, натомість як «установка» – це підготовча реакція організму. Позитивні аттїтуди можна спостерігати через дії, пов'язані зі соціальним оточенням (наприклад, відданість людям як цінність, що спостерігається у ставленні індивіда до інших людей).

У психолого-педагогічному словнику (авт. В. Рибалка) поняття «готовність» пов'язується зі словом «потенційна». Потенційну готовність особистості вирішувати задачі зі знанням справи називають компетентністю, що включає декілька компонентів –

змістовний (знання), процесуальний (уміння й навички). Потенційна готовність вирішувати задачі, за тлумаченням автора словника, «передбачає знання сутності проблеми й уміння її вирішувати» [251, с.115]. Для успішного застосування знань у конкретних умовах діяльності, за думкою автора словникової статті, необхідне постійне оновлення знань, володіння «оперативними і мобільними знаннями» [251, с. 115].

Готовність до творчої праці, на думку В. Рибалки, є одним із «інтегруючих показників високого рівня загальної і творчої вихованості» [251, с. 142]. Також автор пропонує до розгляду термін, що є дотичним до нашого дослідження – «особистісна готовність дорослих до навчання і виховання обдарованих дітей». Цей термін, за В. Рибалки означає «сукупність сформованих особистісних властивостей, що забезпечує успішне засвоєння дорослою людиною системи знань про обдарованість, умінь підходити до розв'язання проблем обдарованої молоді і навичок ефективної роботи з нею на будь-якому етапі її життєвого шляху в умовах неперервної освіти» [251, с.197].

Готовність дорослих до діяльності як концепту набуває значне поширення у сучасній андрагогіці. Так, у «Міжнародній енциклопедії освіти» (ред. П. Петерсон) зазначається, що основними чинниками для прогнозування подальшого навчання людини є попередній навчальний досвід. Автори доводять, що накопичені знання, навички та інші ознаки, що репрезентують освітній рівень дорослої людини, безпосередньо пов'язані з імовірністю подальшого навчання. Дорослі, чия освіта перебуває на низькому рівні, мають недостатній рівень самовпевненості через поганий педагогічний досвід і саме через це вони не мають готовності до отримання знань і навичок, і в них недостатня мотивація до навчання. Також автори зазначають, що низька готовність до навчання є суттєвим диспозитивним бар'єром у дорослих людей [403, с. 247]. Отже, пізнавальні здібності людини, її мотивація до отримання високого ступеня освіти впливають на накопичення навчального досвіду для подальшої діяльності.

Багатозначне слово «готовність» у педагогічній науці асоціюється з різними ознаками та характеристиками, зокрема й віковими.

Готовністю до праці Н. Мойсеюк називає «наявність в учня широкого діапазону мотивів процесуального та результативного плану діяльності, суб'єктивних цілей діяльності, орієнтування у зовнішніх і внутрішніх (наявність знань, умінь, досвіду, здібностей тощо) умовах праці; здатність до самоактуалізації і самореалізації в діяльності; самоконтролю, самооцінки, самокорекції її процесу» [196, с. 633]. Щодо змісту теоретичної та практичної готовності вчителя автор надає таке визначення: 1) «зміст теоретичної готовності вчителя виявляється в узагальненому умінні педагогічно мислити, що передбачає наявність у педагога аналітичних, прогностичних, проєктивних, а також рефлексивних умінь» [196, с. 147]; 2) «зміст практичної готовності вчителя виражається у зовнішніх (предметних) уміннях, тобто в діях, які можна спостерігати. До них належать організаторські і комунікативні уміння» [196, с. 149].

У педагогічному словнику знаходимо вислів «внутрішня готовність», яку характеризують крізь усвідомлену установку на майбутню діяльність людини, що «зумовлена високим рівнем розвитку мотиваційних, пізнавальних, емоційних, вольових процесів особистості/колективу, що забезпечує її успішність» [285, с. 14]. Потрібно одразу зауважити, що в цьому словнику наявне поняття «підготовленість», яке взаємопов'язане із поняттям «готовність». Так, теоретична підготовленість педагога розглядається як «набуття суб'єктивно значущих знань для педагога, що створює не тільки образ проєктованого виховного результату, але й образ, концептуальну модель системи засобів або технологій досягнення поставленої мети», тоді як практична підготовленість педагога пояснюється як «сформованість в організатора навчально-виховного процесу готовності діяти в конкретній педагогічній ситуації, застосовуючи відповідні обставинам засоби, методи, прийоми виховної діяльності» [285, с. 66-67]. До практичної підготовленості укладач ще додав такі складники, як технологічна озброєність та

умілість. Крім того, у вказаному словнику розглядається поняття «професійна готовність», що означає «психологічну, психофізіологічну, фізичну готовність (тобто професійну придатність) та науково-теоретичну і практичну підготовку педагога» [285, с. 72].

У межах наявного підходу до розвитку здатностей (філософія викладання, яка акцентує увагу на здатності викладачів застосовувати знання для розвитку готовності студентів на практиці [393, с. 105]) Дж. Коллінз, Н. О'Браєн (John W. Collins, Nancy Patricia O'Brien) готовність до роботи розглядають як «знання, навички та ставлення, необхідні для виходу на робоче місце» [393, с.193]. Автори наголошують, що до поняття «готовність до роботи» можуть бути включені як загальні навички роботи безпосередньо на робочому місці (вчасне прибуття, розуміння та виконання обов'язків, планування робочого часу, знайомство з колегами тощо), так і більш конкретні навички, які безпосередньо застосовуються до певних посад [393, с. 193]. Враховуючи такий підхід, готовність майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів ми будемо розглядати не як загальні навички роботи, а як конкретні навички, що необхідні для цієї діяльності у початковій школі безпосередньо на посаді вчителя початкових класів.

Готовність до виконання такої діяльності та внутрішні інтереси студентів у сукупності збільшують їх мотивацію до досягнення успіху в навчанні, на практиці. Як потужна сила до набуття знань, навичок мотивація майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів наповнює рішучістю, веде до позитивних змін. Саме така діяльність, на нашу думку, стає цінністю в умовах розвитку Нової української школи. Якщо майбутні вчителі мають тільки поверхові уявлення про майбутню діяльність, зокрема у сфері духовно-морального розвитку дитини, то проведення ними розвивальних занять можна назвати педагогічним дилетантизмом, що протистоїть розглядуваному нами поняттю «готовність».

Готовність майбутніх учителів до професійної діяльності – проблема, пов'язана із кадровою політикою у сфері освіти. Саме тому

дискусії навколо цих термінів мають якнайвиразніше презентувати ті принципи державного управління вищою освітою, які в найкращий спосіб зможуть забезпечити процеси розвитку духовних цінностей в освіті, формування та підтримку моральних норм та ідеалів відповідно до очікувань суспільства.

На рівні державних ініціатив, як зазначається в «Енциклопедії освіти», проблема готовності випускників вищих закладів освіти до активної свідомої діяльності безпосередньо на робочому місці не є новою і розглядається в різних країнах. Наприклад, американські роботодавці, представники бізнесу, витрачають багато коштів для того, щоб випускники вищих шкіл були готові вирішувати завдання безпосередньо на робочому місці. Американська система освіти, як переконують Дж. Меслін, М. Кеннон (John Maslyn, Mark Cannon), має суттєвий недолік, адже випускники вищих шкіл не готові адекватно працювати. Автори схиляють до думки про те, що загальні категорії навичок готовності складаються з базових академічних навичок, мислення вищого порядку, навичок розв'язувати проблеми міжособистісного характеру, навичок роботи в команді, здатності брати на себе ініціативу та відповідальність тощо [396, с.732-735].

Про кар'єрну готовність у XXI столітті йдеться й у державних стандартах освіти Сполучених Штатів Америки. Це означає, що на глобальному ринку праці цифрової доби необхідна навчальна програма з прискореними темпами навчання. Студенти, які набувають кар'єрної готовності, потребують можливостей збирати, розуміти, оцінити, синтезувати інформацію, що міститься в різних джерелах, знаходити нові ідеї, проводити оригінальні дослідження для того, щоб відповідати на різні питання та розв'язувати різні проблеми: «І хоча засоби масової інформації та технології ніколи не залишалися поза увагою освітніх та культурних досліджень, зазначені в освітніх стандартах країни, вони вимагають переосмислення зв'язку між освітньою політикою, технологічним конкурентним ринком та "інституційними механізмами ринкового характеру"» [397, с. 320].

У іншій країні – Індонезії – ця проблема також виводиться на державний рівень. Так, питання готовності студентів до роботи

вирішують за допомогою партнерства держави (Міністерство освіти) та приватного бізнес-сектору. Саме ця галузь найбільше вимагає підготовлених працівників. Система державної освіти надає студентам основи готовності до роботи, тоді як приватна галузь – навчає конкретним робочим навичкам. Таке партнерство дозволяє йти до досконалості у проектуванні збалансованого підходу до підготовки майбутнього працівника [435, с. 615].

Отже, наведені визначення доводять, що в науковій літературі поняття «готовність» тлумачиться переважно як усвідомлена установка на майбутню діяльність людини, особливий активно-дієвий стан, що був розвинений завдяки здатностям, набутим знанням, вмінням, навичками та досвіду. Таким чином, поняття «готовність» є базовим поняттям дослідження та категорією педагогічної науки. Разом з тим, і до сьогодні ми спостерігаємо, що його однозначного визначення у науковій літературі не існує. Отже, невизначеність понять, що безпосередньо пов'язані з проблемами освіти, призводить до певних труднощів у розвідках щодо готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Це спонукає до більш детального розгляду цього поняття у працях сучасних учених.

Різні аспекти готовності вчителів до роботи у школі, питання готовності та професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності розглядають такі вчені, як О. Антонова, Н. Батечко, І. Бех, І. Богданова, І. Зязюн, О. Дубасенюк, Л. Коваль, Л. Мільто, К.Пасько, Г.Сагач О. Семенов, Т. Семенюк, С. Сисоєва, Д.Чернилевський та ін.

Так, поняття професійної готовності майбутніх соціальних педагогів вивчає І. Богданова. Вчена вважає, що така готовність є інтегративною якістю, яка «розглядається як складне особистісне утворення, що містить у собі професійно-моральні погляди й переконання, професійну спрямованість психічних процесів, професійні знання, уміння і навички, налаштованість на педагогічну працю, здатність до подолання труднощів, самооцінки результатів цієї праці, потребу в професійному самовдосконаленні» [42, с. 60]. Авторка доводить, що компонентами готовності до професійної

діяльності мають виступати – «професійна самосвідомість, ставлення до діяльності чи настанова (для ситуаційної готовності), мотиви, знання про предмет і способи діяльності, навички і вміння їх практичного втілення, а також професійно значущі якості особистості». До наукового обігу вона вводить поняття «мобілізаційна готовність майбутнього соціального педагога» і трактує його як «сукупність багаторівневих особистісних утворень, що проявляються на рівні емоційно-чуттєвої, вольової та інтелектуальної сфер» [42, с. 60]. Разом із тим, І. Богданова вважає, що мобілізаційна готовність майбутнього педагога до саморозвитку має трактуватися як «фундаментальна здатність успішно виконувати будь-яку діяльність завдяки самоналаштуванню на контроль своїх дій» та, відповідно, характеризуватися «вольовою активністю як самонастроювання на мобілізацію вольових зусиль; емоційним настроєм як самоналагоджування на мобілізацію захисних та управлінських резервів організму; енергодійністю як самодетермінації на успішний результат діяльності» [42, с. 60].

Питання підготовки майбутніх вчителів у системі «коледж-університет» на прикладі спеціальності «Початкова освіта» досліджувала Н. Денисова. Автор конкретизує структуру та зміст психолого-педагогічної підготовки майбутніх вчителів в системі, вказує на основні напрями, що дозволять оновити зміст такої підготовки завдяки новим концепціям і технологіям, узагальненню українського та міжнародного досвіду у вищій педагогічній освіті. Зокрема, вчена доводить, що за своїм змістом підготовка майбутніх учителів узгоджена з реальними потребами вчителя певної кваліфікації, і за своїм характером є практико-орієнтованою. Така підготовка, на думку автора, забезпечується завдяки розробкам «профілів та кваліфікаційних характеристик у навчальних програмах загальнотеоретичних дисциплін, курсах практичної педагогічної, методичної підготовки» [94, с. 11]. Для покращання готовності майбутніх вчителів вчена пропонує зміст психолого-педагогічних дисциплін збагатити реальними завданнями закладів освіти, надмірну інформацію вилучити із обов'язкових спеціальних дисциплін,

програми педагогічної самоосвіти, навпаки, розширити, а самих студентів орієнтувати на розв'язання наявних педагогічних завдань, які ставляться у школі. Вагоме місце авторка надає організації різних педагогічних практик (як пасивної, так активної), обґрунтовує необхідність стажування студентів та їх залучення до науково-дослідної роботи. Однією з пропозицій автора є зменшення кількості лекційних занять, натомість для практичних занять – збільшення. Слушним зауваженням є необхідність організації допрофесійного навчання, а з випускниками (молодими фахівцями) вона пропонує організувати творчу співпрацю для надання їм підтримки [94, с. 11].

Готовність майбутнього вчителя діяти в конкретній педагогічній ситуації розкривається у монографічному виданні «Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності» (авт. О. Дубасенюк, Т. Семенюк, О. Антонова) [102]. Автори вважають, що теоретична і практична підготовленість майбутнього вчителя входить, як підструктура, у професіоналізм діяльності. При цьому теоретична підготовленість, на думку авторів, має передувати практичній і поєднуватись із загально особистісним розвитком майбутнього фахівця [102, с. 7]. Як наголошують вчені, сьогодні підготовка майбутніх учителів здійснюється у таких напрямках: як вчителя-предметника, який має виконувати функції класного керівника, як педагога-психолога, як соціального педагога [102, с. 8].

Як сукупність якостей особистості, що забезпечують успішне виконання професійних функцій «готовність до педагогічної праці» розкривається у монографії «Теоретико-методологические основы развития профессиональной деятельности учителя» (авт. О. Морозова, В. Сластьонін, Ю. Сенько та ін.) [306]. Автори вважають, що готовність до педагогічної праці є одним із аспектів професіоналізму та включає до себе різні настанови на усвідомлення педагогічного завдання, моделі поведінки, що можуть бути у різних ситуаціях, визначення специфічних способів діяльності, оцінку власних можливостей у відповідності з майбутніми труднощами та необхідністю результатів [306].

Культуротворчий вимір професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи досліджує Л. Коваль. Автор розкриває чинники, що мають вплив на загальнокультурний та професійний розвиток майбутніх учителів початкової школи: здатність до самоосвіти, саморозвитку, спрямованість на кар'єрне зростання, спрямованість на здоровий спосіб життя. Автор вважає, що у студентів потрібно формувати усвідомлення того, що тільки сумлінна праця, яка є висококваліфікованою, зможе забезпечити людині у подальшому гідне життя: «Проблема виховання швидкої орієнтації і мобільності на ринку праці, бажання працювати й заробляти чесною працею є важливою та актуальною для педагогічної практики» [147, с. 85].

Для готовності студентів вищих закладів освіти до виховної роботи існують певні курси і програми, що ознайомлюють їх із різноманітними ідеями, педагогічними концепціями, теоретичними наробками зарубіжних філософів, психологів, педагогів, філософів, які аналізуються на курсі «Історія педагогіки». Для готовності майбутніх учителів важливе місце мають повчальні приклади педагогів-новаторів – майстрів педагогічної справи. Ці питання мають місто у працях Л. Мільто. Так, вчена вважає, що освіта у різних концепціях розглядалася як «феномен культури і культуротворчості, що є складовою педагогічної майстерності, і містила філософсько-педагогічні ідеї, професійно-ціннісні орієнтації, універсальні способи пізнання й перетворення педагогічної дійсності» [190, с. 325]. Але для кращого розуміння розвитку ідей щодо готовності майбутніх вчителів до діяльності потрібні справжні зразки – вчителі-майстри (Ш. Амоношвілі, М. Гузик, О. Захаренко, М. Палтишев та ін.), було створено новаторський рух, де ядром була «педагогіка співробітництва»: «...педагогічний рух новаторів був створений самими вчителями, які прагнули знайти нову методологію в педагогіці. Ядром новаторського руху була педагогіка співробітництва, а представниками даного педагогічного напрямку були як досвідчені вчителя-практики, так і прогресивні викладачі

вузів, які розробили оригінальні навчально-виховні методики» [191, с. 95].

Набутий професійний досвід та педагогічна практика у процесі становлення фахової компетентності майбутнього вчителя має, на думку К. Пасько, «безпосередню взаємодетерміновану екстраполяційну залежність». Авторка констатує, що сьогодні різні види підготовки майбутніх вчителів (психолого-педагогічна, культурологічна, комп'ютерна, методична, практична та ін.) залишається проблемою, а об'єктивною необхідністю в Україні постає модернізація педагогічної освіти. Практичну готовність майбутнього вчителя К. Пасько розглядає як найважливіший компонент майбутньої професійної діяльності і тлумачить її як «наявність сформованих на необхідному рівні професійно-педагогічних умінь і навичок» [225, с. 15]. Науковець переконує, що на різні види готовності до виконання професійної діяльності (психофізична, психологічна, науково-теоретична) практична готовність має позитивний вплив.

Проблема готовності майбутнього вчителя до діяльності має місце у роботах І. Зязюна, Г. Сагач. Вони зазначали, що кожен, хто обирає педагогічну професію, стикається із тим що у жодному розділі педагогіки не існує системи практичних вправ, які б на підсвідомому рівні розвивали практичні уміння [127, с.102]. На рівні підсвідомості здібності формують через напружену працю. Дотримання правил, на думку авторів, чисельне виконання вправ мають проходити в постійному тренінзі. Учені ставили запитання: «Як розвивати педагогічні здібності?» і відразу ж наводили спосіб – тренування в умовах педагогічної навчально-виховної дії [127, с.103-104]. Вони вважають, що той, хто на все життя обирає педагогічну професію, має володіти таким особливостями, як: «умінням шанувати і любити людей більше себе; умінням пожиттєво набувати знання і різні аспекти людською досвіду – теоретичний, практичний, естетичний; умінням передавати різновиди досвіду учням» [127, с.117].

Готовність до продуктивної праці, за висловом таких авторів, як С. Сисоева, Н. Батечко, знаходиться у залежності від викладача

вищого навчального закладу, який формує особистість студента. У монографії «Вища освіта України: реалії сучасного розвитку» обстоюється така думка: «Від рівня теоретичних знань викладача, ступеня сформованості педагогічних умінь і навичок, педагогічної техніки, культури спілкування, педагогічної етики залежить формування майбутнього фахівця не лише як професіонала, а на всебічний розвиток його як особистості» [276, с. 49] автори доводять, що на підвищення професіоналізму педагогів, їх готовності до формування творчої особистості майбутнього фахівця має бути зорієнтована, насамперед, державна освітня політика [276, с.50]. Новий тип викладання, на думку авторів, має бути орієнтований на інновації та цінності, а отже, необхідно звернути увагу на теоретичну, професійну підготовку викладачів вищих закладів освіти, враховуючи при цьому ціннісно-мотиваційну доміную, характерну для педагогічної професії [276, с.52]. Запропонована авторами ідея щодо створення сучасної системи підготовки вчителів є, як на нашу думку, слушною. Зокрема, актуальною постає вимога щодо основи готовності майбутніх вчителів – академічної освіти. Удосконалення професійних умінь учителя має відбуватися, за їх висловом, у процесі безперервної педагогічної освіти. Наведемо також і думку про те, що виховання європейської молоді, яка має стати «громадянами світу», передбачає включення у навчальні програми «вивчення іноземних мов; релігійну расову та суспільну толерантність» [276, с.123].

Подібна думка щодо підготовки майбутніх фахівців з високими духовно-моральними цінностями існує і у роботах Д. Чернілевського. Зважаючи на деякі позитивні тенденції в освіті нашої країни, вчений класифікує наявні проблеми, серед яких однією з стрижневих постає мотиваційна, емоційна та інтелектуальна невідповідність більшої частини населення до сприйняття «духовного змісту традиційної культури» [340, с.51]. Цю проблему він пов'язує із кадровою проблемою, де готовність майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку дитини на державному рівні не вирішена. Учений надає увагу оновленню діяльності викладачів вищої школи, адже, за його висловом, вища школа є основоположним механізмом усієї системи

освіти, науки, культури й розвитку людських ресурсів, і саме вища школа «повинна взяти на себе місію виховання інтелігенції як етичного ідеалу суспільства» [340, с. 47]. За твердженням ученого, викладач має не тільки передавати й актуалізувати систему цінностей освіти і культури, а й передавати власні особистісні цінності, які мають великий вплив на готовність майбутніх фахівців здійснити моральний вибір, формувати його здатність до збагачення культури всього людства.

Готовність майбутніх фахівців до зведення процесу виховання в сучасній соціокультурній ситуації – проблема, що висувається у роботах І. Беха. Беззаперечною є думка вченого про те, що у зв'язку з сучасною ситуацією та переосмисленням сутності виховання питання підготовки спеціалістів в університетах набувають значної уваги. Підготовленість спеціалістів має характеризуватися їхньою сформованою здатністю «здійснити глибинні якісні зміни у своїй діяльності на основі діалектичної єдності традицій і новаторства». Важливу роль у роботах І. Беха відведено формуванню нового педагогічного мислення, як безумовного прийняття «педагогом природи дитини такою, якою вона є, опора на духовні цінності, на діалогічне спілкування зі школярами, піклування про їхнє фізичне й моральне здоров'я, створення атмосфери педагогічної комфортності та «аури добра», прагнення педагогів до самовдосконалення – у цілому все те, що сприяє вивільненню сутнісних сил і дитини, й самого вчителя з метою розвитку та самоактуалізації їхньої особистості» [32, с. 16].

Досліджуючи проблему готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку дитини, ми враховували думки О. Столяренко про те, що одним із інноваційних засобів удосконалення процесу розвитку особистості є міжособистісна суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Учасники такої взаємодії, розкриваючи свій потенціал у культурно-освітньому просторі, мають, насамперед, розглядатися «в контексті спільної діяльності, спрямованої на формування у школярів системи моральних знань, здатності до

гуманної поведінки, творчого потенціалу, активної громадянської позиції» [298, с. 89].

До проблеми нашого дослідження слухними є наукові розвідки О. Семеног. Вчена наголошувала на важливості професійної спрямованості майбутнього вчителя, на необхідності поглиблення та удосконалення навчальних практик у вищих закладах освіти, на актуальності проблеми формування мовно-мотиваційної, комунікативно-інформаційної, операційно-діяльнісної готовності до таких видів діяльності, як творча педагогічна, наукова, самоосвітня [271, с.4]. Учена О. Семеног на прикладі майбутніх учителів української мови і літературі доводить, що для того, щоб ефективно забезпечити формування готовності студентів до педагогічної діяльності, потрібно органічно поєднати зміст, форми, методи таких видів підготовки, як навчально-пізнавальна, науково-дослідна, практична, та спрямувати їх на розвиток професійної компетентності: «...рівень готовності випускників факультетів української філології педуніверситетів до педагогічної діяльності зростає, якщо зміст навчання буде конкретизовано пізнавальними, дослідницькими, індивідуальними завданнями, інтегрованими спецкурсами професійно-педагогічного, методичного, етнокультурознавчого спрямування, навчально-методичним супроводом, у т.ч. на електронних носіях» [271, с. 7]. Готовність до педагогічної діяльності, за висловленням О. Семеног, зумовлює сукупність професійних компетенцій, які включені у таку інтегральну особистісну якість, як професійна компетентність [271, с.16]. Для нашого дослідження важливим є твердження, що виведено вченою стосовно готовності майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: «...готовність є складним соціально-психологічним утворенням, яке містить у собі комплекс професійно-педагогічних знань, умінь, навичок, а також відповідних почуттів, мотиваційно-оцінних якостей особистості, необхідних для здійснення успішної педагогічної діяльності в умовах компетентнісно-орієнтованого навчання і виховання» [271, с. 19].

Таке розуміння готовності майбутнього вчителя, на наш погляд, є найбільш влучним і об'ємним. Науковець чітко визначає необхідність з боку студентів оволодіння комплексом знань про духовну культуру свого народу у «діалозі» з іншими культурами, формування наукового світогляду, тим самим зважаючи на активну роль самого студента, що має професійну орієнтацію на вибір професії педагога.

Аналіз наукових напрацювань сучасних вчених демонструє відсутність єдиного підходу як до тлумачення самого поняття «готовність майбутнього вчителя», так і його специфічних ознак відповідно до різноманітних напрямків педагогічної діяльності. Однак вчені здійснюють спроби це поняття ототожнити із здатністю та компетентністю, що є складним, багатогранним явищем. Уважаємо, що поняття *«готовність майбутнього вчителя»* може використовуватись у широкому та вузькому значеннях: у широкому – *цілісна сукупність здатностей студента здійснювати позитивний вплив на всі процеси, пов'язані з гармонійним розвитком дитини, вміння якісно конструювати педагогічну систему на основі філософських, психологічних, педагогічних теоретичних надбань, дійових стратегій і тактик педагогічної діяльності; у вузькому сенсі – спроможність до цілеспрямованої розвивальної роботи в межах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною, надання допомоги у вирішенні конкретної індивідуальної проблеми.*

Опрацювання словникової літератури та наукових (як українських, так і зарубіжних) джерел (В. Андрущенко [324], О. Антонова [11], Н. Батечко [276], І. Бех [28], І. Богданова [42], І. Зязюн [127], О. Дубасенюк [102], Д. Жюліа [115], М. Кеннон [396], Л. Коваль [146], В. Кремень [161], Л. Мільто [190], Дж. Меслін [396], Н. Мойсеюк [196], К. Пасько [225], П. Петерсон [403], І. Предборська [245], В. Рибалка [250], О. Савченко [261], Г. Сагач [127], О. Семенов [270], Т. Семенюк [272], С. Сисоєва [276], Д. Чернілевський [339], Н. Якса [385] та ін.) дало змогу з'ясувати три змістовних вектори у понятті «готовність майбутнього вчителя», а саме: *знаннєвий, почуттєвий, діяльнісно-практичний*. До цього переліку додається, як

обов'язковий елемент, наявність першого досвіду, за допомогою чого поняття «готовність майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра» може бути теоретичної конкретизації та, відповідно, подальшої концептуалізації, зокрема, у межах глобалізації розгортання культурно-освітнього простору, що має досить значний вплив на зведення *цілісної системи удосконалення та саморозвитку здатностей майбутніх вчителів у вищих закладах освіти*. Сучасні трансформації в галузі вищої педагогічної освіти в Україні, поява новітніх антропологічних соціокультурних практик, тенденція зростання впливу діалогу культур на розвиток особистості заактуалізували цілий ряд питань щодо готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, а саме: потребу у новому підході щодо удосконалення та самоудосконалення здатностей особистості, що передують означеній готовності, у розвитку її знаннєвої, почуттєвої та діяльнісно-практичної сфер відповідно до проблем духовно-морального виховання дитини. Поза сумнівом, через набуття студентами першого досвіду духовно-морального розвитку дітей, що перетворить традиційний навчальний план у бік дуальної освіти, відбудуться певні зміни у психолого-педагогічній, соціально-виховній, науково-дослідницькій, інформаційно-технологічній, діагностичній, практичній та інших видах діяльності студентів. Логічним вважаємо введення нових елементів до безпосередньої практичної роботи у школі, що збільшить інтерес самих студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Про це у нашій наступній науковій розвідці.

1.2. Сутність і структура готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів

Розвитку нових підходів до організації загальноосвітньої й професійної підготовки вимагає система вітчизняної освіти, яка на сьогодні перебуває в стані модернізації, що обумовлена глобальними змінами, які відбулися в економічній і соціальній сферах. Одним з

основних таких напрямів модернізації вищої освіти є перехід на багаторівневу систему підготовки кадрів, викликаний інтеграцією України в європейський освітній простір, а також поділ курсу вищої освіти на два цикли – бакалаврат і магістратура.

Звертаючись до визначення сутності та структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів, необхідно розглянути базові поняття «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», «самоосвіта», що мають ключове значення для нашого дослідження, тобто необхідно зазначити, до здійснення якої діяльності повинен бути готовим майбутній учитель початкової школи.

Ключові поняття нашого дослідження – «духовність» і «моральність» – у деяких наукових джерелах сприймаються як єдність («духовно-моральний»). Власне «духовність» розглядається вченими як «основа формування смислів, настанов, цілей, які визначають поведінку людини» [324, с. 43-44], тоді як під «мораллю» розуміють «науку про добро і правила людської поведінки» [96, с. 256].

Учені вважають, що справжня освіта має бути духовною, моральною. І духовно-моральний розвиток кожної особистості (а в ідеальному варіанті – саморозвиток) у тривалій перспективі залежить не стільки від матеріальних ресурсів, як від інноваційних перетворень у системі самоосвіти. Аналіз наукових праць доводить, що поняття «розвиток особистості» (англ. *personality development*) ототожнюється із саморозвитком (англ. *self development*), але у їх змісті наявні й суттєві розбіжності.

У «Тлумачному словнику української мови» слово «розвиток» трактується в кількох аспектах. Так, у першому значенні розвиток описано як процес виникнення або підсилення чогось; у другому – як процес зростання, зміцнення чогось (наприклад, розвиток здібностей); у третьому – як послідовний, обґрунтований виклад чого-небудь; у четвертому – як процес удосконалення, покращання чого-небудь; у п'ятому – як процес інтенсифікації розпочатого; у шостому – як процес зміни якості чого-небудь, перехід від одного

якісного стану до іншого; у сьомому – як ступінь освіченості, культурності, розумової та духовної зрілості [135, с.404]. Отже, як бачимо, поняття «розвиток» актуалізує семантику процесуальності.

Слово «саморозвиток» у «Тлумачному словнику української мови» відсутнє. Натомість вміщено лексему «самоосвіта», що визначається як «здобування знань шляхом самостійних занять поза навчальним закладом, переважно без допомоги вчителя» [135, с.425]. Зауважимо, що самоосвіта як форма організації освітньої діяльності є поняттям більш широким і включає значення «саморозвиток», «самовиховання» і «самонавчання» [208, с.189]. В інших довідкових виданнях слово «саморозвиток» розглядається в різних контекстах. Так, саморозвиток особистості, як наголошують автори довідкового видання «Національний освітній глосарій», передбачає діяльність, що виокремлюється в індивідуальний вид лідерства [205, с. 31]. Слово «саморозвиток» представлено і як цінність освіти [208, с.93], і як самостійний розвиток життєвого досвіду [208, с.133] тощо. Поняття «саморозвиток» функціонує у проєктній педагогіці, у вітагенній педагогіці, акмеології й у багатьох випадках зводиться безпосередньо до розвитку психічних процесів особистості. У науці існує й таке визначення терміну «саморозвиток»: «самостійний розвиток учнями власного життєвого досвіду в аспекті розвитку (психічних процесів) – один із напрямів самоосвіти» [208, с. 194]. Водночас термін «саморозвиток» тлумачиться як «одна з форм саморуху систем, що має позитивну спрямованість. Джерело саморозвитку – внутрішні суперечності, притаманні системі (об'єктові, суб'єктові). Одна з іманентних властивостей соціального індивіда, пов'язана зі здатністю змінювати в позитивному (прогресивному) напрямі свій внутрішній духовний світ, соціальні властивості, якості для ефективної адаптації до соціального оточення та самореалізації» [73, с. 400]. Також учені зазначають, що саморозвиток відбувається у двох формах – неусвідомленій та вищій усвідомленій вольовій, однією з яких є самовиховання.

Ми дотримуємося думки про те, що духовно-моральний розвиток потрібен особистості для вдосконалення індивідуальних рис

та формування цінностей (Т. Василевська [54]; Є. Костик [156]), реалізації інтересів та здібностей (О. Хорошайло [334]), опанування етичних норм, становлення усебічно розвиненої індивідуальності (І. Сіданіч [277]), свідомого прагнення до власного духовного зростання та надання іншій людині допомоги в духовному дорослішанні (В. Ворожбіт [64]) тощо.

Додамо, що більшість дослідників послуговуються поняттям «духовно-моральне виховання». Так, у дослідженні І. Сіданіч воно трактується як «цілеспрямоване створення умов (духовні, матеріальні, організаційні) для всебічного гармонійного розвитку особистості» [277, с.191]. Підтримуючи цю думку, вважаємо, що поняття «духовно-моральний розвиток» має дещо інший контекст. Так, воно включає не інституційні, а суто особистісні характеристики індивіда, що зумовлено розвитком фактичної поведінки людини. У цьому плані слушною є думка Д. Шеффера про те, що, попри того, що існує безліч варіантів вираження власної поведінки, людина все ж розвивається в межах фактичної поведінки, яка обмежена вузьким діапазоном того, що прийнятне для стандартів своєї групи [417].

Оперуючи поняттям «поведінка», підкреслимо, що воно є полідисциплінарним і складним, адже поведінку, окрім педагогів, вивчають філософи, психологи, соціологи, юристи тощо. Зокрема, Т. Гарасимів вказує на множинність теоретичних підходів до визначення даного поняття (зокрема, натуралістичний, соціологізаторський), підкреслюючи при цьому різноманітність характеристик поняття «поведінка» та «діяльність». Нам імпонує його думка про соціальність поведінки кожної людини: «...однією з найістотніших властивостей людської поведінки є те, – визначає автор, – що вона соціальна за своєю суттю, формується і реалізується суспільством. Поведінка відображає процес соціалізації людини, передбачаючи адаптацію до соціального середовища з огляду на індивідуальні особливості особи» [72, с.232].

У такий спосіб ми доходимо розуміння того, що розвиток дітей молодшого шкільного віку спрямовується не лише професійно-педагогічною культурою та майстерністю учителя початкових класів,

а й культурою сім'ї та референтних груп, які є членами суспільства. Ми дотримуємося думки про те, що на сьогодні в умовах відкритого інформатизованого суспільства майже кожна людина може здійснювати вплив на розвиток молодшого школяра. І цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Тобто набуття особистісних рис та відповідне реагування на події частіше стає соціалізацією, а під час перебування у початковій школі – шкільною соціалізацією. Відтак, наскільки характер (керований або стихійний) шкільної соціалізації відповідає соціалізації дитини в сім'ї та суспільстві (у тому числі й у інформатизованому), наскільки гармонійними будуть впливи на особистість, настільки високим буде рівень її освіченості, культурності тощо.

За допомогою шкільної соціалізації молодші школярі отримують знання, уміння, навички, набувають тих компетентностей, які регламентовані сучасними стандартами початкової освіти. Натомість відзначимо, що не всі програми у початковій школі служать цілям духовно-морального розвитку особистості, який є суто індивідуалізованим процесом. На нашу думку, більшість дисциплін орієнтовані на вивчення предметів, а отже, не зорієнтовані на процеси, пов'язані з особистісним розвитком вихованців, що враховує їх індивідуальні потреби, нахили, інтереси. Духовно-моральний розвиток молодших школярів, на наш погляд, має відбуватись як мінімум за допомогою декількох способів. Перший – особиста поведінка індивіда, що регулюється системою моральних вчинків. Цьому способу відповідає така модель освіти, яка орієнтована на розвиток здатностей особистості, адже теоретична модель освіти, орієнтована лише на трансляцію знань, уже поступово втрачає свої позиції. Отже, контроль над діями, який в основному є безпосередньо особистою справою, має бути скерований на актуальні норми моралі, набутих через взаємодію з різними агентами соціалізації (батьки, учителі, однолітки, референтні групи тощо) і мають індивідуальний характер.

Другий спосіб – просування структури спілкування в системі особистісного зростання дитини. Як дитина молодшого шкільного

віку може ефективно взаємодіяти з іншими членами суспільства? Як вона може правильно налагодити контакт, зрозуміти внутрішній стан іншої людини, передати власне емоційне ставлення до оточення? Ці та інші аспекти, що стосуються і самодисципліни в позашкільному середовищі, й управління власним емоційним станом у взаємодії з іншими людьми, ще й сьогодні залишаються поза увагою детального вивчення вчителів початкової школи та поза межами ґрунтовних наукових досліджень.

Третій спосіб – тьюторський супровід активного пізнання особистістю духовного світу людства, закарбованого різними поколіннями в різних культурах за допомогою різних символічних знаків, сакрального мистецтва, архітектури тощо. Духовно розвинені діти стануть дорослими й передадуть усе, чого вони навчилися, своїм дітям. Різні культури, як мозаїка, складають картину духовності всього людства. Завдання кожної людини – привнесення до цієї картини новітніх ціннісних смислів. Отже, духовно-моральний розвиток молодшого школяра є набагато глибшим, розмаїтішим, більш індивідуалізованим, ніж конструювання певної навчальної програми. Такий розвиток більш точно характеризується як тривалий у часі процес, що залучає взаємозв'язки між різними біологічними, соціально-культурними, духовними впливами, відмінними в багатьох аспектах.

Чи готовий на сьогодні майбутній учитель користуватися хоча б одним із перелічених способів духовно-морального розвитку молодшого школяра? Аналіз чинних навчальних програм для підготовки студентів, практика роботи у вищому навчальному закладі доводять, що цей процес здійснюється без урахування системності та принципів науковості, хоча існують і поодинокі навчальні програми, орієнтовані на майбутніх учителів, та навчальні програми для вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі післядипломної освіти (В. Жуковський; С. Власова та ін.) [203]. Також додамо, що для духовно-морального розвитку молодшого школяра, як і для будь-якого напряму розвитку дитини, робота вчителів має бути сконцентрованою в ланці «родина – школа», тобто

повинен здійснюватися системний зв'язок між представниками цієї ланки. Цієї ж думки дотримується й О. Грицюта. Зокрема, вчена вказує на те, що центрами, де має формуватися особистість, розвиватися моральні якості, навички в поведінці, мають стати сім'я і школа, оскільки «традиційних національних родин з сімейними традиціями, нормами співжиття й поведінки, народною етикою й мораллю досить мало» [83, с. 69].

Для визначення структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів ми спиралися на розуміння поняття «структура», що описується як: «1) взаємозв'язані частини цілого, будова; 2) устрій, організація чого-небудь» [312, с. 758].

Нам імпонує думка А. Лігоцького щодо визначення поняття структури, яка, на відміну від функцій, характеризується повільними процесами великої протяжності. Вчений пише: «структура – це те, що поєднує окремі частини (елементи системи) в єдине, гармонійне ціле. Вона створюється через взаємодію елементів. Завдяки циклічності дії зв'язуючих сил структура стає стійким утвором» [176, с.27]. У дослідженні Н. Ткачової у «структурі» зафіксовано «інваріантні й статичні закономірності, які регламентують способи взаємодії компонентів певної системи» [305, с.17-18].

Різні види готовності ми вбачаємо у наукових дослідженнях таких вчених, як М. Василенко [55], О. Дудукалова [105], О. Ліба [174], І. Мозуль [192], М. Парфьонов [223], Н. Полішук [239], Е. Скріннік [278], В. Фрицюк [328] та ін. Науковці доводять, що готовність до різних видів діяльності є, насамперед, результатом підготовки (у тому числі, і фахової), та має бути визначена у меті. У трактуванні різних вчених структура готовності визначається за декількома компонентами. Майже у всіх компонентах структури готовності до різних видів діяльності майбутніх фахівців йдеться про мотивацію, про знання, про уміння та досвід певної діяльності.

Структуру готовності студентів до майбутньої професійної діяльності розкрито в дослідженні М. Василенко. Виділено такі шість компонентів, як: емоційно-образний, когнітивно-операційний,

мотиваційний, ціннісно-орієнтований, психолого-педагогічний, соціально-професійний [55, с. 45].

У роботі О. Дудукалової йдеться про структуру готовності інженерів-педагогів економічного профілю до професійної діяльності. Авторка доводить, що ця структура має чотири компоненти, із яких – мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, технологічний. Науковець вважає, що структура готовності інженерів-педагогів економічного профілю до професійної діяльності є складним особистісним утворенням, і постає як комплексне відображення цілої низки особистісних рис і професійних якостей, що є важливими для успішної професійної діяльності. Наведемо характеристики компонентів за О.Дудукаловою: «1) мотиваційно-ціннісний компонент (потреба успішно вирішувати професійні завдання, інтерес до процесу їх вирішення, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку і т.д.); 2) когнітивний компонент (розуміння професійних завдань, оцінка їх значущості, знання способів вирішення тощо); 3) операційно-діяльнісний компонент (інженерно-педагогічні вміння і навички, знання з фаху (педагогічні та економічні знання). 4) технологічний компонент (інноваційні технології, тобто застосування нових підходів та методик у професійній діяльності)» [105, с.138].

Структуру готовності майбутнього вчителя початкових класів до застосування інноваційних технологій навчання математики у школі досліджує О.Ліба. У своїй науковій розвідці вчена виділяла такі компоненти, як: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-дослідницький, діяльнісно-творчий, рефлексивно-оцінювальний [175, с.74], проте поза увагою дослідниці, як на нашу думку, залишився технологічний компонент.

Дещо інша думка стосовно структури готовності майбутніх учителів у Л. Гусак. Зокрема, нею вивчалася готовність майбутніх учителів до впровадження асоціативного навчання іноземних мов молодших школярів. Так, за її тлумаченням, готовність – «це інтегрована професійна якість креативної особистості фахівця, що містить мотиви, знання, вміння, навички, які дозволяють творчо і

продуктивно здійснювати навчання іноземних мов у початковій школі» [89, с.214]. Компонентами цієї структури є: мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, процесуальний.

У контексті визначення структури готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів важливе місце посідають дослідження І. Мозуль. Зокрема, вона вивчає структуру готовності майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності. Так, автор доводить, що у структурі готовності мають бути чотири основні компоненти: мотиваційний, змістовий, процесуальний, комунікативний. На її думку, формування готовності майбутніх учителів початкової школи є «довготривалим складним поетапним процесом, який забезпечується виявленням і подальшим розвитком особистісних якостей, професійних здібностей, спрямуванням на професію вчителя, професійним навчанням із застосуванням нових технологій і методик, наданням майбутнім педагогам методичної допомоги в професійній адаптації, самостверженні й вдосконаленні майстерності» [193, с. 80].

Структуру готовності вчителя до формування навчально-пізнавальної компетентності молодших школярів вивчає І. Олійник. У дослідженні відзначено, що дана структура є сукупністю мотиваційного, когнітивного та операційного компонентів. Ці компоненти, як вважає І. Олійник, «знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності» [214, с. 165]. Робота над кожним з цих компонентів, як зазначається у роботі, призводить до розвитку готовності, а отже, мобілізує сили особистості до виконання завдань, що є суспільно значущими.

Готовність як первинну фундаментальну умову виконання будь-якої педагогічної діяльності вивчає М. Парфьонов. Вчений вважає, що готовність вчителя є складним інтегрованим поняттям, що передбачає єдність теоретичної, практичної й морально-педагогічної готовності особистості до «самостійного, науково обґрунтованого виконання своїх професійних обов'язків, до неперервної самоосвіти». Підтримуючи цю думку, вкажемо на компоненти структури готовності майбутніх учителів початкових класів до педагогічного

керівництва самостійною роботою учнів, що вивчалася вченим, а саме: пізнавально-світоглядний, емоційно-мотиваційний, дієво-практичний [223, с.7].

Структуру готовності вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів розкриває Н. Поліщук. Вона вважає, що подана структура готовності має складатися з аксіологічного, когнітивного, діяльнісного й особистісного компонентів. На думку Н. Поліщук, готовність вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів є інтегральною якістю особистості, в основі якої – визнання здоров'я однією з базових цінностей суспільства, що охоплює «систему мотивів здоров'язбережувальної діяльності, якості особистості, знання й уміння фахівця, які допомагають їй мобілізуватися на цю діяльність і виконувати її на необхідному рівні» [239, с.108].

У дослідженні Е. Скріннік розглядається компонентна структура готовності майбутнього вчителя до формування сімейних духовно-моральних цінностей учнів. Автор трактує готовність «забезпечувати аксіологічну педагогічну взаємодію» і вважає, що це є доцільно спроектованим і цілеспрямовано організований педагогом процес формування «ціннісно-виховних відносин співробітництва й співтворчості суб'єктів виховної взаємодії (учителя, учня, батьків, педагогічного колективу, працівників соціальних і громадських інституцій)» [278, с. 8]. У структурі готовності майбутнього вчителя до даного виду діяльності наголошено на трьох компонентах, які стали критеріальною базою, а саме: мотиваційний, рефлексивно-самоусвідомлюваний та когнітивно-діяльнісний.

Такі компоненти структури готовності майбутніх вчителів до безперервного професійного розвитку, як мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, організаційно-діяльнісний, особистісно-регулятивний, рефлексивно-оцінний представлено у статті В. Фрицюк [328, с.175]. Авторка доводить, що мотиваційно-ціннісний компонент характеризується через такі елементи, як «наявність мети професійного саморозвитку; наявність цілей, програми саморозвитку; наявність потреби в досягненні мети (професійного саморозвитку):

пізнавальна мотивація, професійна мотивація, мотивація досягнення успіху)»: інформаційно-пізнавальний компонент готовності характеризується через такі елементи, як «знання методів і форм професійного саморозвитку; розвинене логічне і критичне мислення; знання психолого-педагогічних і технологічних основ діяльності з безперервного професійного саморозвитку». Такий компонент структури готовності, як організаційно-діяльнісний, – характеризується із таких елементів: «уміння скласти програму власного безперервного професійного саморозвитку; володіння навичками самоорганізації», у той час як особистісно-регулятивний – через «образ ідеального Я, наявність позитивної Я-концепції; вольовий самоконтроль; прагнення до самореалізації в педагогічній діяльності; відповідальність за власний професійний саморозвиток». Окремий компонент структури готовності, на думку В.Фрицюк – рефлексивно-оцінний. Цей компонент характеризується через такі елементи, як: «ступінь оволодіння рефлексивними вміннями; адекватність самооцінки власних здібностей; рефлексія власної професійної діяльності» [328, с. 175].

Для узагальнення компонентного складу різних видів готовності особистості (майбутнього фахівця / вчителя) ми синтезувати деякі думки вчених щодо її структури, що подано у таблиці 1.

Таблиця 1.1. – Компоненти у структурі готовності особистості до здійснення різних видів діяльності

Автор	Основні компоненти у структурі готовності особистості
М. Василенко	емоційно-образний, когнітивно-операційний, мотиваційний, ціннісно-орієнтований, психолого-педагогічний, соціально-професійний
О. Дудукалова	мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний, технологічний
О.Ліба	мотиваційно-ціннісний, когнітивно-дослідницький, діяльнісно-творчий, рефлексивно-оцінювальний
Л. Гусак	мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, процесуальний

Кінець таблиці 1.1

І.Мозуль	мотиваційний, змістовий, процесуальний, комунікативний
І.Олійник	мотиваційний, когнітивний, операційний
М.Парфьонов	пізнавально-світоглядний, емоційно-мотиваційний, дієво-практичний
Н.Поліщук	аксіологічний, когнітивний, діяльнісний, особистісний
Е.Скріннік	мотиваційний, рефлексивно-самоусвідомлюваний та когнітивно-діяльнісний
В. Фрицюк	мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, організаційно-діяльнісний, особистісно-регулятивний, рефлексивно-оцінний

Таким чином, під час аналізу структури готовності у дослідженнях різних учених (готовність до професійної діяльності, готовність до педагогічної діяльності, готовність до саморозвитку, готовність до формування сімейних духовно-моральних цінностей тощо) ми бачимо компоненти, які, хоч і подані у різних модифікаціях, але не є суперечливими. Різницю ми вбачаємо лише у змістовному наповненні компонентів, що залежить від тих елементів, які безпосередньо характеризують той або інший вид готовності. Іншими словами, основою будь-якої готовності є подібні елементи, а різними є лише ті елементи, які мають функціональне навантаження для певного виду діяльності.

Більшість учених доходять висновку про те, що готовність до виконання педагогічної роботи характеризується через рівень розвитку нахилів, здібностей, особистих якостей, необхідних для певного напрямку роботи. Також така готовність виражає результати освітньої роботи, що була проведена в закладах вищої освіти. Зокрема В. Астахова, зауважує необхідність виховання і розвитку самих вихователів та вказує на те, що формування такої готовності вимагає злагодженої, скоординованої роботи: «...найважливішим завданням школи, у тому числі вищої, визначається виховання людини, її професійна підготовка й формування готовності жити в сучасних, украй швидко змінюваних, умовах. Для цього необхідно

забезпечити спадковість і наступність розвитку всіх освітніх ступенів, створити можливість для навчання й самовдосконалення кожної людини впродовж її життя» [14, с. 88].

На необхідності розвитку в майбутніх учителів потреби і прагнення усвідомлення своєї особистісної та професійної сутності, готовності до самовдосконалення наголошує О. Пехота. Учена вказує на те, що на сьогодні вчитель має набути здатності вільно висловлювати власну думку, здатності здійснювати творчу діяльність, а процес його підготовки має набути індивідуалізованого характеру: «Весь процес професійно-педагогічної його підготовки, – зазначає О. Пехота, – має здійснюватися таким чином (у змістовому, цілемотиваційному, технологічному відношенні), щоб індивідуальна професійна сутність майбутнього вчителя стала однією з найважливіших його цінностей» [235, с. 215].

Вагоме місце в структурі готовності має такий компонент, як позиція майбутнього вчителя щодо духовно-морального розвитку дитини. На нашу думку, становлення такої позиції може бути успішним заумови, якщо студент усвідомлює вагомість цього виду діяльності, приймає мету, завдання і результати духовно-морального розвитку молодшого школяра. Позиція майбутнього вчителя й особисте прийняття цього процесу формуються ціннісними настановами, емоційно позитивними переживаннями, конструктивною взаємодією та співпрацею суб'єктів освітнього процесу в умовах збагаченого освітнього діалогу. Цю ідею переконливо засвідчує думка М. Боритка: «Оскільки змістом виховної діяльності є педагогічна взаємодія дорослого та дитини, змістом підготовки до виховання повинна бути інтерактивна взаємодія, що включає використання методів, форм і засобів виховання діалогічного характеру, які надають педагогові (школяреві, студенту) можливість вільної діалогічної самореалізації у спілкуванні з викладачем, світом культури, з самим собою» [48, с.44].

Одним із найважливіших компонентів готовності до духовно-морального розвитку молодшого школяра можна назвати рефлексію, яка впливає на гнучкість під час приймання моральних рішень у

неоднозначних ситуаціях, прагнення до реалізації нових підходів до розвитку дитини, спрямованість на пошук нестандартних форм і методів, що активізують розвиток духовно-моральної свідомості особистості, переосмислення стереотипів життєвого досвіду, набутого дитиною на шляху індивідуального зростання.

Позаяк готовність майбутнього педагога у вузькому розумінні ми розглядаємо як «спроможність до цілеспрямованої розвивальної роботи в межах суб'єкт-суб'єктної взаємодії із дитиною, надання допомоги у вирішенні конкретної індивідуальної проблеми», і суттєвими змістовними векторами обираємо знаннєвий, почуттєвий, діяльнісно-практичний і такий елемент, як наявність першого досвіду, то важливою методологічною засадою для виявлення її структури постало положення П. Рікера про чотири блоки, що співвідносяться з проблематикою ідентичності людини та становлення «Я» і відповідають чотирьом типам таких запитань: «Хто каже? Хто діє? Хто розмовляє про себе? Хто є моральним суб'єктом зобов'язання?» [252, с. 33].

У зв'язку з цим положенням ми виокремлюємо чотири компоненти у структурі готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодшого школяра, а саме: 1) хто може говорити з молодшим школярем про необхідність його духовно-морального зростання і які знання для цього потрібні? (когнітивний компонент); 2) хто може здійснювати діяльність («рґахіс») з проблем духовно-морального розвитку молодшого школяра і якою має бути ця діяльність? (діяльнісний компонент); 3) хто може розмовляти про себе як таку особистість, у якій є певна позиція, що ґрунтується на духовно-моральних цінностях? (рефлексивний компонент); 4) хто може під знаком духовності та моральності зобов'язати молодшого школяра відчувати занепокоєння за близьку особу, любити оточення та вимагати справедливості для кожної людини? (емоційно-ціннісний компонент).

Отже, експлікуючи ці та інші ідеї, зауважимо, що оцінювання структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів можна представити у таких

концептах: придатність до духовно-морального розвитку учнів (фізіологічні, кваліфікаційні та індивідуально-психологічні критерії) та спрямованість на духовно-моральний розвиток молодших школярів (комплекс ціннісно-соціальних настанов, мотивація на допомогу в духовному дорослішанні дитини, система уявлень про духовно-моральний розвиток молодшого школяра).

Продовжуючи цю думку, зауважимо, що структура готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів є складною надсистемою фахової підготовки у межах спеціальності «Початкова освіта», і, водночас, підсистемою розгортання культурно-освітнього простору особистості, яка має наміри працювати з молодшими школярами. Коли б структура готовності була простою, це означало б, що для її поліпшення та удосконалення (евалюації) слід запроваджувати зміни лише у процес фахової підготовки. Але для того, щоб змінити структуру готовності, яку ми вважаємо складною, потрібні зміни й урахування багатьох елементів, які розгортаються в межах культурно-освітнього простору майбутнього вчителя.

Зважаючи на наукові розвідки вчених, ми виокремлюємо такі компоненти: *ціннісно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-вчинковий, оцінювально-рефлексивний*. При цьому перша частина стосується загального, широкого розуміння процесів духовно-морального розвитку особистості в цілому, тоді як друга частина – безпосередня спрямованість майбутнього вчителя на духовно-моральний розвиток молодших школярів. Додамо, що кожний компонент має структуруватись і за зовнішньою, і за внутрішньою експертизою, що надасть можливість системно досліджувати особистий розвиток з метою його подальшого удосконалення та поліпшення.

Схарактеризуємо ці компоненти більш докладно.



Рис. 1. Схематичне подання компонентної структури готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів

Ціннісно-мотиваційний компонент у структурі готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів посідає центральне місце. Цей компонент можна назвати ядром усієї структури. Він передбачає сформовані ціннісні орієнтації та наявність комплексу особистих і професійних якостей, що характеризують спрямованість майбутнього вчителя на духовно-моральний розвиток молодших школярів (комплекс ціннісно-соціальних установок, усвідомлення цілей духовно-морального розвитку дитини, визнання цінності духовного дорослішання дитини; наявність інтересу до внутрішнього особистісного зростання, здатність до розкриття внутрішнього особистісного потенціалу, прагнення до самовдосконалення).

З одного боку, сама здатність до вдосконалення особистісних якостей є особливим чинником зростання людини, що поєднує багато інших чинників у єдину систему духовного поступу людства заради культурного збагачення майбутнього покоління. З іншого боку, сама робота щодо духовно-морального розвитку молодших школярів і капітал професійної ідентичності вчителя початкової школи, що на

сьогодні розгортається в освітньому просторі, змінюють якісні характеристики й ефективність педагогічної праці на основі нових освітньо-виховних технологій, що дозволяє блискавично підвищувати рівень освітніх послуг. Додамо, що власне поняття «цінність» є різновекторним. Зокрема, у дослідженні Н. Ткачової це поняття розрізняється відповідно до семіотико-етимологічного, культурно-історичного, системного, науково-гносеологічного, теологічного, ірраціонально-міфічного, суб'єктно-індивідуалістського, особистісно-діяльнісного підходів [305, с. 14].

Для нашого дослідження важливою є думка вченої щодо специфіки ціннісної проблематики в педагогічній науці й безпосередньо у прикладному аспекті, оскільки, як вважає Н. Ткачова, для педагогічних працівників «виникає необхідність не тільки у визначенні провідних для педагогічного процесу цінностей, але й у пошуку ефективних засобів їх трансляції молоді, формування в кожній особі її персональної системи цінностей» [305, с. 15]. Ми також вважаємо важливим розрізнення понять «освітні цінності» та «педагогічні цінності», що визначено у роботі Н. Ткачової. Зокрема, «освітні цінності» автор розглядає як «сукупність гуманістичних пріоритетів суспільства, які виступають головними орієнтирами для розвитку освітньої системи в цілому, як систему провідних соціальних цінностей, котрі засобами шкільного педагогічного процесу мають стати персональними цінностями кожного учня», тоді як «педагогічні цінності», на думку Н. Ткачової, є системою «освітніх засобів, соціальних норм, педагогічного інструментарію, що забезпечує ефективну трансляцію визначених освітніх цінностей на індивідуальний рівень окремої особистості, тобто формування в неї особистих ціннісних пріоритетів» [305, с. 15].

Поєднання педагогічних цінностей з новою якістю капіталу професійної ідентичності, що набувають майбутні вчителі, характеризують сучасний етап розвитку вищої педагогічної освіти. У результаті ринок освітніх послуг для дітей молодшого шкільного віку швидко зростає, і у цьому зв'язку зміст, форми та методи виховання особистості, яка перебуває на етапі дорослішання, змінюються. Їх

сутність полягає у фундаменталізації цього процесу при загостренні різних типів міжособистісних взаємин на цьому віковому етапі, зокрема, у системі «студент – студент», «студент – науково-педагогічний працівник», «студент – учитель-практик», «студент – учень молодшого шкільного віку».

Тим студентам, які в майбутньому прогнозовано стануть вчителями початкової школи, уже на етапі навчання на рівні «бакалавр» украй необхідно розвинути здатності розрізняти суспільно значущі цінності, що ведуть особистість та все суспільство до розвитку, та імітовані цінності, які призводять до деградації окремої особистості й поширюються на колективи, і, як наслідок, на більшу частину суспільства. Необхідно, на нашу думку, позбутися фальшивих цінностей і усвідомлювати наявність багатьох викривлень у реальності, які існують у педагогічній діяльності. Так, чимало педагогічних колективів у школах декларують цінності розвитку кожного учня, приваблюють їх індивідуалізованими програмами виховання і водночас припускають такі ганебні явища, як булінг, цькування, іронічні образи, що доводить школярів до нервових розладів. Конкретним виявом такого викривлення реальності є поведінка вчителів, які не готові до якісної професійної роботи безпосередньо у виховній сфері. Можливо, такі вчителі добре навчать математиці, письму, але чи можна допускати таку поведінку.

Отже, глибинна роль в удосконаленні готовності майбутніх учителів – у царині духовно-моральних цінностей і безпосередньо їхньої мотивації в імплементації ідей духовно-морального розвитку молодшого школяра в практику школи. Вважаємо, така робота має запроваджуватися вже з початку навчання в університеті, адже процес розвитку мотивів розпочинається поетапно, як і власне процес розвитку особистості, безпосередньо у груповій взаємодії. Така думка підтверджується дослідженням К. Слесик: «Якщо група, до якої входить індивід, є стабільною, то у сприятливих у групі умовах він проходить три стадії свого становлення як особистості: адаптація (засвоєння цінностей та норм групи); індивідуалізація (загострення протиріччя між необхідністю у соціалізації (бути таким, як усі) і

потребою у максимальній індивідуалізації; інтеграція виявляється у прийнятті групою тільки тих індивідуальних відмінностей, які відповідають інтересам групи (у протилежному випадку відбувається дезінтеграція особистості, її ізоляція або деградація з поверненням на більш ранні стадії розвитку)» [282, с. 154].

Інформаційно-змістовий компонент пов'язаний зі сферою пізнання. Цей компонент передбачає сукупність інформації, що необхідна майбутньому вчителю для духовно-морального розвитку особистості як послідовного процесу та володіння програмним матеріалом для задоволення вимог дитини молодшого шкільного віку з урахуванням оптимальних способів розв'язання її особистих труднощів для досягнення перспективних цілей. З огляду на це важливо наголосити на законах духовного зростання особистості, системі домінантних моральних норм сучасного полікультурного суспільства, взірцях поведінки та особистих якостях учителя, а також на знанні про сутність духовного життя дитини молодшого шкільного віку, виховні стратегії та технології, систему уявлень щодо основних функцій духовно-моральної культури, яка здійснює вплив на свідомість та поведінку молодшого школяра.

Інформаційно-змістовий компонент включає систему знань, що розрізняють як загальнопедагогічні та спеціальні. Головним завданням майбутнього вчителя початкової школи у контексті нашого дослідження є поступове опанування системою знань. Відзначимо, що сформованість лише спеціальних або загальнопедагогічних знань призводить до малопродуктивності та некомпетентності. Отже, одним із напрямів удосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра є поступове занурення у систему знань.

Нон-афермативна теорія освіти виходить із того, що такі процеси, як підвищення мультикультуралізму, демографічні рухи змушують учителів по-новому підходити до освіти, розробки виховних програм. Зростання взаємозалежності майже в усіх сферах суспільства створює глобальні виклики, а постіндустріальна економіка знань та інформаційні суспільства взагалі змінили роль

самої освіти для кожної особистості: «Нещодавня неоліберальна політика освіти та відповідальності фокусувалася на керівництві школою, результатах навчання та національних стандартах навчальних планів. Сьогодні має місце посилення уваги до лідерства як частини нової політики формування навчальних програм, лідерство як введена в дію практика, як оцінка керівного механізму...» [429, с. 4]. Теоретичні положення, сформульовані представниками нон-афермативної теорії освіти щодо гармонізації навчальних програм, концентруються на професійній діяльності, ідентичності та розвитку особистості, а отже, її пріоритетів. Зважаючи на цю думку, відзначимо, що пріоритети в царині теорії і методики виховання мають узгоджуватися, з одного боку, з домінуючими духовно-моральними цінностями суспільства, а з іншого – відповідати специфіці особистісного розвитку.

Якщо враховувати такий підхід, то для готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів він має передбачати певну послідовність, в основі чого має бути гармонійний процес удосконалення особистісних здатностей, які у рівновазі зможуть забезпечити результат. Якщо удосконалення особистісних якостей студента досягається завдяки його особистісним ресурсам і навіть усвідомленій роботі над собою, то виховний процес у вищому закладі освіти буде мати примітивну структуру та недостатню ефективність. Активна й узгоджена робота науково-педагогічних працівників з майбутніми вчителями щодо їх особистісного розвитку створить умови для збагачення духовного світу і, закономірно, підвищить ефективність виховного процесу.

Діяльнісно-вчинковий компонент у структурі готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів пронизує всю систему комунікацій і виявляється в різних типах поведінки. Від діяльності майбутнього вчителя і, зокрема, її спрямованості на певний тип поведінки (наприклад, захисна, стверджувальна, експресивна тощо), залежить, які саме вчинки будуть мати вплив на дитину молодшого шкільного віку, до яких

вчинків буде спрямовано її увагу, які вчинки зможуть змінити способи спілкування в міжособистісній взаємодії тощо.

Виховний процес, що приводиться в рух носіями духовних ідеалів та моральних цінностей, на сьогодні втрачає досягнуті переваги. Водночас аналіз закономірностей розвитку інституційної освіти доводить, що діяльнісно-вчинковий компонент є маркером ціннісного ставлення майбутнього вчителя як до своєї особистості, так і до особистості вихованця.

Такий універсальний підхід ми бачимо в багатьох педагогічних концепціях, що орієнтовані на гармонізацію культурно-освітнього простору вищої школи. Так, розкриваючи важливість співвідношення навколишнього макрокосму з внутрішнім мікркосмом людини та її освітніми намірами, О. Голозубов вказує на те, що «єдиним творцем, охоронцем та дієвою особою культурного простору залишається людина – чи то як індивід, чи як представник певної колективної свідомості та ідентичності» [74, с. 133].

Вивчення духовно-морального розвитку особистості як педагогічної категорії, на думку Л. Москальової, «розкриває внутрішній драматизм формування педагогічної науки на теренах України» [202, с. 151]. Саме це змушує акцентувати на необхідності «модерної інтерпретації ідеї самовдосконалення, саморозвитку майбутнього педагога з урахуванням універсального закону розвитку, що детермінує застосування в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу закону раціональної організації процесу виховання майбутніх учителів на засадах виокремлення цінностей педагогічної професії...» [202, с. 151].

У контексті конструювання духовно-культурних практик А. Солоненко формулює завдання педагогічного університету для процесу виховання студента як духовної людини: «Виявляти чинники, що дають змогу зрозуміти значущість духовно-культурних практик особистості; застосувати критерії ефективної дії для особистісного розвитку й розвитку соціуму, системи моральних учинків, що виявляються в певній якості; пристосовуватися до навколишньої дійсності й ефективно змінювати середовище в

інтересах духовного розвитку суспільства; сприяти самовдосконаленню, саморегулюванню тощо» [293, с.169-170].

Отже, новий підхід зумовлює розкриття діяльнісно-вчинкового компоненту як обов'язкового у структурі готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, адже чим глибше педагогічна інновація буде проникати у виховні процеси, тим ефективніше накопичені активні виховні методики та програми будуть відбивати результати цих процесів і тим фундаментальнішою буде вища освіта.

На нашу думку, діяльнісно-вчинковий компонент включає схильність студента до спілкування на теми духовно-морального змісту, що хвилюють дитину, пошуково-творчу активність у педагогічній практиці та інших видах діяльності у сфері освіти й культури, дотримання здорового способу життя, саморозвиток особистісних, фізичних, психічних, професійних якостей відповідно до вимог власної життєдіяльності та майбутньої професії вчителя.

До видів діяльності у сфері духовно-морального розвитку дитини, що становить готовність майбутнього вчителя, можна віднести: пізнавальну діяльність та самопізнання (набуття знань про основні категорії духовно-морального розвитку, основні ідеї щодо духовного поступу людства, можливості власного духовно-морального розвитку тощо); аналітичну діяльність та самоаналіз (виявлення причиново-наслідкових зв'язків щодо духовно-морального розвитку дитини, щодо власного духовно-морального розвитку тощо); інтелектуальне та фізичне самовдосконалення (виконання різних видів тренування для досягнення гармонійного існування у природному та соціальному світах); набуття необхідних умінь і навичок у сфері духовно-морального розвитку дитини; комунікативну діяльність (саморозвиток діалогічної культури, опанування навичками позитивного спілкування, уміннями приборкувати конфлікти між дітьми, що виникають на ґрунті релігійної, расової та етнічної ворожнечі); саморегулювання внутрішнього стану (використання різноманітних засобів для

приборкання негативних емоцій, уміння налаштувати себе на створення позитивної емоційної атмосфери) тощо.

Оцінювально-рефлексивний компонент передбачає тісний зв'язок із діяльнісно-вчинковим компонентом, адже від правильності оцінки та вміння осмислювати дії особистості залежить вибір оптимальної стратегії або тактики виховної роботи, встановлення необхідних процедур у вирішенні завдань духовно-морального змісту. Це вимагає від студентів володіння здатністю до поведінкового оцінювання людини, оцінювання результативності та ефективності програмних матеріалів, що обираються для духовно-морального розвитку дитини, оцінювання стратегій виховної дії тощо. Також цей компонент включає здатність студента до осмислення власних духовно-моральних устремлінь, самоаналізу духовно-моральних почуттів, уміння гармонізувати власну поведінку з урахуванням цінностей суспільства. Зазначимо, що у своїй концепції швейцарський філософ і психолог Ж. Піаже розрізняє «дві форми інтелекту – практичну (або «емпіричну») та рефлексивну (або «систематичну») [236, с.150].

Поведінкове оцінювання людини, на наш погляд, має бути орієнтоване на широке коло осіб, а не лише на молодшого школяра. Студенту важливо мати здатність до використання систематичного методу генерування інформації про попередні та наступні дії людини, про причини дій людини та пов'язані з ними наслідки. Оцінювання поведінки є процесом, що на основі визначення подій дозволяє прогнозувати та підтримувати продуктивну поведінку людини, яка розкриває духовний потенціал для здійснення самоконтролю, розвитку впевненості в собі, моральної відповідальності тощо. Поведінкове оцінювання людини є ключовим аспектом для відтворення поведінкових реакцій, які виникають у реальному житті. Перш за все поведінкове оцінювання дозволяє виявити тип поведінки людини з подальшим виявленням попередніх подій та прогнозуванням наступних подій. На цій основі можна розробити гіпотези для модифікації поведінкових реакцій, які пов'язані з втручанням до стратегій виховної дії. Отже, за допомогою

поведінкового оцінювання стає можливим проведення корекції власних якостей та якостей молодшого школяра. На нашу думку, поведінкове оцінювання має зосередитися на конкретних типах поведінки, які можна спостерігати в системі міжособистісних відносин, у груповій взаємодії. Важливо також ураховувати оточення, час, фізичний та психологічний стан, програми саморозвитку, які існують у конкретної людини, а також інші чинники, які безпосередньо впливають на поведінку.

Не менш важливим є і здатність студентів до оцінювання результативності та ефективності програмних матеріалів, які були обрані для розвитку дитини. Студенти мають знати про чинні програми, їх сутність, мету й завдання, ціннісний зміст і передбачені виховні технології. Важливим постають уміння розробляти прикладний сценарій моніторингу чинних виховних програм, аналізувати діагностичні матеріали для вирішення виховних завдань тощо. За умов здатності студентів оцінювати стратегії виховної дії забезпечується корегування педагогічних рішень щодо поведінкової сфери дитини, ідентифікація позитивних зрушень у процесі духовного дорослішання та виявлення тенденцій у діяльності дитини.

У оцінювально-рефлексивному компоненті, окрім здатностей студента, що спрямовані на оцінку оточення, не менш важливою постає здатність до рефлексії. Зауважимо, що поняття «рефлексія» означає «спрямованість пізнання людини на саму себе, на свою діяльність та поведінку, свій внутрішній світ, психічні якості і стани; вміння уявляти себе на місці іншої людини, уявно /подумки/ програвати ситуацію за неї» [248, с. 257].

На нашу думку, на ефективність удосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку дитини безпосередньо впливають активність, самостійність мислення студента, уміння роботи самостійні висновки. Рефлексія майбутнього вчителя має бути спрямована на власні устремління, що безпосередньо стосуються духовно-моральної сфери. Цьому сприяє розвиток здатності до досягнення власних цілей у конструюванні

духовного образу «Я», тренуванні моральних звичок, погодженості ліній минулої та майбутньої часової перспективи.

Окрім цього для визначення вказаної структури ми керувалися концепцією структури готовності до професійної діяльності, що була репрезентована у роботі А. Загорюєва. Учений вказує, що ця структура має два компоненти, що різняться між собою джерелом оцінки готовності: «...структуру готовності індивідуума до діяльності доцільно подати у вигляді двох складових, що відрізняються, найперше, джерелом оцінки готовності: придатність до діяльності, оцінювану зовнішніми експертами, що містить фізіологічні, кваліфікаційні, індивідуально-психологічні критерії, і спрямованість на діяльність, що з'ясовується за допомогою самозвіту індивідуума і становить комплекс його соціальних настанов та містить як власне мотиваційну, так і когнітивну компоненту – систему уявлень про середовище професійної діяльності» [117, с. 187].

Тобто компоненти цієї структури можна розкривати за рівнями оцінки – як з боку зовнішніх представників, які є зацікавленими особами (наприклад, адміністративні працівники школи, науково-педагогічні працівники вищого закладу освіти, соціально-психологічна служба школи, учителі, батьки та ін.), так і з боку самого майбутнього вчителя.

1.3 Методологічні підходи для удосконалення готовності студентів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів

Осягнення різноманітних методологічних підходів для удосконалення готовності студентів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів на сучасному етапі, попри наявні вагомні дослідження, потребує розрізнення завдяки методологічним рівням. Як переконує зібраний потужний пласт інформації, наявний педагогічний досвід, вирізнення цих підходів можливе лише за умови глибокого аналізу та розуміння того, що обрана тема є міждисциплінарною, оскільки дослідження

перебуває на «стикові» таких наук, як філософія, психологія, педагогіка, теологія, етика, соціологія, культурологія, етнологія, а також нових наук, які вважаються новими науковими напрямками в сучасному суспільстві, а саме: рекомбінатна меметика, імеджеологія, конфліктологія тощо.

Занурення у структуру готовності особистості дозволило виділити загальнонаукові та конкретно-наукові підходи для розв'язання поставлених завдань. Так, загальнонауковими підходами до досягнення поставленої мети ми вважаємо системний та інформаційний, тоді як конкретно-науковими підходами ми обрали компетентнісний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, культурологічний.

На необхідності залучення різних методологічних підходів до розв'язання нагальної проблеми удосконалення готовності студентів наголошували І. Блауберг та Е. Юдін [39], І. Богданова [43], Н. Гузій [87], О. Топузов [244], Л. Хомич [331], Л. Хоружа [335] та ін.

Враховуючи теорію систем, обґрунтовану Л. Берталанфі, вкажемо на те, що системний підхід необхідний для будь-якої сфери, адже завдяки його використанню можна знайти нові засоби й напрями розв'язання складних питань. Він вказував на те, що системний фахівець (або команди фахівців) на засадах цього підходу можуть розглянути альтернативні рішення й обирати саме ті, які мають перспективи «при максимальній ефективності і мінімальних витратах у надзвичайно складній мережі взаємодій» [392, с. 4]. На його думку, «системний підхід» часто застосовують до нагальних проблем, серед яких – забруднення повітря та води, затори на дорогах, злочинність неповнолітніх та організована злочинність, і навіть містобудування, адже, як вказує автор, «...істотні чинники громадських проблем, питання, політика та програми повинні завжди розглядатися і оцінюватися як взаємозалежні компоненти загальної системи» [392, с. 4].

У педагогічній науці вже не одне десятиліття існує тенденція не обмежуватися одним підходом. Так, Н. Гузій, підкреслюючи важливість обрання декількох методологічних підходів до

розв'язання питань, пов'язаних із теорією та практикою підготовки майбутніх учителів, демонструє, як вибудовуються заявлені нею методологічні рівні (загальнонаукові та конкретно-наукові), а саме: системний, синергетичний, історико-цивілізаційний, діяльнісно-орієнтовані (діяльнісний, праксеологічний), особистісно-орієнтовані (гуманістичний, антропологічний, культурологічний, аксіологічний, суб'єктний), професійно-орієнтовані (професіографічний, акмеологічний) [87, с. 15].

Отже, для розв'язання методологічних проблем в удосконаленні готовності вчителя початкової школи і для самої початкової школи сьогодні необхідне врахування декількох методологічних підходів.

Як вважають І. Блауберг та Е. Юдін, один окремо взятий підхід не може вичерпати методологічної характеристики дослідження, адже «у кожному конкретному дослідженні зазвичай реалізується певна сукупність підходів за умови, звичайно, що з-поміж них відсутні такі, що виключають один одного» [39, с. 75].

Декілька підходів для розв'язання проблеми професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів пропонує І. Богданова. Науковець вважає, що для оновлення цього процесу необхідно застосовувати такі підходи, як емпіричний, системно-структурний, ситуативно-процесуальний та аналітико-прогностичний [43, с. 5].

На думку О. Топузова, упровадження декількох підходів має бути спрямованим на перехід «від: предмето- до дитиноцентризму; від вивчення предмета до особистісно зорієнтованого навчання учнів; від заучування фактів до розуміння принципів й усвідомлення цінностей; від навчання «для оцінки» до досягнення освіченості й освоєння культури «для себе» [244, с. 3]. Учений вказує на важливість співпраці між учителями-практиками та вченими. Ключовою ідеєю, на його думку, є «повноцінна реалізація компетентнісного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів» [244, с. 3].

Процес формування особистості вчителя, як вказує Л. Хомич, залежить від конкретних історичних умов і рівня розвитку тієї чи іншої цивілізації, адже саме цивілізація «відображає органічну

сукупність соціально-економічних і культурних характеристик суспільства» [331, с. 3]. З погляду вченої, на забезпечення єдності навчально-пізнавальної, наукової та практичної роботи студентів має бути спрямовано реалізацію діяльнісного підходу. Також її дослідження ґрунтується на системному підході, що дозволив «вивчити систему психолого-педагогічної підготовки вчителя, враховуючи три її частини: формальну, історичну, критичну» [331, с. 5]. Усвідомлюючи, що охопити всю психолого-педагогічну систему підготовки майбутнього вчителя початкових класів, представлену дослідженням Л. Хомич, ми не в змозі, наголосимо лише на тому, що для підвищення рівня готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів доцільним було б спрямувати увесь цикл педагогічних дисциплін на практичне втілення положень та ідей духовно-морального розвитку особистості, що закарбовані у величезному досвіді світової та української педагогіки.

Такі роздуми знаходимо у роботі Л. Хоружі. Розмірковуючи про етичну компетентність майбутніх учителів початкових класів, автор також вказує на декілька методологічних підходів, а саме: аксіологічний, соціокультурний, системний, полісуб'єктний (діалогічний) [335].

Ці та інші думки спонукали нас до обґрунтування підходів, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження. Отже, цілком аргументовано постане обрання загальнонаукових підходів – системного та інформаційного такими, що вимагають поглибленої уваги.

Вибір системного підходу обумовлений зверненням до нього багатьох учених (І. Блауберг та Е. Юдін, І. Богданова, В. Семиченко та ін.) . Зокрема, у контексті нашого дослідження системний підхід є ключовим у дотичних до нас наукових роботах «Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів» (Л. Хомич) [331]; «Теоретичні і методичні основи організації професійного самовиховання майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів

початкових класів (О. Кучерявий) [167]. Проаналізуємо ідеї вчених щодо вказаного підходу.

Звертаючись до роботи І. Блауберга та Е. Юдіна, звернемо увагу на їх думку щодо запровадження системного підходу до сфери суспільних наук. Так, автори акцентують, що саме системний підхід «...висувається на перший план саме там, де виникають особливо гострі практичні проблеми» [39, с. 248]. Учені підкреслюють, що системний підхід не має, на відміну від вузькоспеціалізованих методологічних концепцій, «суворо фіксованої предметної чи дисциплінарної прив'язки», адже його зміст вимірюється «не так конструюванням певних дослідницьких процедур або їх наборів, як впливом на характер, напрям і стиль наукового мислення» [39, с. 251]. Отже, для нашого дослідження важливими є ті можливості такого підходу, пов'язані безпосередньо зі стратегічними питаннями щодо удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Системно-структурний підхід у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів розробляла І. Богданова. Авторка вказує на те, що цей підхід передбачає «оновлення педагогічного процесу в цілому шляхом побудови теорії і технології його організації з метою виокремлення основних компонентів, зв'язків і залежностей між ними» [43, с. 6]. Важливою є також думка дослідниці про те, що нею заявлено тенденцію до створення єдиних, системоутворювальних чинників, що змінюють систему освіти та позитивно впливають на особистість учителя [43, с. 10].

Ідею цілісності підготовки майбутніх учителів закладено у праці В. Семиченко [275], де, зокрема, зазначено, що «будь-який напрям досліджень з проблематики розвитку передбачає визначення і конкретизацію відповідних методологічних підвалів: прийняття вихідного базового поняття, усвідомлення спектру проблем, що потенційно можуть виникати при проведенні відповідних досліджень, пошук шляхів їх вирішення у процесі безпосереднього наукового пошуку» [275, с. 259]. Для нашого дослідження важливою є вказівка вченої на те, що поняття «розвиток», яке є одним з ключових для

нашого дослідження, розглядається нею з позицій системного підходу. Під цим поняттям науковець розуміє «незворотні, спрямовані, закономірні зміни систем, у ролі яких можуть виступати як матеріальні, так і ідеальні об'єкти» [273, с. 259]. Простежити ці зміни можна через форми, що подані авторкою, а саме: «збільшення складності системи (поява нових елементів і компонентів); удосконалення структури системи (горизонтальної і вертикальної); збільшення внутрішніх ресурсів системи; удосконалення процесу пристосування до зовнішніх умов; збільшення здатності системи адаптуватись до зовнішніх вимог; збільшення масштабів явища; кількісні зміни окремих складових; якісні зміни (у т.ч. поява нових рис, якостей, функцій і можливостей); виникнення нових об'єктів; посилення зовнішньої і внутрішньої диференціації тощо» [273, с. 259-260]. Такий підхід дозволив В. Семиченко виділити декілька напрямів у розвитку людини, а саме: фізичний, соціальний, психічний, особистісний, професійний, духовний. Безумовно, маємо навести і її тлумачення поняття «духовний розвиток» – «пошук сенсу життя, прагнення до катарсичних переживань, визнання цінності життя – як власного, так і інших людей, живих істот у цілому, усвідомлення зв'язку поколінь, планетарний характер мислення, відчуття себе активною, відповідальною часткою Всесвіту» [273, с. 262].

Запровадження системного підходу у духовно-інтелектуальне пробудження особистості майбутніх учителів початкової школи знаходимо у О. Хомич. Дослідниця зауважує, що саме педагогічна освіта має надати системні знання про людину як суб'єкта освітнього процесу, що включає навчання і виховання. При цьому системність, на її думку, «задається не тільки включенням відповідних дисциплін у навчальні плани, а й усім контекстом навчання в педагогічному закладі освіти, коли кожную дисципліну розглядають, з одного боку, як засіб загального розвитку майбутніх учителів, а з іншого – як основу їхньої подальшої діяльності, спрямованої на розвиток учня» [331, с. 28]. Підтримуючи цю думку, вважаємо, що доцільним для удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів є дотримання основних положень

системного підходу й упровадження не лише спеціальної дисципліни, а й збагачення та оновлення змісту всієї системи освіти студентів спеціальності «Початкова освіта», системи міжособистісного спілкування в університеті, позааудиторної роботи та діяльності поза стінами університету. Це, на наш погляд, і забезпечить зростання загального рівня особистісного розвитку студента у духовно-моральній сфері, і стане основою для обраної ними діяльності з дітьми молодшого шкільного віку.

Для поглибленого аналізу запровадження системного підходу в процес удосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів ми обрали представників української педагогіки та психології, котрі найяскравіше продемонстрували, яким має бути самовиховання студентів. Це, зокрема, дослідження О. Кучерявого, який слушно довів, що теоретичне та експериментальне обґрунтування організації системи професійного самовиховання майбутніх учителів у закладах вищої освіти постає однією з умов їх реформування. Професійне самовиховання автор розглядав як складну систему діяльності людини і для її розкриття, як пропонував автор, потрібно застосовувати поняття «психології розвитку свідомості і самосвідомості, психології творчості» [167, с. 3].

Правомірність такого підходу засвідчують також міркування С. Максименка, який писав про основні лінії розвитку особистості (лінія розвитку стосунків особистості з зовнішнім світом (розвиток суб'єктно-об'єктних і суб'єктно-суб'єктних стосунків), розвиток інтеграції особистості, розвиток процесів вираження особистістю свого внутрішнього світу; розвиток довільності поведінки; розвиток системи особистісних переживань; ускладнення особистості, розвиток організму людини, «тіла особистості») і наголошував на змістових ознаках особистості, а саме: «цілісність, унікальність, активність, вираження, відкритість, саморозвиток і саморегуляція» [185, с.12].

Підтримуючи ці думки, вважаємо також важливим проникнення в психологію студентів, у їх психологічний портрет, адже особистість

майбутнього вчителя першою постане перед учнями в Новій українській школі.

Резюмуючи ідеї учених, відзначимо, що системний підхід може надати нам можливість визначити методологічну стратегію і виявити стратегічні положення для удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Наступний загальнонауковий методологічний підхід – *інформаційний*.

Розв'язанню завдань якісної освіти має передувати наукове опрацювання та опанування інформацією тими, хто покликаний виховувати молоде покоління. Українське суспільство після 2015 року визначило вісім пріоритетів, серед яких – «доступна та якісна освіта: духовний розвиток і конкурентність на ринку праці» [318, с. 6].

Без ґрунтовних підходів неможливо сформувати сучасне розуміння значення розвитку феномену готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку школярів та імплементації нових ідей в освітню практику Нової української школи.

Проблема готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку школярів давно перебуває у полі зору вчених, учителів-практиків. На сьогодні спостерігається підвищення інтересу до цього питання, адже існують об'єктивні причини, серед яких: послаблення духовних і моральних настанов у діяльності багатьох людей, посилення концепції «людина економічна», послаблення концепції «людина духовна», загострення взаємовідносин у різних соціальних сферах, поширення несприятливих середовищ дитинства тощо. Звертаючи на це, наведемо слова Л. Берталанфі, які й до сьогодні є актуальними: «Ми втратили інтелектуальний комфорт. ... Швидше за все, ми, здається, стали жертвами “історичних сил” – що б це не означало (...) ні національні лідери, ні суспільство в цілому, схоже, нічого не можуть зробити» [392, с. 8].

Усе зазначене переконує в тому, що на сучасному етапі назріла необхідність у зміні підходів у роботі вищих закладах освіти,

зокрема, у сфері освітньої роботи зі студентами спеціальності «Початкова освіта».

Одним із загальнонаукових методологічних підходів, спрямованих на розв'язання питання удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, можна вважати інформаційний підхід. Схарактеризуємо його більш детально.

Взаємозв'язок між особистісним та професійним зростанням і наданні суб'єктам освітнього процесу якісної інформації не викликає сумнівів, а отже, урахування інформаційного підходу обумовлено розумінням процесів масової цифровізації та інтернетифікації, що змінюють суспільне життя в цілому та діяльність майбутнього вчителя зокрема.

Інформаційний підхід, як зазначають О. Беляєв, М. Гулакова, Г. Харченко, «дозволяє з єдиних позицій вивчити ті аспекти природних та соціальних об'єктів, для яких присутнім є процес інформаційного обміну» [21, с. 25]. Вважаємо, що інформаційний підхід надає можливість залучати до проблеми готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку школярів такі поняття, як «інформація», «інформаційний обмін», «інформаційний зріз», «інформаційний потік», «інформаційна модель» тощо.

Як зазначав Д. Блюменау, без оперування поняттям «інформація» інформаційний підхід не мислиться [41, с. 18].

Досліджуючи специфіку інформаційного обміну, А. Арличев вказував, що на рівні живої матерії інформаційний процес набув специфічної функції – посередницької. Учений зазначав, що саме інформаційний процес є ключовим у взаємодії біологічних систем з довкіллям. Разом з тим інформаційний процес виконує певну роль у здійсненні планомірності їх внутрішньої організації: «У цілому ця роль, – писав учений, – полягає в тому, що живий об'єкт використовує інформацію – відтворювану ним інваріантну структуру – як сигнал, здатний попереджувати та спрямовувати його енергетичні вчинки відповідно до його біологічних потреб або, як кажуть кібернетики, згідно з необхідними параметрами системи» [12,

с. 27]. Узагальнюючи думки вчених, відзначимо, що інформаційний обмін між людьми передбачає не лише передавання інформації, але і її перетворення.

Зауважимо, що ще А. Урсул підкреслював, що проблема інформації є загальнонауковою, а не лише проблемою теорії інформації та кібернетики. Ця проблема, як зазначав відомий філософ, у різних галузях знання постає по-своєму й не обмежується тільки колом питань, що цікавлять фахівців у сфері теорії інформації [320, с. 3]. До того ж учений вказував на те, що від початку поняття «інформація» було пов'язане лише з комунікативною діяльністю людей, винятково з соціальною сферою. Важливою є думка А. Урсула про теорію цінності інформації, інформаційної теорії управління, а також кодування та зберігання інформації з метою її подальшого використання. Цікава також висунута вченим ідея про «надлишок інформації» [320, с. 121], що пізніше розвивалась у психологічному аспекті та, зокрема, про його вплив на людину. Наприклад, у праці Т. Клінгберга «Перевантажений мозок. Інформаційний потік і межі робочої пам'яті» [146] йдеться про «синдром дефіциту уваги», пов'язаний із перенасиченням інформацією. Учений пише: «Наш мозок перевантажений інформацією. Але чи винен у цьому лише потужний інформаційний потік? І взагалі – у чому полягає вміння концентруватися? Які інтелектуальні завдання ми сприймаємо як складні для виконання або зовсім нездійсненними у процесі роботи?» [146, с. 9].

Вказуючи на обмежені можливості мозку людини, Т. Клінгберг водночас розкривав таку якість, як пластичність. Паралельно він стверджував, що будь-які нові знання та досвід змінюють свідомість людини: «Мозок змінюється, і не лише тоді, коли ми позбавлені певного джерела інформації, але й у процесі навчання чи засвоєння нових навичок» [146, с. 18]. Окрім цього учений, згадуючи про «ефект Флінна», писав про інтелектуальну акселерацію сучасної молоді й вказував на тенденцію постійного інтелектуального зростання людства в цілому.

Ця проблема була предметом дослідження О. Дзьобань та С. Романюк. «...світ сучасної людини, – зауважують автори, – став лавиноподібно заповнюватися різною інформацією, тобто принципово змінюється оточення людини, яке багато в чому визначається інформаційною революцією» [95, с. 118].

Отже, наша думка ґрунтується на переконанні про те, що всі майбутні педагоги, яким небайдужа проблематика духовно-морального розвитку особистості, повинні розуміти, що глибокі перетворення у підростаючої дитини можливі лише за тієї умови, якщо перед нею поступово розгортається необхідна та дійсно цінна інформація, яка буде підвищувати рівень її духовно-морального потенціалу.

Якщо інформація так впливає на інтелектуальний розвиток людини, то чи має вона подібний вплив на духовно-моральний розвиток особистості? Чи можна з упевненістю говорити про те, що зміна інформаційного середовища може змінити також рівень духовно-морального розвитку? Чи можливо, що інформаційні потоки, які збільшуються, будуть позитивно впливати на готовність майбутнього вчителя розв'язувати проблеми духовно-морального характеру?

Як уже зазначалося вченими (В. Пешкова, Е. Семенюк, А. Соколов, І. Юзвішин та ін.), інформаційний підхід використовується у багатьох галузях знання. Так, В. Пешкова писала, що будь-яка система є взаємодією, й у будь-якій системі необхідним є обмін інформацією з оточенням, тобто в будь-якій системі наявні взаємозв'язки мають інформаційний характер: «Саме інформація, – зауважувала автор, – визначає напрям руху матерії у Всесвіті, саме вона стає носієм сенсу всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві». На думку В. Пешкової, сутність інформаційного підходу полягає в тому, «що при вивченні будь-якого об'єкта, процесу або явища в природі та суспільстві насамперед визначаються й аналізуються найбільш характерні для них інформаційні аспекти» [234, с. 451].

Ключова роль і характерна особливість інформаційного підходу, як зазначав Е. Семенюк, – «загальна зорієнтованість ученого на аналіз саме інформаційного «зрізу» дійсності. Завданням дослідника зрештою є розкриття специфічно неповторної інформаційної ролі кожного конкретного феномену в усьому багатстві його властивостей та взаємин» [272, с. 8].

Зародившись у кібернетиці, інформаційний підхід поширився на інші науки. До них належать і математика, і біологія, і психологія, і соціологія, і гуманітарні дисципліни. Значна увага цьому підходу приділяється у педагогіці, зокрема, у системі дистанційної освіти, що дає змогу застосовувати гнучкі графіки навчання. У цьому плані, як підкреслював І. Юзвішин, інформаційний підхід «має доволі вагоме значення у світовій науці та практиці» [383, с. 38].

Інформаційний підхід за А. Соколовим, має великий пізнавальний потенціал для проведення емпіричних, а також теоретико-методологічних досліджень. Удаючись до інформаційного підходу для розв'язання питань готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку дитини, ми погодимося з думкою А. Соколова про те, що необхідно розрізняти три його пізнавальні цілі, а саме: використання інформації як кількісної міри; побудова інформаційної моделі; визначення закономірностей [291, с. 63–66].

Враховуючи зазначені вище ідеї дослідників, відзначимо, що, на наш погляд, в Україні склалося несприятливе середовище для удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку дитини. Для того, щоб її виправити, окрім запровадження інноваційних розробок у процес професійного розвитку в університеті, необхідним є запровадження процедур та стимулів, а також державна підтримка й розробка чинних національних програм. Слід зазначити, що навчання студентів спеціальності «Початкова освіта» у сфері духовно-морального розвитку особистості, на наш погляд, надто залежить від мінливих ідеологічних поглядів, що доволі швидко втрачають актуальність. Витрачається багато зусиль для того, щоб навчити студента передовим педагогічним технологіям, педагогічним методикам та прийомам, і дуже мало часу відводиться

для того, що виокремити та дослідити фундаментальні ідеї духовно-морального розвитку особистості. Наприклад, можуть розглядатись цікаві, проте не зовсім відповідні темі (і навіть такі, що втратили актуальність) педагогічні теорії про пізнання, а надалі студентів ознайомлюють зі змістом провідних положень дидактики на початковому етапі навчання та методиками викладання для молодшої шкільної ланки. Недолік такого підходу полягає в тому, що студентам пропонують розглянути кілька теорій, що були відібрані викладачем, й нівелюється формування уявлень про розвиток особистих здатностей до духовно-морального розвитку дитини, які відіграватимуть вирішальну роль у майбутній професійній діяльності. Якщо сформулювати інакше, необхідно, щоб викладачі більше уваги приділяли аналізу провідних ідей та принципів удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку учнів. Також одним із проблемних аспектів є низький рівень інформування про роботу вчителів у цьому напрямі. Крім цього, доводиться констатувати, що засоби масової інформації висвітлюють цю проблему недостатньо, а для формування позитивного емоційного тла необхідно частіше організовувати дискусії, зустрічі, круглі столи та семінари. Належна аргументація, переконання, а також розмаїття та оригінальність ідей щодо духовно-морального розвитку молодшого школяра можуть справити посутній вплив на свідомість майбутнього вчителя.

Ми переконані, що для успішного розв'язання проблеми готовності до духовно-морального розвитку дитини необхідно дозовано надавати студентам інформацію і саме таку, що справді необхідна для їхнього особистісного прогресу.

Реформування сучасної системи освіти в Україні, соціальна потреба у висококваліфікованих фахівцях, здатних виховувати молоде покоління в дусі духовності та моральності як демократичних цінностей розвинутих держав, визначають замовлення на вдосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів у контексті ідей компетентнісного підходу. Однією з наукових ідей щодо вдосконалення готовності

майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів є ідея компетентнісного підходу, яка забезпечує якість удосконалення такої готовності та стає предметом значної кількості наукових досліджень і об'єктом проектування з цих питань.

Компетентнісний підхід став предметом багатьох наукових досліджень, у тому числі Т. Андрюшиної, І. Беха, Г. Гершунського, Е. Зеєр, Є. Кетриш, В. Ляпунової, А. Хуторського та ін.

З 2010 року в Україні проблеми стандартизації та якості освіти, компетентності фахівців на ринку праці стали глобальною тенденцією в галузі освіти. В її основі було розуміння того, що працівники освітньої галузі з різноманітними навичками працюють більш ефективно, якщо спираються на європейські стандарти. Відтоді було розроблено та затверджено Національну рамку кваліфікацій (23 листопада 2011 р.), ухвалено закони України «Про вищу освіту», «Про освіту», де компетентність та компетентності людини було представлено як «здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості» [242].

Додамо, що на сьомому рівні Національної рамки кваліфікацій, що відповідає першому (бакалаврському) рівню вищої освіти, фахівець має виявити здатність «вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідних наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов» [253].

Тобто, коли йдеться про студентів спеціальності «Початкова освіта», які навчаються за освітнім рівнем «бакалавр», то для їх компетентності у сфері духовно-морального розвитку має бути чітко визначено, які саме здатності вони мають набути. Для цього ми проаналізували найновіші публікації, присвячені компетентнісному підходу для цього напрямку.

Зосередимо увагу на понятті «компетентність».

Так, Дж. Равен зазначав, що до всіх працівників в усіх сферах суспільства висувається вимога високої компетентності. Також він

відзначав, що ключовим поняттям для формування компетентності є розвивальне середовище. При цьому вчений акцентував, що розвивальне середовище в навчальних закладах трапляється набагато рідше, аніж будь-де. Навчальні заклади (як школи, так і університети), на його думку, найменше формують необхідні для суспільства якості особистості. Учений звертав увагу на компоненти компетентності, з-поміж яких – ціннісний компонент, складовими якого є: 1) схильність аналізувати й повністю прояснювати погано усвідомлені мимовільні відчуття, що засвідчують наявність проблеми або зародження творчої ідеї; 2) бажання братися до роботи з власної ініціативи та стежити за її результатами з метою підвищення якості праці; 3) здатність опанувати тривогою, що виникає, коли людина вдається до чогось у новій для себе сфері; 4) спроможність заручатися підтримкою інших людей для досягнення мети [249, с. 44-46].

Протягом останніх років, на думку Д. Шарми, компетентність стала ключовим фактором для створення спроможної організації. Авторка зазначає, що доволі часто відбувається так, що результати діяльності двох мотивованих людей з подібним освітнім досвідом, знаннями та навичками можуть суттєво відрізнятись: «Один, – пише авторка, – швидко перетворюється на блискучого виконавця, досягаючи видатних результатів, тоді як зусилля іншого перебувають на мінімальному рівні продуктивності» [418, с. 2416]. Таке принципово важливе питання, на думку дослідниці, не нове для людини, але й сьогодні воно кидає виклик усім організаціям. Актуальною для нашого дослідження є ідея авторки про те, що для розвитку компетентностей необхідно зосередитись на трьох провідних підходах: здобуття компетенцій, розвиток компетенцій, розгортання компетенцій. Нам імпонує теза Д. Шарми про те, що компетентність є здатністю людини, яка забезпечує її неперевершену продуктивність у певній ролі, роботі чи ситуації. Для кращого розуміння різних рівнів компетентності автор подає модель айсбергу. Навички, що перебувають на його найвищому рівні, людина демонструє на робочому місці. Ці навички, як вважає Д. Шарма,

легко спостерігати і їх можна легко змінити. Інші елементи – соціальна роль, самооцінка, риси, мотиви, – які суттєво контролюють поведінку людини, виявити складно. Надзвичайно важливо, як пише авторка, розрізнати різні рівні компетентності. Саме це має вагомий наслідок у роботі з планування людських ресурсів, оскільки набути знання й натренувати навички значно легше, аніж змінити цінності, місію, особисту філософію й усе те, що становить таланти людини.

У дослідженнях С. Панова щодо професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах доводиться, що під час підготовки суперсучасного фахівця компетентнісний підхід дозволить зробити його універсальнішим, розширить сферу його застосування та підвищить конкурентоспроможність на ринку праці, оскільки такий підхід розглядається як системний, міждисциплінарний і має індивідуальний та діяльнісний аспекти, підсилює практичну спрямованість освіти, роль досвіду, здатність практично реалізовувати знання [220, с. 158].

Як вважає О. Пометун, компетентність є результативно-діяльнісною характеристикою освіти. Учена вказує на те, що «нижній поріг, рівень компетентності є рівнем діяльності, необхідним і достатнім для мінімальної успішності в досягненні результату» [240, с.17]. Аналізуючи досвід зарубіжних та українських учених, О. Пометун вказує на те, що ключові (базові, універсальні) компетентності є такими, що відповідають різним видам діяльності «здатність до діяльності», а власне поняття «компетенція» є інтегративним, і складається з таких аспектів: «готовність до цілепокладання; готовність до оцінювання; готовність до дії; готовність до рефлексії» [240, с. 20].

Відзначимо, що компетентності випускників вищих закладів освіти подані ще у Дублінських дескрипторах. Так, досягнення у сфері першого виду компетенцій випускників бакалаврату (знання і розуміння) повинні забезпечуватися й підтримуватися за допомогою «передової навчальної літератури і шляхом ознайомлення з останніми, авангардними, знаннями у певній сфері навчання» [104, с.6]. Досягнення другого виду компетентностей – (застосування знань

і розумінь) має відбуватися через розробку та підтримку аргументів. Третій вид компетентностей (формулювання суджень) досягається за допомогою збору та інтерпретації релевантних даних. Четвертий тип компетентностей (комунікації) передбачає обмін інформацією, ідеями, проблемами та рішеннями. П'ятий тип компетентностей (здатність до навчання) передбачає розвиток навчальних умінь і навичок у тій мірі, за якої «можливе здійснення навчання з високим рівнем самостійності» [104, с. 6].

Що має знати й розуміти майбутній учитель для того, щоб бути готовим до духовно-морального розвитку молодших школярів? Які знання йому потрібно застосовувати для вдосконалення цієї готовності? Які судження він повинен формулювати з питань духовно-морального розвитку особистості взагалі й молодшого школяра зокрема? Якою інформацією, якими ідеями, проблемами та рішеннями він має обмінюватися? Якою мірою має бути сформовано здатність до навчання та які цінності й особисті якості мають бути у нього сформовані для такого виду діяльності? Чітких відповідей на ці запитання у дослідженнях немає. Для того, щоб відповісти на них, проаналізуємо ідеї щодо цього українських і зарубіжних учених, що є дотичними до нашої роботи [102; 405; 406; 410; 414].

У сфері виховної роботи професійно-педагогічну компетентність педагога визначають О. Дубасенюк, Т. Семенюк, О. Антонова. Учені стверджують, що такий вид компетентності визначається «сукупністю умінь педагога особливим чином структурувати наукові і практичні знання з метою ефективного розв'язання виховних задач» [102, с. 7]. При цьому особистісні знання, на їхню думку, є результатом «розвинених здібностей і спрямованостей, що впливають на сприйняття педагогічних явищ, ситуацій, а також на способи їх перетворення з наукових позицій» [102, с. 7]. Основні елементи професійно-педагогічної компетентності у сфері виховання вчені визначили так: «1) компетентність у галузі теорії і методики виховного процесу, зокрема, його цілей, завдань, принципів, закономірностей, змісту, засобів, форм, методів, прийомів; 2) компетентність у галузі фахових предметів і знання того,

як зробити процес навчання, зміст предмету провідним засобом виховання учнів; 3) соціально-психологічну компетентність у галузі процесів спілкування; 4) диференціально-психологічну компетентність у сфері мотивації, здібностей, спрямованості учнівської молоді; 5) аутопсихологічну компетентність у сфері достоїнств і недоліків власної діяльності і особистості» [102, с. 7].

Компетентнісний підхід розкрито в дослідження О. Карабутової [406]. Авторка свідчить, що для розвитку комунікативної компетентності студентів необхідно використовувати історії. Наративні тексти, згідно з її переконанням, необхідні для розвитку в студентів логічних мисленневих процесів. Однією з підстав використання розповідей є те, що в історіях закладено певний сенс: «Не наділені смыслом, – підкреслює авторка, – структури та функції мови – це просто абстракції, що не мають комунікативної цінності» [406, с. 1660]. Для розуміння сенсу авторка висуває кілька стратегій: стратегія прогнозування змісту, стратегія синтаксичних здогадів, стратегія пост-читання. При цьому для усвідомленого розгляду сенсу наративних текстів та інтерактивного спілкування на заняттях запропоновано формулювати питання згідно з такими критеріями: 1) кут зору (з ким пов'язана оповідь); 2) характер (про кого йдеться); 3) оточення (де й коли відбуваються події); 4) дія (що відбувається). Важливою є ідея О. Карабутової про те, що книжки можуть забезпечити потужну внутрішню мотивацію у тому випадку, якщо акцент робити на осягненні сенсу, на обговоренні та взаємодії після читання між тими, хто навчається.

Комунікативна компетентність тісно пов'язана з міжкультурною компетентністю. Одним з інструментів її розвитку в студентів, на думку Б. Костадиновської, В. Янушевої, М. Пейчиновської, є поп-культура. На їхню думку, концептуалізація світу для студентів є застарілою та непривабливою. І саме тому викладачам необхідно шукати матеріали, зорієнтовані на мультикультуралізм та культурне розмаїття. Автори вказують на те, що поп-культуру та її використання в навчанні піддають критиці, оскільки певні групи вважають її тривіальною, поверховою, споживацькою. Попри це

автори відзначають, що саме популярні пісні часто містять слова та словосполучення, пов'язані з історією, культурою або традиціями різних народів. Крім того, студентам подобається навчатись, використовуючи музику, а за допомогою традиційних народних пісень, як вважають автори, студенти «розширюють свої знання про культуру, що відбита в цих піснях» [410, с. 1862].

Компетентнісно-орієнтовану концепцію підготовки вчителів розробляли Ф. Озер, Ф. Ечтенхаген, У. Ренолд. Автори зазначали, що традиційно програми підготовки вчителів в університетах ґрунтуються на передаванні знань з практичними рекомендаціями для роботи в класі. І саме тому, як зазначали автори, програми складаються з двох частин – теоретична підготовка відбувається на базі університету, а практична – у школі. При цьому автори вважають, що для такої базової моделі не вистачає фундаментального аспекту – врахування компетенції, яка вимагає професійних виступів та поєднання ноу-хау з теоретичними знаннями. Для цього необхідні різні дії, які були б спрямовані, на думку авторів, на стимулювання навчання, створення навчальних ситуацій, підтримку студентів у складних моментах. Розв'язання проблем, згідно з дослідниками, не має фіксованої стратегії дій. Основа дій педагога – усвідомлення проблеми й турботлива підтримка з академічного погляду. Аналізуючи кращі шляхи підготовки вчителів, автори зауважують, що існують різноманітні способи реалізації певної компетенції. Один із варіантів – програмування фіксованого часового вікна для спільної роботи професорів та практиків [414, с. 4-6].

Готовність майбутніх учителів до майбутньої професійної діяльності в царині компетентнісного підходу розглядається такими вченими, як С. Ісмаїл, А. Джаррах. Досліджуючи вплив педагогічної практики під час навчання в університетах, учені підкреслюють, що «педагогічна практика зазвичай вважається провідним компонентом у розробці освітніх програм... Учителі-стажери зіштовхуються з багатьма проблемами, коли розпочинають освітню діяльність у різних школах зі справжніми учнями» [405, с. 495]. З урахуванням проведених досліджень, С. Ісмаїл та А. Джаррах доходимо висновку

про те, що майбутні вчителі (як у початковій школі, так і в дошкільних закладах) вважають, що на їхню компетентність (як і педагогічні вподобання та мотивацію) найбільший вплив справляє досвід викладацької практики. Також дослідження авторів показують, що студенти-стажери постають перед різними труднощами на практиці, з-поміж яких: розробка і/або добір матеріалів для кожного уроку; неадекватне керівництво і/або інструкції; керування «деструктивним» класом; труднощі під час визначення правильних результатів навчання; викладання різних предметів; заміна в класах, коли відсутні або залучені до іншої діяльності учителі; виконання інших дій (діловодство); організація занять у класі; розподіл часом; переживання нетовариських взаємин зі школою; оцінка результатів навчання; навчання учнів за різними розумовими здібностями; проблеми з мовою тощо. При цьому автори відзначають, що реалізація студентами-стажерами інноваційних ідей, які були репрезентовані їм під час навчання в університеті, наštтовхується на чималі ускладнення, а найбільш серйозною проблемою стало керування класом тоді, коли вони намагалися запровадити інноваційні стратегії [405, с. 505].

У розв'язанні проблеми моделювання системи професійної підготовки майбутніх вихователів щодо формування толерантності в дітей дошкільного віку, на думку вченої В. Ляпунової, компетентнісний підхід встановлює підпорядкованість знань умінням, забезпечуючи цілісну здатність майбутнього фахівця і його готовність розв'язувати професійні проблеми в конкретній і нестандартній практичній ситуації навчальної або педагогічної діяльності. Учена наголошує, що саме цей підхід забезпечує подолання формалізму, перехід знань у ціннісні орієнтації, не допускає відриву теорії від практики, додає особистісного змісту освітньому процесу, стимулює зростання професійних якостей, необхідних для успішного виконання професійних функцій [179, с. 207].

Отже, набуття компетентності (як загальних, ключових, так і специфічних) майбутнім учителем можна схарактеризувати як усвідомлену спробу здобуття необхідних знань, умінь, навичок,

досвіду для його особистісного та професійного зростання. Розвиток компетентності у сфері духовно-морального виховання можна означити специфічною компетентністю, її наявність є необхідністю для підвищення рівня готовності до цього виду діяльності за допомогою певних програм, які, наш погляд, повинні бути сфокусовані на можливостях та намірах особистості студента.

Формування компетентності майбутніх учителів у сфері духовно-морального розвитку має, як на наш погляд, відбуватися під час навчання та безпосередньої практики, що дозволить бути готовим до цього виду діяльності на достатньому рівні. При цьому важливо узгодити та вдосконалити навчальні плани, програми навчальних курсів, розробити спеціальні курси, які були б актуальними й сучасними. З цього приводу О. Савченко, яка обстоює ідею впровадження компетентнісного підходу, зауважує: «На жаль, в нинішній підготовці учителів, з нашого погляду, практичної спрямованості ще замало. Загалом, підготовка майбутніх учителів початкових класів вимагає більш чіткої і послідовної прив'язки до потреб основного замовника — школи, де сучасний вчитель є класоводом, багатопредметником, психологом, соціальним захисником дитини та соціальним партнером батьків» [244, с.8].

Основне призначення компетентнісного підходу, на думку І. Беґа, є подолання традиційного розриву між наукою і практикою. Учений вважає, що головна мета цього підходу – виховати людину як «суб'єкта практичної дії». При цьому продуктивність практичних дій, як зазначає І. Беґ, залежить від глибини знань суб'єкта, і людина має розумно поводитися. Для впровадження цього підходу, вчений пропонує модернізувати навчальні програми, навчальні заняття, форми взаємодії [29, с.561-562].

Отже, ми доходимо висновку про те, що для удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів необхідно враховувати основні положення компетентнісного підходу. У дослідженні наголошується на тому, що формування компетентності у сфері духовно-морального розвитку на рівні бакалавра є необхідністю для розвитку сучасного суспільства.

Ураховуючи аналіз наукових джерел (як українських, так і зарубіжних), ми можемо спостерігати наявність тенденції щодо поширення компетентнісного підходу у студентів вищих закладів освіти, а особливо тих, хто в майбутньому планує працювати з дітьми в початковій школі.

Наступний підхід для удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку – *діяльнісний*.

З огляду на нову стратегію реформи вищої освіти, спрямовану на реалізацію гуманітарної парадигми, центром виховної діяльності якої є готовність та здатність людини реалізувати свої знання і досвід у вихованні та розвитку підростаючого покоління, та на зростання інтересу вітчизняних вчених і науковців розвинених країн світу до підготовки майбутніх фахівців, особливої уваги, на нашу думку, заслуговує питання теоретичного аналізу діяльнісного підходу щодо удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодшого школяра у закладах вищої освіти.

Вважаємо за необхідне відзначити, що підґрунтя діяльнісного підходу закладено у працях Л. Виготського [70], С. Рубінштейна [258], Д. Вегнера [432], О. Тихомирова [310], Е. Торндайка [313] та ін.

Категорія діяльності як фундаментальна є однією з провідних у педагогічній науці. У педагогіці під «діяльністю» розуміють «активність людини; роботу, заняття у певній сфері» [284, с.21]. Як вказано в педагогічному словнику, діяльність має особливу структуру – мету, засоби та результат, процес і цикл втілення. Важливим є також положення про те, що саме під час реалізації діяльності в людини формується «спосіб мислити, способи, стиль самостійних дій особистості, закладаються підвалини та якості поведінки в соціокультурному просторі» [284, с.22]. Провідними видами діяльності, що розвивають особистість, називають гру, працю, пізнання, спілкування, мовлення, творчість [284, с.22].

Діяльність поділяють на матеріальну та духовну. У структурі як матеріальної, так і духовної діяльності виокремлюють такі компоненти, як мотиви, цілі, засоби. Х. Хекхаузен, розкриваючи поняття діяльності, вказував на її функціональні компоненти –

сприймання, мислення, навчання, відтворення знань, мовлення або моторна активність. Ці компоненти, на думку вченого, наділені власним, накопиченим у життєвому процесі, резервом можливостей (умінь, навичок, знань). Результати діяльності, як зазначав Х. Хекхаузен, залежать від мотивації. Нею ж пояснюється вибір певної дії: «Від мотивації залежить як і в якому напрямі будуть використані різноманітні функціональні здібності. Мотивацією також пояснюється вибір між різними можливими діями, між різними варіантами сприймання й можливими змістами мислення, крім того, нею пояснюється інтенсивність та завзятість у здійсненні обраного вчинку й досягненні його результатів» [330, с.35].

Беручи до уваги це положення, вважаємо, що для майбутнього вчителя важливо розуміти значення функціональних компонентів діяльності у сфері духовно-морального розвитку особистості, а саме: 1) сприймати факти, термінологію, закони й тенденції духовно-морального розвитку особистості, теорії, принципи, необхідні для пояснення змін у духовному світі дитини; 2) опрацьовувати набуту інформацію, пізнавати сутність духовного та морального в дитині, поповнювати обсяг знань щодо процесу духовно-морального розвитку особистості, аналізувати духовно-моральні цінності, на які зорієнтована дитина; 3) інтерпретувати інформацію, події, закони, художні твори й літературні тексти, мультфільми, казки та фільми для молодших школярів з метою тлумачення їх глибинного сенсу; 4) застосовувати необхідні методи діагностики стану дитини, оцінювати програмовий матеріал, запропонований дитині з різних джерел; 5) за допомогою діалогових комунікацій у системі «батьки – члени родини – дитина» розробляти нові плани для духовно-морального розвитку дитини. Виокремлені нами функціональні компоненти діяльності у сфері духовно-морального розвитку особистості також стосуються і навчання вмінню зберігати внутрішню стабільність – саморегуляції. Так, В. Сластьонін та Л. Подимова, розглядаючи проблеми інноватики в педагогічній діяльності, вказували, що актуалізація психічних можливостей, компенсація недоліків та регуляція індивідуальних станів у зв'язку із

завданнями та подіями діяльності мають прояв у саморегуляції. Особистість, на їхню думку, є суб'єктом діяльності, і долучення до діяльності вимагає розрахунку сил на весь період діяльності.

Увагу вчених спрямовано також на різноманітні стани готовності людини, що, на їх погляд, залежать від досвіду та сформованої здатності прогнозувати настання подій: «такий прогноз, – зазначають учені, – перетворюють її внутрішній стан: відчуття невпевненості перед неочікуваним настанням подій змінюється станом готовності до будь-яких несподіванок» [281, с. 26]. На думку вчених, особистості як суб'єктові діяльності властиві особливі індивідуальні здатності. Останній аргумент ми розуміємо широко і вважаємо, що для готовності студента до духовно-морального розвитку дитини слід розвивати такі індивідуальні здатності загального характеру, як «здатність до організації часу, здатність програмувати власну діяльність у майбутньому, передбачати її події, встановлювати для себе оптимальні режими активності та пасивності, визначати режими діяльності» [281, с.26], а також специфічні здатності, які стосуються безпосередньо діяльності у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів.

На особливу увагу заслуговує думка Г. Васяновича про поняття діяльності та її структуру. На його думку «діяльність людини – це свідомо активність, що виявляється у системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети» [58, с.106]. До видів діяльності вчений відносив перетворювальну, комунікативну, предметну, духовно-пізнавальну, художньо-творчу, соціальну, ціннісно-орієнтаційну, споживчу, злочинну. Науковець акцентував на багатогранності діяльності людини, а педагогічну діяльність називав «мета-діяльністю», оскільки вона «надбудовується над діяльністю вихованців» [58, с.115].

Відтак можна стверджувати, що у процесі духовно-морального розвитку дітей молодшого шкільного віку майбутній учитель повинен навчитися пізнавати мету дитини, допомагати в її реалізації. У процесі цього важливо навчитися простежувати, як відбувається збагачення або збідніння духовного світу дитини, з якими ситуаціями

стикається дитина, а для цього потрібно детально розібратися з методами дослідження психіки учнів молодшого шкільного віку, а саме: спостереження, опитування, анкетування, бесіда, тестування, проектні методики тощо.

Враховуючи позиції діяльнісного підходу, підкреслимо, що в потоці практичних дій кожної людини на різних вікових етапах виникають різноманітні ситуації. І якщо в цілому дії дитини можуть бути стабільними, то, потрапляючи в певні ситуації як просторово-часові конструкти (Н. Осухова), дії можуть змінювати характер – з пасивних на активні, з моральних на аморальні й навпаки.

У зв'язку з цим наведемо думку В. Семиченко: «Люди відрізняються тим, наскільки їхня поведінка та психічні якості, що її забезпечують, організовані в усталені схеми, тобто стабільністю. Трапляються випадки, коли в різних ситуаціях людина поводитьсь зовсім протилежно. Певною мірою сегментарність поведінки неминуча, оскільки характер ситуацій, в яких може опинитися людина, малопрогнозований, а життєві ситуації можуть змінюватися на протилежні» [274, с. 31].

У цьому випадку майбутній учитель повинен розцінювати такі ситуації з різних позицій, а саме: 1) яким був стимул і якою була мотивація для здійснення дитиною вчинку / проступку? 2) якими були дії людей із найближчого оточення дитини – аморальними чи моральними? 3) які події безпосередньо передували ситуації, у якій опинилася дитина? 4) чи є ситуація, у якій опинилася дитина, типовою або ж дії дитини були незвичайними? 5) якими є дитячі середовища – сприятливими чи несприятливими для духовно-морального розвитку дитини? У цьому сенсі за чіткого розуміння ситуації, як зазначала Н. Осухова, з'явиться «ключ до розуміння й прогнозування поведінки людини у процесі її взаємодії з оточенням у певний проміжок часу» [219, с. 9].

Майбутньому вчителеві необхідно визначитись, що більшою мірою вплинуло на становлення дитини – особистісні (суб'єктивні) або ж такі ситуативні (об'єктивні) фактори. Ми дотримуємося думки про те, що власне ситуація, у якій опинилася дитина, повинна

розглядатися з позиції дитини, а не з позиції спостерігача. У цьому випадку визнається вагомість оточення дитини, яке чинить безпосередній вплив на її духовно-моральні якості.

Чи можливо, щоб майбутній учитель цілком відповідав уявленням про ідеальну професійну діяльність без усвідомлення власних внутрішніх мотивів та цілей? Чи варто говорити про взаємозв'язок поміж істинними мотивами майбутнього вчителя – навчитися розвивати дітей досягнутими навчальним та практичними результатами щодо сфери духовності та моральності? Без сумніву, реальні досягнення – не завчені лекції, а жива практична дія, що супроводжується живим відгуком молодших школярів. У цьому плані фундаментальною є думка С. Рубінштейна: «Будь-яка дія людини, – писав учений, – виходить з тих або інших мотивів і спрямовується на певну мету; вона розв'язує певне завдання й виражає певне ставлення людини до оточення. Вона вбирає у себе, у такий спосіб, усю роботу свідомості й усю повноту безпосереднього переживання. Кожна найпростіша дія людини – реальний фізичний вчинок людини – є неминуче водночас і певним психологічним актом, більше або менше наснаженим переживанням, що виказує ставлення діяча до інших людей, до оточення» [258, с. 21].

Якщо на практиці майбутній учитель безпосередньо вирішує життєво важливі завдання молодших школярів, а на заняттях в університеті – шукає інформацію для розв'язання складних проблем зі сфери духовно-морального розвитку дитини, то можна стверджувати, що його переживання – справжні, а спрямованість на професійну діяльність – вагома для нього. Його система моральних учинків, що виникли через переживання, стають важливими життєвими обставинами як для його особистості, так і для його оточення, а також для його взаємин з іншими людьми. Зазначимо, що в основі цієї тези – положення С. Рубінштейна про те, що переживання людини, результат і передумова зовнішньої та внутрішньої дії є взаємопов'язаними: «Взаємопроникаючи й живлячи одне одного, вони утворюють справжню єдність, два взаємоперехідні аспекти одного цілого – життя й діяльності людини» [258, с. 21]. На

думку вченого, саме способи реагування людини, її діяльність – ключовий вузол, у якому поєднуються «нитки, що пов'язують психологію свідомості та психологію поведінки, психологію поведінки та психологію духу» [258, с.71].

Орієнтуючись на праці М. Ярошевського, зазначемо, що категорія «дія» є однією з ключових у психологічній науці. Учений писав: «Ця категорія складалась під впливом рефлексорної концепції. Проте фізіологія не бачила в ефекторному (руховому) кінці рефлексу нічого, окрім роботи м'язів. І Сеченов показав, що виконавчі ефекти у поведінці організму мають не лише фізіологічний, але й психологічний сенс, а отже, причетність психічної реальності як такої. Сеченівська ідея перетворення зовнішньої дії на внутрішню (інтеріоризація) відкривала принципово нові перспективи розуміння мисленневих актів, що сприймалися раніше як суто духовні [386, с.83].

Про вплив навчання на поведінку людини говорив Е. Торндайк – зачинатель американського біхевіоризму. Учений писав: «Навчання в людей і загалом у тварин супроводжується зміною їх природи й найперше їх поведінки. Під поведінкою ми маємо на увазі будь-яку діяльність людини й тварини, – байдуже, чи її відбито у простих довільних рухах або ж у витончених думках та почуттях. Ми тепер не входимо до порівняльного оцінювання різнорідної діяльності, або, як говоритимемо далі, поведінки» [313, с.20]. Досліджуючи умовні рефлекси й процес навчання, Е. Торндайк розробив конструктивну теорію організації психічної діяльності та сформулював принцип психічної готовності. На думку вченого, власне принцип психічної готовності людини відіграє велику роль у процесі навчання, так само як і відповідність його інтересів полегшує шляхи плину думок. Щодо прояву готовності у психічних реакціях Е. Торндайк писав: «Часто наша готовність або неготовність до певних психічних реакцій здобуває прояв уві сні й у вигляді бадьорого настрою, жаги працювати або втоми, поганого настрою. Так чи інакше, слід використовувати стан готовності або неготовності індивідуума до цих психічних актів як підґрунтя або ситуацію для перемикавання учня на певні бажані психічні реакції» [313, с.96].

Поняття «психічні реакції», «моральна поведінка», «вчинок», «моральні проступки» тощо з позицій діяльнісного підходу представлені у праці Л. Виготського «Педагогічна психологія» [70]. Актуальною є ідея культивування позитивного ставлення до вчинку, розуміння істинної сутності вчинку: «Не варто чинити, – вказував учений, – у моральному вихованні, як у поліційних законах, коли ми уникаємо якогось вчинку, оскільки боїмося покарання, яке буде після цього. Не слід, іншими словами, перетворювати моральність на внутрішню поліцію духу. Уникати чого-небудь через страх ще не означає здійснювати моральний вчинок» [70, с. 258].

Для нашої наукової розвідки важливою є думка Л. Виготського щодо реакцій у поведінці людини як найпростіших, так і складних. Учений писав: «Якщо придивитися до поведінки людини, то легко помітити, що зазвичай усі рухи та вчинки виникають як відповідь на якісь імпульси, поштовхи або подразнення, які ми називаємо причиною того або іншого вчинку. Будь-якому нашому вчинкові передують неодмінно певна причина, що його викликала, у формі або зовнішнього факту, події, або внутрішнього бажання, пробудження або думки. Усі ці мотиви вчинків і будуть подразнювачами наших реакцій» [70, с. 47]. Також акцентуємо положення вченого про три моменти реакцій людини: 1) сприймання тих або інших подразнювачів, що надсилаються зовнішнім оточенням (сенсорний момент); 2) опрацювання цього подразнення у внутрішніх процесах організму, збуджених поштовхом до діяльності (центральный момент); 3) зворотна реакція організму, більшою мірою у вигляді руху, що виникає в результаті внутрішніх процесів (моторний момент).

Отже, це положення дає змогу вдосконалювати готовність майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, використовуючи сенсорний, центральный та моторний моменти реакцій. Для сенсорного моменту – як сприймання подразнення, на наш погляд, можна використовувати й зорові, і слухові канали для навчання, у той час як опрацювання отриманої під час навчання інформації й відповідна дія, наявна в реакції студентів, будуть пов'язані з їх особистим досвідом, індивідуальними

особливостями. Визначити, в який спосіб студенти сприйматимуть навчання, як буде опрацьована інформація і якою буде зворотна реакція у змозі допомогти комплекс діагностичних методів, з-поміж яких – спостереження, бесіда, анкетування, тестування тощо. На наш погляд, процеси навчання студентів у сфері духовно-морального розвитку дитини опосередковано стосуватимуться і змін у поведінці самого студента, оскільки в період дорослішання майбутні вчителі цікавляться власними відчуттями, пізнають себе і свої реакції на різноманітні подразнювачі.

З метою удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку дитини студентів необхідно враховувати виокремлені Л. Виготським три безперечних недоліки, а саме: 1) вихователь ніколи не може бути впевненим в успіхові, оскільки «залякає слабого, але викличе спротив у сильного й надасть порушенню правила особливий ореол сили, сміливості та виклику» [70, с. 259]; 2) якщо вихователь засновує процес виховання на «несвободі», то він «створює цілком неправильне уявлення про моральні цінності, приписуючи моральній гідності цінність певного багатства, викликаючи самозамилування й презирливе ставлення до всіх» [70, с. 259]; 3) якщо вихователь описує вчинки, він породжує у свідомості учня низку уявлень і «створює водночас імпульс і тенденцію до їх реалізації» [70, с. 259].

Враховуючи позиції діяльнісного підходу, також відзначимо положення О. Тихомирова, які є підґрунтям для розробки концептуальних положень готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, а саме: положення про поліморфність людського мислення (необхідність враховувати розмаїття типів мислення), положення про спорідненість будови зовнішньої практичної предметної діяльності й діяльності теоретичної, мислинневої у вузькому розумінні (необхідність вивчення мотивації мислинневої діяльності) [310, с.8].

Учений зазначав, що мислення людини в широкому сенсі є синонімом поняття «дух», тобто психіки [310, с.6]. Онтогенетичний аспект розвитку мислення людини, як зауважував О. Тихомиров, не

зводиться до змін, які можна виявити у мисленні дошкільняти або школяра. Цей аспект, на його думку, включає вивчення розвитку мислення людини протягом усього життя. При цьому вкажемо на одне з положень, висунутих О. Тихомировим, яке безпосередньо стосується розвитку психічної активності людини, а саме – проходження суб'єктом стадій духовної еволюції. О. Тихомиров звернув увагу на дію як на одну з інваріантних категорій науки. Його постулат «мислення як дія» ґрунтувався на колі провідних питань, а саме: «співвідношення зовнішньої та внутрішньої діяльності, мислення та мови, мислення й чуттєвих образів, детермінація мислення та його вибірковість, задача й засоби її вирішення» [310, с. 113]. Підкреслюючи роль різноманітних діагностичних методів, О. Тихомиров вважав, що кращим методом для вивчення процесів мислення є самоспостереження.

Враховуючи ці положення, можна зазначити, що в різних умовах, а також під час розв'язання ситуативних завдань на практиці, на семінарських заняттях, необхідно спостерігати за діями студентів і сприяти організації ними самими процесів самоспостереження, що може бути: 1) підставою для надання рекомендацій для особистісного та професійного розвитку в цій сфері; 2) припущенням щодо сформованості окремих здібностей, необхідних для духовно-морального розвитку особистості; 3) підставою для суджень про ставлення студента до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів, яке впливає на їх безпосередню готовність до цього виду діяльності тощо.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемі готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку школярів, підтверджує, що для розробки основних положень необхідно враховувати культурологічний підхід.

Концепції культурної спадщини, поняття «пам'ятник», «культурна власність», «цінності культурних традицій», «культурні кластери», «культурний капітал», «нематеріальна культурна спадщина» все частіше виникають у полі зору вчених не тільки філософів, культурологів, а й економістів, менеджерів. Учені

доводять взаємозв'язок впливу культури на розвиток усіх сфер суспільства – соціальної, політичної, економічної (Ф. Альберте, Д. Джусті [387], М. Барріо, М. Льюїс [391]; М. Вессо [431]; К. Іффітакія, В. Дімітропулос [395] та ін.).

Наприклад, у наукових працях грецьких вчених (К. Іффітакія, В. Дімітропулос) обґрунтовується роль традиційної грецької нематеріальної культури (народний фольклор, традиція, мова, знання) на вплив місцевої туристичної економіки. Автори вказують на нові характеристики культурного туризму, на багату культурну спадщину, яка може надати позитивний ефект для розвитку місцевої економіки і в той же час підкреслюють значення «культурного духу» народу. К. Іффітакія, В. Дімітропулос вважають, що навіть один елемент – традиційний грецький танець, - може стати «культурним продуктом, який може сприяти передачі і збереження культурного духу району для його жителів і гостей» [395, с. 415]. Таким чином, естетика самотності, глибокі людські відносини і знання, що передаються оточуючим за допомогою культурного нематеріальної спадщини, сприяють соціальної згуртованості, зміцненню міжособистісного взаємодії. Ці процеси виступають серйозною протипагою особистої ізоляції і самотності людини, що загрожує розвитку особистості в сучасному світі.

Культурологічний підхід для формування готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів є одним із ключових. Він дозволяє сформуванню напрями у процесі удосконалення готовності майбутніх учителів з позицій гуманітаризації освітнього процесу. На думку Р. Гришкової, метою освіти є формування людини, у якої є совість: «*homo moralis*», і саме така людина має розрізняти ключові категорії моралі – добро і зло. Така освіта, за її переконанням, має запроваджуватися через культуру [85, с. 3].

Культурологічний підхід орієнтує майбутніх учителів у напрямку духовно-моральних цінностей полікультурного суспільства. Саме цей підхід, як практико-орієнтований інструмент, допомагає створювати нові елементи перетворювальної діяльності,

що впливають на процеси самовдосконалення і самовладання, на результати розвивальної роботи із молодшими школярами під час практики тощо. Вказуючи на процеси самовдосконалення майбутніх учителів, ми спиралися на думку І. Канта про те, що моральна самодисципліна досягається безпосередньо за допомогою культури. Він писав: «Хто хоче морально дисциплінувати себе, повинен досить ретельно слухати себе, часто віддавати собі звіт у своєму вчинку перед внутрішнім суддею, оскільки тоді тривала вправа надає силу моральній спонукальній основі і за допомогою культури набувається звичка виявляти задоволення або незадоволення від морально доброго чи злого. Тим самим культивується моральне почуття, а тоді моральність буде сильна і забезпечена мотивами, ці мотиви послаблюють і долають чуттєвість, і таким чином досягається панування над самим собою» [140, с. 137].

На нашу думку, культурологічний підхід у формуванні готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів сприяє розвитку їх потенціалу, що необхідне для зростання капіталу культури у суспільстві. Визначення взаємозв'язку культури та процесів пізнання ми знаходимо у роботі М. Коула, С. Скрібнера «Культура і мислення».

На думку вчених, у дослідників виникають певні труднощі, при вивченні різних культурних явищ у різних народів. Науковці вказують: «Але які з явищ необхідно враховувати при визначенні поняття культура? Ми можемо, наприклад, розрізнити іспанську і перуанську культури, хоча переважна більшість людей в цих двох групах говорить однією і тією ж мовою. Ми можемо говорити про європейську культуру, незважаючи на існування серед народів цього континенту значних відмінностей в одязі, мові, вихованні дітей і релігійних переконаннях» [159, с.16].

На думку В. Розіна, культурологічний підхід є особливим типом наукового пояснення [255, с. 46]. Учений вказував на те, що явища презентуються у культурному просторі і пояснюються саме через культуру: «Але щоб культурологічно пояснити ті чи інші явища, необхідно характеризувати саму культуру. Очевидно тому потрібно

розрізняти дослідження окремих явищ культури і аналіз культури в цілому» [255, с. 46]. Також вчений вказував на те, що культурологічне пояснення є достатньо складним, адже саме цей підхід містить у собі такі підходи, як історичний, психологічний, соціологічний, системний.

Вказуючи на розширення поля культурологічних досліджень, В. Тушева писала про відмінності концептуальних положень щодо феномена «культура» і про загальний висновок вчених: «за своєю суттю культура є розгорненою у часі самореалізацією людини, її буття» [3143, с. 157].

У спадщині Ю. Лотмана міститься багато цікавих ідей щодо досліджуваного феномена. Так, вчений вважає, що саме явище «культура» є складним цілим, і в його складі – пласти «різної швидкості розвитку». Важлива думка Ю. Лотмана про те, що будь-який синхронний зріз культури завжди виявляє «одночасна присутність різних її стадій» [1776, с. 25]. Вчений підкреслював, що ці пласти взаємодіють між собою, а у різних сферах культури спостерігаються як вибухові, так і поступові процеси, виконуючи важливі функції: «І поступові, і вибухові процеси в структурі, яка синхронно працює, виконують важливі функції: одні забезпечують новаторство, інші – спадкоємність» [177, с. 26]. У роботі Ю. Лотмана «Культура і вибух» існує поняття, що має важливе значення для питань, пов'язаних з духовно-моральним розвитком особистості – «вища чистота духу», «лицарський дух», «дух закону». Також вчений писав про художню творчість, яка підносить людину, і про «сурогати мистецтва», які мають агресивний вплив на виховання.

У центрі уваги вченого – загадка, фантастичні образи, що дозволяють зацікавити людину в самих процесах визначення вибору. Саме з цим вчений пов'язує інтерес більшості людей до детективів і фантастичних жажів як до квазіхудожніх творів, і саме цим пояснює їх комерційну перевагу: «Детектив являє собою задачу, яка прикидається мистецтвом. Детективний сюжет зовні нагадує сюжет роману чи повісті. Перед читачем розгортається ланцюг подій, і він

втягується у типovu для художньої прози ситуацію – у необхідність робити вибір для того, щоб сюжет отримав сенс» [177, с. 187].

Цікавими є питання, які ставить вчений щодо співвідношення чесноти й вади, а також про несподіваний зв'язок істини і зла: «чи є брехня тільки злом, і якщо вона виконує якусь істотну функцію, крім схильності людей обманювати один одного, – то яку?» [177, с. 200]. Самому мистецтву, тексту, образу, які створені художниками, Ю. Лотман відводив велике виховне значення. Він писав про те, що їх вплив на людину є сильнішим, ніж практика шкільного вчителя: «Було б просто, однак, – вказує Ю. Лотман, – приписати вину шкільній практиці і звалити все на вчителів. Слід вести мову про властиве мистецтву протиріччя, яке одночасно є силою і слабкістю його і не може бути подолане в принципі, оскільки дозволяє художньому тексту оперувати одночасно і власними, і загальними іменами» [177, с. 231].

Для процесу вдосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів у руслі культурологічного походу актуальною є спадщина великого культуролога – М. Бахтіна. Вчений вважав, що людська культура має три галузі – науку, мистецтво, життя. Такі галузі, на його думку, «знаходять єдність тільки в особистості, яка долучає їх до своєї єдності» [19, с. 5]. У його працях, як і у дослідженнях Ю. Лотмана, простежується ідея щодо відповідальності художника, яка впливає на світ огляд інших людей. «Естетична емоція», яку викликає художник, на думку вченого, є соціальною. М. Бахтін стверджує: «... мистецтво підтримує і посилює стан і середовище «спільності» в суспільстві і в свідомості окремої людини завдяки здатності мистецтва виробляти «симпатичне» переживання гармонії між усіма елементами як індивідуального, так і соціального організму» [19, с. 596]. Для нашого дослідження важливе також і положення, висунуте М. Бахтіним про задані людиною межі – кордони тіла, кордони душі, кордони духу, які переосмислюються у самосвідомості людини зсередини і ззовні – в «естетичному переживанні іншого» [19, с. 155-156]. При цьому під поняттям «межа духу» вчений має на увазі смислову спрямованість:

«У кожному акті, внутрішньому і зовнішньому, своєї життєвої предметної спрямованості я виходжу з себе, я не зустрічаю ціннісно-значущої, позитивно завершальної мене межі, я йду вперед себе і переходжу свої кордони, я можу зсередини сприйняти їх як перешкоду, але зовсім не як завершення» [19, с. 156].

Вагомого значення для нашого дослідження має думка М. Мамардашвілі, який вказував на належність культури не як до знання, а як до практики: «Для мене культура як така – це можливість, або здатність практикувати складність і різноманітність життя. Я підкреслюю слово «практикувати», бо культура – це не знання. Людина є культурною, якщо вона здатна практикувати складність і різноманітність життя, причому не обов'язково знати все, як і не обов'язково вміти застосовувати ту чи іншу абстрактну ідею або поняття до реальності» [187, с.27]. Тобто, експлікуючи це твердження, можемо вказати, що майбутній вчитель має розвивати здатність до здійснення різноманітних практик у духовно-моральному розвитку молодшого школяра. При цьому він може і не знати про всі практики духовно-морального розвитку особистості, – важливі лише ті, які існують у реальній культурі суспільства.

У роботах культурологів зустрічаємо такі поняття, як «силове поле культури», «зустріч культурних світів», «суперечки культур», «культурні бар'єри» «культура спілкування культур», «культування іншої людини» тощо. Всі ці явища тим чи іншим способом впливають на процеси розвитку духовно-морального розвитку дітей, що слід враховувати майбутнім вчителям. Так, як писав А. Ахутін, «кожній культурі відповідає також, взагалі кажучи, своя форма замкнутої або потенційної свідомості» [15, с. 145].

На нашу думку, навчитися розрізняти ці форми свідомості, побачити їх через літературу і мистецтво, сакральні явища – справа, що змусить подолати негативні стереотипи, які досі мають місце у студентському середовищі.

Актуальними для нашого дослідження є визначені В. Гриньовою теоретичні та методичні аспекти формування педагогічної культури студентів. Так, автор вказує, що майбутній вчитель, як людина

культури, має бути гуманною особистістю. І основні якості гуманної людини – любов до людей, доброта, милосердя, чуйність [82, с. 3-4]. Однак ми зважаємо на те, що подібний підхід недостатньо розроблений, і саме тому існує потреба у його глибокому осмисленні.

Дефіцит прикладних підходів у царині готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодшого школяра зумовлює необхідність авторського підходу, що надав би підстави для розробки виховної методики. До такого підходу, на наш погляд, можна віднести праксео-динамічний (praxis – дія; dynamixos – сильний, дужий). Цей підхід дає змогу організувати дії майбутніх учителів, різноманітні за інтенсивністю, для досягнення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, а також розбудувати систему здатностей, що в системній сукупності чинять вплив на вказану готовність. Підхід передбачає також розробку нових практичних систем, які дозволяють моделювати занурення дій майбутніх учителів у процес духовно-морального розвитку дитини з урахуванням крос-культурного простору, що розгортається, а також тих середовищ (несприятливих включно), у яких може розвиватися молодший школяр. Підхід передбачає критичне ставлення як до своїх вчинків, так і до вчинків оточення, що позитивно або негативно впливають на вдосконалення цього виду готовності, розвиваючи в такий спосіб у майбутньому вчителів моральну аргументацію.

На нашу думку, для побудови авторської концепції, що матиме вплив на процес формування готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, потрібно створювати фундамент, що ґрунтується на здатностях до даного виду готовності. На виявлення стратегічних положень, загальних та специфічних здатностей готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, розкриття їх взаємозв'язку із вирішенням проблеми виховання особистості майбутнього вчителя буде спрямоване наше подальше дослідження.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПОЧАТКОВА ОСВІТА» ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Стратегічні положення вдосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів

Одним з найбільш актуальних завдань сучасного розвитку освіти України є створення умов удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів. Одним з найбільших універсальних механізмів у цьому контексті виступають стратегічні положення, що поєднують у собі різноманітні форми та комбінації використання причиново-наслідкових зв'язків. Стратегічні положення сприяють формуванню узгоджених поглядів, виробленню бачення гармонійного духовно-морального розвитку особистості, оптимальному використанню обмежених ресурсів та слугують інструментом для вдосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Процес удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів необхідно розглядати з різних сторін, адже виникнення цього стану може нести не лише конструктивні, а й деструктивні зміни. У цьому процесі, який є майже неловимим, здавалося б, не має місця категоричності, менторству, адже на кожному етапі процесу удосконалення готовності майбутнього вчителя можна розглянути не всю складну систему, а лише деякі напрями позитивних змін. Важливо зауважувати не лише набуття здатностей майбутнього вчителя, а й певні обмеження, що не дозволяють розвинути таку готовність. Пошуки відповідей на питання готовності майбутніх вчителів до духовно-морального

виховання молодших школярів залишаються ефективними лише через невичерпність педагогічних впливів на свідомість дитини з одного боку, і неосяжність духовності дитини, яка залишає своєю неупередженістю свій слід у спілкуванні із вчителем, з іншого. Ця аксіома долається вченими багато років поспіль. Водночас, процес подолання часто перетворюється на таїнство педагогічного мистецтва, і долучення до нього під час практики є цікавим та захоплюючим. Цей процес зачіпає не лише особливості виховання дитини, але й внутрішній світ самого студента, який готується стати майбутнім вчителем початкових класів. Інтерес до цього феномену породжує дослідження концептуальних засад з проблеми удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Факт взаємних впливів педагога і вихованця, переконаність у важливості осягнення власного внутрішнього світу – а отже, процесу діагностики та удосконалення особистісних та професійних якостей, конструювання духовної ідентичності студента тощо, мало місце задовго до нашого дослідження. На теоретичному рівні ці процеси осмислені у багатьох студіях, зокрема, у Ш. Грінфільд [400], Ф. Варгас-Еррера та Л. Мойя-Мархант [430], Т. Мумуні [413], І. Нікуліної [207], С. Х. Е. Родо [415], Д. Смолл [425], М. Ульенса та Р. Ульмакі [429], Р. Вілса, А. Гелль, К.-М. Юста [434] та ін.

Світське поняття «дух» висунуте іспанським ученим С. Х. Е. Родо. Він вказував на те, що класична концепція духу зводилася до віри в силу цінностей, що замкнені в собі. Людина, за його твердженням, була задумана як така, що має здатність до внутрішнього зростання до непередбачуваних меж. Він наголошував на тому, що кожна історична епоха мала своє уявлення про людину, а трансцендентність людини, що не є доступною досвіду, протистоїть широкій присутності технологій у житті сучасної людини. Внаслідок розвитку раціоналістичної концепції виникло таке поняття, як «втеча людини». Людина сьогодення, за його висловом, забула про свої іманентні цінності, а нескінченна фрагментація науки за

спеціалізаціями сформували однобічну концепцію людини. Ключовим для історичного майбутнього, як стверджував С. Х. Е. Родо, є відкриття людини. Її відкриття та ідентифікація в нинішньому світі, на його думку, відбувається у творах мистецтва, на золотих сторінках літератури, у звуках музичних партитур, у релігійних організаціях, політиці тощо. Саме в такому сенсі визначну роль посідає позиція вчителя, його виховна місія та сила. Учитель перебуває між світом цінностей і молоддю, як елементом навчального акту: «Живіть у світі, – закликає С. Х. Е. Родо, – сповненому цінностей, і відчуйте нагальну потребу їх передати. Любіть юнака, який слухає і бажає, щоб слова удосконалювали його особистість до повної реалізації» [415].

Погоджуючись із вченим, вважаємо, що готовність майбутнього вчителя до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів є результатом ретельної праці й самого студента, і осіб, які супроводжують процеси особистісного та професійного зростання. Ті художні образи, тексти, символи, якими цікавиться майбутній учитель, опиняться через деякий час в основі тих образів, які він буде презентувати молодшим школярам. Саме тому важливо розуміти, на якій саме мистецькій та художній творчості, у якому соціальному оточенні виховувався студент, які психологічні загадки є цікавими для самого студента, які смисли для себе студент намагається відкрити, які дії іншої людини для нього є важливими, а які – безглуздими та неефективними.

Про необхідність пошуку елементів, що сприяють розвитку дитячої духовності, йдеться у роботі Р. Вілса, А. Гелль, К.-М. Юста [434]. Автори стверджують, що духовність є ключовим питанням, що наближає до розуміння духовного виміру дитинства, а наукове осмислення сфери дитячої духовності має довгий шлях. Початком її вивчення автори вважають 1990-ті роки. Учені відзначають, що на сьогодні досі не існує цілком узгоджених визначень духовності. При цьому вони звертають увагу на важливість сприяння розвитку курсів у вищих закладах освіти, стимулювання розробки освітніх програм та підвищення кваліфікації фахівців до основного виміру в житті дітей –

духовності й моральності. Духовний розвиток, на думку авторів, є конституційним правом кожної дитини, а духовне життя дитини має охоронятися такими інституціями, як заклади освіти, охорони здоров'я, суддівською системою та закладами, де надаються соціальні послуги тощо.

Як бачимо, в полікультурному суспільстві існує багато відмінностей у вихованні та розвитку дітей. І стосуються вони знань про духовно-моральний розвиток людини, літературу, мистецтво, що звеличує духовно-моральні ідеали народу, моральні настанови, здатності та навички, необхідні для різних культурних суспільств.

У міжкультурних дослідженнях увага зосереджується на способах життя різних суспільств. При цьому ми спостерігаємо тенденцію послаблення уваги до етнічних чинників, натомість – посилення до процесів, що відбивають якісні зміни в розвитку особистості. І якщо раніше значну увагу вчених було приділено культурі різних етнічних груп, що змінюють природу для життя свого народу, то тепер зацікавленість викликають процеси мислення та природи самої людини як носія певної культури, процесів виявлення духовної ідентичності. Так, питання ідентичності духовної особистості розкривається в роботах М. Ульєнс та Р. Ульмакі. Учені доводять, що в багатьох країнах усе більше науковців відзначають наявність дилеми культурного розмаїття студентських ідентичностей. Сама мультикультурна освіта, за їх твердженням, частіше концентрується на питаннях національності та мови, ніж на питаннях раси та етнічної належності. Процес виявлення власної ідентичності, як вважають автори, відбувається через конфліктний процес, завдяки досвіду, і під час цього духовна особистість виявляє самостійність.

Американська дослідниця Дженні Л. Смолл зосереджує увагу на духовному житті студентів із різною релігійною ідентичністю. Її книга «Розуміння духовних ідентичностей студентів коледжу: різні віри, різні світогляди» утверджує основний принцип – дослідники вищої освіти більше не повинні використовувати так теорії розвитку, які не враховують розбіжності у вірі різних ідентичностей. Основна мета, на її думку, – залучення як релігійних меншин, так і атеїстів до

міжконфесійних діалогів. Протестанти, юдеї, мусульмани та інші релігійні ідентичності – це специфічний унікальний світогляд, що впливає на обрання шляху духовного зростання. Авторка збирила дані за допомогою інтерв'ю, сесії фокус-груп, письмових анкет для того, щоб визначити, як студенти говорять про свої духовні ідентичності, як духовні ідентичності впливають на їх релігійну належність. Нею було доведено, що на практиці можна використовувати розуміння того, що позитивна та заохочувальна взаємодія з представниками різних релігійних ідентичностей сприяє зростанню у студентів духовної ідентичності [425].

Досліджуючи студента як особистість, зауважує І. Нікуліна, необхідно враховувати вікові характеристики, що сприяють удосконаленню особистісних та професійних якостей: «...вік 18–20 років – це період найбільш активного розвитку моральних та естетичних почуттів, становлення й стабілізації характеру та, що особливо важливо, опанування повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, професійно-трудова тощо» [207, с.5]. Саме в цей час, як провідний період розвитку характеру, переконує авторка, трансформується мотивація, відбувається становлення системи ціннісних орієнтацій, і, що важливо, відбувається «інтенсивне формування спеціальних здібностей, пов'язаних із професіоналізацією» [207, с.6], формується «готовність до майбутньої практичної діяльності» [207, с.33].

Водночас посилюються свідомі мотиви поведінки, що сприяє моральному розвитку в студентському віці. Характерним є також зміцнення особистісних вольових якостей (уміння опанувати себе, ініціативність, рішучість, самостійність, цілеспрямованість тощо).

Учені акцентують зростання інтересу в студентські роки до таких проблем морального характеру, як мета і спосіб життя, любов і вірність, обов'язок. Однак при цьому вчені зауважують, що у віці 17–19 років здатність до свідомої регуляції власної поведінки не розвинута в повному обсязі. Часто спостерігаються також невмотивований ризик у поведінці, вияв невміння прогнозувати наслідки вчинків тощо.

Дослідження Роберта Дж. Россі, Семюела С. Стрінгфілда доводять, що ризикована поведінка студентів не залежить від очікувань викладачів, але в деяких випадках, коли існує дисонанс, викликаний культурними відмінностями між сім'єю та інституцією, можливі прояви ризикованої поведінки. При цьому надання мультикультурних матеріалів не усуває дисонанс, адже особливе місце в контексті навчання повинно мати визначення відмінностей у цінностях, навичках та стилях навчання. Р. Дж. Россі, С. Стрінгфілд у своїй роботі пишуть про те, що багато проявів ризикованої поведінки відбуваються через причиново-наслідковий ефект. Так, молодим людям, які пропускають заняття, важче проходити тести та отримувати високі оцінки. Академічна неуспішність може перешкоджати загальному розвитку, оскільки виникає «спадна спіраль прогулів і поганих досягнень» [416]. Поведінка ризику, як вказують учені, може відбуватися внаслідок прямих та непрямих впливів. До них відносять товариство в компаніях, де вживають наркотики або алкоголь, набуття самим студентом шкідливих звичок тощо.

Ризикована поведінка може мати вплив на всю академічну групу. Стандартизовані тести доводять, що в тому випадку, коли у групі існують такі студенти, які пропускають заняття з різних причин, знижується продуктивність студентів, які постійно відвідують заняття.

У пошуках відповіді на це питання варто звернути увагу на те, що готовність учителя до духовно-морального розвитку дитини як феномен виникла разом з необхідністю покращення якості суспільного життя й характеризує всю педагогічну науку та педагогічну майстерність, необхідну для досягнення освітньої мети. Відхилення від духовних цінностей, моральних норм суспільства, прояви ризикованої поведінки конкретного студента відбувається тому, що він не замислюється над цією проблемою і не знає чинних законів духовно-морального розвитку особистості.

Готовність студентів до духовно-морального розвитку молодшого школяра залежить від їх актуальної потреби в цьому виді

діяльності та вірогідності задоволення цієї потреби. Уважаємо, що ця готовність повинна удосконалюватись у позитивному емоційному полі, а позитивний емоційний стан студентів залежить від трьох складових: 1) сили та якості їхньої потреби в цьому виді діяльності; 2) оцінки вірогідності задоволення цієї потреби на основі вже наявного першого досвіду роботи в школі з дітьми; 3) інформованості про час, засоби та ресурси, необхідні для виконання такої роботи в школі.

Відзначимо необхідність високого рівня інтелектуального розвитку майбутнього вчителя для успішного навчання. При цьому для успішного опанування гуманітарними професіями важливим є чітко окреслений вербальний тип інтелекту. І. Нікуліна не випадково порівнює відмінності в типах інтелекту представників технічних і гуманітарних професій: «...гуманітарії повинні характеризуватися обширом пізнавальних інтересів, ерудованістю, добре володіти мовою, мати багатий словниковий запас, уміти правильно його використовувати, точно співвідносити конкретні й абстрактні поняття та мати в цілому високорозвинуте абстрактне мислення» [207, с.12]. Ми можемо додати, що для вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку дитини важливою є здатність до духовного мислення, бачення власної місії в житті дитини, здатність ефективно розвивати та впроваджувати здобуті знання у практику роботи зі школярами, що є базово-креативними здатностями.

У контексті цієї ідеї необхідно відзначити положення про доцільність уведення в процес удосконалення готовності майбутніх учителів роботу викладачів, спрямовану на збагачення професійного словникового запасу у сфері духовно-морального розвитку, розширення сфери пізнавальних інтересів у духовній культурі й нематеріальній спадщині людства, трансформацію міжособистісних взаємин, розбудову програми саморозвитку тощо.

Оскільки студенти лише готуються до педагогічної діяльності, під час удосконалення їхньої готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів необхідно враховувати фактори інформаційного перевантаження їх робочої пам'яті, наслідки кризи

інформації, а також коректно використовувати інформаційні потоки про системи духовно-морального розвитку особистості. Інформаційні, освітні та альтернативні програми, що містять точні та детальні відомості про духовно-моральний розвиток особистості, сприяють тому, щоб майбутні учителі вдосконалювали свої здатності, приймали відповідальні рішення для свого професійного розвитку та задовольняли особистісні потреби так, щоб виникало позитивне емоційне поле, яке викликає радість від навчання та практики.

Для розвитку готовності студентів до духовно-морального виховання молодших школярів, на наш погляд, важливо враховувати час їхньої спеціалізації, що припадає на третій рік навчання, а також реальне знайомство з практикою в початковій школі – четвертий курс навчання. У цей віковий період відбувається поглиблення фахових інтересів майбутніх учителів, у студентів спостерігається більш інтенсивний, ніж на першому й другому курсах, пошук ефективних форм та методів у роботі з молодшими школярами. Студенти з'ясовують, як можна привернути увагу дітей у класі, їм подобається, коли діти перебувають у піднесеному стані, коли вони радіють, коли із задоволенням спілкуються один з одним, а власне процес навчання відбувається у формі гри.

Щодо процесу духовно-морального розвитку дітей у представників різних культур існують різні уявлення, репрезентовані освітніми технологіями, методами та прийомами виховання. Вивчення таких проявів у культурах різних народів сучасними студентами є складним завданням, але саме в такий спосіб майбутні вчителі зможуть оволодіти знаннями про ставлення представників різних культур до розвитку особистості в усій її унікальності, практичними вміннями, необхідними для здійснення цього процесу.

Саме для цього вкрай необхідна актуальна педагогічна література та звернення уваги на міжнародні аспекти цього питання, кращі здобутки тощо. Наприклад, питання духовного, морального розвитку дитини стоїть на першому, та, відповідно, другому місцях з інших перелічених видів (культурного, розумового та фізичного) розвитку школярів в Англії. Про це вказується в рамковому

документі «Національний навчальний план в Англії» [428]. Усі державні школи, відповідно до цього документа, зобов'язані забезпечити «щоденний акт колективного поклоніння» і повинні проводити релігійну освіту як у молодшому шкільному віці (5–7 років), так і на подальших вікових етапах, а саме: 7–11, 11–14, 14–16 роки життя. Національним навчальним планом Англії передбачено, що вчителі повинні враховувати свої обов'язки за законодавством щодо рівних можливостей, які охоплюють такі поняття, як: раса, інвалідність, стать, релігія або релігійні переконання, сексуальна орієнтація, вагітність та материнство, гендерні зміни. Також учителям, відповідного до плану, потрібно бути спроможними надихати учнів до продукування власних творів мистецтва, дослідження власних ідей, експериментування тощо.

Однією з цілей освіти в іншій країні – Чилі – є духовний розвиток усіх школярів. Це стверджують Ф. Варгас-Еррера та Л. Мойя-Мархант, посилаючись на загальний закон про освіту. Перше дослідницьке питання, яке ставили науковці перед собою під час роботи з директорами шкіл, було таке: «Як директори світських і релігійних шкіл розуміють духовний розвиток своїх учнів?». Під цим кутом зору автори проаналізували відповіді на запитання та дійшли висновку про те, що директори розуміють духовність як типово людські здібності, які можна зміцнити під час навчання у школі. Окрім цього, директори в Чилі вважають питання духовного розвитку в школах частиною цілісної та якісної освіти, і, крім цього, вони вбачають міцний зв'язок між духовним, етичним і моральним розвитком [430].

У Новій Зеландії вчителі, які працюють з молодшими школярами, повинні створювати умови для того, щоб діти розвивалися цілісно, у тому числі, і духовно. Про це йдеться в дослідженні Ш. Грінфільд [400]. Авторка стверджує, що відповідальність за духовний розвиток дитини є частиною діяльності вчителя, а самі вчителі мають знати основні поняття щодо духовності (spirituality) та духу або душі (wairua). Ним визнано безумовність переплетіння цих понять, а основний акцент зроблено на аналізі

програм підготовки вчителів, які не охоплюють у всій глибині такі аспекти, як «дух», «душа», «внутрішнє існування», «серце» тощо. Справді, аналізуючи різні програми, ми бачимо, з одного боку – орієнтацію на духовність, моральність, а з іншого – недостатність методичних розробок щодо покращення навчальної підготовки для вчителів, які опікуються духовно-моральним розвитком молодших школярів.

Саме тому вважаємо, що на таких програмах майбутні вчителі повинні мати можливість навчитися аналізувати та використовувати різноманітні матеріали для духовно-морального розвитку учнів. Для цього необхідно розробляти виховні програми зростання дитини, враховуючи навіть повсякденні проблеми, що можуть руйнувати складені задалегідь плани. Це, як на нашу думку, можуть бути серія простих ігор, ситуація повсякденного морального вибору, моменти спілкування, прослуховування якісної музики, читання дитячої літератури, яка за своїм змістом спрямована на утвердження духовних і моральних цінностей.

Нашу думку підтверджують дослідження, що були проведені Т. Мумуні. У них зазначається, що наукових розвідок про набуття дитиною духовності вкрай недостатньо. Т. Мумуні переконує, що ці питання, особливо щодо забезпечення якісною духовною дитячою літературою, не вирішуються. Він вважає, що саме духовність змушує дитину радіти та дивуватися, а прояви духовності розкриваються через рух, образні ігри, звернення до інших. Спектр запитань у дослідженні доволі широкий, насамперед: 1. Як діти живуть і висловлюють свою духовність? 2. Що викликає духовний досвід у класі? [413].

Усвідомлення факту недостатності спеціальних розробок для удосконалення готовності майбутніх учителів початкової школи до розв'язання проблем духовно-морального розвитку молодших школярів ставить дослідників перед вибором: визнати невідворотність ситуації або спробувати знайти спосіб для опанування новим досвідом, кристалізації кращих ідей для якісної зміни суб'єкта.

Ми бачимо, що категорія готовність до виховання «духовної» і «моральної» дитини із її перебуванням в психолого-педагогічному дискурсі є універсалиєю і потребує уточнення. Порушення концептуальності даної категорії уможливили здобутки, насамперед, педагогічної науки, котра протягом останнього часу винайшла категорію з її креативною складовою, адже йдеться про «особистість» майбутнього вчителя з її унікальними характеристиками. Уведення категорії готовності до духовно-морального розвитку дитини унеможливило домінування продуктивного педагогічного мистецтва, зокрема, щодо напряму педагогічної майстерності. Усічення педагогічних досліджень до виявлення окремих рис педагога-майстра, пошуки ідеальних моделей та професіограм учителя, які сприяють щонайякіснішому результату, не дають відповіді на питання про майстерність творчого педагога. Професійні якості вчителя, які мають бути збагачені особистісними, повинні сприяти систематизації у студентів уявлень про ціннісні орієнтації особистості, психосвіт педагога, що синтезує здобутки філософії, педагогіки, психології. Як наслідок, виходимо на презентацію виявлення особливостей процесу вдосконалення готовності майбутніх учителів і місце в цьому процесі самого студента.

Залучення світового та українського досвіду у сфері педагогіки духовності дозволило визначити основні стратегічні положення, вивчення яких сприяє цілеспрямованості цього процесу. Передусім – це спрямованість оригінальна, і кожен студент у цьому сенсі має пройти власний шлях, сповнений різними емоційними станами. Прогрес готовності студентів до духовно-морального розвитку молодшого школяра можливий лише за умов повсякчасного удосконалення їх особистісних та професійних здатностей, а тому їм необхідно знати, які здатності треба удосконалювати, якими методами та засобами, які часові ресурси для цього необхідно витратити.

Прагнення студентів до удосконалення власної готовності може мати парадоксальний характер, адже виховні впливи завжди є нерівномірними та спонтанними. До того ж пошук духовно-

моральних ідеалів для наслідування може призводити як до позитивних, так і до негативних емоцій. З одного боку, деякі ідеали можуть бути недосяжними, і їх наслідування буде майже нездійсненним. З іншого – потенційні можливості для удосконалення готовності буде мати той студент, який уже має необхідний «набір» здатностей, намагається конструювати власну професійну ідентичність, знаходить ідеали, що є універсальними для розмаїтого крос-культурного простору. Здобуття переліку таких здатностей можна досягнути через скрупульозне вивчення педагогічної науки, починаючи від педагогічних спогадів і закінчуючи висвітленням новітніх ідей. Обґрунтування стратегічних положень для удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів на досить широкому матеріалі виводить даний процес від інтуїтивного до системного. Отже, сам процес удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів можна розглядати лише системно, адже послідовність, керованість та прогнозованість дозволять уникнути неупорядкованості та хаотичності, – рис, що, можливо, стануть неоціненними для розвитку, наприклад, педагогічної творчості.

Потужним ресурсом для об'єктивізації педагогічних надбань слугує сучасна, багата емпірикою, педагогічна література. Педагогічні мегатексти рясніють гуманітарними маркерами. Педагогічні технології особистісного та професійного зростання розкриваються через цікаві ігри, вправи та різноманітні методики, опитувальники та тести. Це робить більш доступними процеси самодіагностики, адже процес удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів передбачає умовну фіксацію цього стану. Тобто, враховуючи нелінійний характер цього стану з метою визначення особистісних і професійних здатностей, студентам важливо навчитися припиняти цей процес, звертатися до себе з відвертістю, що дозволить не лише визначити власний стан, а й набути здатності до трансформації та

реконструкції, і, можливо, суттєво покращити систему «духовний світ – моральні норми – кредо вчителя».

Готовність студента до духовно-морального розвитку особистості дитини може проходити через кілька стадій еволюції, а саме: 1) раціональне налаштування мислинневої діяльності на пізнання власних здібностей – як особистісних, так і професійних; 2) інтерес до цінностей духовно-моральної сфери; 3) переміщення з позиції «егоцентризму», властивої періоду дорослішання, на позицію «дитиноцентризму»; 4) створення платформи для вдосконалення сукупності здібностей, що визначають готовність до духовно-морального розвитку дитини; 5) звернення до наявних мети та завдань духовно-морального розвитку молодших школярів у теоретичних та методичних аспектах; 6) апробація програмних матеріалів для духовно-морального розвитку молодших школярів у практичній діяльності; 7) нове розуміння проблем духовно-морального розвитку індивідуальності дитини з урахуванням різних характеристик: інтелект, емоційність, стать, якість дитячих середовищ, темперамент, рівень активності тощо.

Вивчаючи характеристики різних здатностей, зазначимо, що для процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів можна виокремити три типи: креативно-базові, загальні та специфічні. Ці здатності, на нашу думку, не слід протиставляти. Креативно-базовими здатностями ми можемо назвати ті, що є основою готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, тобто, тією базою, яка постає підґрунтям для зведення цього виду діяльності. Загальними здатностями ми можемо назвати ті, що проявляються в різних видах діяльності студента – в освітньому процесі, на різних видах практик, у дозвіллевій діяльності тощо. Специфічні здатності виявляються безпосередньо у процесах, пов'язаних із духовно-моральним розвитком дитини молодшого шкільного віку. Певний набір креативно-базових, загальних та специфічних здатностей, розвинених повною мірою, складають багатокomпонентну структуру, у своїй сукупності є взаємопов'язаними й зумовлюють можливість для

успішного процесу вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Процес удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів може бути виправданим у тому випадку, якщо не відбуваються підміни в ціннісній сфері, а фундаментальні духовні здатності особистості студента не втрачають якості і глибини. Зазначимо, що фундаментальні духовні здатності мають підсилюватися енергією носіїв цінностей і до таких здатностей, як вважає М. Савчин, належать: здатність вірити, здатність любити, здатність творити добро й боротися зі злом, здатність творити свободу й відповідальність [262, с. 92]. Ці здатності майбутнього вчителя, на нашу думку, можуть бути креативно-базовими здатностями.

Ми вважаємо, що майбутні вчителі початкової школи мають розуміти значення функціональних компонентів діяльності у сфері духовно-морального розвитку дитини та, як суб'єкт мета-діяльності, обов'язково, за допомогою впровадження спеціальних курсів, освітніх програм, навчитися навичок саморегуляції, умінню розрахувати власні сили для реалізації процесу духовно-морального розвитку молодших школярів. Під час навчання студенти повинні з'ясувати також власні індивідуальні особливості, особисті якості (мотивація, воля, почуття), уміти співвіднести їх з цілями духовно-морального розвитку дитини, беручи до уваги ситуації й умови роботи в школі. У зв'язку з цим додамо, що необхідними є розробка і проведення спеціальних тренінгів, які впливатимуть як на особливості індивідуального плану, так і на здатності специфічні, з-поміж яких ми виокремлюємо здатність провести діагностику духовно-морального розвитку дитини, здатність встановити індивідуальні цілі для духовно-морального розвитку кожної дитини, здатність мотивувати близьке оточення дитини до її духовно-морального розвитку, здатність передбачати результати духовно-морального розвитку дитини в різному родинному оточенні, неблагополучному включно, здатність розробляти програмні засоби

для духовно-морального розвитку молодших школярів з урахуванням крос-культурного простору, що розширюється.

Досліджуючи проблему духовності, звернемо увагу на роботу А. Корецької, яка обрала об'єктом дослідження «духовний світ людини в умовах трансформації українського суспільства» [155, с.3]. Учена розкривала структуру духовності як соціальний феномен. Гуманізм, освіта, воля, інтелект, розум, на її думку, – складові структури духовності. Головними тенденціями сучасної освіти у формуванні духовності, на її погляд, є «системність, цілеспрямованість, наукова обумовленість і обґрунтованість, світоглядні принципи, висока професійність, створення фундаментальних умов процвітання особистості і суспільства» [155, с.6]. Найістотнішими соціально-освітніми цінностями, за А. Корецькою, є «любов до Вітчизни, повага до людей, праці, природи, культури, рідної мови, доброзичливість, дотримання норм високоморальної поведінки, наявність широкого діапазону знань, відповідальність тощо» [155, с.6]. Учена наводить два рівні духовності – рівень суспільства і рівень особистості. Підкреслимо її думку щодо духовності особистості – це категорія «людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення; включає гармонію особистого, суспільного і природного; високі моральні принципи, мотивацію діяльності, особистісну відповідальність» [155, с.8-9]. Отже, як бачимо, здатність до творення культури та самотворення, виокремлена вченою, може бути однією з креативно-базових здатностей майбутнього вчителя початкової школи, що складає його готовність до духовно-морального розвитку дитини. Також у роботі А. Корецької йдеться про такі здатності, як здатність виявляти розуміння й самовияв, здатність експериментувати й робити логічні висновки, здатність до самовдосконалення й самореалізації тощо. Вважаємо, що ці здатності є також важливими для вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, оскільки їх можна віднести до загальних здатностей.

Звертаючи увагу на систему основних здатностей особистості та їх цілісну характеристику, вкажемо на монографію М. Савчина «Здатності особистості» [262]. Він наголошує на тому, що усі здатності особистості «проявляються синергійно, взаємодіють між собою, посилюючи або послаблюючи одна одну» [262, с. 265]. Беззаперечною є теза вченого про те, що здатності особистості «охоплюють всі сфери активності та самоактивності особистості як своєрідної сукупності (системи) здатностей [262, с. 265].

А. Горський, І. Барматова, О. Буданова, О. Овчар відзначали такі різні види здатностей щодо представників педагогічних професій: «...здатність налагодити взаємодію, емпатія, здатність до рефлексії, здатність виявляти і враховувати інтереси дітей, ... здатність до творчості, креативність» [80, с. 48]. На нашу думку, ці здатності можна віднести до різних категорій. Так, здатність налагодити взаємодію, здатність до рефлексії, здатність виявляти та враховувати інтереси дітей – до загальних, тоді як здатність до творчості, креативність – до креативно-базових здатностей.

Розвиваючи цю думку, зазначимо, що, окрім перелічених здатностей майбутньому вчителю початкової школи потрібно мати розвинені специфічні здатності, до яких відносимо здатність до проведення досліджень з питань духовно-морального розвитку дитини, здатність до конструювання нових, цікавих програм розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів, здатність до рефлексії процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи тощо. Додамо, що майбутньому вчителю важливо мати розвинену здатність до аналітичної роботи у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів, здатність до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра; здатність змінювати процес духовно-морального розвитку дитини залежно від запланованих завдань; здатність забезпечити наступність виховних традицій щодо вибору форм і методів духовно-морального розвитку молодших школярів; здатність організувати процес духовно-морального розвитку молодших школярів на наукових засадах;

здатність логічно, використовуючи усний, писемний та візуальний види аргументації, висловлювати пропозиції щодо вдосконалення процесу духовно-морального розвитку молодших школярів; здатність аналізувати та використовувати програмні матеріали для отримання практичних результатів у духовно-моральному розвитку молодших школярів; здатність знаходити нові знання щодо питань духовно-морального розвитку молодших школярів та застосовувати раніше отримані під час різних видів практик; здатність до визначення духовних потреб дитини, пошуку програмних матеріалів, новітніх методів та прийомів духовно-морального розвитку; здатність до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра тощо.

Однією зі складових готовності майбутнього вчителя до саморозвитку є бажання до самозростання, отже, предметом осмислення має постати питання мотивації до саморозвитку, до спричинення змін у характері, звичках. Це вимагає відвертої відповіді про те, чи впливатимуть такі зміни на професійну діяльність у майбутньому.

Для цього процесу та самовдосконалення готовності студентів важливо мати ресурсну базу, адже йдеться про його духовно-моральний потенціал, тобто «суб'єкт та інформація», «особистість-її-вчинки». Для майбутнього вчителя початкової школи важлива увага з боку викладача закладу вищої освіти, бажані зустрічі-втручання, що впливають на спрямування психолого-педагогічних розвідок у бік від «інформації» до «особистості педагога».

Отже, бажані зміни у майбутньому особистісному та професійному зростанні мають бути закладені під час навчання, адже процеси зростання є повільними, майже непомітними, на перший погляд.

При цьому ми враховуємо, що самоорганізація є процесом, який допомагає розбудовувати простір для вдосконалення готовності з питань духовно-морального розвитку молодших школярів. Коли майбутній учитель прагне самоорганізації, це позначається на його індивідуальності й підтримує особисті та професійні цілі. Зазначимо,

що не завжди студенти закладів вищої освіти витрачають час на аналіз власної готовності до питань духовно-морального розвитку дитини й майже не опікуються процесом планування удосконалення цієї готовності. Намагання розв'язати цю проблему під час практики, за нашими спостереженнями, є імпульсивними й часто студенти засвоюють ту інформацію, яка є непотрібною і системною. Досить часто студенти бажають контролювати власний особистісний та професійний розвиток, але перед цим вони не витрачають час на його вимірювання, не вивчають, які саме здатності розвинені повною мірою, а які – найменшою. Методи та прийоми вдосконалення власної готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів студенти копіюють із різних інформаційних джерел, але при цьому вони не замислюються, чи відповідають ці методи кожній конкретній ситуації. Отже, ті особисті питання, які мають бути вирішені на індивідуальному рівні, не складаються в один пазл, і це не змінює ситуації в цілому.

Процес навчання студентів у сфері духовно-морального розвитку дитини безпосередньо стосується змін у їх поведінці, оскільки в період дорослішання майбутні вчителі цікавляться власними відчуттями, пізнають себе та свої реакції на різноманітні подразнювачі. Укладання діагностичних методик з урахуванням реакцій студентів (сенсорний, центральний, моторний моменти) можуть слугувати підставою для оцінки їхнього рівня готовності до цього виду діяльності.

Як сформовану психічну готовність майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку дитини, так і психічну неготовність до реалізації цієї діяльності можна використовувати в освітньому процесі вищого навчального закладу для того, щоб отримати бажаний результат. Для цього необхідно проаналізувати дії майбутнього вчителя, оскільки саме в них, як у ключовому вузлі, взаємопов'язані ціннісний, когнітивний, мотиваційний аспекти готовності до духовно-морального розвитку дитини.

Як цілковита активність, так і повна пасивність студента в духовно-моральному розвитку дитини є мінливим станом тимчасових

настроїв, поєднанням певних ситуацій, що може супроводжуватися незадоволеністю чи задоволеністю, нерішучістю та рішучістю у виконанні цього виду діяльності.

Важливо, на нашу думку, створити цілісну систему, засновану на особливостях креативно-базових, загальних та специфічних здатностей особистості, що в цілому складають сформовану на високому рівні готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів, зосередитися на цілях удосконалення цієї готовності й, відповідно, – на власних особистісних та професійних потребах. Така багатокомпонентна система здатностей має бути зосереджена на визначенні переліку здатностей, важливих для вдосконалення готовності студента, а потім завдяки таким операціям, як аналіз, планування, конкретна діяльність і вчинки, призвести до конкретних вимірюваних результатів. Отже, успішна самоорганізація вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів має змушувати подивитися на весь спектр досліджуваної готовності в цілому, а не тільки на одну або іншу частину. У такому випадку система самоорганізації вдосконалення готовності студентів – майбутніх учителів початкової школи – як особливий процес самовиховання допомагає досягнути необхідних результатів.

Самовиховання студентської молоді має виявлятися у таких якісних характеристиках, як цілеспрямованість, активність, висока мотивація, планування особистісного зростання, самостійність, уміння приймати доцільні та обґрунтовані рішення, уміння оцінити наслідки проведеної роботи. Процес особистісного зростання, що організований на високому рівні, повинен враховувати культурні здобутки людства, наявні методики саморозвитку власних ресурсних можливостей.

Ми вважаємо, що саморозвиток процесу вдосконалення готовності до духовно-морального виховання майбутніх школярів є багаторівневим процесом, у якому проявляються усвідомленість власної позиції, раціональність у поступовому опануванні навичками самовиховання, саморегуляції з метою подальшої реалізації як в

особистому житті, так і в майбутній професійній діяльності. Цей процес можна визначити як проектувальну та конструювальну діяльність студента у вимірі індивідуальному, і цей процес має здійснюватися через прогнозувальну та програмувальну діяльність. Отже, саморозвиток удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів може мати різні прояви – від планування виховних стратегій до розробки тактик вияву здатностей у поведінці через відпрацювання закладених алгоритмів особистісного та професійного зростання. З питаннями саморозвитку вдосконалення власної готовності як майбутнього вчителя тісно пов'язані процеси самокерування власним духовним розвитком. З цього приводу маємо нагоду звернутися до думки А. Хоронжого, який наголошував, що цей процес впливає на власну діяльність людини, її стан. Як вважає вчений, у самокеруванні чільне місце посідає духовний розвиток, і духовність «становить сутність особистості, сукупність духовних цінностей, а також складову культури людини» [333, с. 21].

Питання щодо розуміння духовності в роботі вченого виходить на перший план. Під духовністю він розуміє такий стан, що характеризується прагненням людини до цінностей життя та засвоєнням культурних досягнень. Вищі цінності, за його переконанням, – Воля, Любов, Мудрість. За висловом ученого, визволення серця, душі та розуму від негідних прагнень є вищим проявом духовності. Душа, як вважає А. Хоронжий, пов'язана з психічними явищами – почуттями, прагненнями, і саме душа характеризує внутрішній психічний стан (настрій, переживання, почуття тощо), що знаходить виявлення у характерних рисах, властивих особистості. Розвиваючи думку автора, зауважимо, що майбутній учитель має визначити духовні цінності, з-поміж яких на першому місці має бути педагогічна любов. Таке почуття, як прихильність до переживань за дитину та її духовно-моральний розвиток, відчувається молодшими школярами, як і протилежне почуття – антипатія. Важливо, щоб майбутній учитель умів проявляти власними вчинками педагогічну любов.

Майбутній учитель повинен розрізняти набуті ним особистісні та професійні здатності та усвідомлювати значення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів у тому крос-культурному просторі, де навчається дитина. Безсумнівно, без урахування загальних виховних тенденцій та тих умов, у яких проживає кожна конкретна дитина, соціального оточення та, безпосередньо, складу сім'ї й виховних традицій (або новацій), яких у ній дотримуються, духовно-моральний розвиток не зможе бути цілеспрямованим. Тобто, йдеться про здатність розпізнавання крос-культурного простору, у якому розвивається молодший школяр, що є спеціальною здатністю. Крос-культурний простір – певний культурологічний феномен, що передбачає тісний контакт людини з крос-культурним середовищем, яке її оточує. У крос-культурному просторі наукове пізнання не належить одній культурі, а є складовою єдиного цілого як самостійно-соціальне явище, яке докорінно від неї відрізняється. На думку М. Беннет, Р. Стагнер, А. Річ і Д. Мацумото, з'являється новий тип особистості, який як інтелектуально, так і емоційно зорієнтований на основну одиницю людського існування, що визнає, приймає, узаконює та цінує відмінності, існують між людьми різних культур.

Теоретично окреслюючи основні компоненти системи вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, для майбутніх учителів суттєвими залишається головне завдання – виховати в собі вольові якості, які призведуть у роботі до блага молодших школярів, адже саме вони будуть майбутнім поколінням. Вольові якості – ознака морально зрілих людей, які власними вчинками реалізують розбудову двох сфер особистості – свідомої й підсвідомої. І якщо підсвідомі сфера залишається поза сферою розуму, то свідомі сфера (воля, емоції, інтуїція тощо) для майбутнього вчителя заслуговує на розкодування внутрішньої інформації відповідно до ідеї цілеспрямованості в гармонізації процесів удосконалення власної особистості. Для проведення такої роботи, як вважають М. Лукашевич, М. Бурмака, потрібно зв'язати власні вчинки з серцем. Ця теза простежується у

вислові: «Терпіння – готовність до випробувань при незмінності й непорушності своїх намірів, цілей, бажань всупереч обставинам. Правдивість, є наслідком високої самоорганізації та самоусвідомлення людини» [178, с. 34].

Варто зазначити, що особистісні та професійні здатності, які складають внутрішній світ майбутнього учителя, існують у тісному зв'язку. Досвід роботи у вищому закладі освіти свідчить, що не завжди студенти, які обирають професію вчителя початкових класів, володіють відчутно вираженими вольовими якостями. Але при цьому воля й висока працездатність, на думку С. Сисоевої та Н. Батечко, мають важливе місце у виховній діяльності закладу освіти. Вони вказують: «... якщо учень (студент) розпочав будь-яку роботу за власним бажанням, він повинен: обов'язково довести її до кінця; зробити її у найкращому вигляді» [276, с. 306].

Вольові якості людини є предметом вивчення філософії, медицини, фізіології, спорту, права, педагогіки тощо, але більшість досліджень пов'язані з психологією [26; 129; 262] та ін.

Задум щодо виховання вольових якостей студентів у цілому, і загальної здатності – здатності до вольової регуляції – зумовлений логікою добору супутніх здатностей, що становлять готовність студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Важко уявити собі майбутнього вчителя, який не працює над цим аспектом, адже удосконалення здатності студентів до вольової регуляції постає надзавданням для педагогічної діяльності, що потребує активної поведінки. Різноманітне звернення до цього аспекту вказує на суттєві проблеми, що стосуються формування вольових якостей у студентської молоді. З цього приводу звернемося до наукової розвідки І. Березовської, у якій виокремлено кілька типів особистості за проявом вольових якостей, а саме: «самодостатньо-впевнений, цілеспрямовано-наполегливий, саморегулятивний, ініціативно-імпульсивний, рішучо-сміливий, пасивно-слабовільний» [26, с.6]. Ми дотримуємося думки вченої щодо тлумачення поняття «воля» як «свідомої активності особистості, спрямованої на долання перешкод, що виникають на шляху досягнення мети діяльності» [26,

с.8]. Прояви, за якими умовно розмежують усі вольові якості, нею поділено на дві групи: 1) якості, що пов'язані з активністю (цілеспрямованість, сміливість, рішучість, наполегливість, завзятість, ініціативність, самостійність); 2) якості, що пов'язані зі саморегуляцією (самовладання, витримка, терплячість, самоконтроль) [26, с. 9-10]. Високий рівень розвитку вольових якостей, згідно з дослідженнями вченої, спостерігається лише у 27 % студентів. При цьому в майбутніх педагогів частіше спостерігається виявлення таких вольових якостей, як ініціативність, завзятість, самовладання, витримка, вольовий контроль, наполегливість. Учена пропонує цілісну систему розвитку власних вольових якостей, що складається з чотирьох частин. По-перше, студентам пропонується усвідомити вираженість власних вольових якостей, необхідність у проведенні формувальної роботи. По-друге, передбачається формування навичок саморегуляції та самовладання. По-третє, дослідниця скеровує студентів на формування здатності усвідомлювати власні мотиви (як дієві, так і суперечливі), визначити цілі, формувати вміння приймати рішення тощо. По-четверте, розвиток активності та мобілізація зусиль студентів, формування потреби в саморозвитку. Додамо, що поряд із вольовими якостями студентам важливо розвивати емоційну стабільність. Як вказує В. Іванніков, «...мало опанувати прийомами самоспонування, слід також уміти регулювати власні стани» [129, с. 72].

Проблемі формування емоційної стабільності, збереженню психологічного здоров'я майбутніх педагогів присвячено наукові розвідки таких авторів, як Ю. Блінова, О. Лебедева та ін. У них з'ясовуються зовнішні та внутрішні умови, що впливають на психологічну готовність майбутніх учителів до професійної діяльності, а саме: «зовнішні (розробка й апробація інноваційних підходів до створення розвивального навчально-виховного середовища, педагогізація навчально-виховного процесу, насичення духовними цінностями його змісту) та внутрішні умови (збільшення «ступенів свободи» особистості, накопичення практичного досвіду, саморозбудовування через діяльність» [169, с.39].

У роботі М. Савчина йдеться про «духовну волю», що має межу, про «людину-борця». Сила волі, за М. Савчиним, є основною передумовою виправданої боротьби зі злом – випробуванням для людини. «Джерела добра – це живе знання, причина зла – незнання» [262, с.151].

Постійне пізнання себе, уміння підніматися над ситуаціями в житті, пізнання зовнішнього та внутрішнього світу – важлива умова роботи майбутнього вчителя, оскільки саме він буде працювати з переживаннями дитини, її думками та образами, які виникають під час навчання.

Зауважимо, що поряд з рівнем моральної культури майбутніх учителів початкової освіти, ступенем розвитку їх духовності, чималий вплив на готовність до духовно-морального розвитку дитини мають опанування педагогічними технологіями, психологічними прийомами розвитку такої вікової категорії, як молодший шкільний вік. Незнання педагогічних технологій, погане опанування психологічними прийомами та навичками роботи з молодшими школярами можуть призвести до порушень емоційної сфери. До найбільш поширених порушень належать: «... підвищення збуджуваності, метушливості, імпульсивних реакцій або апатії, загальмованості, шаблонних дій...» [129, с.73]. Учені зауважують також на нервово-психічні, емоційно-особистісні та емоційно-вольові перевантаження майбутніх педагогів, мінливість настроїв, що негативно позначається на їхньому психічному здоров'ї [169, с. 27].

Для розвитку емоційної стійкості майбутніх учителів початкового навчання необхідно: 1) навчання педагогічному прогнозуванню різноманітних ситуацій, оскільки однією з причин порушень емоційної сфери може бути непрогнозована поведінка як однієї дитини, так і групи молодших школярів у цілому; 2) спеціальне навчання методам аналізу педагогічних ситуацій та їх розв'язання; 3) проведення тренінгової роботи в умовах, максимально наближених до практики. Наприклад, у педагогічній лабораторії початкової школи МДПУ імені Богдана Хмельницького, облаштованої з урахуванням зон розвитку молодших школярів, студенти мають можливість

аналізувати умови навчання дітей та відпрацьовувати виховні методики, спрямовані на процес духовно-морального розвитку, звертаючи увагу як на традиційні, так і на нові підходи, що їх можна адаптувати до кожної зони. Так, у зоні тиші студенти організовують роботу в такий спосіб, щоб учень під час відпочинку міг ознайомитися з літературою, почитати, обміркувати й обговорити прочитані казки й легенди з духовно-моральним змістом; у зоні навчання – під час проведення уроків та у вільний час створювати проблемні ситуації, під час яких ставляться завдання навчити дітей аналізувати поведінку й почуття героїв, порівнювати зображену у творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими ситуаціями, підготувати ігрові ситуації, щоб учні могли дати оцінку своєму ставленню до неї та можливість оцінити думку іншого учня. Під час такої роботи студенти можуть зіткнутися з різними ситуаціями непорозуміння серед учнів, неприйняттям думки іншого, навіть з різними конфліктами учнів. Важливо враховувати специфіку педагогічних ситуацій, що можуть виникнути у певній зоні. Відтак існує необхідність розвитку специфічної здатності адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини.

Тобто, здатність долати перешкоди для доведення виховної роботи із молодшим школярами до кінця й на високому рівні є однією із загальних здатностей, потрібних для вдосконалення готовності студента до духовно-морального розвитку дитини.

Саме тому доречним у процесі вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів є вивчення особливостей власних вольових якостей, оскільки вчитель повинен керувати власним духовним саморозвитком.

Вважаємо важливим для майбутніх учителів навчитися складати повноформатну мозаїку власних креативно-базових, загальних та специфічних здатностей і через їх осягнення розкривати для себе свій унікальний внутрішній світ.

На нашу думку, для вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, є два наукові

напрями: удосконалення готовності через організацію виховної роботи закладу вищої освіти (специфіка соціального інституту) і самовдосконалення готовності майбутнього вчителя, який прагне на свідомому рівні керувати цим процесом самостійно (специфіка особистісного зростання). При цьому викладачі закладу вищої освіти мають велику кількість важелів для створення виховних ситуацій, що будуть справляти позитивний вплив на різні види готовності до духовно-морального розвитку дитини: і психічну, і педагогічну. Ми вважаємо, що діяльність викладачів має бути спрямована на покращення змісту та методів виховання, визначення шляхів удосконалення поведінки та здатностей студентів.

Праксео-динамічний підхід виникає тоді, коли готовність ми розглядаємо безпосередньо в ефективній практичній діяльності й не статично, а динамічно. Провідні положення цього підходу такі: *принцип професійної зумовленості удосконалення готовності* (неприспособаність студента до ефективної практичної роботи з дітьми в крос-культурному просторі спричиняє ускладнення на шляху досягнення ним професійної зрілості); *принцип перспективи та бачення себе як наставника, який моделює процес духовно-морального розвитку дитини* (труднощі, які виникають на етапі професійної підготовки, стають платформою для особистісного та професійного розвитку і створюють простір для їх вирішення у перспективі); *принцип спів-участі та спів-причетності в навчанні творити істину, добро і красу для світу* (наявність перешкод змушує удосконаливати групи здатностей, добирати нові стимули, нові рекомендації тощо).

Аналіз виникнення такого напрямку для розробки нових форм, методів удосконалення готовності майбутніх учителів з урахуванням специфіки соціального інституту, розуміння того, як саме відбувається упорядкування цього процесу, планування, контроль і корекція змісту можуть бути значним внеском для бажаних змін:

1. Майбутній учитель повинен розрізняти набуті ним особистісні та професійні здатності та усвідомлювати значення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів у

тому крос-культурному просторі, де навчається дитина. Переконані, що без урахування загальних виховних тенденцій та тих умов, у яких проживає кожна конкретна дитина, соціального оточення та, безпосередньо, складу сім'ї і виховних традицій (або новацій), яких у ній дотримуються, духовно-моральний розвиток не зможе бути цілеспрямованим.

2. Процес удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів можна розглядати лише системно, адже послідовність, керованість та прогнозованість дозволять уникнути неупорядкованості та хаотичності, – рис, що, можливо, стануть неоціненними для розвитку, наприклад, педагогічної творчості.

3. Прагнення студентів до удосконалення власної готовності може мати парадоксальний характер, адже виховні впливи можуть бути нерівномірними та спонтанними. До того ж пошук духовно-моральних ідеалів для наслідування може призводити як до позитивних, так і до негативних емоцій. З одного боку, деякі ідеали можуть бути недосяжними і їх наслідування буде майже нездійсненним. З іншого – потенційні можливості для удосконалення готовності буде мати той студент, який уже має необхідний «набір» здатностей, намагається конструювати власну професійну ідентичність, знаходить ідеали, універсальні для розмаїтого крос-культурного простору.

4. Розгляд процесу удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів передбачає умовну фіксацію цього стану. Тобто, враховуючи нелінійний характер цього стану з метою визначення особистісних і професійних здатностей важливо навчитися припиняти цей процес, звертатися до себе з відвертістю, що дозволить не лише визначити власний стан, а й набути здатності до трансформації та реконструкції, і, можливо, суттєво покращити систему «духовний світ – моральні норми – кредо вчителя».

5. Для цього процесу та самовдосконалення готовності студенту важливо мати ресурсну базу, адже йдеться про його духовно-моральний потенціал, тобто «суб'єкт та інформація», «особистість-і-

її-вчинки». Для майбутнього вчителя початкової школи важлива увага з боку викладача, бажані зустрічі-втручання, що впливають на спрямування психолого-педагогічних розвідок у напрямку від «інформації» до «особистості педагога».

6. Процес удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів може бути виправданим у тому випадку, якщо не відбуваються підміни в ціннісній сфері, а фундаментальні духовні здатності особистості студента не втрачають якості та глибини. Підкреслимо, що фундаментальні духовні здатності мають підсилюватися енергією носіїв цінностей і до таких здатностей, як вважає М. Савчин, належать: здатність вірити, здатність любити, здатність творити добро й боротися зі злом, здатність творити свободу і відповідальність [262, с. 92].

Отже, удосконалення готовності студентів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів на сучасному етапі ґрунтується на врахуванні системного підходу під час навчання в закладах вищої освіти. Системний підхід надає можливість викладачам визначити методологічну стратегію та виявити стратегічні положення для удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів та сприяє збагаченню та оновленню змісту всієї системи освіти студентів спеціальності «Початкова освіта», системи міжособистісного спілкування в університеті, позааудиторної роботи та діяльності поза стінами університету.

1. Готовність учителя до духовно-морального розвитку дитини як феномен виникла разом з необхідністю покращання якості суспільного життя й характеризує всю педагогічну науку та педагогічну майстерність, необхідну для досягнення освітньої мети. Відхилення від духовних цінностей, моральних норм суспільства у свідомості та поведінці конкретної людини відбувається тому, що вона не замислюється над цією проблемою і не знає чинних законів духовно-морального розвитку особистості.

2. Оскільки студенти лише готуються до педагогічної діяльності, під час удосконалення їхньої готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів необхідно враховувати фактори інформаційного перевантаження їх робочої пам'яті, наслідки кризи інформації, а також коректно використовувати інформаційні потоки про системи духовно-морального розвитку особистості.

3. Готовність студентів до духовно-морального розвитку молодшого школяра залежить від їх актуальної потреби в цьому виді діяльності та вірогідності задоволення цієї потреби. Вважаємо, що ця готовність повинна удосконалюватись у позитивному емоційному полі, а позитивний емоційний стан студентів залежить від трьох складових: 1) сили та якості їхньої потреби в цьому виді діяльності; 2) оцінки вірогідності задоволення цієї потреби на основі вже наявного першого досвіду роботи в школі з дітьми; 3) інформованості про час, засоби та ресурси, необхідні для виконання такої роботи в школі.

4. Інформаційні, освітні та альтернативні програми, що містять точні та детальні відомості про духовно-моральний розвиток особистості сприяють тому, щоб майбутні учителі вдосконалювали свої здатності, приймали відповідальні рішення для свого професійного розвитку та задовольняли особистісні потреби так, щоб виникало позитивне емоційне поле, яке викликає радість від навчання та практики.

5. Прогрес готовності студентів до духовно-морального розвитку молодшого школяра можливий лише за умови повсякчасного удосконалення їх особистісних та професійних здатностей, а тому їм необхідно знати, які здатності треба удосконалювати, якими методами та засобами, які часові ресурси для цього необхідно витратити.

Отже, означений підхід у нашому дослідженні спрямований на вивчення можливостей та закономірностей для таких процедур в удосконаленні готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, як пошук, оцінка, опрацювання, зберігання, репрезентація необхідної, цінної та розмаїтої інформації.

Цей підхід для підвищення рівня готовності майбутніх учителів також плануємо використовувати для отримання результатів у процесі узагальнення та вивчення досвіду педагогів, психологів початкової школи, а також досвіду роботи науково-педагогічних працівників зі студентами спеціальності «Початкова освіта». Цей підхід дасть можливість застосувати такі методи, як: спостереження, бесіда, інтерв'ю, організація анкетування, тестування (включно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій). Ми також переконані, що цей підхід для удосконалення готовності майбутніх учителів дозволить обґрунтувати способи систематизації та презентації результатів (методи реєстрації, ранжування, шкалювання), а також опрацювання отриманих даних дослідження. У такий спосіб надання інформаційного зрізу щодо проблеми готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра сприятиме суттєвому покращанню виховної складової роботи закладу вищої освіти.

1. Готовність майбутнього студента до духовно-морального розвитку особистості дитини може проходити через кілька стадій еволюції, а саме: 1) раціональне налаштування мислинневої діяльності на пізнання власних здібностей – як особистісних, так і професійних; 2) інтерес до цінностей духовно-моральної сфери; 3) переміщення з позиції «єгоцентризму», властивої періоду дорослішання, на позицію «дитиноцентризму»; 4) створення платформи для вдосконалення сукупності здібностей, що визначають готовність до духовно-морального розвитку дитини; 5) звернення до наявних мети та завдань духовно-морального розвитку молодших школярів у теоретичних та методичних аспектах; 6) апробація програмних матеріалів для духовно-морального розвитку молодших школярів у практичній діяльності; 7) нове розуміння проблем духовно-морального розвитку індивідуальності дитини з урахуванням різних характеристик: інтелект, емоційність, стать, якість дитячих середовищ, темперамент, рівень активності тощо.

2. Процес навчання студентів у сфері духовно-морального розвитку дитини безпосередньо стосується змін у їх поведінці,

оскільки в період дорослішання майбутні учителі цікавляться власними відчуттями, пізнають себе і свої реакції на різноманітні подразнювачі. Укладання діагностичних методик з урахуванням реакцій студентів (сенсорний, центральний, моторний моменти) можуть слугувати підставою для оцінки їхнього рівня готовності до цього виду діяльності.

3. Важливо, щоб майбутній учитель розумів значення функціональних компонентів діяльності у сфері духовно-морального розвитку особистості та, як суб'єкт мета-діяльності, обов'язково набув навичок саморегуляції, умінню розрахувати власні сили для реалізації процесу духовно-морального розвитку молодших школярів. Під час навчання студент повинен з'ясувати власні індивідуальні особливості, особисті якості (мотивація, воля, почуття) та вміти співвіднести їх із цілями духовно-морального розвитку дитини, беручи до уваги ті ситуації й умови роботи, у яких він може опинитись. У зв'язку з цим необхідним є проведення спеціальних тренінгів, які впливатимуть як на особливості індивідуального плану, так і на здатності специфічні, з-поміж яких ми виокремлюємо здатність провести діагностику духовно-морального розвитку дитини, здатність встановити індивідуальні цілі для духовно-морального розвитку кожної дитини, здатність мотивувати близьке оточення дитини до її духовно-морального розвитку, здатність передбачати результати духовно-морального розвитку дитини в різному родинному оточенні, неблагополучному включно, здатність розробляти програмні засоби для духовно-морального розвитку молодших школярів з урахуванням крос-культурного простору, що розширюється.

4. Як сформовану психічну готовність майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку дитини, так і психічну неготовність до реалізації цієї діяльності можна використовувати в освітньому процесі вищого навчального закладу для того, щоб отримати бажаний результат. Для цього необхідно проаналізувати дії майбутнього учителя, оскільки саме в них, як у ключовому вузлі, пов'язані

ціннісний, когнітивний, мотиваційний аспекти готовності до духовно-морального розвитку дитини.

5. Як цілковита активність, так і повна пасивність студента в духовно-моральному розвитку дитини є мінливим станом тимчасових настроїв, поєднанням певних ситуацій, що може супроводжуватися незадоволеністю чи задоволеністю, нерішучістю та рішучістю у виконанні цього виду діяльності.

6. Викладачі вищого навчального закладу мають значну кількість важелів для створення виховних ситуацій, що будуть справляти позитивний вплив на різні види готовності до духовно-морального розвитку дитини: і психічну, і педагогічну. Також діяльність викладачів повинна бути спрямована на покращення змісту та методів виховання, визначення шляхів удосконалення поведінки та здатностей студентів.

Для нас важливим є виділення вченими єдності пізнавально-культурних процесів, і наукова рефлексія у цьому напрямі дозволяє визначити деякі положення, які відображають теоретичні засади щодо формування готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

1. Ми бачимо, що у полікультурному суспільстві існує багато відмінностей, що стосуються виховання і розвитку дітей. Стосуються вони і знань про духовно-моральний розвиток людини, літературу, мистецтво, що звеличує духовно-моральні ідеали народу, моральні настанови, здатності та навички, необхідні для різних культурних суспільств.

2. У міжкультурних дослідженнях увага зосереджується на способах життя різних суспільств, при цьому ми спостерігаємо тенденцію послаблення уваги до етнічних чинників, а посилення – до процесів, що відображають якісні зміни у розвитку особистості. І якщо раніше значна увага культурологів була прикута до культури різних етнічних груп, що змінюють природу для життя свого народу, то сьогодні зацікавленість викликають процеси мислення та природи самої людини як носія певної культури.

3. До процесу духовно-морального розвитку дітей у представників різних культур існують різні уявлення. Вони виявляють їх через освітні технології, методи та прийоми виховання. Вивчення таких проявів через культуру різних народів з боку сучасних студентів є складним завданням, але саме у такий спосіб майбутні учителі зможуть оволодіти знаннями про ставлення представників різних культур до розвитку особистості у всій її унікальності, практичними вміннями, необхідними для здійснення цього процесу.

4. Готовність майбутнього вчителя до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів є результатом ретельної праці і самого студента, і осіб, задіяні у процесі особистісного та професійного зростання. Ті художні образи, тексти, символи, якими цікавиться майбутній вчитель, постануть через деякий час в основі тих образів, які він буде презентувати молодшим школярам. Саме тому важливо розуміти, на якій саме мистецькій та художній творчості, в якому соціальному середовищі виховувався студент, які психологічні загадки є цікавими для самого студента, які смисли для себе студент намагається відкрити, які дії іншої людини для нього є важливими, а які – безглуздими та неефективними.

2.2. Проблема базово-креативних, загальних та специфічних здатностей майбутніх учителів у науковій та життєвій галузях культури

Системна характеристика базово-креативних, загальних та специфічних здатностей майбутніх учителів потребує концептуального підходу до їх розкриття у науковій, мистецькій та життєвій галузях культури. Сучасний стан педагогіки вищої школи, теорії і методики виховання особистості, що перебуває на етапі дорослішання, пов'язаний із певними суперечностями у виявленні необхідної сукупності здатностей майбутнього вчителя. Це актуалізує питання щодо розуміння сукупності здатностей майбутнього вчителя, покликаного розвивати духовно-моральну сферу молодшого школяра

у майбутньому. При цьому ця сукупність не є механічною сумою здатностей, а виступає як інтегрована система взаємозв'язків. Її рівень якості можна визначити не стільки вимірюванням окремої здатності, а наявністю сили взаємодії між ними та їх впливом на середовище, оточення. Можна сказати, що це «слід», який майбутній вчитель може залишити після спілкування із молодшим школярем, тобто, зміна його станів як у короткочасному, так і у довгостроковому вимірі. Такий «слід» у статті «Сутінки освіти» видатного філософа В. Розанова отримав назву «особливий поворотний пункт у внутрішньому розвитку». Філософ наголошував: «Одна окрема розмова ... або випадково вчитана думка стає поворотним пунктом у внутрішньому розвитку. Кожен, звертаючись до спогадів особисто, знайде в історії свого духовного зростання такі поворотні точки; але щоб якась з них пов'язувалася в його спогадах з одним з тисячі уроків, вислуханих в роки найгарячішої сприйнятливості, цього, мабуть, ніколи і ніхто не знайде» [254, с. 10].

Сутнісним завданням нашої роботи є розкриття базово-креативних, загальних та специфічних здатностей майбутнього вчителя у науковій галузі. Насамперед, це досягнення філософської, психологічної та педагогічної наук. Здатності майбутнього вчителя потребують розкриття саме у вимірі духовності, і цьому якнайкраще допомагають філософські дослідження, зокрема, В. Андрущенко [9], І. Льїна [131], В. Петрушенка [232] та ін.; психологічні праці М. Савчина [262], а також педагогічні розвідки М. Долматової [100], О. Лебедевої [169], Г. Тимошко [309] та ін.

Здатність до творення культури і самотворення є інтегрованою здатністю, де першим елементом є процеси творення культури, а наступним – процеси самотворення. Ці елементи тісно пов'язані між собою і не можуть існувати один без одного. Як вказує Г.Тимошко, ресурси культурного середовища є невичерпними, а культурний педагог, на її думку, не має бути взірцем «формально-стикетної шляхетності», а «інтелігентною людиною за своєю найвищою духовною сутністю із творчим і гуманним способом світобачення, світосприймання» [309, с.33].

Здатність до творення культури і самотворення у такому ракурсі буде виявлятися через уміння узгоджувати власні цілі і завдання з духовно-моральними цінностями суспільства, вміння обрати такий варіант педагогічних дій, який буде мати найбільший виховний ефект, покращить результат у вихованні культури дитини.

Епіцентром особистості, за М. Долматовою, є духовна культура, а її найвищі духовні першоджерела – аксіологічна тріада – Істина, Добро, Краса, що є ознаками пізнавального, морального, естетичного. М. Долматова слушно доводить, що духовність є не тільки філософською категорією. Вона є категорією педагогічною. Саме культура, на її думку, «зберігає та передає цінності від покоління до покоління, від народу до народу, від суспільства до особистості». Отже, така передача характеризує сутність виховного процесу [100, с. 65].

Другий елемент розглядуваної здатності пов'язується із процесами самотворення. На нашу думку, цим процесам має передувати бажання вдосконалити себе – навчитися більше осягати знань, краще відчувати інших людей, бути більш відповідальним, добрим, справедливим тощо. Самотворення як процес допомагає стати більш зрілою особистістю, і, як відзначав І. Ільїн, «...людина дозрілою вважається тоді, коли вона навчиться самостійно спостерігати, досліджувати і мислити; коли вона набула здатності ставити собі життєві цілі і вдало здійснювати їх правильними засобами; коли вона формує собі характер, тобто систему необхідних духовних актів: акт совісті, акт світогляду, акт вольового самоврядування, акт правосвідомості, акт дисципліни та ін.» [131, с. 43]. Саме такий вчитель, який приборкує моральну роздвоєність людини і суспільства, зможе, на думку В. Андрущенко, забезпечити передачу від минулої епохи до нових поколінь все найкраще, справедливе і добре [9, с. 415-428].

Здатність «творення та усвідомлення самого себе в своїх діях і проявах» характеризується В. Петрушенко через поняття «дух» [232, с.54]. Відзначимо, що поняття «дух» виражають по різному – як «енергія», «ідея», «абсолют» тощо. У даному випадку ми вбачаємо

необхідним для студента – майбутнього вчителя початкової школи – навчитися акумулювати енергію безпосередньо для творення себе як особистості як власних педагогічних дій, так і досвіду, засвідченого у педагогічній літературі. Самотворення у діяльності О. Лебедева називає внутрішньою умовою розвитку особистісних та професійних якостей майбутнього педагога [169, с.39]. На нашу думку, розвиток цієї здатності відбувається через набуття вміння гармонізувати внутрішній стан за для досягнення подальшого успіху. Коректне ставлення до своєї внутрішньої рівноваги, свідома відмова від саморуйнівних вчинків, як на нашу думку, є додатковим складником характеристики здатності майбутнього вчителя щодо творення культури і самотворення.

Здатність вірити, здатність любити, здатність творити добро й боротися зі злом, здатність творити свободу і відповідальність як фундаментальні автентичні здатності розкриває М.Савчин [262]. Ці здатності у процесі підготовки майбутнього вчителя ми можемо віднести до базово-креативних здатностей. Стосовно сутності трансцендентної віри М. Савчин писав, що це «тонке бачення людиною суті всього суцього в собі і світі» [262, с.114], стосовно характеристик любові – «всезагальність, жертвність, терпеливість, простота, радість, відсутність гордині, ненависті і зла» [262, с.138], стосовно творення добра – «ствердження живого і справді вільного буття», а боротьби із злом – заперечення «вигоди, егоїзму, себелюбства, топтання законів...» [262, с.148-151]. Творення свободи і відповідальності, за М.Савчиним, залежить від людини. Він зазначає, що є багато варіантів особистісної несвободи (ціннісні ілюзії, егоцентризм, несамостійність), тоді як духовна свобода є «владою людини над самою собою» [262, с. 156]. Учений відзначає тісний зв'язок між свободою, сенсом життя людини та її відповідальністю, оскільки відповідальне життя є завжди осмисленим: «Свобода багато чого вимагає від людини, накладаючи на неї тягар відповідальності» [262, с.155]. Враховуючи думки психолога, зауважимо, що для майбутнього вчителя удосконалення цих здатностей полягає в тому, щоб навчитися відповідати за власні

дії, слова, особливо у стані стурбованості, втомленості, нестачі часу тощо, виявляти реальні дії для набуття кращих рис служіння майбутньому поколінню, розвивати силу волі, пізнавати світ та чинити опір злу.

Про реалізацію ідеї добра як реальності у взаєминах особистості з природним, соціальним світом та світом іншої людини, а також власним духовним «Я» писала В. Мовчан. На думку, добро є істинною людяністю, що знаходить вияв «тільки під час руху суб'єкта по щаблях самопізнання з метою пізнати себе як суб'єкта життєвості та визначитися щодо власних можливостей здійснити в собі Людину, тобто реалізувати творчий потенціал, закладений природою» [192, с. 58]. Враховуючи ці думки, вкажімо на те, що для майбутнього вчителя вияви добра, любові, турботи і відповідальності містяться як у зовнішньому, так і у внутрішньому світах. Переживання за майбутню долю дитини та дієва допомога, методичний супровід її зростання є тим, що має запропонувати нова стратегія педагогічної практики.

Для ефективного удосконалення базово-креативних здатностей майбутнього вчителя, на нашу думку, важлива роль належить розкриттю спектра можливостей у розгортанні культурно-освітнього та інформаційного простору. Саме тому вдосконалення базово-креативних здатностей майбутніх учителів є унікальним досвідом, що зможе допомогти виявити себе у прагненні до активної реалізації духовно-моральних цінностей, самовизначення у власній життєдіяльності. У цьому унікальному досвіді формується віра в себе, віра в дитину, в людей, у світ, виникає переконання у можливості розкриття сил, розв'язуються проблеми морального характеру тощо. З цього приводу наведемо думку Н. Ліфінцевої, яка розглядала проблеми духовно-морального становлення особистості і вказувала на те, що саме цьому сприяє гарна література і поезія, змістові активні дії, вчинки, рух [173].

Ще однією із базово-креативних здатностей майбутнього вчителя, який прагне здійснювати духовно-моральний розвиток молодшого школяра – є здатність до творчості, креативність.

Підкреслимо значний інтерес сучасних психологів та педагогів до цієї здатності. Творчість, як зазначається у тлумачному словнику, виступає у двох аспектах: «1 – діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей; 2 – те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створених матеріальних і духовних цінностей» [135, с. 468]. Що стосується терміну «креативність», можемо вказати на визначення, надане у Глосарії сучасної освіти – «характерна риса творчої особистості, що виявляється в зміні універсуму культури, здатність здійснювати щось нове: нове рішення проблеми, новий метод та інструмент, новий витвір мистецтва» [73, с. 193]. Таким чином, ми бачимо, що здатність до творчості та креативності є взаємопов'язаним між собою та інтегрованим, хоча поняття «творчість» значно ширше, ніж поняття «креативність».

Сьогодні розгляд ідей, що стосуються здатності до творчості, креативності майбутнього вчителя, актуалізується з багатьох причин. Як на нашу думку, однією із причин є поява розуміння нашим суспільством гострої необхідності зміни сутності освіти, її наповнення творчістю, впровадження на всі щаблі освіти творчих ідей, завдань, ігор, тренінгів тощо. У цьому плані майбутній вчитель має отримати не лише набір компетенцій, але й навчитися оригінально мислити, мріяти, фантазувати, генерувати ідеї. Для цього необхідно бачити перед собою викладачів, які самі є творцями, генераторами цікавих ідей, працювати із спеціальним інструментарієм, розуміти значення творчості як у роботі вчителя, так і у житті дитини. Це дасть майбутнім педагогам можливість для винахідництва, нескінченність у розгортанні задумів, що допоможуть з легкістю подолати різні труднощі. Оскільки майбутні вчителі можуть взаємодіяти з викладачами вищої школи, вступати з ними у пряму комунікацію, викликати співчуття, просити про допомогу та підтримку, завжди є можливість удосконалювати креативно-базові здатності із найбільшою продуктивністю. Творчі ігри, цікаві методики, задоволення від співпраці та спілкування, що має бути наповненим смислами, – основні компоненти, які можуть зробити

процес зростання привабливим. Саме тому освітній простір вищого закладу освіти має бути наповненим позитивними емоціями, пошуком відповідей на складні запитання, вирішенням завдань, пов'язаних із цікавими історіями.

Ще однією з причин є необхідність ліквідації шаблонного мислення, боротьба з безглуздістю у процесі набуття застарілих знань. Ефективним, як на нашу думку, є розпізнавання ними категорій, пов'язаних із педагогічною вмільстю, новаторством, майстерністю. Розвиток таких творчих якостей, як оригінальність, енергійність, ініціативність, вишуканість надасть нових можливостей у пошуці професійного призначення, у розвитку вміння прийняття творчих рішень, вміння генерувати ідеї з опорою на духовно-моральні цінності особистості і суспільства. Наступна причина – обмеженість у використанні педагогами вищої школи засобів розвитку здатності до творчості, креативності. Відзначимо, на сьогоднішньому етапі це стримує розробку і впровадження педагогічних новацій. І нові форми роботи зі студентською молоддю, і нетрадиційні технології використовуються з певним обмеженням.

Також однією з причин є упущення у вищій школі проблем, пов'язаних із творчою самореалізацією студентської молоді, а також відсутність чітко обґрунтованих теоретично-методичних засад удосконалення здатності майбутнього вчителя до творчості, креативності у цілісному контексті. Відзначимо, що в багатьох словниках досі відсутні такі поняття, як «креативність», «творчий світ педагога» [135; 251] та ін.

Більш того, удосконалення здатності до творчості, креативності майбутнього вчителя, виховання творчих якостей, формування творчого світу особистості не вважалося доступним для наукового пошуку, а сам освітній процес частіше був спрямований на розвиток інтелектуальних здібностей, тоді як в основі здатності до творчості, креативності знаходиться творення нових цінностей – як матеріальних, так і духовних.

Проблему удосконалення здатності майбутнього вчителя до духовного мислення треба розглядати як невід'ємну складову

системи базово-креативних здатностей особистості. Саме духовне мислення майбутнього вчителя є одним із чинників його зростання як у професійному, так і особистісному сенсі. У сучасному світі, коли йдеться про найрізноманітніші види інтелекту – «штучний інтелект», «соціальний інтелект», «емоційний інтелект», з'являється поняття «духовний інтелект». Однак на сьогодні така категорія не подається у педагогічній словниковій літературі, оскільки цей тип інтелекту системно не розроблений. Духовне мислення за своїм характером відрізняється від мислення технократичного, хоч останнє і має значні можливості для вирішення найрізноманітніших проблем – від математичних до соціальних. Як правильно пізнати себе, як побачити реальний світ, як покращити своє життя – сфери для духовного мислення. Мудрість, знання, розуміння у цьому випадку мають протиставлятися невігластву, незнанню, нерозумінню. При цьому справжній духовний інтелект людини не можна прикрити риторськими вправами, оскільки ці процеси є наслідувальними, а процеси духовного мислення – індивідуальними.

Висвітлюючи проблему розвитку духовного інтелекту майбутнього вчителя в загальному вигляді, необхідно обміркувати, якими можуть бути умови, що дозволять студентам сьогодні стати суб'єктами духовної культури. Основною тезою у цьому сенсі може бути зміна модусу мислення: від модусу теоретизування до модусу розуміння, оскільки без розуміння духовності людина нез'ясовна і першою передумовою для вступу в духовну культуру є зміна ставлення до традиційних методів мислення, які раніше нав'язувалися суспільством, шкільним навчанням, сім'єю.

«Забування», перегляд методів мислення і поступове оволодіння новим духовним знанням - кроки до розуміння і прийняття духовної культури. Таку ситуацію необхідно розуміти як педагогічну, і в цьому плані важлива увага прикута до процесу духовної ідентичності. Роль майбутнього вчителя у суспільстві, його положення поступово перестає бути поняттям «для себе» і набуває характер «для суспільства». Самовизначення духовної ідентичності, розвиток понад

духовної ідентичності – необхідність і риса життя вчителя в умовах крос-культурного суспільства.

Таким чином, зумовленість положення майбутнього вчителя в суспільстві сьогодні змінюється, і якщо раніше завданням більшості студентів було отримання професійних знань, умінь і навичок, то сьогодні – змінюються і самі знання, впроваджуються нові компетентності, змінюються ідеали поведінки вчителя, а також розширюються межі картини світу духовності. Основною позицією в удосконаленні базово-креативних здібностей майбутнього вчителя є розвиток духовного мислення, що в подальшому дозволить створити цілісну структуру духовно-морального розвитку школяра, гармонійно вписати її в загальну картину навчання і виховання в початковій школі. На етапі розвитку духовного мислення відбувається становлення майбутнього вчителя як тьютора, наставника, консультанта, майстра педагогічної справи.

Удосконалення здатності до духовного мислення майбутнього вчителя є однією із умов для його осягнення власної місії у житті дитини. Підкреслимо, що вчитель початкової школи не лише навчає, а й виховує поведінку, звичай й життєві орієнтири дитини. Ще у ранньому середньовіччі Климент Олександрійський слово «педагог» протиставляв «вчителю», оскільки раб-педагог лише доглядав за дитиною, виховував її, а вчитель – спочатку «рос. «увещевателен», потом «путеводителен» (тобто, є «педагогічним», тобто вирощує, виховує світовідчуття, водить по світу, навчає мирському), а вже потім є «навчальним» (ужито від слова «дидакал») [10, с.38].

Концентрованою у системі базово-креативних здатностей майбутнього вчителя є здатність ефективно розвивати та впроваджувати отримані знання у практику роботи зі школярами. На необхідність практико-орієнтованої педагогіки ще вказував Климент Олександрійський. У книзі «Педагог» він писав про те, що саме практика, а не теорія є галуззю Педагога: «не навчання, а моральне вдосконалення, це Його мета... оскільки Педагог є практиком, то насамперед Він займається порядками морального життя. З одного боку, він запрошує до виконання обов'язків, нагадає про моральність

найчистіші поняття, із іншого боку, сучасному поколінні вказує Він на моральні ідеали минулих літ» [10, с.33]. Таким чином, визначена здатність є основою у процесі духовно-морального розвитку дитини і мистецтво виховної дії буде відбуватися безпосередньо через практику, у спілкуванні та спільній захоплюючій грі, цікавій діяльності. Ця базово-креативна здатність є певним містком, який об'єднує як загальні, так і специфічні здатності майбутнього вчителя.

Таким чином, базово-креативні здатності майбутнього вчителя є багатокомпонентним утворенням, пов'язаним із інтелектуальністю, дієвою практичністю та емоційністю, що виявляються під час навчання у закладі вищої освіти за певний період часу. Структура базово-креативних здатностей є своєрідною для майбутніх вчителів через їх загальні здатності.

Стосовно вияву загальних здатностей у майбутнього вчителя зупинимося більш докладно на такій, як здатність налагодити взаємодію, що є широкою соціальною практикою, застосованою в різних сферах життя. Без такої здатності і духовне життя людини, і духовний розвиток суспільства немислимі. Більш того, саме духовна сфера є гармонійною низкою комунікації, в яку пропонується вступити людині. Будь-яка подія, будь-яка діяльність – як матеріальна, так і духовна – передбачає взаємодію. У практиці роботи вчителя увесь комплекс його діяльності пов'язаний із взаємодією, що передбачає вироблення мети, завдань, змісту, форм і методів навчальної та виховної роботи, залучення до цього процесу як батьків учнів, так і необхідних фахівців – психологів, соціальних працівників та ін.

Безумовно, в процесі навчання у вищому закладі студенти отримують знання щодо взаємодії під час вивчення таких наук, як педагогіка, психологія, філософія, соціологія тощо. Проте не секрет, що такий процес отримання знань дає випускникам лише відчуття того, що вони надалі зможуть налагодити взаємодію. І ця ілюзія триває до того моменту, коли студенту доводиться стикатися з реальною ситуацією і навіть під час практики в школі. Розгляд процесів взаємодії у вищому навчальному закладі безпосередньо

пов'язаний із проблемами дегуманізації і десакралізації комунікації в цілому, і потребує удосконалення цієї здатності як в міжособистісному, так і груповому спілкуванні. Варто відзначити, що ніякі підручники не зможуть всією повнотою забезпечити вдосконалення цієї здатності. І тільки системно організовані практичні заняття, на яких детально буде розглядатися ця здатність і буде забезпечена активна участь і взаємодія студентів на них, зможуть дати поштовх до вдосконалення означеної здатності.

Наступна здатність студентів, що дозволяє вибудовувати процес духовно-морального розвитку школярів, – це здатність до рефлексії. Вона має місце в різних практиках, відомих ще зі стародавніх часів – громадських і релігійних ритуалів, свят, подій, повторюваних з року в рік, а також тих дій, що супроводжують людину все життя. Кожен, згадуючи ту чи іншу подію, обов'язково виділяє ті, у яких виявлялися індивідуальні особливості, характерні риси, особистісні властивості. Наскільки яскравими вони були, які думки пробуджували, як протікав власне процес дії і яким був результат – основа для розгортання такої рефлексії. «Що можна було б покращити?», «Як можна було б змінити процес?», «Які слова могли б супроводжувати події?» - ось питання, здатні удосконалити цю здатність студентів. Інтеграція як свого особистого досвіду, так і ознайомлення з діями інших вчителів дозволяє створити унікальну платформу для відтворення у майбутньому ефективних технологій, прийомів і методів духовно-морального розвитку дитини.

Здатність майбутнього вчителя виявити і врахувати інтереси дитини – одна з унікальних і виняткових. При цьому інтереси дітей, у своїй більшості, як правило дуже схожі, але, насамперед, є суто індивідуальними. Щоб інтереси однієї дитини виявлялися і враховувалися в ланцюжку різних взаємодій школярів, їх потрібно ідентифікувати як такі, що викликають позитивні емоції, які спонукати школярів до активності. Головне – виявлення та врахування інтересу дитини проводиться з метою формування його унікальної особистості, залучення до нього уваги, що дозволить змінити буденність процесу навчання, усвідомити свої можливості.

Як наголошували О. Дубасенюк Т. Семенюк, О. Антонова, важливо навчити студентів бачити вихованців, вислуховувати їх, а також «...правильно ставити питання, виявляти щирий інтерес до його проблем, довіри до нього, підходити до дітей з оптимістичною гіпотезою; співчувати на основі вміння ставати на місце іншої людини, відчувати чужий біль, не відвертатися від труднощів виховання; радіти успіхам своїх вихованців; своєчасно приходити їм на допомогу; підтримувати справедливу точку зору, мати активну життєву позицію» [102, с. 23].

Важливою загальною здатністю майбутнього вчителя початкової школи є здатність виявляти розуміння і самовияв. Для того, щоб розвивати духовно-моральну сферу дитини, кожному студентові необхідно мати особисту систему, що надасть змогу виявити ті моменти, які у практиці роботи з дітьми залишаються невіршеними. Ускладнення у прояві даної здатності найчастіше відбуваються тоді, коли у ставленні до іншого студент виявляє небажання порозумітися. Це знаходить місце у підкресленій «холодності», збідненні емоційності у спілкуванні з дитиною, віддаленості та відчуженості тощо. Якщо існують такі труднощі, що заважають розуміти смисли у поведінці дитини, студенти мають їх бачити у власній роботі та, відповідно, працювати над цим. Самовияв – уміння передбачити вчинок, що вимагає критичного методу та певної обережності, що могло б призвести до результатів, але не цілей догматично-моралізаторських, а до дійсної та безпосередньої допомоги, до актів піклувальної поведінки. Розуміти дитину та самостійно виявляти бажання взаємодіяти із нею для її зростання – перехід до духовної педагогіки, роботі із смислами.

Критичного методу вимагає і здатність майбутнього вчителя експериментувати і робити логічні висновки. Як загальна здатність, вона не має бути шаблонною. Майбутньому вчителю, окрім проведення теоретичних досліджень, потрібно навчитися оставити не взятий з літератури, а реальний педагогічний експеримент з уведенням нової, більш досконалої розвивальної дії. Сам експеримент є складною працею, і при критичному підході важливо побачити

основні тенденції у духовно-моральному розвитку дитини і віднайти ті зерна, які у майбутньому наберуть імпульсу у переплетінні буття. Експериментальна робота майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти зможе застерегти від помилок молодих вчителів, які працюють з дітьми напомацки та приймають за істину такі речі, які насправді не вимагають уваги. Висхідною точкою експерименту у духовно-моральному розвитку дитини має бути пошук у тому напрямку, який відповідає педагогічній дійсності, і криє у собі справжнє педагогічне ядро. Коли студент зуміє вилучити це ядро, він буде мати той ключ до вияснення мотивів поведінки дитини і подальших напрямів роботи з нею. Хоча, відомо, що студент не буде мати часу на з'ясування усіх загадок і таємниць, наявних у молодшого школяра, у всіх мінливостях настрою і умов життя. Студент, який може експериментувати у роботі із дітьми, є мандрівником, сповненим сумнівів. Проте після проведення експерименту студенту важливо дійти логічних висновків, які будуть частиною його унікальної педагогічної концепції та виняткової практичної діяльності.

Ще одна загальна здатність майбутнього вчителя початкової школи, що опікується питаннями духовно-морального розвитку дитини – здатність до самовдосконалення і самореалізації. Це питання вивчалось різними науковцями, серед яких можемо назвати прізвище Л. Коваль. Дослідниця зазначала про те, що професійну підготовку сучасних студентів спеціальності «Початкова освіта» не можна розглядати як самодостатню систему «...навіть за умови ідеальної організації навчання», а основним чинником, що впливає на рівень розвитку цих студентів – як на професійний, так і на загальнокультурний, є їх «здатність до самоосвіти, саморозвитку, створення нового не тільки в навколишньому світі, а й у собі» [144, с.84]. Якщо мова йде про широке розуміння процесу самовдосконалення і самореалізації майбутнього вчителя, то це можна назвати його професійним удосконаленням у різних напрямках розвитку дітей, але у вузькому розумінні здатність до самовдосконалення і самореалізації – це орієнтація на духовно-

моральні цінності у праці вчителя, де зміст самоосвіти розкривається через внутрішні процеси самовдосконалення, духовного самопоглядання і самостійних моральних вчинків.

Здатність долати перешкоди для доведення виховної роботи із молодшим школярами до кінця і якнайкраще, як загальна здатність, передбачає роботу над власними вольовими якостями, наприклад, завдяки використанню прийомів самообілізації. Це можуть бути, як на нашу думку, само настанови студентів, уявлення позитивних емоційних ситуацій після проведення виховної роботи, приклади інших авторитетних учителів, згадки про уже подолані труднощі у виховній роботі, актуалізація почуття відповідальності перед майбутнім поколінням тощо. Слабка педагогічна обізнаність щодо розвивальної роботи, недостатність психолого-педагогічної підготовки, невдачі, нові ситуації та невпевненість значно знижують процеси набуття здатності долати перешкоди для доведення виховної роботи із молодшим школярами до кінця і якнайкраще. Але поетапне оволодіння психолого-педагогічними технологіями у вихованні та розвитку дитини, поліпшення професійної підготовки, набуття досвіду у початковій школі удосконалюють цю здатність, що у майбутньому покращить процес духовно-морального розвитку молодших школярів.

Перед тим, як дійти до розкриття специфічних здатностей, необхідно вказати на те, що у практиці роботи сучасних закладів вищої освіти є прийнятим набуття певного кола компетентностей. Не оминає ця тенденція і майбутніх вчителів початкової школи. Але, як свідчить аналіз професійних програм, компетентність у сфері духовно-морального розвитку дитини залишається поза увагою більшості дослідників. Саме тому специфічні здатності майбутніх вчителів у духовно-моральному розвитку молодшого школяра мають бути розкриті у всій повноті. Так, здатність провести діагностику духовно-морального розвитку дитини залежить від загальної здатності – експериментувати, адже етап діагностики передусе безпосереднім практичним розвивальним діям, що мають експериментальний характер. Як провести діагностику з проблем

духовно-морального розвитку дитини? Які діагностичні методи використати для цього? Як інтерпретувати отримані результати і що з ними зробити? Ці запитання ставить перед собою майбутній учитель, коли йдеться про необхідність проведення діагностичної роботи. На допомогу придуть вже розроблені діагностичні методики (І.Бех, Е. Помиткін та ін.), які себе добре зарекомендували, але у більшості діагностик духовності і моральності дитини – це не лише «діагностичні зрізи», а цикли спеціальних бесід, спостереження, пролонговані у часі. За допомогою цих методів студенти зможуть побачити реальні зв'язки між певними впливами на дитину, станом її духовного світу. Ознайомлення з духовним світом, в якому перебуває дитина, показує, з ким вона тісно пов'язана, яка культура їй є більш близькою, які ідеали вона хоче наслідувати, хто для неї є авторитетом. При більш прискіпливому спостереженні можуть виявитися факти, приховані від стороннього ока, їх вивчення дозволить дійти до висновків про те, які нові ідеї виникають у дитини, в яких умовах вона розвивається і як вона хоче розвиватися далі. Більш точною діагностика духовно-морального розвитку буде дозволяти студентам відновити історію дитини, її сім'ї, батьків та осіб, що їх замінюють. Ми бачимо, що є декілька елементів, які об'єднуються у тому крос-культурному просторі, в якому перебуває дитина. Глибоке вивчення цих особливостей дозволить виявити, що притаманно дитині, що їй є дійсно близьким у тонкому духовному плані, а що є привнесеним ззовні, що може вона відвертати від себе.

Із здатністю майбутнього вчителя провести діагностику духовно-морального розвитку школяра тісно пов'язана його здатність встановити індивідуальні цілі для духовно-морального розвитку кожної дитини. На основі проведеної діагностики є можливим постановка мети із урахуванням законів психологічного розвитку, вікових характеристик і можливостей дитини. Така робота, за своєю суттю, мала б бути обов'язком психолога, але суб'єктом, з яким проводиться розвивальна робота, є вже цілісний процес, до якого залучено не лише саму дитину як індивіда, а й її оточення, певну групу з власними думками, намірами стосовно призначення та

життєвого шляху дитини. Це вже – колективні дії оточення, які впливають на ментальні процеси внутрішнього життя молодшого школяра, і, зважаючи на це, для майбутнього вчителя важливо удосконалювати таку специфічну здатність, як здатність мотивувати близьке оточення дитини до її духовно-морального розвитку.

Як тільки майбутній вчитель визнає (а це необхідно зробити), що найближче оточення дитини є суттєвим мотивуючим чинником для духовно-морального зростання, тоді і тільки тоді дитина зможе зробити кроки до власної мети. Але перешкодою на шляху духовно-морального розвитку дитини є вплив аморальних ідей у тій особливій формі «нібито безвинних вчинків», які вони мають на ранньому етапі зародження поряд з тими асоціальними кренами, які присутні у суспільстві. Якщо вияв аморальних ідей, що цікавлять дитину, можна оминати у розвивальній роботі, то асоціальні крени, що існують у близькому оточенні дитини, можна використовувати лише у неприглядній формі, як такі, що порушують закони співжиття. Однак при цьому залишається сумнівним, чи дійсно це відверне дитину від наслідування, чи це навпаки, ще більше її привабить. Сім'я, в якій проживає дитина, зазвичай є закритим соціальним інститутом, і майбутньому вчителю навіть у період виробничої практики не доводиться спілкуватися із її членами. Більше того, коли випускник – вчитель-початківець – почне працювати з молодшими школярами, не кожна родина зможе відразу надати можливість впливати на неї. Тим не менш, існують певні закономірності, які майбутньому вчителеві треба засвоїти вже на початку навчання – це стосується, насамперед, закономірностей у родинному та сімейному вихованні дитини. Наприклад, майбутній вчитель може засвоїти характерологічні особливості старших, середніх та молодших дітей у сім'ї, що впливає як на сам процес навчання, так і на питання, пов'язані із духовно-моральною сферою. Зокрема, це такі особливості, як найбільш проблематична роль дитини середнього віку у сім'ї, вимогливість батьків до старшої дитини, низький рівень самодисципліни молодшої дитини тощо. Знаючи ці особливості, майбутній вчитель,

спостерігаючи за дитиною, може сприяти тому, щоб батьки бачили порушення у розвитку дитини і змогли приділити їм увагу.

Зі здатністю мотивувати близьке оточення дитини до її духовно-морального розвитку пов'язана і здатність майбутнього вчителя передбачати результати духовно-морального розвитку дитини в різному родинному оточенні, в тому числі і неблагополучному. Саме в останньому будь-яка річ, що має важливе значення для підтримки асоціальної поведінки, закріплюється у налагодженій системі дій і тим самим починає визнаватися цінністю. Як наслідок, коли родина є залежною від певної системи дій, речей, особливо таких, що викликають змінені стани, виступають об'єктами для благоговіння. У різних родин, що мають різні об'єкти для благоговіння, є історії, чому саме вони опинилися у такому непривабливому стані. Зазвичай ці історії подібні, і результати духовно-морального розвитку дитини у таких родин можна передбачити. У інших випадках, коли об'єкти для благоговіння, як видається ззовні, відсутні, передбачити результати духовно-морального розвитку дитини стає складніше, адже майбутній вчитель не бачить тих сил, які свідомо або підсвідомо керують дитиною. Стикаючись із різними людьми, дитина не може персоніфікувати їх за моральними ознаками і, тим паче, розподіляти за категоріями «шляхетний», «просвічений», «відкритий», «закритий», «нещасний» тощо залежно від їхніх дій, отриманого ними досвіду життя. Звідси, завдання майбутнього вчителя – навчитися допомогти їй у цьому, зважаючи на почуття та емоції, які виникають у дитини під час взаємодії з тією або іншою особою.

Для удосконалення здатності передбачення результатів духовно-морального виховання дитини можна ознайомлюватися із біографіями різних людей, не лише з видатними діячами минулого, а й із сучасниками, їхніми способами життя і їхніми впливом на становлення дитини. Пізнати сучасника, його історію і той духовний світ, який він творить, – не менш важлива справа, ніж пізнати почуття і пристрасті, особливі емоційні стани людини, з якою ніколи не зустрінешся. Багатий матеріал для цього надає саме життя, ті люди, із якими спілкується майбутній вчитель, їх погляди, вади поведінки,

чесноти, стани тощо. Можливо, сучасники на перший погляд можуть здатися майбутнім учителям не такими, які дійсно творять духовний світ у всій його величі, але коли з ними розмовляти і вдруге, і втретє, їх історії будуть більш цікавими і зрозумілими, адже вони живуть у тому просторі, у якому живе і майбутній вчитель.

Наступна здатність, притаманна для студента, який прагне розвивати дітей, це здатність розпізнавання крос-культурного простору, в якому розвивається молодший школяр. Розпізнавання крос-культурного простору у даному контексті є багатоплановим процесом, оскільки вчитель має мати багату теоретичну базу (знання з філософії, культурології, етики та естетики, педагогіки, соціальної психології тощо). Виходячи із цього, майбутній вчитель має навчитися виробляти чіткі принципи пізнання і дослідження крос-культурного простору в контексті розвитку дитини. Сутність цієї здатності дає змогу по-іншому осягнути ті процеси, що відбуваються із дитиною, її духовним зростанням. Молодший школяр, який перебуває під впливом цього простору, формує нові культурні образи та основу для подальшої життєдіяльності. Перш за все, йдеться про ті суперечливі впливи, здійснені людьми, які йдуть іншим напрямком щодо культурного розвитку. Саме тому деякі впливи нівелюються, гальмуються, тоді як інші надають новий поштовх та імпульс для наслідування, адже є незвичними, цікавими та більш привабливими. Все це відбивається на стані дитини: саме завдяки впливам цих суперечностей діяльність різних культурних ідентичностей виявляється, з одного боку, різноплановою, пластичною, а з іншого – проблематичною. Завдяки цьому відбуваються духовні кризи, адже проходить зіткнення культурних цінностей, які були для дитини звичними з іншими орієнтаціями як соціальних, так і асоціальних груп. Отже, проблема взаємовпливів, що має місце у крос-культурному просторі, пов'язана з іншими, не притаманними усталеній культурній практиці. В умовах невизначеності цінностей, масовізації суспільства, а отже, свідомості молодшого школяра, майбутній вчитель має звернутися до загальнолюдських цінностей, що закарбовані у результатах наукової, мистецької та життєвої

галузях культури. Виникає необхідність поставити запитання: «Які ідеї пропагуються?», «Які цінності сповідуються?», «Які емоційні стани та реакції виникають?» тощо.

Зі здатністю майбутнього вчителя розпізнавати крос-культурний простір, у якому розвивається молодший школяр, пов'язана здатність розробляти програмні засоби для духовно-морального розвитку молодших школярів з урахуванням крос-культурного простору, що розширюється. Що у такому випадку може стати засобом? У цьому випадку треба оцінити необхідність виготовлення нового програмного продукту (програмного мобільного додатка) із урахуванням того, що крос-культурний простір у сучасного молодшого школяра розширюється. У нього з'являються нові друзі, він починає вступати з ними у реальну і віртуальну взаємодію, отримуючи для своєї свідомості нові звички, нові способи життя. Реальна і віртуальна взаємодія молодших школярів припускає визнання за кожним з учасників їх права на співіснування, безліч різних культур, віддзеркалюючи розмаїття різних духовних світів, можуть як сприяти становленню духовності, так і навпаки, бути одним із чинників руйнування духовної свідомості дитини, а це, у свою чергу, не мета початкової освіти. У цьому плані розробка програмних засобів для духовно-морального розвитку дитини, по-перше, надасть майбутньому вчителю широкі можливості для сприйняття крос-культурного простору у його різноманітті, а, по-друге, сформує потребу у творчій самореалізації студента як вчителя і, по-третє, удосконалив процес набуття творчих якостей для подальшої професійної діяльності.

Здатність до конструювання нових, цікавих програм розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів постає поряд із всіма іншими специфічними здатностями майбутнього вчителя. Така здатність актуалізує процес удосконалення, пов'язаний із творчістю, що є якісною характеристикою майбутнього вчителя. Для конструювання нових програм студенти мають бути ознайомлені із сутністю процесу розвитку духовності і моральності у людини, знати про основні форми і методи духовно-морального розвитку, розуміти

змістовне наповнення програми, досягнути її взаємозв'язки і результати. Для цього має проводитися робота щодо переосмислення педагогічного глосарію, пошуку дієвих підходів до кожної дитини та вироблення засад для становлення особистості у світлі культурних процесів. Розглядаючи таку здатність як цілісний феномен для творчого становлення майбутнього вчителя, видається важливим вказати на домінанти цього процесу – має бути вплив і на емоції, і на інтелект, що має розкритися на практиці, хоча б і на квазіпедагогічному рівні. Внаслідок проведення такої роботи постануть переосмисленні програми, які будуть мати відношення до розробки проблеми духовно-морального розвитку молодших школярів і суттєво вплинуть на розвиток професійно-педагогічної культури в цілому.

У майбутнього вчителя, як і майбутнього практика, має бути розвинена здатність до проведення досліджень з питань духовно-морального розвитку дитини. Віддаючи належне тим вченим, які у власній дослідницькій діяльності висвітлювали різні аспекти проблеми духовно-морального розвитку, варто відзначити, що вже наявні роботи не ставлять перед собою завдань щодо дослідження духовного світу конкретної дитини. Зрозуміло, що існують потужні дослідження духовно-моральної проблематики, але та обмеженість, пов'язана з ідеологією минулого, призвела до браку педагогічної літератури, спотворила хибні думки, що й досі існують в уяві вчителів. Відкритість та ясність думок молодшого школяра – та основа, до якої ще можна доторкнутися та дослідити, тоді як уже в основній школі дослідження духовно-морального розвитку втрачають такий сенс, стають більш вузькими і дитина стає закритою, не впускає учителя у власний духовний світ. Досліджуючи питання духовно-морального розвитку дитини, майбутній вчитель ознайомлюється із різними потребами, почуттями та образами, що виникають у свідомості дитини. Чи є ці образи незвичними? Чи дійсно дитина відчуває широкий спектр почуттів або він досить вузький? Чи дійсно існують саме ті потреби у дитини, про які вона сигналізує різними засобами – у тому числі, і маніпуляцією? Ці та

інші питання безпосередньо пов'язані із дослідженнями, але кожен вони відрізняються одне від одного унікальністю та глибиною.

Наступна здатність майбутнього вчителя – здатність до рефлексії процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи. Як вказувала Т. Алейнікова, теоретичне рефлексивне мислення дозволяє «аналізувати абстрактні ідеї», а також сприяти становленню світобачення, і на цій базі такі функції, як пам'ять і сприйняття, відбувається подальша інтелектуалізація [5, с. 114].

Такі здібності, серед яких «...здатність до абстрагування, до використання символів, здатність орієнтувати себе за межі наявного простору і часу, здатність думати в межах «можливого», як стверджують представники екзистенціальної психології, можна спостерігати в різних типах поведінки людей в «нормі» [381, с.50].

Уява, вихід за межі теперішнього моменту, проживання у власних думках ідей минулого і майбутнього в існуванні сьогодення – особливі уявні операції. Таку здатність ми можемо спостерігати в групах студентів і помітити як розуміння позицій «Бачу себе очима інших людей», «Можу бути різним кожен день», «Я уявляю, що в майбутньому...», «Коли б я в минулому...» тощо.

Враховуючи те, що внутрішній світ студента не відділений від власних переживань і потреб, від його очікувань та реальних дій, можемо наголосити, що після проведення виховної роботи студент може рефлексувати, тобто, переживати цей процес не один раз, повертаючись подумки до тих подій, із якими йому потрібно було зіткнутися. З цієї точки зору така здатність надає можливість відчувати себе поза часом, бачити, якими були зміни у духовно-моральній сфері дитини відразу після проведення виховної роботи, що ще потрібно зробити для того, щоб покращити результат тощо. Також додамо, що для майбутніх учителів у більшості випадків характерна увага до пізнання своїх особистісних якостей, можливо, поверхневого аналізу своїх дій. На виробничій практиці в школі ми часто спостерігаємо стан педагогічної непристосованості, а також відсутність уваги до порад і рекомендацій. Повинен пройти певний

час, перш ніж майбутній учитель почне аналізувати свою діяльність щодо впливу на дітей. «Чи був представлений мною під час практики позитивний Я-образ?», «Чи надано дитині основу для побудови майбутнього?». Ці та інші питання, пов'язані з осмисленням професійних дій, актуалізує новий якісний рівень відкриття себе як носія духовності, моральності.

Із здатністю до рефлексії майбутнього вчителя тісно пов'язана і здатність до аналітичної роботи у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів. Зазначимо, що термін «аналітична робота» сам по собі віддзеркалює наявність у вчителя певного типу мислення. У студентів можуть бути певні труднощі у подібному напрямі роботи. Взагалі потреба в аналітиці реальних подій на сьогодні значно актуалізується і у майбутньому, на нашу думку, має стати стандартом педагогічної роботи. Для того, щоб провести аналітичну роботу у сфері духовно-морального розвитку дитини, потрібно враховувати факти реальності, що виявляються у поведінці, відмежувати будь-які чужорідні елементи, пов'язані з маніпуляцією, стереотипністю, шаблонністю тощо. Фантазії дитини, її рухи, слова, образи у різних видах творчості – все це піддається аналітичній роботі. Зазначимо, що і взаємовідносини у дитячому колективі, і взаємовідносини у родині зумовлюють з боку майбутнього вчителя отримання вже під час навчання розвинену здатність до аналітичної роботи. Завдяки цій здатності можливе і раннє втручання у проблему, і інтерпретація моральних вчинків, і попередження для сприяння здійснення дитиною морального вчинку, і розгортання панорами майбутніх моральних вчинків дитини у крос-культурному просторі.

У розвивальній роботі з молодшим школярем майбутньому вчителеві слід отримати важливу якість – гнучкість. Ця якість лежить в основі специфічної здатності – здатності змінювати процес духовно-морального розвитку дитини залежно від запланованих завдань. Внутрішній світ дитини – живий, не механічний. Духовно-моральний розвиток молодшого школяра – процес, який проходить всі чотири роки початкової освіти. Висхідним моментом є вміння

дитини протистояти тиску негативних сил, позиціонувати себе із позицій добра, спрямовувати свою внутрішню енергію до відкриття духовних і моральних якостей, моральних почуттів тощо. Розвиток дитини, таким чином, поступово удосконалюється, і потрібно враховувати у цьому процесі і наміри дитини, і її думки, і вчинки. Важливо і те, як дитина трактує позицію Іншого, як вона інтонує до близьких, родичів, а як – до Іншого. Майбутній вчитель, спостерігаючи за дитиною, повинен бачити, чи готова дитина до нових завдань, чи не відхиляється від власної індивідуальної програми духовно-морального розвитку, чи здатна вона ідентифікувати себе з духовно-моральними ідеалами, або навпаки, намагається створити біля себе деструктивний ареал, копіюючи приклади невпевненої або агресивної поведінки тощо. Залежно від індивідуального темпу розвитку, завдання коригуються, і, можливо, змінюються, що потребує нового пошуку, нових виховних стратегій і тактик.

Сьогодні, в умовах реалізації завдань Нової української школи перед суспільством виникають безліч питань, і серед них: як буде розширюватися формула цільної компетентності майбутнього вчителя, чим заміниться професійна підготовка майбутнього вчителя і яким буде новий учитель? Чим новий учитель буде відрізнятися від колишнього? На ці питання можна було б відповісти: якщо в майбутньому не з'явиться новий тип учителя, якщо цей новий учитель не зможе проникнути в сферу духовно-морального розвитку особистості, то сучасне суспільство залишиться саме з тим, що й був, і того вчителя, проти традиційних методів якого точиться гостра боротьба. Однак при всій удаваній слабкості традицій виховання, все ж існують духовні ідеали, які надихають і які що передаються з покоління в покоління. З цим пов'язана така педагогічна категорія, як послідовність у виховній діяльності. На її основі можливе вдосконалення такої здатності майбутнього вчителя, як здатність забезпечити наступність виховних традицій стосовно вибору форм і методів духовно-морального розвитку молодших школярів. І народна педагогіка, і «буржуазна педагогіка», і «педагогіка комунізму»

накопичили багату спадщину форм і методів виховання дитини, які є дійсно цікавими і доцільними для використання її у розвивальній роботі початкової школи. Звичайно, можна подумати, що тут надається старий принцип, що апелює до традиційної педагогіки. Але було б грубою помилкою не скористатися тими потребами дитини, на які орієнтовані комплекси дитячих ігор, системність виховання, розпорядок і послідовність у застосуванні спеціальних методів виховання, серед яких – група пізнавальних методів, що сприяють розвитку емоційної сфери, методів, що впливають на поведінку дитини, а також група методів контролю.

Поруч із послідовністю у виховній діяльності виступає і системність виховної роботи з її метою, цілями, змістом та результатами. Це передбачає необхідність з боку майбутнього вчителя оволодіння здатністю зводити процес духовно-морального розвитку молодших школярів на наукові засади. Така робота уможливить поглиблення професійної компетентності, розвине методологічну культуру студентів. Як вказувала О.Семенов, «...навчально-дослідницька і науково-дослідницька діяльність як складові науково-дослідної підсистеми відіграють системоутворювальну роль щодо поглиблення складових професійної компетентності, розвиток якої ґрунтується на методологічній культурі майбутнього вчителя» [270, с. 6].

Для наукових засад розвивальної роботи важливим є постулат, встановлений М. Бердяєвим: «Розумовий розвиток є наближення до істини, моральний – до добра, естетичний – до краси. Наповнюючи життя людської особистості вищим змістом, ми неминуче стикаємося з ідеями істини, добра і краси, які виявляються вищими ніж будь-яке щастя і достаток, оскільки тільки вони роблять щастя піднесеним, гідним людини, а не свині» [24, с.22].

Педагогіка духовності, що розвивається протягом багатої історії цивілізації, закладає глибокі філософські та психологічні засади, і, можливо, завданням нової української педагогіки є розробка її нового змісту. Вже неодноразово вказувалося на те, що саме український народ є зацікавленим у становленні духовності, і лише слабкою

систематичністю педагогічної думки можна було б пояснити недостатню дієвість розвивальної роботи, що на сьогодні без проведення аналітичної роботи запозичується у інших народів, характерні типи яких не відповідають характеру та звичаям українського народу. Але вважаємо, що навіть начала педагогіки духовності, що зароджуються у вільній країні, є якісно вищими, ніж інші виховні та розвивальні системи, і саме в педагогіці духовності, яка має наукове підґрунтя, закладено широкі можливості для самостійної педагогічної творчості.

Зазначимо на те, що у сучасних педагогічних розробках існують цікаві методики, що слугують роботі з молодшими школярами. Але враховуючи, що світ постійно змінюється, а педагогічні ситуації набувають ознак динамічності, випадковості, непередбачуваності і відтак – дуже різняться, у майбутнього вчителя виникає необхідність удосконалювати здатність адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини. Це можуть бути як зарубіжні, так і українські виховні методики, що на сьогодні завдяки інформатизації суспільства є відкритими та доступними для використання.

Наступна здатність майбутнього вчителя, що дозволяє вибудувати процес духовно-морального розвитку молодших школярів, – це здатність логічно, використовуючи усну, писемну та візуальну види аргументації, висловлювати пропозиції щодо удосконалення процесу духовно-морального розвитку особистості. Стосовно педагогічної аргументації можемо зазначити, що це один із нових напрямів у науці, і, посилаючись на праці вчених [65; 130; 390 та ін.], можемо вказати на те, що саме аргументація з позиції «взаємодія», вміння майбутнього вчителя аргументувати власні погляди на процес духовно-морального розвитку дитини є однією зі складових педагогіки духовності. Однак у вищих закладах освіти ми знаходимо лише поодинокі наміри цілеспрямовано навчати студентів спеціальності «Початкова освіта» використанню різних видів (усна, писемна та візуальна) аргументації. Таким чином, зрозуміло, що навчання студентів аргументовано та логічно висловлювати

пропозиції стосовно удосконалення процесу духовно-морального розвитку дитини постає необхідністю у контексті розвитку інтелектуальної та комунікабельної особистості. Вважаємо, що ця здатність буде удосконалюватися у тому випадку, якщо студенти отримують необхідну інформацію стосовно аргументації та її видів, дане навчання буде враховувати основні положення діалогічної взаємодії, у роботу вищого закладу освіти буде впроваджена спеціальна система спеціальних завдань, що вдосконалюють цю здатність тощо.

Наступна специфічна здатність – здатність знаходити нові знання стосовно питань духовно-морального розвитку молодших школярів та застосовувати раніше отримані під час різних видів практик тісно пов'язана із базово-креативною здатністю майбутнього вчителя – ефективно розвивати та впроваджувати отримані знання у практику роботи зі школярами. При тому, що назва цієї здатності «нібито зісковзає» до базово-креативної, але суттєву відмінність вбачаємо у такій функції, як знаходження нових знань. Нові знання стосовно духовно-морального розвитку дитини знаходяться на межі сучасності та раціональності. Вони відкидають зайвий академізм і сталість, набувають ознак індивідуалізму, права на свободу, автономність. Нові знання у цьому сенсі виникають у свідомості майбутнього вчителя, насамперед, у галузі моральної критики, і зберігають їх розкату природність. Їх цінність полягає у тому, що вони застосовуються відразу ж для практики, для організації процесу духовно-морального розвитку дитини. Нові знання у цьому сенсі актуалізують дух часу та привласнюють собі мудрість та досвід інших культур.

Ще одна здатність, включена до специфічних, зводиться у один ряд із попередньою – здатність майбутнього вчителя аналізувати та використовувати програмні матеріали для отримання практичних результатів у духовно-моральному розвитку молодших школярів. Звернення до аналізу тут є результативним, оскільки майбутній вчитель розбирає наявні програмні матеріали із позицій декількох питань. Перший імпульс надходить з запитання «Що саме буде

сформовано?». У свою чергу воно буде поділятися на два: «Чи потрібно це школяреві у конкретній ситуації?» і «Які практичні результати будуть отримані?». Ці питання переплітаються між собою і змушують майбутнього вчителя уважно продивитися програмний матеріал, а лише після цього ухвалити рішення стосовно його використання у роботі зі школярами.

Ідею антитрадиціоналізму закладено і у здатність майбутнього вчителя до визначення духовних потреб дитини, пошуку програмних матеріалів, новітніх методів та прийомів духовно-морального розвитку. У цьому випадку мова не йде про розриви з традиціями виховання, перманентні бунти тощо. Йдеться насамперед про відкритість процесу, за яким, радше, постають різні форми психолого-педагогічної діяльності. Аналізуючи духовні потреби, що мають бути основою для темпу та змісту розвитку дитини, майбутній вчитель має орієнтуватися на її потребу у пізнанні свого духовного світу, розумінні моральних якостей, у висловленні почуттів, у спілкуванні, у спогляданні тощо. Для визначення духовних потреб дитини на сьогодні існують певні програмні матеріали, але ми можемо засвідчити, що більшість із них, з одного боку, набувають змін у бік крос-культурності, але водночас залишаються досить консервативними. З одного боку, на їх розробку значно впливає колишня політика – централізованість, бажання «однаковості» і багато цікавих авторських задумів не доходять до їх реалізації у початковій школі. До того ж, процеси трансформації, що відбуваються у початковій школі, також не сприяють свободі духовного життя, тобто, з одного боку – виникають нові меблі, обладнання, змінюється характер навчання, а з іншого – духовним життям охоплено тільки окремі позиції у навчанні дитини (малювання, спів, театралізовані вистави) – що є лише зовнішнім відображенням, а не внутрішнім спогляданням і самотворенням. Це можна пояснити і як недостатність чітких уявлень, як саме необхідно розвивати у цьому плані молодшого школяра, і як визнання другорядності духовно-морального розвитку особистості в цілому. Майбутньому вчителю у такій ситуації вкрай важко, поки домінує

думка, що питання духовно-морального розвитку у школі можна вирішити збільшенням видатків на освіту та перенавчанням вчителів.

Саме тому майбутні вчителі мають орієнтуватися на вирішення проблеми самовизначення особистості у крос-культурному просторі, вивчати найкращий досвід професіоналів, свідомо втілювати у процес навчання духовні та моральні ідеали. Із цим завданням пов'язується його здатність до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра. На перший погляд здавалося б, що ця здатність ототожнюється зі здатністю загальною – здатності до самовдосконалення і самореалізації, але тут мова йде про суто професійний саморозвиток та самореалізацію. Якими мають бути підстави для саморозвитку та самореалізації у становленні професіонала? На нашу думку, це, насамперед, набуття професійного досвіду – робота з цінностями, смислами, інтересами дитини. Майбутній вчитель під час навчання виробляє структуру власної діяльності, але більшість студентів не часто замислюються над тим, що після навчання, окрім практичної роботи, необхідно саморозвиватися та самоорганізовуватися як професіонал. Т. Талько, у роботі «Модерністські впливи на постмодерністський філософсько-антропологічний дискурс» вказує на те, що людина здатна до самоорганізації на певних підставах: «Пошук цих підстав, первинних сутнісних засад, які спонукають її до життя, дії – це основна вісь навколо якої відбувається філософування щодо людини» [304, с.173]. Але коли мова йде про духовно-моральний розвиток дитини, про чуттєву реальність, в якій виявляється добровільна діяльність, а не механічні дії, ситуація ускладнюється. Прагнучи покращити та інтенсифікувати власне просування задля покращання професійних дій, сучасна педагогіка духовності виявляє інші підходи до оцінки власної професійності. З одного боку, професійна педагогіка, послуговуючись концепцією професійної майстерності, повертається до розв'язання реальних проблем для фахового зростання вчителя та до опису основних результатів становлення у креативних, теоретичних і практичних аспектах; з іншого – заснована на духовній

зрілості вчителя, педагогіка духовності виробляє в дискурсі майбутнього вчителя специфічні рухи, настрої, метафоричні перенесення, педагогічні механізми, що лежать в основі формування поведінки.

Зріла особистість спроможна відчувати духовні сигнали і, як вказує М. Савчин, здатна «... виходити за межі соціальних стереотипів, шаблонів; протистояти тиску негативних соціальних сил; використовувати, удосконалювати досвід і набувати новий; знаходити особливе місце у світі і свідомо займати позицію активного творця свого життя та суб'єкта вдосконалення світу; встановлювати свій «порог» задоволеності матеріальними потребами, розглядати їх лише як одну з умов життя, а основні свої життєві сили спрямовувати на вищі сили та ідеали» [262, с. 260]. Визначення поняття «духовна зрілість» може зазнавати численних модифікацій й у цьому сенсі смисл самозростання і самоорганізації як професіонала, – це, насамперед, пошук себе у вчительській діяльності, удосконалення базово-креативних, загальних та специфічних здатностей, які у виваженій сукупності передують готовності щодо духовно-морального розвитку дитини.

Резюмуючи зазначене вище, підкреслимо, що на удосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального виховання молодшого школяра впливає цілий ряд складових, і особливу роль у цьому процесі відіграє організаційна виховна робота у вищих закладах освіти, що потребує детальної розробки педагогічного керівництва. На це спрямоване подальше дослідження.

2.3. Педагогічне керівництво процесом удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів

Процес удосконалення здібностей майбутніх вчителів спеціальності «Початкова освіта» багато в чому залежить від діяльності викладача вищої школи. Тому необхідне спеціальне педагогічне керівництво таким процесом. У роботі викладача можна

спостерігати деякі непродуктивні дії, а саме: завдання, що стосуються студента, не розв'язуються, викладач не використовує конкретні рекомендації, надає тільки загальне, одноманітне у прийомах активізації діяльності студента, а сама діяльність студента є непродуктивною тощо. Ці та інші недоліки наявні в роботі викладача, і питання про удосконалення готовності студентів до духовно-моральному розвитку молодших школярів не вирішується.

Питання щодо проблем духовності, моральності в роботі з особистістю на етапі її розвитку, розкриваються в дисертаціях Г.Авдіянц «Формування духовних потреб молодших школярів у сім'ї» [1], А.Алексєнко «Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі» [6], В.Денисенко «Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів» [93], Н.Іордакі «Методологічні засади виховання духовності» [137], А.Корецька «Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві» [155], Є.Костик «Виховання духовно-моральних цінностей у студентів педагогічних університетів» [156], В.Огнев'юк «Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект)» [212], І.Слоневська «Формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури» [290], Т.Ткачова «Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста» [305] та ін. У той же час існує думка про те, що викладач вищої школи одним з основних завдань повинен вважати духовно-моральне виховання майбутніх вчителів: «Професійний статус педагога зумовлює наявність у нього високодуховних якостей, які формуються на основі духовно-моральних цінностей. Тому серед основних завдань сучасної вищої педагогічної школи постає виховання духовно-моральної особистості майбутнього вчителя» – вказує Е.Костик [156, с. 3].

У зв'язку з цим варто говорити про систему, що дозволяє викладачеві вищої школи побудувати цей процес.

Система вдосконалення готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів має особливу

структуру, яка включає основні сім елементів: мету, завдання, принципи, зміст, засоби вдосконалення готовності, методика вдосконалення готовності, суб'єктів освітнього процесу (науково-педагогічних працівників, студентів, вчителів-практиків).

У процесі розгляду системи вдосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів можна зазначити, що цільовий інваріант є безпосередньою побудовою через передачу цінностей педагогіки духовності траєкторії індивідуального розвитку, а варіативна складова в цілепокладанні пов'язана з корекцією освітнього процесу в університеті. Відзначимо, що для проектування цілей у поданій системі необхідно не лінійне мислення, а швидше, вибудовування її, спираючись на логіку «дерева цілей», і саме тому проектувати таку систему студент може самостійно, спираючись при цьому на супровід викладача. Мета вдосконалення, таким чином, буде полягати в створенні умов для розвитку у майбутнього вчителя усвідомленого ставлення до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів на основі його готовності до вибору життєвої та професійної позиції. Така мета може бути досягнута через бачення студентом себе, через його дії до того образу, який був ним спроектований, тобто, через побудову власної траєкторії розвитку в крос-культурному просторі. Ця траєкторія є сукупністю набутих знань, розкритих емоційних станів, виявлених здібностей, особистісних якостей, моральних вчинків тощо.

Залежно від співвідношення цільового інваріанта і варіативної складової можна виділити етапи розвитку системи вдосконалення готовності майбутніх вчителів спеціальності «Початкова освіта», що виявляється в зміні завдань і змісту цього процесу.

Не менш важливими є принципи вдосконалення готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Вважаємо, що вони ґрунтуються на законах гармонійного розвитку особистості професіонала. Вони є перехідною ланкою від теоретико-методологічних основ нашого дослідження в конкретне

педагогічне керівництво як фундаментальні положення, сформульовані у вигляді вимог до позиції викладача вищої школи.

Орієнтуючись на визначені нами методологічні підходи і стратегічні положення до вирішення проблеми, відзначимо основні принципи, а саме: системний, інформаційний, діяльнісний, динамічний, розвитку і саморозвитку, принцип діалогічності, обліку творчого начала тощо.

Спробуємо подати їх коротку характеристику. Так, системний принцип дозволяє вибудувати в певному порядку процес вдосконалення готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, надати системні знання про цей процес, забезпечити послідовність, керованість і прогнозованість цього процесу, а також взаємозв'язок між його рівнями (рівень соціального інституту, особистісний рівень) і основними компонентами в цілому, побудову моделей поліпшення крос-культурного середовища. У цьому випадку студент як суб'єкт крос-культурного середовища може його перетворювати як в освітньому процесі, так і на практиці, що забезпечить якісний перехід крос-культурного середовища в крос-культурний простір, і саме в ньому стає можливим вдосконалення готовності майбутнього вчителя за допомогою пізнавальної і творчої діяльності, що змінює обставини самого життя.

Звернемо увагу на слова Ш. Амонашвілі про те, що саме вчитель є носієм духовно насичених знань, і для суспільства вкрай небезпечно, щоб учитель був безсердечним, бездуховним і аморальним: «Школа (скале) є скелясті, важкі, що вимагають сили волі, старанності, відданості, етапи сходів піднесення душі. А носієм «скале» є вчитель, тобто вчитель і є школа, школа в ньому, а не поза ним. Школа трактується також як будинок радості (грец.), але це не спростовує складність сходження скелею, бо справжню радість можна пережити тільки в процесі подолання труднощів, у процесі сходження» [8, с.11].

Інформаційний принцип тісно взаємопов'язаний з якістю і кількістю матеріалів, що надходять студентам для їх обробки, а також

комунікацію. При цьому особлива вимога до комунікації – вибірковість і відповідальність у зв'язку і стилі комунікаційної діяльності. Відбір якісного матеріалу, вибір кращих соціальних кіл для комунікації – індивідуальна робота студента, який, бажаючи бути більш плідним у вдосконаленні готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, повинен знижувати непотрібні контакти, уникати складних відносин. Перенасичення безособовими контактами, збільшення кількості комунікацій знижує темп індивідуального розвитку, збіднює емоційну сферу в тому випадку, коли комунікація приносить дискомфорт. Так, В. Гладішев, А. Кузнєцова, Р. Пеннер відзначають: «Ера мережевих ЗМІ принесла нові «форми» і нові «формати» в комунікацію. Багато з них (наприклад, соціальні мережі, електронна пошта, миттєві повідомлення та коментарі вебсайтів) значно скоротили простір «Я» та «Інший». Щоб сформувати комунікацію, не обов'язково перебувати «віч-на-віч» з вашим компаньйоном сьогодні. Хоча ця форма комунікації здавна мала місце здавна з розвитком засобів комунікації (телефон, телебачення, та інше). У той же час, ера нових ЗМІ принесла власні правила в гру комунікації. Комунікація через Інтернет стала безособовою. Під екраном монітора зникла унікальна особистість. ... Ця комунікація не користується роботою людського духу» [399, с. 104].

Істотною є ефективна подача інформаційного матеріалу. Інформацію про структуру готовності студента до духовно-морального розвитку школяра, складові компоненти, систему базово-креативних, загальних і спеціалізованих здібностей необхідно надавати у структурно-логічній формі, супроводжуючи поясненнями і пропонуючи для ознайомлення додаткову літературу. Важливе чергування подачі матеріалу, оскільки при її однотипній подачі емоційний тонус знижується, спотворюється сприйняття і загальний настрій студентської аудиторії. Саме для цього інформацію слід подавати різними каналами – аудіальним, візуальним, кінетичним (використання презентацій, анімацій, аудіозаписів, відеозаписів тощо). У цьому випадку йдеться про інтенсифікацію використання

інформаційних технологій, створення медіатеки, спеціальних середовищ для проведення тестових завдань, розробка мобільних додатків.

Отже, якщо до апаратних засобів відносять комп'ютер, мультимедійні системи, маніпулятори, презентатори, відео та аудіопрогравачі та інше, то до програмних засобів – мультимедійні презентації та доповіді, видання, ресурсні платформи, а також комп'ютерні програми. Користуючись цими засобами, майбутні вчителі можуть самостійно, під керівництвом викладача, створювати блоги, розробляти презентації і плакати, відео та аудіоролики, уроки з елементами відео тощо. Готовий продукт є доступним будь-якій аудиторії, у якій є Інтернет, а отже – безліч духовних світів, наявних у крос-культурному просторі. Таким чином, додатковий інструмент, який використовується в сучасній теорії і методиці виховання, має великий потенціал і для готовності майбутнього вчителя до духовно-моральному розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі.

У контексті проведення нашого дослідження ми розглядали процеси самовдосконалення як одну з умов розвитку системи вдосконалення готовності студента до духовно-моральному розвитку школяра. Важливим є впровадження в роботу з майбутніми учителями наявних знань про духовність, духовно-моральні цінності, духовний світі людини, складові духовного здоров'я. Сам термін «духовність» необхідно розглядати в декількох значеннях: як «засіб індивідуума розгляду себе, існування», як «особисте значення, інтегральне з універсальними силами, універсальними значеннями», «індивідуальне значення, що відрізняється від релігійності і не обов'язково ототожнюється з приєднанням в релігійну групу» [427, с.334].

Термін же «духовно-моральные ценности» треба розуміти як «внутрішні, світоглядні переконання, що визначають рівень розвитку культури, цінностей, виховання людини, які базуються на моральних нормах, притаманних певному суспільству, етнічним групам, об'єднанням та індивідам» [156, с. 9].

Зазначимо, що не всі студенти спеціальності «Початкова освіта» мають глибокі знання про духовно-моральних цінності, про духовність, оскільки плутають її з релігійністю, через це ми вважаємо, що теоретико-методичний супровід процесу вдосконалення готовності студента до духовно-моральному розвитку школяра має бути переведено на якісно новий рівень.

Діяльнісний принцип у вдосконаленні готовності до духовно-моральному розвитку молодших школярів займає особливе місце. Цей принцип засвідчує, що у майбутнього вчителя в процесі вдосконалення формується особливий образ думок, виробляються основи стилю самостійних дій щодо духовно-морального розвитку молодшого школяра, а також розвиваються здібності, що обумовлені результативністю цього процесу в сучасному крос-культурному просторі. Такий принцип можливо реалізовувати шляхом спеціально розроблених ігор, безпосередню практику в початковій школі, педагогічного спілкування, творчість тощо. Активна діяльність студентів відбувається, якщо на заняттях запропонована текстова або відео інформація для дітей молодшого шкільного віку різної спрямованості. Не просто ознайомлення, а активна аналітична діяльність за заданими параметрами – основа для вдосконалення здатності студентів проводити аналітичну роботу в галузі духовно-морального розвитку. До методів аналізу текстової та відеоінформації для дітей молодшого шкільного віку в галузі духовно-морального розвитку ми відносимо: 1) аналіз характерів персонажів, їх ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки, вчинків; 2) глибинне розпізнавання прихованих мотивів поведінки і вчинків персонажа (чому слова персонажа і відкриті наміри не узгоджуються з їх діями); 3) аналіз структури крос-культурного простору, який змінює персонажа; 4) аналіз змін крос-культурного простору, викликаних персонажем; 5) аналіз співвідношення естетичного і етичного в образі персонажа.

Аналіз текстової та відео інформації, яка надається молодшим школярам щодо зазначених параметрів, на наш погляд, є необхідною складовою в роботі майбутнього вчителя, оскільки кожного дня у світі створюється нова продукція (фільми, мультфільми, книги,

інтернет-ресурси для дітей та багато іншого). І в майбутньому вчитель буде стикатися з необхідністю аналізу різних персонажів у відеороликах, у дитячих шоу, музичних казках тощо. Саме тому сформована навичка проведення аналітичної роботи за заданими параметрами й інтерпретації текстової та відеоінформації, на наш погляд, необхідна, тим паче, що її можна легко, за заданим алгоритмом, тренувати під час навчання у вищій школі. Важливою складовою готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів є і вміння створювати свої програмні продукти. Тим більше, що сьогодні спостерігається тенденція до розвитку технологій, призначених для непрофесійних користувачів, а це означає для студентів доступ до відкритих платформ в Інтернеті для створення своїх творчих робіт.

Динамічний принцип у вдосконаленні готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів підпорядкований діяльнісному, оскільки такий процес не може бути статичним. Готовність майбутнього вчителя або вдосконалюється, або погіршується, зафіксувати на довгий час цю готовність в одному стані не вдається, оскільки вона змінюється залежно від простору і тієї діяльності, яку проводить студент (пізнавальна, трудова, ігрова тощо). Саме тому фіксацію готовності студента слід проводити перед початком проведення педагогічної роботи та після того, як така робота з ним була проведена.

Принцип розвитку і саморозвитку вдосконалення готовності студента під впливом педагогічного керівництва, на наш погляд, дозволяє сформулювати позитивне ставлення до процесу духовно-морального розвитку школярів, як до необхідного виду професійної діяльності, що посилюється стійкою позицією педагога вищої школи та позитивними емоціями групи студентів. Зважаючи на цей принцип, відзначимо роботу А. Алексюка «Педагогіка вищої освіти України», в якій вчений вказує на єдність виховання і розвитку: «Розглядаючи систему зовнішніх впливів на особистість студента, що мали б виховувати його, неправильно обмежуватися тільки ним. Дехто з педагогів вищої школи помилково вважає, що, мовляв,

процес виховання є сумою виховних «заходів», що йдуть від кафедр, працівників деканату як зовнішні «прямі» впливи на студентів, студентських лідерів або викладачів. Педагогічна суть питання полягає у тому, що зовнішні виливи на студента (або студентів) треба розглядати у взаємодії з тією внутрішньою діяльністю студента, що розвивається у відповідь на ці впливи. Виявляючи щоразу свою індивідуальну позицію, людина сприяє власному розвитку, формуванню. Виховання й розвиток – єдині» [7, с. 346].

Окрім того, визначений принцип дозволяє побачити особистісні зрушення від процесу вдосконалення потенційної готовності як підвищення самоповаги, самооцінки тощо. Однак і в цьому процесі, на наш погляд, існують крайнощі, в які не слід впадати. Випадки досить широко представлені в світовій педагогічній літературі. Наприклад, П. Бронсон, Е. Меррімен у книзі «Міфи виховання. Наука проти інтуїції» наводили такий приклад: «У 1984 році законодавці штату Каліфорнія ухвалили створити спеціальну групу, яка б займалася проблемою розвитку в громадян цих самих почуттів власної гідності і самоповаги... Почався хрестовий похід за зростання почуття власної гідності громадян, головним чином дітей. Все, що могло хоча б мінімально нашкодити дитячій самоповазі, безжально викорінювали. До змагань стали ставитися з побоюванням. Тренери футбольних команд перестали вести рахунок, і видавали кубки направо і наліво. Вчителі припинили користуватися червоними олівцями. Критику замінила тотальна і нічим не заслужена похвала. В одній зі шкіл штату Массачусетс на заняттях з фізкультури стрибки через скакалку роблять... без скакалки, побоюючись, що діти можуть впасти і над ними будуть сміятися» [50, с. 22].

Ці та інші наративи, які використовуються у підготовці студентів, необхідні для усвідомлення тих змін, які часто сліпо, без достатнього наукового обґрунтування, використовуються у діяльності шкіл. Таке включення студентів в процеси бачення особистісних смислів є і способом розвитку і саморозвитку, і одним із способів впливу на практику майбутнього вчителя. І оскільки усвідомлений саморозвиток часто викликає труднощі, викладачам можна

рекомендувати створити спеціальні програми, що дозволяють забезпечити їх ефективну реалізацію за допомогою поступового вдосконалення базово-креативних, загальних і специфічних здібностей майбутніх учителів.

Відзначимо, що ця теза підтверджується дослідженнями українських вчених: «На основі дослідження рівня духовно-моральної вихованості студентів педагогічних університетів було виявлено, що їхній загальний рівень вихованості є недостатньо сформованим щодо духовно-моральних цінностей для майбутньої педагогічної діяльності... студентська молодь перебуває у кризовому становищі, її низький рівень вихованості призводить до серйозних проблем, як у навчанні, так і у вихованні, що згодом відбивається на їхній педагогічній діяльності» [156, с. 13].

Саме тому розробка програм, на наш погляд, повинна містити послідовні практичні вправи, що дозволяють майбутньому педагогу розуміти і відчувати себе, відчувати інших тощо. До таких вправ можемо віднести:

1) «Вдихніть і видихніть. Зверніть на навколишній простір. Який він? Які звуки в ньому? Чи звучать фрагменти музики? Про що говорять люди, що оточують вас? Чи є позитивні або негативні мислеобрази?»; 2) «Видихніть і вдихніть. Повторіть. Зверніть свою увагу на відчуття від простору, в якому Ви перебуваєте. Яка температура у просторі, де Ви перебуваєте? Вам холодно? Гаряче? Зверніть увагу на предмети, до яких Ви торкаєтесь. Це деревина або пластмаса? Шкіра або тканина? Що Ви відчуваєте при взаємодії з цими предметами? Вам приємно або Ви не хочете до них торкатися?»; 3) «Вдихніть. Видихніть. Зверніть увагу на людей навколо Вас. Вони дорослі або діти? Про що їм хочеться поговорити? Чи є у Вас до них питання? Ви хочете з ними поговорити? Що Ви відчуєте, якщо закриєте очі? Чи зміниться від цього зміст розмови? Які моральні якості притаманні Вашому оточенню?».

Таким чином, реалізація цього принципу можлива завдяки поєднанню програмної, проектної діяльності викладача і

рефлексивної діяльності самого студента, що дозволяє йому усвідомити і змінити в разі потреби процес саморозвитку.

Принцип діалогічності для вдосконалення готовності студентів до духовно-моральному розвитку молодших школярів перебуває в тісному взаємозв'язку з інформаційним принципом. Вказаний принцип передбачає впровадження як мінімум, двох стратегій в діалозі, а саме: педагогічна стратегія і стратегія життя. Емоційний контакт, відкритість, довірливе ставлення забезпечують сприятливе розгортання нових видів пізнавальної і практичної діяльності студентів. Ці стратегії, включаючи адаптивне поведінку і саморегуляцію, дозволять студентам досягти цілей у декількох областях – пізнавальній, емоційній, духовній. Підкреслимо, що монологічність у цьому процесі має найменший потенціал для вдосконалення студента, і в даному випадку створюються умови для виникнення конфліктогенних ситуацій.

Важливим є питання щодо забезпечення взаємодії викладача та студента, культури діалогу – емоційно комфортного, шанобливого, уважного до всіх його учасників. При цьому ми виходимо із запропонованого Д. Зіцер, Н. Зіцер положення про те, що тільки в діалозі «найбільш яскраво видно не тільки взаємодію учасників, але і їх особистісне розкриття як результат цієї взаємодії» [123, с.69]. Автори практичної педагогіки вважають, що діалогова взаємодія – не просто розмова, але процес, який заснований на «емоційному і інтелектуальному обміні інформацією між учасниками», і саме такий обмін спонукає перевірити свою позицію, зіставити свою думку з думкою групи, прийняти нові знання [123, с. 69].

Процес взаємодії між студентом і викладачем може проходити в контексті «допоміжної поведінки». Викладач у рекомендаціях студенту допомагає для того, щоб в його майбутній професійній діяльності було менше стресорів і більше різноманітності. У цьому випадку викладач може вибудувати діалог за допомогою різних засобів – це може бути і предмет художнього мистецтва, і найпростіший малюнок, і високий зразок художньої літератури, і звичайна розповідь, і багато іншого. І оскільки діалог передбачає

наявність кількох учасників, їх позитивну налаштованість на обмін думками, то сама необхідність з боку студентів вступити в діалог – ознака процесу їх удосконалення.

Зазначимо, що вчені (І. Бех, В. Кремень, В. Євтух, А. Марушкевич, С. Сисоева додати та ін.) вважають: у роботі викладача вищої школи важливим є створення ситуацій, в яких і викладач, і студент знаходяться в процесі обміну думками, цінностями, і в цьому випадку студенти можуть прийняти як особистісний, так і професійний досвід самого викладача. Діалог В. Петрушенко розглядає як «форму (спосіб) мовного спілкування, прямий, віч-на-віч обмін думками у формі мовлення» і вважає, що на відміну від комунікації, діалог не тільки обмін інформацією, а й «виявлення людського суттєвих душевних станів и проявів» [232, с.51].

Питання, можливі для діалогу, можуть бути такими:

1. Як зрозуміти, що таке крос-культурний простір?
2. Що ми хочемо розвивати в цьому просторі?
3. Які процедури і звичаї розвивають духовно-моральні ідеали в цьому просторі для підтримки норм в спілкуванні?
4. Як впливають ці норми на Вас?
5. Які почуття виникають у Вас, коли Ви спостерігаєте гармонію крос-культурного простору?
6. Чи можете Ви передати іншій людині ці почуття?
7. А як Ви б передали ці почуття молодшому школяреві?

Таким чином, діалог, спрямований на процес удосконалення готовності студента до духовно-морального розвитку школяра, може бути поданий в системі взаємодії, пронизаний метою, завданнями, змістом цієї роботи для вдосконалення базово-креативних, загальних і специфічних здібностей майбутнього вчителя.

Принцип обліку творчого начала необхідний тоді, коли викладач не бажає негативного результату у вдосконаленні готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Реалізується такий принцип у творчих завданнях, у процесі розвитку

творчих якостей, у творчо орієнтованому пошуці цікавих методик розвиваючої роботи з дітьми.

Як вказував С. Рубінштейн, саме творчий пошук є глибокою силою, пов'язаною «із самими джерелами творчого життєвого пориву і тому перевищує інтелект надійністю своїх досягнень: інтелект завжди шукає, досліджує – і дуже часто, якщо не здебільшого, помиляється; інстинкт ніколи не шукає і завжди знаходить» [258, с. 104].

Майбутній творчий учитель буде передавати майбутньому вихованцеві здатності до творчості, урізноманітнить процеси розвитку, подарує радість і щирий інтерес до дослідження духовних світів в крос-культурному просторі. Відзначимо, що залучення студентів з боку викладачів до уявлень про крос-культурний простір відкриває нові можливості для обліку різноманітних чинників творчості, особливо якщо сама творчість розглядається у різних напрямках. Такий аспект щодо залучення уявлень про крос-культурний простір призводить до освоєння свого освітнього простору за допомогою розвитку творчих якостей. Торкаючись питань характеру крос-культурного простору, зазначимо, що на ці питання відповідає національна і загальносвітова культура. І що об'єднувальними механізмами тут виступають мораль, релігія, традиції, мова. Роль цих механізмів надзвичайно велика в процесі духовно-морального розвитку особистості. Особливу увагу в цьому аспекті треба приділити культурним та освітнім традиціям, як цінності суспільства та нематеріальної спадщини народу. Так, В. Огнев'юк, розмірковуючи про гідність митця української нації серед інших у світі писав: «Для того, щоб впевнено стати поряд із провідними націями світу й посісти гідне місце у світовому співтоваристві, Україна за допомогою своєї системи освіти має не тільки готувати кваліфікованих фахівців, але й формувати соціально зрілих, відповідальних, культурних, духовно зрілих громадян країни. Яким чином перебудувати пострадянську систему освіти в національну українську, як готувати фахівців, яку модель виховання застосувати в процесі навчання – ці та інші питання є надзвичайно

актуальними і для філософів, і для педагогів, і для державних діячів» [212, с. 3]. Вчений зважав на суперечливі умови, в яких знаходиться українські громадяни і зазначав на важливості здобуття особистості духовної свободи, а відтак – виховання студентів як духовних, культурних людей.

Ситуація зміниться на краще, якщо вивчення культурних традицій відбувається в груповий творчої діяльності, завдяки чому проводяться активні діалоги, виникають дискусії. Цікавим є і аналіз культурної спадщини, і ситуацій, виникнення яких сприяє зіткненню різних культур. Важливо зазначити при цьому, що готовність студента у цьому напрямку необхідна для його професії, творчого розвитку. Розгляд інноваційної складової в роботі майбутнього вчителя свідчить, що йому необхідно буде орієнтуватися на нову педагогіку, яка включає такі напрямки, як «ноологія особистості», метою якої вивчення становлення духу людини в різних концепціях, «педагогічна аксіологія», яка вивчає цінності в роботі вчителя і учнів, а також «педагогіка аргументації», що займається формуванням педагогічних умінь застосування аргументації в тому числі і в галузі духовно-морального розвитку.

Ознайомлення з новими напрямками, творча розробка програмного забезпечення, креативність у проєктній діяльності, в дидактичних матеріалах, методичних діагностиках духовної сфери – все це істотно підвищує рівень готовності студента до духовно-морального розвитку молодших школярів.

У цьому аспекті важливим є взаємозв'язок між цільовими і змістовними компонентами, а також інтеграція виробничої освітньої та наукової діяльності, що передбачає опору на виділені нами принципи, які регламентують зміст і засоби вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку школярів, оволодіння методикою вдосконалення готовності, а також безпосередню участь у вирішенні питань, пов'язаних з розвитком школярів.

Відзначимо, що з боку викладача недоцільно ставити завдання вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку школярів, якщо вони не мають уявлень про цей процес. Для того, щоб

вільно оперувати основними поняттями, реалізовувати подумки такий процес, студент повинен навчитися викликати у себе уявлення про нього. Для поліпшення цієї роботи важливо знайомитися з уривками з педагогічних творів, що розширюють педагогічний словник. Наприклад, Г. Песталоцці завданнями «елементарної моральної освіти» вважав «розвиток у дітей високих моральних почуттів, вироблення у них шляхом безпосередньої участі в добрих і корисних справах відповідних моральних навичок і, нарешті, формування у молодого покоління моральної свідомості, стійких моральних переконань» [229, с. 33]. А в книзі «Щоб виросла хороша людина» В. Каспіної, Н. Берхіна, аналізуючи ставлення вчителів до процесу морального виховання, вказували на те, що особливо важливим є виховання чуттєвої сфери молодших школярів. Вони писали: «переконання, тобто, тверді, усвідомлені погляди на навколишній світ, ще не сформовані і ставлення дитини до цього світу визначається, значною мірою, його безпосереднім почуттям у молодшому віці» [143, с. 15].

Освоєнню категорій педагогіки духовності істотну допомогу надає складання глосарію основних понять для особистого користування. Для цього викладач може порекомендувати коло категорій, які характеризують роботу вчителя в духовно-моральному сфері. Студенти, пробуючи дати цим категоріям свої визначення, можуть самостійно створити свій глосарій і вокабуляр.

У межах дослідження необхідно зупинитися і на прийомах, що збуджують інтерес студентів до проблеми їх готовності до духовно-моральному розвитку школярів. Цьому сприяє використання конкретних даних, нової інформації з практичної роботи вчителів початкової школи, а також прийомів, що провокують на незгоду студентів з інформацією, зіставлень полярних думок щодо поданого процесу. Інтерес студентів також викликає запропонування матеріалів для виявлення суперечностей у процесі духовно-морального розвитку дитини, а також матеріалів, що прогнозують поведінку дитини (як у благополучних, так і неблагополучних дитячих середовищах).

Наприклад, для ознайомлення студентам можна запропонувати фрагмент, в якому йдеться про прогнозування розвитку дитини, що відчуває домашнє насильство, і запропонувати обговорити, яким чином можна допомогти таким дітям: «іноді батьки пригнічують дітей своєї неприборканою дратівливістю, неврастенічними вибухами через дрібниці, крикливою вимогливістю. А звідси рукою подати до несправедливих звинувачень і незаслужених покарань. У цьому випадку в душі дитини поселяється страх, який заступає інші думки і почуття, страх перед нервозними зривами батьків. Так виховується звичка відмовчуватися, придушувати страждання, замикатися в собі, відходити від боротьби за свої права, підриває віру людини в себе, в свої сили. І все це, звичайно, аж ніяк не сприяє формуванню почуття власної гідності, навпаки, звідси недалеко і до принципової позиції «маленької людини», яка не бажає (і не вміє) відстоювати справедливість, змиряючись зі злом» [143, с. 32].

Ці та інші фрагменти, як і спостереження за навколишньою дійсністю, спантеличують. Ми вважаємо, що такі ситуації є проблемними, і характеризують культуру сімейних відносин, в яких виховується молодші школярі. Відомо, що будь-яка сім'я виконує найрізноманітніші функції, і якщо батьки не надають належної уваги проблемі духовно-морального розвитку дитини, то справа, скоріш за все, не тільки в батьках. Основна проблема в розробці питань духовно-морального розвитку особистості крізь призму професійної педагогічної думки. Відзначимо, що існує реальна проблема, пов'язана з актуальною потребою розробки основних законів духовно-морального розвитку та виділення з значного масиву літератури ключових моментів, необхідних для впровадження в практику розвитку школярів.

Знання духовно-моральних законів, знайомство з кращим досвідом педагогічного впливу, уміння духовно мислити, аналізувати суттєві гідності людини, – все це допомагає в удосконаленні готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра. Це дасть змогу допомогти в оцінюванні його поведінки, співвідносити його вчинки з духовно-моральними

категоріями, з'ясовувати рушійні сили його розвитку, розкривати закономірності з урахуванням педагогічного досвіду. Наприклад, торкаючись закономірностей в духовно-моральному розвитку молодшого школяра, можна відзначити наступне: «...кожна вихована в людині позитивна риса допомагає формуванню інших хороших якостей, у той же час будь-яка моральна хвороба тягне за собою нову, викликаючи її укорінення в моральному організмі людини» [143, с. 71]. Розмірковуючи про взаємозв'язок між духовним здоров'ям і здоров'ям фізичним, можна відзначаємо і таке спостереження педагогів: «Сильній фізично дитині, яка вміє захистити себе та іншого, «відстояти доброту» легше, легше бути доброю, ніж слабкою, кволою. Крім того, хворобливі, слабкі діти, обтяжені своєю неміччю, частіше бувають замкненими, настороженими, іноді навіть розлюченими – недобрими» [143, с. 72].

Майбутнім вчителям початкової школи властиве співпереживання. Саме ця властивість дозволяє їм досліджувати таємниці Світу Дитинства, оскільки вони відчують настрій дітей і, відповідно, можуть передбачити їх бажання, зрозуміти їх потреби. Майбутнім вчителям ще належить зрозуміти своє призначення, і таке усвідомлення має бути на заняттях з ними домінуючим. У майбутній практичній діяльності студенти, звичайно, вважають себе все ще обмеженими у розвивальній роботі з дітьми і не вміють використовувати їхні прямі підказки. Однак для цього існують невідомі науці поняття, пов'язані з педагогічною інтуїцією. Ймовірно, досвід інтуїтивного пізнання вчителів також необхідно вивчати, як і різні релігійні течії для того, щоб розібратися у взаємозв'язках Світів Дитинства і Світів Дорослості. Використання у процесі вдосконалення захоплюючих подій з практики виховання школярів, детальний опис емоцій дітей і надання професійних рішень, прийнятих з боку вчителів – один з якісних прийомів, що дозволяє активізувати пізнавальну діяльність студентів. Також можна запропонувати ряд питань, що стимулюють до роздумів, а саме: 1) Як співвідносяться між собою духовні світи благополучних і неблагополучних сімей, де виховуються молодші школярі?; 2) Які

моральні проблеми можуть виникнути в учителя в бесіді з дитиною, яка плаче?; 3) Як учитель може реагувати на позитивні і негативні емоційні стани батьків своїх вихованців?

Таким чином, методика як необхідний компонент системи дозволяє коригувати предметну насиченість освітнього процесу, виявляти засоби, необхідні для цієї системи, методи і прийоми впливу тощо. Розробляючи методику, ми базувалися на визначенні поняття в українському педагогічному словнику: «сукупність змісту, методів і прийомів навчання, спрямованих на розвиток розумових (і фізичних) сил учня, в основі вибору яких лежить ідея орієнтування не на досягнутий (актуальний) рівень розвитку учня, а на зону ближнього розвитку» [77, с. 206-207].

За допомогою розробленої нами методики (її детальна характеристика буде подана в четвертому розділі), яка пропонує для викладачів вищої школи всі можливі важелі для впливу, можна збагачувати студентів новими знаннями, виробленими педагогікою духовності, розробляти особистісно-орієнтовані програми, застосовувати цікаві й відповідні віковим особливостям студентів форми, методи, засоби. При цьому педагогіка духовності як наука уважно ставиться до ірраціональної частини природи людини, може звертатися до різних релігійних практик, але не обмежується лише релігійним контекстом.

Таким чином, така система функціонує як цілісна, взаємопов'язана з формуванням загальних і специфічних компетентностей майбутнього вчителя та характеризується передачею педагогічних цінностей, забезпеченням практичної діяльності в початковій школі. Основне завдання викладача вищої школи полягає у передачі через компоненти цієї системи перетворювального потенціалу успішної практичної діяльності. Це визначає успіх функціонування поданої системи, його залежності від багатьох елементів, які повинні узгоджуватися між собою – це і рівень духовно-моральної культури власне викладачів, і їх професійної майстерності, і якісне наповнення навчального матеріалу тощо.

Виділимо основні чинники, що блокують процес взаємодії викладача з майбутніми учителями: недостатній рівень інтуїтивних здібностей; низький рівень толерантності до способів мислення і поведінки Іншого (консерватизм, категоричність, безкомпромісність, демонстрація себе як еталону професіонала та інше); недостатня гнучкість у процесі взаємодії; низька якість досліджень стосовно роботи з майбутніми вчителями в умовах мінливості. Наша думка знаходить підтвердження у роботі Л. Панченко: «Змінились матеріальні фактори життєустрою, іншим став політичний аспект соціального середовища, змінились ідеологічні орієнтації, міжнародні зв'язки, культурне середовище. Все це потребує нових досліджень і нових узагальнень» [221, с. 3].

Викладачеві не треба діяти навмання. Вищій школі потрібні не лише фахівці, які володіють фахом у своїй науковій галузі знань і проводять наукові дослідження, а й викладачі-наставники, тьютори. У зв'язку з цим однією з важливих компонентів у підготовці майбутнього вчителя стають професійні якості викладача, серед яких – оригінальність і швидкість мислення, ефективна трансформація ідей, інформація для насичення культурно-освітнього середовища, впровадження наукових розробок в освітній процес.

Такій роботі повинні передувати підготовчі етапи, що дозволяють зрозуміти структуру здібностей студентів і окреслити для себе бажані результати. До того ж можливе і розширення заданої нами системи здібностей. У цьому випадку сам викладач по іншому буде задавати темп і динаміку процесу вдосконалення студентів: «...одне із найбільш актуальних завдань сучасної педагогічної науки – спонукати майбутніх педагогів до саморозвитку і самовдосконалення на основі розрізнення добра і зла, допомогти їм вибрати ціннісні орієнтири моральної оцінки як своїх дій, так і різних сторін міжособистісних відносин» [156, с.17].

Зважаючи на це, слід звернути увагу на навчальні курси, які читають студентам. Доводиться констатувати, що для вдосконалення готовності майбутніх вчителів до духовно-моральному розвитку

молодшого школяра в професійній підготовці спеціально не пропонується ні лекційних, ні практичних занять.

Систематизація результатів дослідження доводить необхідність практичної підготовки майбутніх учителів духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі ще на етапі професійної підготовки у закладах вищої освіти. Непідготовленість сучасної вітчизняної системи вищої педагогічної освіти до реалізації означеної роботи конче потребує перегляду освітніх стандартів та наповнення змісту навчальних матеріалів необхідними темами з питань мультикультуралізму, психології та педагогіки духовно-морального розвитку в крос-культурному просторі. Важливим аспектом професійної підготовки студентів є озброєння їх необхідними теоретичними знаннями та практичними навичками роботи в означеному напрямі, а також формування в них власної духовно-моральної культури та поведінки як взірця для наслідування учнів.

У ході свого дослідження ми аналізували нині дієві в закладах вищої освіти профілі освітніх програм та навчальні плани спеціальності «Початкова освіта» підготовки бакалаврів нормативних (цикли загальної та професійної підготовки) і варіативних навчальних дисциплін (дисципліни самостійного вибору навчального закладу та дисципліни самостійного вибору студента).

Аналіз навчальних програм дисциплін циклу загальної підготовки, що викладаються студентами спеціальності «Початкова освіта» дозволив встановити, що навчання за ними здійснюється протягом 1, 2-го курсів. У сукупності дисципліни загального циклу не становлять послідовної логічної системи в їх вивченні. Наявність елементів компонента готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів виявлено в змісті ряду тем дисциплін (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 – Змістовий аспект готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі (цикл загальної підготовки)

Тема	Основні питання та поняття
1	2
Історія України	
Тема 2. Політичний режим в Радянській Україні. Національно-культурне	Культурне відродження. Церкви.
Філософія	
Тема 1. Вступ до філософського світогляду: теоретичне та методологічне значення та функції філософії	Типологія світоглядів: особливості міфологічного світогляду; поняття і сутність релігії, умови і причини виникнення релігійних вірувань; філософія як етап розвитку світогляду. Філософія у системі культури. Предмет філософії. Специфічні особливості філософських знань: загальність (універсальність), сутність, світоглядність, універсальна теоретична рефлексія. Функції філософії. Філософські дисципліни. Філософські аспекти розуміння предмета логіки. Роль логіки у підвищенні культурі мислення. Етика як філософська наука про мораль. Основні завдання етики у сучасних умовах. Філософське і наукове знання. Методи і прийоми філософського аналізу. Діалектика як теорія розвитку і метод філософії. Історичні форми діалектики. Поняття закону. Закони діалектики. Основні принципи діалектики. Категорії діалектики. Приклад діалектики взаємозв'язку парної категорії. Сутність філософських антиподів діалектики: софістики, еkleктики, метафізики.

Продовження таблиці 2.3

1	2
Тема 7. Українська філософія у контексті світової культури	Моральна філософія XVII століття і бачення нею шляхів досягнення людського щастя в Україні (Ф.Прокопович, Г.Сковорода). Джерела та національні особливості філософії України. Ідеї єдності слов'ян Кирило-Мефодіївського братства.
Тема 9. Онтологія (Філософські проблеми буття дійсності)	До оновленого гуманізму. Про можливість оновлення гуманітарних ідей. Свідомість, моральність, закономірності розвитку екосистем. Глобальні проблеми сучасності – екологічна, енергетична, сировинна, демографічна, продовольча. Моральні аспекти глобальних проблем сучасної цивілізації.
Тема 10. Основний зміст пізнавальної діяльності. Філософія та методологія науки і техніки	Гуманізація науки і сцієнтизм культури як тенденція сучасного соціокультурного дискурсу. Нові типи раціональності: взаємовідношення науки-філософії-релігії. Етика науки. Наука як влада і наука як комунікація. Місце науки у системі духовної культури. Науково-технічний прогрес і духовна ситуація сучасності.
Тема 11. Філософія соціуму	Духовне життя суспільства, його особливості та складові. Структура суспільної свідомості. Функції суспільної свідомості.
Тема 15. Релігієзнавство	Міжрелігійні конфлікти в Україні. Нетрадиційні релігійні культури. Вільнодумство і свобода совісті як закономірність духовного і соціального прогресу людства.
Історія та культура України	
Тема 2. Художня культура України як духовне явище	Складові духовної культури: техніка, наука, освіта, релігія, мистецтво. Поняття «субкультура». Народна і професійна

Кінець таблиці 2.3

1	2
	<p>субкультура. Характерні риси і відмінності. Світська і сакральна (релігійна) субкультури, їх взаємопроникнення. Мистецтво – ядро художньої культури. Види і мова мистецтв. Візуальні мистецтва. Музика, театр, кіномистецтво. Поняття стилю. Художня культура і світ людини. Художня культура як засіб самопізнання і творчої самореалізації. Періодизація розвитку художньої культури України.</p>
<p>Тема 3. Культура найдавнішого населення України</p>	<p>Витоки культури найдавнішого населення на теренах України. Індоевропейські традиції в духовній культурі слов'ян. Слов'янські культурні джерела. Міфологічний простір слов'янського язичництва. Релігія, міфологія і культури. Слов'янська міфологія. <u>Язичницький культ.</u></p>
<p>Тема 9. Поліхудожній і полікультурний образ світу</p>	<p>Феномен поліхудожньої діяльності та поліхудожньої свідомості особистості. Поліхудожня вихованість та компетентність. Поліхудожній потенціал курсу «Історія української культури»: опанування та інтерпретація різних видів мистецтв. Проблема полікультурної освіти в умовах глобалізації суспільства. Етнокультурний аспект полікультурної освіти. Етнічні культурні цінності, їх прогностичне значення у процесах формування єдиного європейського культурного простору.</p>

Саме вища школа покликана виховувати в майбутніх учителів прагнення до постійного збагачення набутих знань, умінь, що має стати непорушним правилом усього їхнього життя та діяльності. Однак аналіз документації закладів вищої освіти засвідчує відсутність роботи з майбутніми вчителями щодо діяльності з удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів. Так, у робочих

програмах психолого-педагогічних дисциплін відсутні теми й завдання, спрямовані на вдосконалення такої готовності.

Підготовка вчителя в закладах вищої освіти ґрунтується на предметноцентрованому підході. Стійкість такого підходу пояснюється тим, що до сьогодення збереглося переконання, що добрий учитель це той, хто добре знає свій предмет. І, дотримуючись такого кута зору, майбутні вчителі в період навчання в закладах вищої освіти готуються до викладання предметів початкової школи, водночас організація навчально-виховного процесу, зокрема з удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, на практиці залишається дуже слабкою. Причина, на нашу думку, полягає у відсутності наукової розробленості цієї проблеми й унаслідок цього – у відсутності систематизованої програми з удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Отже, аналіз планів дисциплін, які викладаються для спеціальності «Початкова освіта» ще раз підтверджує висунуту Н. Беспаловою думку про те, що навчальні програми, як і процес педагогічного виховання в університеті, не відповідає наявним вимогам. Для підготовки вчителя в університеті, на думку вченої, необхідно змінити структуру навчальних курсів, а також зміст освітнього процесу [27, с. 49].

Зазначимо, що зміст професійної підготовки майбутнього вчителя в педагогічному університеті – більш широке явище, ніж зміст системи вдосконалення готовності студента до духовно-морального розвитку молодшого школяра. Терміни «професійна готовність», «готовність до духовно-морального розвитку» мають різні межі, і в нашій роботі розглядаються в структурі, на яку впливають різні чинники. Важливий фактор у цьому процесі, як вказувалося вище, – попередня підготовка викладача і його подальша робота, подана як сукупність етапів, на кожному з яких з'являються свої завдання, свої суперечності і свої результати. Після попереднього етапу викладач разом зі студентами формулює проблему, пов'язану з їх готовністю до такого виду роботи в

початковій школі. На наступному етапі розробляються стратегії для вирішення завдань, досягнення результатів. Після цього необхідно подати цілісну структуру – ідеальний образ компетентного вчителя в галузі духовно-морального розвитку дитини. На основі таких ідеальних образів, що зазвичай можуть відрізнятися один від одного, можлива побудова проектів (на основі наукових даних) професійного розвитку студентів, корекція і втілення цих проектів у практичну роботу.

Поєднання педагогічної та наукової діяльності в роботі викладача вищої школи – необхідна складова. Наукові основи педагогіки духовності, думка авторитетних лідерів щодо духовно-морального розвитку особистості надають необхідні знання для роботи зі студентами.

Уточнення в роботі викладача, виведення керівництва на власне педагогічний рівень дозволяють нам виокремити основні ознаки якості в роботі у цьому напрямку: 1) обізнаність у сфері духовно-морального розвитку молодшого школяра, яка характеризується значним обсягом інформації; 2) вибірковість у сфері духовно-морального розвитку молодшого школяра, яка характеризується наявністю змісту, форм, методів і прийомів у цій галузі; 3) активність у відтворенні нових знань щодо духовно-морального розвитку молодшого школяра, яка характеризується розробкою нових матеріалів і участю у поширенні знань про духовність і моральність особистості; 4) впливовість на процеси професійної підготовки майбутніх вчителів та їх саморозвиток, їх загальну культуру поведінки.

Таким чином, з позиції побудови системи вдосконалення готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів поєднання наукової і педагогічної діяльності викладача дозволяє: розробити нові концепції, що розкриваються через зміст, принципи і методи виховання, пов'язані з професійним і особистісним розвитком студентів; впровадити нові технології проведення лекційних та семінарських занять, де викладач одночасно

контролює використання різних видів моральної аргументації і реагує на психологічний клімат студентської групи.

Викладач, розвиваючи власну концепцію бачення свого предмета, передає й інші педагогічні теорії, ідеї емоційно-особистісного ставлення до них. Літературні джерела з питань самовдосконалення, самореалізації дуже об'ємні, але неоднозначні. Це і «пізнай власне себе» у Сократа, і «пошук себе» у Сковороди, і «боротьба за своє я» у М. Бердяєва тощо. Саме тому необхідно створити «навчальний портфель моральної аргументації», де думки «за» і «проти» будуть удосконалювати вміння аргументувати запитання, що стосуються духовно-морального розвитку молодшого школяра. Звичайно, цей «навчальний портфель» застосовуємо в цілому і для розвитку педагогіки аргументації як окремого напрямку, але при цьому ми враховуємо, що в університеті процес формування моральних переконань більш інтенсивний, ніж на інших вікових етапах. Додамо до цього, що інтерес до вдосконалення готовності студентів до процесу духовно-морального розвитку дитини викликають прийоми використання різних видів (усної, візуальної, письмової) аргументації. Зважаючи на це, роботу зі студентами можна охарактеризувати як за функцією, так і за способом діяльності. Для цього, наприклад можна використати такі творчі завдання:

1. Поясніть на прикладах поведінки молодших школярів, як ними може виражатися «пасивна доброта» і «активна доброта».

2. З'ясуйте, як може виявлятися у молодшого школяра почуття власної гідності.

3. Будь ласка, розкажіть, яка дитяча література містить духовно-моральні ідеали для наслідування у поведінці молодшого школяра?

4. Узагальніть особистісні якості молодшого школяра, у якого знаходиться високий рівень духовно-морального розвитку.

5. Дайте оцінку своєму рівневі готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів.

6. Доведіть значення формування добрих почуттів у дітей молодшого шкільного віку.

7. Зреагуйте на конфліктну поведінку, яка має місце проявляється через часті сварки у групі молодших школярів.

8. Зреагуйте на формальне ставлення учителя початкових класів до проблеми духовно-морального розвитку школярів.

9. Наведіть переконливі приклади з Вашого життєвого досвіду про те, що рівень освіти не завжди відповідає рівневі духовно-морального розвитку.

Використання різних видів аргументації як сучасного способу розвитку студентів дозволяє якісно покращити процес удосконалення готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку школярів. І письмова, і усна, і візуальна аргументації не тільки розвиває критичне мислення, а й створює передумови для вдосконалення здатності проводити аналітичну роботу, розвивати дар педагогічного прогнозування, вибирати моральні рішення. Володіючи педагогікою аргументації, майбутній учитель зможе створювати аргументовані тексти, образи, мовні образи, орієнтовані на розвиток дітей молодшого шкільного віку. Це дозволяє дійти висновку про те, що забезпечити ефективну моральну аргументацію студентів можливо через цілеспрямоване вдосконалення здатності до аргументування як чинника, що має міждисциплінарний статус.

Необхідною складовою у роботі викладача виступає і розвиток моральної уяви майбутніх учителів. На початкових курсах викладач розхитує основи шкільного свідомості, вступає зі студентами в діалог, пропонуючи нові способи взаємодії на професійному рівні як активних громадян суспільства. У зв'язку з цим вкажемо на позицію українських вчених: «Вища школа характеризується своєю професійною орієнтованістю і повсякденним своїм соціальним покликанням – забезпечувати в країні відтворення кадрового потенціалу для тієї чи іншої сфери матеріального чи духовного виробництва. Звідси – неперехідна та першорядна значущість для педагогіки вищої школи як науки питань щодо розвитку у студентів здібностей до опанування фаховою і громадянською сутністю» [226, с.13].

Відзначимо, що моральна уява розвивається більш активно тоді, коли вона ґрунтується на знаннях і уявленнях. У зв'язку з цим варто звернути увагу на думку, висловлену М. Бердяєвим: «Існує моральна уява, яка творить образ кращого життя... Людина, позбавлена уяви, не здатна до творчих моральних актів, до створення кращого життя» [23, с.91- 92].

Застосування образних висловлювань про моральність, прислів'їв, нових образів, незакінчених афоризмів, зближення різнорідних фактів та інші операції формують моральну уяву студентів, що інтенсифікує процес удосконалення готовності студента до духовно-морального розвитку дитини.

Але що знає студент про свою готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів? Як він уявляє такий вид діяльності в сучасній школі? Чи може істотно змінитися робота вчителя початкової школи в цьому виді діяльності через десять або п'ятнадцять років? Ці та інші запитання, що, здавалося б, спрямовані на професійний розвиток студентів, насправді активізують пробудження морального уяви і духовного мислення студентів.

Для вирішення завдань, спрямованих на розвиток духовного мислення, можливе і читання спеціальної літератури, і аналіз своїх моральних вчинків, вчинків інших людей, різних ситуацій і явищ сучасного світу. Як вказує О. Іцексон у книзі «Розвиток людини від 0 до 20», що якщо ми «...обґрунтуємо наше нове ставлення до світу, на глобальному егоїзмі, що виник замість індивідуального егоїзму, ми виявимо, що нам необхідно об'єднатися, – і в цьому стані ми розкриємо добро і новий світ. Нам необхідно усвідомити, у якій новій своїй природі ми опинилися» [133, с. 15].

Розмірковуючи, студенти оцінюють, що їх робить кращими, а що, навпаки, віддаляє від поставленої мети. Вони не сприймають будь-чий посили як чисту правду, вони починають вчитися бути сильними лідерами. Саме тому для викладача важливо підібрати матеріали для удосконалення здатності до духовного мислення студентів, щоб вони змогли проаналізувати свої підходи до вирішення тих чи інших проблем, зрозуміти, яким чином вони їх

вирішують, чи несуть за них відповідальність, чому їм властиві різні вчинки тощо. У цьому випадку викладач виходить з того, що студент, орієнтуючись на процедури визначення своїх здібностей, освоює професійні компетентності у загальному контексті крос-культурного простору. У цьому випадку крос-культурний простір буде тим конструктом, в якому постають різні духовні світи конкретної людини, яка відкриває перспективу для самовдосконалення. У зв'язку з цим відзначимо думку Р. Цветкової про те, що самовдосконалення студента «стимулює внутрішню і викликає зовнішню мотивацію, яка проявляється в боротьбі за свій талант, у заявці на високі професійні успіхи, в творчості й оригінальних знахідках» [336, с. 26].

Погоджуючись з думкою вченої, відзначимо, що активне пізнання крос-культурного простору, де живе і викладач, і студент, неминуче пов'язане з його перетворенням, оскільки ті закони, що діють у просторі, пов'язані з розвитком самої людини. По суті, перетворюючи цей простір, особистість самовдосконалюється. І в цьому контексті вдосконалення готовності ми розглядаємо як самостворювальну діяльність студента у формуванні образу професійної діяльності в галузі духовно-морального розвитку школяра. Таким чином, необхідною умовою вдосконалення готовності студентів є втілення їх змістотворчих мотивів та індивідуальних прагнень до реалій крос-культурного простору на основі морального вибору.

Оскільки духовно-моральний розвиток особистості в крос-культурному просторі – широка галузь, яка може досліджувати зіткнення між духовними світами людей, то вужчою галуззю є ідентифікація наявних моральних стандартів для позицій «Я» та «Інший». Отже, дослідження взаємовідносин, позицій добра і зла, що турбує практично кожного індивідуума, який знаходиться в групі. Вводячи ці галузі в процес освіти у вищому навчальному закладі, викладач створює умови для зростання студентів, забезпечує їм умови, в яких у молоді формуються етичні якості – чесність, співпраця, толерантність, і професійні, що розвивають здатність до духовного мислення. Зважаючи на це, відзначимо думку

В. Денисенко про те, що «Функції педагогічної діяльності вчителя початкових класів відображають як загальне призначення вчителя, так и те особливе соціальне замовлення, обумовлене специфікою наявної початкової школи та вимогами до неї» [93, с.3].

Безумовно, для розвитку здатності у студентів духовно мислити, викладач сам повинен володіти цим видом мислення, і саме така якість, по-перше, звільняє від залежності перед удаваними ситуаціями незвичайності, а по-друге, вказує на можливість широкого теоретико-методичного супроводу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку школярів. Ці аспекти часто відсутні в практиці освіти вищої школи, що істотно знижує можливості науково-педагогічних працівників для цілеспрямованої діяльності, і саме через це, важливою буде розробка і експериментальна перевірка комплексу методичних матеріалів, програмних засобів, які підвищують рівень готовності студентів спеціальності «Початкова освіта».

Таким чином, педагогічний супровід процесу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів будується на основі принципів, які базуються на методологічних підходах. Практичне ж рішення педагогічного керівництва передбачає розкриття можливостей особистості студента, а також освоєння знань про педагогіку духовності, основних закономірностей і принципів, та мотивацію до самопізнання власне студентів, поглиблення їх знань для успішної діяльності в майбутньому, впровадження системи методів, інформаційних засобів, що відповідають особливостям майбутніх вчителів, їх особистісним творчим якостям.

Для розробки методичних матеріалів необхідно знати сучасний стан готовності студентів до духовно-морального розвитку молодшого школяра, на що спрямоване наше подальше дослідження.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПОЧАТКОВА ОСВІТА» ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1. Критерії, показники та рівні готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів

Розробка психолого-педагогічної діагностики визначення стану готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів потребує з'ясування базових понять, до яких належать «критерій», «показник», «рівень», що є важливою частиною досліджуваного явища.

Розв'язання різнопланових проблем удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів неможливе поза психолого-педагогічної діагностики цього процесу. Адже досягнення результатів удосконалення готовності майбутніх учителів значною мірою залежить від ознайомлення з рівнями готовності студентів, їх індивідуально-типологічного усвідомлення значущості якостей, спрямованості та внутрішньої мотивації до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів, особливостей мотивації морального вибору та дії тощо.

Процес удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів здійснювався поетапно (відповідно до виокремлених етапів, а саме: організаційного, операційно-діяльницького й рефлексивно-результативного). Протягом останніх років у науково-педагогічній науці широко висвітлювалися можливі підходи до визначення критеріїв, показників та рівнів готовності майбутнього вчителя, зумовлених розвитком його творчого мислення, сформованістю відповідних знань, умінь і навичок, професійно значущих і професійно важливих якостей тощо.

До зазначеної нами проблеми зверталися багато науковців: Є. Бубнова [51], С. Мартиненко [188], Л. Гусак [89], М. Василенко [56], О. Ліба [174] та ін. Сьогодні в науковій літературі сформульовано критерії готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів початкових класів засобами проєктивної технології, до краєзнавчої роботи з учнями, до поліетнічного виховання молодших школярів, до інноваційної діяльності, до соціально-педагогічної діяльності, до національного виховання учнів тощо.

У словнику іншомовних слів критерій визначається як «критерій істини – мірило достовірності знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності. Критерій істини є суспільно-історична практика людей» [286, с.432].

На думку Є. Бубнова, готовності студентів до поліетнічного виховання молодших школярів відповідають шість критеріїв: мотиваційний, когнітивний, змістовий, соціокультурний, комунікативний і оцінний [51]. Критеріями готовності до соціально-педагогічної діяльності, на думку О. Будник, можна визнати такі: мотиваційний, когнітивний, комунікативний, світоглядний, емоційний, діяльнісний [52]. З-поміж рівнів вияву готовності майбутніх педагогів до соціально-педагогічної діяльності автор називає високий, середній, достатній та низький.

Аналізуючи готовність студентів до духовно-морального виховання молодших школярів з погляду використання етнокультурного підходу, на думку Р. Акчулпанової, можна виділити такі критерії та показники, як: мотиваційний (інтерес до освоєння етнокультурних цінностей башкирського народу, спрямованість на освоєння методів і прийомів використання духовно-морального потенціалу творів усного фольклору башкирського народу під час виховної роботи зі школярами); когнітивний (знання про загальнолюдські та етнічні духовно-моральні цінності й норми моралі башкирського народу, про традиційну культуру виховання башкирського народу); практичний критерій (уміння застосовувати знання про духовно-моральні цінності та норми моралі, про

традиційну культуру виховання башкирського народу в майбутній професійній діяльності тощо) [4].

С. Мартиненко в системі підготовки вчителя до діагностичної діяльності визначає «три групи критеріїв – мотиваційно-ціннісні, когнітивні, операційно-змістові, які співвідносяться з показниками (повнота, конкретність, глибина, системність, гнучкість, усвідомленість, оперативність) знань» [188].

Л. Гусак окреслює творчий (високий), продуктивний (середній) і репродуктивний (низький) рівні готовності майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи, беручи за основу готовність майбутнього вчителя іноземної мови до застосування асоціативного навчання в початковій школі [89, с.215]. Виділяючи критерії готовності, автор відносить до них мотиваційні тенденції у сфері асоціативного навчання іноземної мови учнів початкових класів; психічні та індивідуальні властивості фахівця, необхідні майбутнім учителям у навчанні іноземної мови учнів початкової школи засобами асоціативних символів; рефлексію; професійну обізнаність у сфері навчання іноземної мови учнів початкової школи засобами асоціативних символів; сформованість ключових, базових, спеціальних компетентностей у сфері асоціативного навчання іноземної мови учнів початкових класів.

М. Василенко щодо готовності студентів до консультативної діяльності виділяє критерій пізнавальної спрямованості; критерій ціннісно-орієнтованих прагнень; критерій консультативного досвіду; критерій мобільності консультативних знань та умінь; критерій словесно-логічного мислення та комунікативно-аналітичних здібностей і визначає рівні прояву критеріїв через вплив попереднього критерію на формування наступного: високий, середній та низький [56, с.81].

Дослідниця О. Ліба з метою діагностики сформованості компонентів готовності майбутніх учителів початкових класів до використання інноваційних технологій навчання математики виділяє у своєму дослідженні 4 рівні: пошуково-творчий (високий) рівень; виконавчо-діяльнісний (достатній) рівень; відтворювально-

репродуктивний (задовільний) рівень; елементарно-інтуїтивний (низький) рівень.

Урахування результатів зазначених досліджень, сутність та структури культури міжнаціонального спілкування дало можливість Р. Орловій виділити такі критерії визначення готовності майбутнього вчителя початкових класів до виховання культури міжнаціонального спілкування молодших школярів, як мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний [216].

Для діагностики трьох (високий, середній та низький) рівнів сформованості в майбутніх учителів початкових класів готовності до формування природознавчої компетентності у молодших школярів І. Мозуль виокремлює 4 критерії – мотиваційний, змістовий, процесуальний та комунікативний – і доводить, що рівень набутих знань залежить від змісту теоретичної й методичної підготовки студентів, розвитку їхніх творчих здібностей, наявності педагогічного досвіду, що виявляється у процесі виконання різних педагогічних завдань [194, с.136]. Діагностика критерію сформованості мотиваційного компонента готовності передбачає дослідження стійкості мотивації до формування предметної природознавчої компетентності в молодших школярів. Діагностику критерію сформованості змістового компонента в дослідженні І. Мозуль запропоновано здійснювати через визначення рівня засвоєння знань з природничих дисциплін і методики навчання освітньої галузі «Природознавство». Діагностику характеристик критерію сформованості процесуального компонента автор проводить шляхом аналізу рівня професійних умінь з формування предметної природознавчої компетентності в молодших школярів, показником яких є методична доцільність спроектованої студентами діяльності з формування предметної природознавчої компетентності в молодших школярів, яка відображає високу теоретичну та практичну підготовку, наявність умінь, необхідних для формування предметної природознавчої компетентності в учнів початкових класів і вміння їх упровадження на практиці тощо. Діагностика критерію сформованості комунікативного компонента готовності передбачає

дослідження суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя з учнями (здатність встановлювати сприятливу морально-психологічну атмосферу під час навчального процесу; уміння створювати ситуацію педагогічного спілкування, організувати взаємодію з учнями й керувати їхньою діяльністю; добирати форми та методи педагогічного впливу на учнів у процесі формування предметної природознавчої компетентності) [195, с.74-75].

Критерії, показники та три рівні сформованості (низький (репродуктивний, невміння самостійно ставити й розв'язувати завдання), середній (інтерпретувальний, середній рівень вияву наведених якостей), високий (творчий, володіє відмінно) готовності вчителя до розвитку навчально-пізнавальної компетентності школярів розроблено в дослідженні І. Олійник. Авторка подала їх характеристики як здатність педагога ефективно проектувати та реалізовувати умови формування в школярів навчально-пізнавальної компетентності [214, с.165].

М. Парфьонов у дисертаційній роботі, присвяченій формуванню готовності майбутніх учителів початкових класів до педагогічного керівництва самостійною роботою учнів, обґрунтовує дві групи критеріїв: суб'єктивно-продуктивний, показниками якого є сформованість у майбутніх учителів позитивної мотивації, задоволеність від співпраці з викладачем у процесі формування мети, прогнозування, планування або складання раціональних самостійних дій тощо та об'єктивно-продуктивний, показниками якого є набуття властивостей вищого рівня, на якому індивідуальні досягнення студента (майбутнього вчителя) набувають соціально-значущого аспекту, фахової спрямованості, творчих пошуків, авторських ідей, наукових прогнозів тощо. Рівнями сформованості цієї готовності в дослідженні виступають: високий, достатній (професійно-продуктивний) та низький [223, с.8-9].

О. Антонова та Н. Поліщук визначають відповідність рівнів готовності вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів через чотири компоненти – аксіологічний, когнітивний, діяльнісний та особистісний. У такому плані критеріями

готовності вчителя, на думку дослідниць, є ціннісно-мотиваційний (місце здоров'я в системі життєвих цінностей педагога, мотивація на здоров'язбережувальну діяльність і ставлення до цього виду діяльності), когнітивний (обсяг знань з досліджуваної проблеми, їх системність, обґрунтованість, міцність, дієвість), діяльнісний (наявність у педагогів умінь у сфері здоров'язбережувальної діяльності), особистісно-вольовий (наявність у вчителів метапрофесійних якостей, необхідних для виконання здоров'язбережувальної діяльності, зокрема цілеспрямованість в її організації та реалізації; відповідальність за своє здоров'я і здоров'я оточуючих, креативність у виборі методів і засобів здоров'язбережувальної діяльності; активність у її реалізації я щодо оточуючих, так і щодо власне себе). На основі визначених критеріїв виокремлено три рівні готовності вчителя до розвитку здоров'язбережувальної компетентності учнів: високий, достатній, середній [11, с.112-116].

В. Фрицок на основі 5 критеріїв готовності майбутніх педагогів до професійного саморозвитку (ціннісне усвідомлення необхідності цілеспрямованого безперервного професійного саморозвитку; інтегративно-теоретична підготовка, рівень отриманих професійно спрямованих знань; практично-операційна підготовка, сформованість практичних умінь та навичок щодо професійного саморозвитку; сукупність індивідуально-психологічних якостей, важливих для безперервного професійного саморозвитку та майбутньої професійної діяльності загалом; спрямованість на самоаналіз, самооцінку власного професійного саморозвитку) виділяє п'ять рівнів – критичний рівень, адаптивний, базовий, оптимальний та креативний рівень. Слід зауважити, що автор пропонує на кожному рівні різні параметри вимірювання, що, на наш погляд, не зовсім логічно, адже всі вміння та навички майбутніх учителів ранжують за ступенем якості вияву показника [329, с.190].

Цілком зрозуміло, що діагностування готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів є різнобічним, але в цілому аналіз останніх досліджень дозволив окреслити провідні

тенденції, що склались у діагностиці рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів на сучасному етапі.

По-перше, діагностична робота щодо рівнів готовності студентів до різних видів діяльності закладено в багатьох сучасних дослідженнях.

По-друге, різноманітність наукових роздумів учених та дослідників у визначенні критеріїв готовності майбутніх фахівців, оцінюванні їх показників вказують на безперервний розвиток у системі діагностичної роботи, її постійне вдосконалення.

По-третє, запозичення різних діагностичних систем для підготовки та удосконалення готовності дають поштовх до розвитку її сфери, створюючи у такий спосіб умови для їх готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Отже, результати аналізу досліджень дозволяють акцентувати на удосконалення якості діагностичної роботи, що є підставою для її покращення.

Оскільки всі критерії готовності тісно взаємопов'язані, ми зробили висновок про те, що повністю розкритися вони можуть лише в контексті удосконалення здатностей майбутнього вчителя. Застосування критеріїв допомогло визначити, наскільки сформованість професійних умінь і навичок професійно значущих якостей, спрямованість і внутрішня мотивація до процесу духовно-морального розвитку характеризують готовність студента до духовно-морального розвитку молодших школярів. Наявність інтересу до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів, до підготовки матеріалів для активної педагогічної практики на одному з етапів цілеспрямованого удосконалення готовності дозволила зробити висновки про існування переходу його зовнішніх виховних можливостей у внутрішні духовно-моральні якості студента, що характеризується як підвищенням рівня його готовності. Когнітивний критерій допомагає діагностувати володіння загальнопедагогічними та специфічними знаннями відповідного профілю освітньої програми, системи методологічних та теоретико-

методичних знань про духовно-моральний розвиток молодших школярів; глибоких знань у визначенні понять «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», у галузі сучасних педагогічних технологій з формування духовно-моральної культури молодших школярів.

У нашому дослідженні до означених критеріїв дозволимо собі додати такий: повинен враховуватися практичний контекст – досвід чинної педагогічної практики, що демонструє зміну вимог до професійної підготовки фахівця.

Таблиця 3.1 – Критерії та показники готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів

	<i>Критерії</i>		
	Когнітивний	Мотиваційний	Практичний
Показники	знання про сутність, розвиток та вікові особливості духовно-морального розвитку особистості	мотивація до процесу духовно-морального розвитку особистості	вміння проводити дослідження з питань духовно-морального розвитку дитини та конструювати нові, цікаві програми розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів
	усвідомлення категоріального апарату духовно-морального спрямування	інтерес до вдосконалення та самовдосконалення здатностей (креативно-базових, загальних та специфічних)	робота над саморозвитком та самоорганізацією у становленні власне себе як професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра
	знання про можливість усної, писемної та візуальної видів аргументації	мотивація до конструювання та проведення досліджень духовно-морального спрямування	адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини

Кінець таблиці 3.1

знання про наявні програми, виховні методики та плани розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів	інтерес до мотивації близького оточення дитини до її духовно-морального розвитку	рефлексія процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи
знання про розпізнання крос-культурного простору, в якому розвивається молодший школяр	інтерес до зміни процесу духовно-морального розвитку дитини залежно від запланованих завдань	адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини
знання про визначення духовних потреб дитини	мотивація долати перешкоди для доведення виховної роботи з молодшим школярами до останку і в найкращому вигляді	вміння забезпечувати наступність виховних традицій стосовно вибору форм і методів духовно-морального розвитку молодших школярів
знання програмних матеріалів, новітніх методів та прийомів духовно-морального розвитку	інтерес ефективно розвивати та впроваджувати отримані знання у практику роботи із школярами	вміння виявляти і враховувати інтереси дітей

Важливим для вивчення рівня виховання морально-етичної культури є ранжування вияву кожного показника об'єктів аналізу й оцінювання від найменшого до найбільшого в межах можливого для студента. На основі суми оцінок, вказаних вище показників ми визначили групи студентів за трьома рівнями готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів: високий, середній, низький.

При виділенні й описі рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів ми спиралися на загальні вимоги до їх виділення, а саме: на положення про те, що від рівня до рівня розширюється кількість знань, умінь і навичок, підвищується ступінь їх досконалості, а здатності стають більш досконалими.

Для *високого рівня* готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів характерний взаємозв'язок моральної свідомості та діяльності, що передбачає повну поінформованість про сутність, розвиток та вікові особливості духовно-морального розвитку особистості; усвідомлення категоріального апарату духовно-морального спрямування; про можливість усного, писемного та візуального видів аргументації; про наявні програми, виховні методики та плани розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; про розпізнання крос-культурного простору, у якому розвивається молодший школяр; про визначення духовних потреб дитини; знання програмних матеріалів, новітніх методів та прийомів духовно-морального розвитку. У майбутнього вчителя спостерігається стійка мотивація до процесу духовно-морального розвитку особистості; інтерес до вдосконалення та самовдосконалення здатностей (креативно-базових, загальних та специфічних); до конструювання та проведення досліджень духовно-морального спрямування; інтерес до мотивації близького оточення дитини до її духовно-морального розвитку; до зміни процесу духовно-морального розвитку дитини залежно від запланованих завдань; мотивація долати перешкоди для доведення виховної роботи з молодшим школярами до логічного завершення та щонайкраще; інтерес ефективно розвивати та впроваджувати отримані знання у практику роботи зі школярами. Спостерігається виражена здатність проводити дослідження з питань духовно-морального розвитку дитини та конструювати нові цікаві програми розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; робота над саморозвитком та самоорганізацією у становленні власне себе як професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра; адаптація виховних методик відповідно до ситуації духовно-морального

розвитку дитини; рефлексія процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи; адаптація виховних методик відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини; уміння забезпечувати наступність виховних традицій щодо вибору форм і методів духовно-морального розвитку молодших школярів; уміння виявляти та враховувати інтереси дітей.

Середній рівень готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів характеризується епізодичним проявом моральної свідомості та діяльності, що передбачає епізодичну поінформованість про сутність, розвиток та вікові особливості духовно-морального розвитку особистості; усвідомлення категоріального апарату духовно-морального спрямування; про можливість усного, писемного та візуального видів аргументації; про наявні програми, виховні методики та плани розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; про розпізнання культурного простору, у якому розвивається молодший школяр; про визначення духовних потреб дитини; знання програмних матеріалів, новітніх методів та прийомів духовно-морального розвитку. Спостерігається частково виражена мотивація до процесу духовно-морального розвитку особистості; інтерес до вдосконалення та самовдосконалення здатностей (креативно-базових, загальних та специфічних); до конструювання та проведення досліджень духовно-морального спрямування; інтерес до мотивації близького оточення дитини до її духовно-морального розвитку; до зміни процесу духовно-морального розвитку дитини залежно від запланованих завдань; мотивація долати перешкоди для доведення виховної роботи з молодшим школярами до логічного завершення та якісно; інтерес ефективно розвивати та впроваджувати отримані знання у практику роботи зі школярами. Частково сформовані уміння проводити дослідження з питань духовно-морального розвитку дитини та конструювати нові цікаві програми розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; робота над саморозвитком та самоорганізацією у становленні власне себе як професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра; уміння

адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини; рефлексія процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи; уміння адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини; уміння забезпечувати наступність виховних традицій щодо вибору форм і методів духовно-морального розвитку молодших школярів; уміння виявляти та враховувати інтереси дітей.

Для *низького рівня* готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі характерні фрагментарне опанування знаннями про сутність, розвиток та вікові особливості духовно-морального розвитку особистості; усвідомлення категоріального апарату духовно-морального спрямування; про можливість усного, писемного та візуального видів аргументації; про наявні програми, виховні методики та плани розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; про розпізнання крос-культурного простору, у якому розвивається молодший школяр; про визначення духовних потреб дитини; знання програмних матеріалів, новітніх методів та прийомів духовно-морального розвитку. Через відсутність володіння багатьма важливими елементами в галузі сучасних педагогічних технологій формування духовно-моральної культури молодших школярів практична робота з духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі неефективна. Аналіз педагогічних ситуацій ведеться часто на рівні повсякденного мислення з залученням обмеженого обсягу педагогічних знань. Студенти, які належать до цієї групи, визнають важливість духовно-морального розвитку особистості, але не надають їй важливого значення. Слабко виражена здатність до проведення досліджень з питань духовно-морального розвитку дитини та конструювання нових, цікавих програм розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; здатність до роботи над саморозвитком та самоорганізацією у становленні себе як професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра; здатність до

адаптування виховних методик відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини; здатність проводити рефлексію процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи; здатність адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини; уміння забезпечувати наступність виховних традицій щодо вибору форм і методів духовно-морального розвитку молодших школярів; уміння виявляти і враховувати інтереси дітей.

Отже, репрезентована шкала дозволяє визначити рівень готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. Усі рівні взаємопов'язані й можуть мати проміжні позиції. Студенти з низьким рівнем готовності мають усі шанси вдосконалити свої здібності та піднятися до більш високого рівня. Низький рівень є своєрідним підготовчим щодо подальшого, більш високого рівня, а найвищий рівень включає всі наступні та потенційно вносить у них якісні зміни, що враховувалося нами при обробці результатів третього розділу: «Система удосконалення готовності майбутніх учителів спеціальності «початкова освіта» до духовно-морального розвитку молодших школярів».

Процедура діагностики рівня готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі складається з трьох етапів: 1) збору діагностичної інформації; 2) встановлення рівня готовності; 3) формулювання рекомендацій щодо удосконалення її рівня.

У результаті проведеного нами діагностичного дослідження готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі було проведено первинний зріз за визначеними критеріям. Критерії цієї готовності були діагностовано такими методами як: спостереження, анкетування, інтерв'ювання, тестування, письмові опитування, бесіди тощо. У свою чергу, дослідження поділяється на два види: 1) психологічне тестування, при якому досягається стандартність процедури і дається кількісна оцінка рівня готовності студентів; 2) комплексний огляд,

при якому перевірялися якісні характеристики готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі.

Розроблений критеріально-оцінний апарат виявлення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі і проведений діагностичний зріз кількісних і якісних характеристик, поданий в пункті 3.1, засвідчив сучасний стан, що характеризується низьким рівнем готовності студентів до такої діяльності. Саме заклади вищої освіти покликані виховувати у фахівців прагнення до постійного збагачення набутих знань, умінь, що має стати непорушним правилом усього їхнього життя і діяльності. Однак, аналіз документації закладів вищої освіти, свідчить про деяку відсутність роботи з майбутніми вчителями до діяльності з духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. Так, в навчальних та робочих програмах дисциплін циклу загальної та професійної підготовки відсутні теми і завдання, спрямовані на духовно-моральний розвиток молодших школярів.

Анкетування вчителів початкових класів і викладачів закладів вищої освіти (учасників експерименту) щодо можливих шляхів підготовки до духовно-морального розвитку молодших школярів показало, що 70% вбачають їх розвиток під час навчання в педагогічному навчальному закладі; 35% - під час участі в методичних об'єднаннях і 22% - під час участі в педагогічних радах, семінарах у загальноосвітніх закладах. Разом з цим 86% респондентів вважають, за нинішніх обставин самоосвіту найбільш ефективним шляхом підвищення рівня власної професійної компетентності, оскільки в часи, коли вони здобували освіту, про готовність вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі взагалі не згадувалося у навчальному процесі, тому їм довелося здобувати необхідні знання самостійно.

Опитування показало, що 75% респондентів визначили навчання у закладі вищої освіти можливим шляхом підготовки до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному

просторі. Тому ми наголошуємо на ще одному протиріччі між вимогами громадськості до необхідності організації даної підготовки у закладах вищої освіти і її недостатнім здійсненням у закладі вищої освіти.

3.2. Стан процесу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів

Під час проведення дослідження ми зважали на те, що вчителі початкової школи з перших днів роботи у школі стикаються з багатьма проблемами, які стосуються складних педагогічних ситуацій. Такі явища негативно позначаються на їх кар'єрних уподобаннях, призводять до негативних емоцій та порушень емоційно-вольової сфери. Як наслідок, ускладнюються взаємовідносини у системі «вчитель-учень-батьки», погіршуються взаємовідносини у педагогічному колективі початкової школи, послаблюється їх активність щодо власного самовдосконалення, знижується здатність до розвивальної діяльності молодших школярів.

Виходячи з цього, одним із напрямів дослідження є встановлення початкового рівня готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у студентів закладів вищої освіти. З метою виявлення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи ми провели експеримент, що був зосереджений на таких завданнях:

- виявити ставлення майбутніх учителів до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів;
- встановити рівень знань студентів про сутність поняття «духовно-морального розвитку дитини»;
- встановити рівень знань про сутність процесу духовно-морального розвитку молодшого школяра;
- визначити наявність чи відсутність у студентів умінь щодо виконання різних завдань стосовно удосконалення особистісних та професійних здатностей до духовно-морального розвитку молодших школярів;

- діагностувати рівень готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів у студентів різних курсів навчання.

У ході експерименту були використані різні методи, а саме анкетування, тестування, інтерв'ювання, спостереження, фокус-група. Для вирішення завдань був також використаний метод бесіди, авторські проектні методики.

Результатом стану готовності, як засвідчив аналіз бесід, анкетувань, є визнання з боку студентів про недостатню обізнаність щодо проблеми духовно-морального розвитку дитини, частими труднощами, що виникають безпосередньо на практиці. Окрім того, 31,1 % студентів (всіх курсів навчання) відзначили, що не мають приблизних планів або програм для духовного розвитку молодших школярів, і існує 4 % респондентів, які заявили, що пошук планів та програм для духовно-морального розвитку дитини їх не цікавить взагалі.

Про важливість включення в дисципліни загальної та професійної підготовки питань з духовно-морального розвитку дитини ми провели інтерв'ю зі студентами різних курсів. На питання «Які дисципліни, на Ваш погляд, є найбільш цікавими та корисними для формування Вашої готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів?». Отримані дані ми наводимо в рисунку 3.2.1.

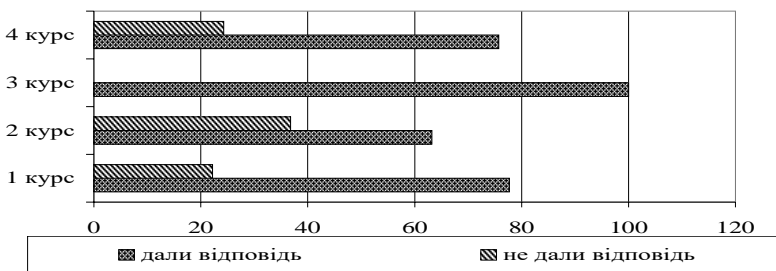


Рисунок 3.2.1 – Дані відповідей на питання «Які дисципліни, на Ваш погляд, є найбільш цікавими та корисними для формування Вашої готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів?» за курсами.

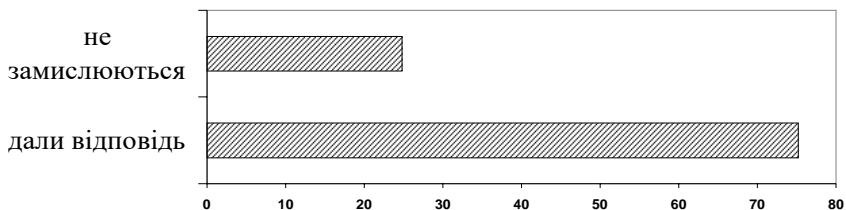


Рисунок 3.2.2 – Узагальнений результат відповідей студентів про важливість включення в дисципліни загальної та професійної підготовки питань з духовно-морального розвитку дитини

З діаграми видно, що значна кількість (24,8%) з числа опитаних студентів засвідчили, що не знають, або навіть і не замислювалися над тим, які дисципліни є найбільш корисними і цікавими для удосконалення їхньої готовності до духовно-морального розвитку школярів. 25 % студентів відповіли, що такі предмети, як «Психологія», «Педагогіка» спрямовані на удосконалення даної готовності. Перевагу у предметах «Етика», «Християнська етика» віддали 24 % респондентів.

Результати дослідження наочно демонструють усвідомлення педагогічними працівниками значущості даного виду підготовки. Разом з тим спостерігається явне протиріччя між інтересом педагогів і майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі та недостатнім рівнем готовності з формування цієї якості. При цьому більшість респондентів вважають підготовку до духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі одним з напрямів загальної педагогічної підготовки.

При розробці методичного забезпечення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі у вищих навчальних закладах важливо проаналізувати наявні програми і навчальні плани дисциплін циклу професійної підготовки. Ми звернулися до вивчення освітньої діяльності за зазначеним напрямом МДПУ імені Богдана Хмельницького. Так,

згідно з Державним стандартом, зміст навчальних програм педагогічних дисциплін чітко визначено. У МДПУ імені Богдана Хмельницького відповідно до Державного освітнього стандарту за ступеневою підготовкою майбутніх учителів (спеціальність «Початкова освіта») вивчення педагогіки як сукупності дисциплін здійснюється такими предметами, як: «Педагогіка з курсовою роботою» (змістові модулі: «Основи педагогіки», «Історія педагогіки», «Теорія та методика виховання», «Педагогічна майстерність», «Науково-педагогічні основи підготовки вчителя початкової школи» (змістові модулі: «Вступ до спеціальності», «Дидактика», «Навчальна (психолого-педагогічна) практика»; «Основи менеджменту та педтехнології початкової освіти» (змістовий модуль «Педагогічні технології в початковій школі»; «Методика навчання освітньої галузі «Мови і літератури» (змістові модулі: «Методика навчання іноземної мови») та під час виробничої практики, мовної практики тощо. Зміст навчальних програм із дисциплін професійної підготовки, що вивчаються в закладах вищої освіти, розроблено відповідно до нормативних документів про освіту. Ми проаналізували зміст курсів, які уможливають впровадження стимулюючих матеріалів і виховних програм у професійну підготовку.

Удосконаленню когнітивної складової також сприяють питання, що розглядаються в процесі вивчення культурологічних студій (роль духовно-морального розвитку в історії та людській поведінці), а також завдання, які пропонуються в процесі вивчення дисципліни «Релігія як сфера духовної культури» (у спілкуванні між людьми дотримуватись принципу свободи віросповідання та духовності).

До вибіркової частини навчальних дисциплін включено такі, в змісті яких могли б мати місце питання духовно-морального розвитку молодших школярів в крос-культурному просторі, а саме: економіко-правові засади суспільства, методика виховної роботи, антропология тощо. Однак вивчення таких питань наявними програмами не було передбачено.

Аналізуючи нормативну та вибірккову частин стандарту вищої освіти, також не виявили курсів за вибором, факультативів відповідної проблематики.

Встановлено, що у типових та робочих програмах вищої професійної освіти з педагогіки і психології питання з духовно-морального розвитку молодших школярів теж не знаходять належного відображення. Відсутня спрямованість на духовно-моральний розвиток, на підготовку майбутнього вчителя іноземної мови до міжнародного спілкування з учнями та їх батьками. У програмах із суспільствознавчих дисциплін не виявлено питань, пов'язаних з ціннісною основою духовно-морального розвитку та її становленням у суспільстві. Програми з педагогічної практики також не передбачають розвитку практичних і методичних умінь студентів щодо духовно-морального розвитку молодших школярів. У процесі науково-дослідної роботи студентам досить рідко пропонується написання рефератів, курсових, випускних кваліфікаційних робіт відповідної тематики.

У виховній роботі періодично звертається увага на духовно-моральний розвиток, для чого проводяться кураторські години, різноманітні акції та флешмоби. Так, в МДПУ імені Богдана Хмельницького існує Науково-дослідна лабораторія духовно-морального виховання, метою якої є формування комплексу наукового, організаційно-методичного забезпечення системи духовно-морального виховання учнівської та студентської молоді. Студентами та співробітниками лабораторії проводяться акції, марафони, виставки, турніри із зазначеної тематики.

У процесі особистої бесіди з викладачами суспільствознавчих та психолого-педагогічних дисциплін, викладачами закладів вищої освіти з'ясовано, що цілеспрямованої позаурочної діяльності за визначеним напрямом у педагогічних навчальних закладах не ведеться, хоча студенти активно залучаються до громадської та волонтерської роботи, в ході якої мають змогу долучатися у проявах духовно-морального розвитку. Аналіз стану практики підготовки майбутніх педагогів до духовно-морального розвитку молодших

школярів в крос-культурному просторі виявив, що в системі професійної освіти в педагогічних закладах вищої освіти не надається належної уваги означеній проблемі. І тільки на рівні підготовленості майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі ми можемо спостерігати цей процес.

Готовність майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів є складним утворення, що включає в себе знання психолого-педагогічних механізмів духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі (когнітивний критерій), усвідомлення студентами необхідності й важливості вирішення цієї проблеми (мотиваційний критерій), володіння конкретними методиками духовно-морального розвитку молодших школярів, уміння проаналізувати результати своєї діяльності щодо духовно-морального розвитку молодших школярів та окреслити корекцію подальших дій (практичний критерій).

Отже, виникає необхідність організації такого навчально-виховного процесу в закладах вищої освіти, який буде спрямований на удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

У результаті експериментальної роботи було встановлено, що студенти мають нечіткі уявлення щодо найважливіших завдань, які має виконувати вчитель початкової школи; також більшість студентів не знають, яким має бути результат діяльності вчителя з питань духовно-морального розвитку дитини. Окрім цього, ми засвідчили недостатній рівень готовності студентів до духовно-морального розвитку учнів молодших класів.

Наведемо узагальнені результати вимірювання. Так 322 студенти різних курсів навчання (освітній рівень – бакалавр) відповідали на відкриті та закриті запитання, зокрема, запитання щодо рейтингу завдань і умінь вчителя початкової школи, емоційного відношення студентів до проблем духовно-морального розвитку дитини, рейтингу умінь кращого вчителя початкової школи,

самооцінку ступеня готовності до проведення навчальної та виховної роботи із учнями тощо.

Для виявлення рівня знань студентів про сутність поняття «духовно-морального розвитку дитини» респондентам було запропоновано дати відповіді на поставлене питання: «Як Ви розумієте поняття духовно-моральний розвиток дитини?». Відповідаючи на нього, 100% першокурсників, 86,2% студентів другого курсу, 100% студентів третього курсу та 96,2% студентів четвертого курсу надали свої відповіді. Але не всі вони були правильними, а 13,8% другокурсників та 20% четвертокурсників взагалі відмовились відповідати на це запитання.

Відповіді студентів першого курсу можна схарактеризувати як неповні та неточні. Наприклад: «прищеплення у дітей поваги, любов до ближніх, співчуття», «виховання моральних цінностей, відношення один до одного та вчителя», «ввічливість, чесність, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності», «розвиток у дитини якостей доброта, любові до близьких, повага до оточуючих», «доброта до ближніх, повага до старших, культура поведінки», «прищеплення дитині поняття доброти, співчуття та життєвих якостей», «розвиток у дітей таких людських якостей, як ввічливість, доброта, чуйність, чесність тощо», «розвиток психіки і особистості людини», «це розвиток у дитини високих почуттів, мотивів і прагнень, виховання у дитини чесності, доброти», «у дитини повинна бути розвинена фантазія, має бути доброта до інших», «розвиток високих почуттів і прагнень дитини, а також її повага до інших людей», «розвиток внутрішнього світу, любов, повага, доброта, порядність, чесність, справедливість», «внутрішній світ дитини та його цінності, «навчити дитину поваги до дорослих, доброти та любові до рідних і оточуючих», «навчити дитину поваги до ближніх», «це внутрішні відчуття дитини, такі як, доброта, чесність, також її почуття, внутрішній світ», «це внутрішні цінності, які форсуються з дитинства», «формування життєвих цінностей з дитинства», «внутрішній світ та світосприйняття дитини», «внутрішній світ дитини. Це є доброта, любов та ін.» «це розвивати у дитини змалку

бути доброзичливою, ставитися до інших людей толерантно і ввічливо, з розумінням», «головне завдання сучасних шкіл формувати у дітей загальнолюдські духовні цінності, доброту та ін.», «внутрішній світ дитини, доброта та любов», «внутрішній світ дитини», «внутрішній світ дитини, її ставлення до оточуючих», «бути ввічливими, добрими, чесними».

3,8% студентів другого курсу не змогли дати відповідь на це запитання. Інші студенти другого курсу відповіли таким чином: «слід підтримувати взаємні цінності та збагачувати їх», «діти повинні розуміти, що людські взаємини – то велика цінність, і їх слід підтримувати та збагачувати», «розвиток у дитини відчуття прекрасного та підтримка взаємних цінностей», «необхідність відродження у суспільстві духовності та культури», «це розвиток моральних якостей і доброти, чесності тощо в дитини», «розвиток у дітей якостей», «ставлення до людей з вадами, людей похилого віку, повага», «розвиток у дитини високих почуттів, виховання у дитини чесності, турботи, відповідальності, «можливість дитини робити висновки за своїми вчинками», «дитина може віддавати свою доброту, любов до ближніх, з повагою відноситися до навколишнього світу», «коли дитина має естетичні смаки, добра, допомагає усім, має свої погляди на життя», «це осмислення розвитку в житті», «формування у дітей загальнолюдських духовних цінностей», «це норми, правила поведінки людей, власне людське поводження, почуття, у яких вбачається нормативна регуляція, відносини людей один з одним і суспільні цінності», «це коли у дитини розвивають моральні якості: доброту і вона вміє їх застосовувати», «розвиток почуття моральності у дітей», «правильне виховання учнів, які спонукають дитину до відповідальної поведінки в суспільстві», «навчати розуміння моральних цінностей та прищеплювати любов до духовного», «розвиток волі, характеру, індивідуальності», «розвиток у дитини високих почуттів, мотивів», «це розвиток моральних якостей, вірність, духовність, повага», «це коли в дитини розвивають духовні якості: доброту, чесність, відповідальність тощо», «розвиток у дитини таких якостей, як чесність, милосердя», «вміння зачепити

дитину «за живе», донести до неї загальнолюдські норми моралі», «це виховання вчителем загальнолюдських, національних, моральних і духовних якостей у дитини», «це позашкільна, сімейна діяльність учня і його батьків».

Відповіді студентів третього курсу, як і другого курсу, були неточними, але всі студенти намагалися відповісти на поставлене запитання. Наприклад: «дитина всебічно розвинена, знає норми поведінки в суспільстві», «активний двосторонній процес, основа якого закладається у дошкільному віці», «на скільки дитина готова приймати духовне виховання та розвиватися у цьому напрямі», «це духовне виховання дитини», «духовний і моральний розвиток дитини закладає характер, тип поведінки, спонукає людину до дій заради досягнення мети», «вміння сприймати та розуміти соціальне середовище», «культура суспільства і сім'ї», «це культура сім'ї, суспільства та закладу – тобто середовища, де живе дитина», «розвиток, гідність, патріотизм, чемність, повага до дорослих, любов до батьків», «це вміння бути хоч маленькою, але людиною», «створювати багатий духовний світ дитини», «це культура поведінки в суспільстві, сім'ї, це любов до книг, театрів».

На це запитання 20,0% студентів четвертого курсу взагалі не змогли дати відповідь. Натомість наведемо приклади відповідей інших студентів 4 курсу: «гармонійно-розвинена особистість», «прищеплення любові до оточуючого світу, культури», «це той розвиток, де людину вчать самим найосновнішим моральним цінностям», «це виховання компетентнісної особистості дитини», «це розвиток дитини в аспектах духовності і моральності особистості», «всебічне виховання дитини вдома, відповідальність, повага, взаєдопомога», «розвиток загальнолюдських якостей», «розвиток загальнолюдських якостей, робота над собою», «розвиток у дитини високих почуттів, мотивів, виховання у дитини чесності, турботи, відповідальності, уміння дружити і любити», «стимулювання до дій», «виховання у дитини людяності, допомоги, розвиток духовних і моральних цінностей», «розвиток високих якостей учнів, прагнень, розвиток особистості», «це мужність, відважність, допомога»,

«розвиток моральних якостей і доброти, щедрості, гарної поведінки», «розвиток духовних та моральних якостей, мужність, відповідальність, патріотизм тощо». Отже, ми бачимо, що студенти четвертого курсу не знають точної відповіді щодо поняття «духовно-моральний розвиток дитини», адже воно означає «процес позитивних якісних змін особистості дитини під впливом багатьох факторів – системи духовно-морального виховання, соціального середовища, самовиховання, особистого досвіду тощо».

На запитання «Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку: а) Так, б) Ні, в) Не могу сказати точно» 26, 2% опитуваних студентів першого курсу зазначили, що готові, 14,6% не готові, а 55,3% – не можуть сказати точно. Додамо, що 3,9% опитаних студентів першого курсу не змогли відповісти на це запитання.

Проте не дивлячись на порівняно високий відсоток студентів, що не можуть сказати точно, чи готові вони до проведення навчальної та виховної роботи з молодшими школярами, 48,5% під час опитування відповіли, що готові проводити роботу з духовно-морального розвитку, у той час як 43,7% опитаних студентів першого курсу відповіли, що не можуть точно сказати, чи готові вони до вирішення цих питань, а 7,8% студентів відповіли, що не готові до такої роботи взагалі. У наведеній нижче таблиці, можна побачити певну невідповідність в уявленнях студентів першого курсу стосовно питань готовності до навчальної та виховної роботи взагалі та їх готовністю до специфічного виду діяльності – духовно-морального розвитку молодших школярів. Це свідчить про те, що при розумінні важливості загальної готовності до роботи з молодшими школярами студенти поверхнево ставляться до власної готовності виконання специфічної роботи.

Таблиця 3.2.2 – Порівняльний аналіз загальної та специфічної (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів першого курсу до роботи з молодшими школярами

Запитання	Відповіді							
	Так		Ні		Не могу сказати точно		Немає відповіді	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку	27	26,2	15	14,6	57	55,3	4	3,9
Чи готові Ви проводити роботу з духовно-морального розвитку молодших школярів	50	48,5	8	7,8	45	43,7	0	0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.2.

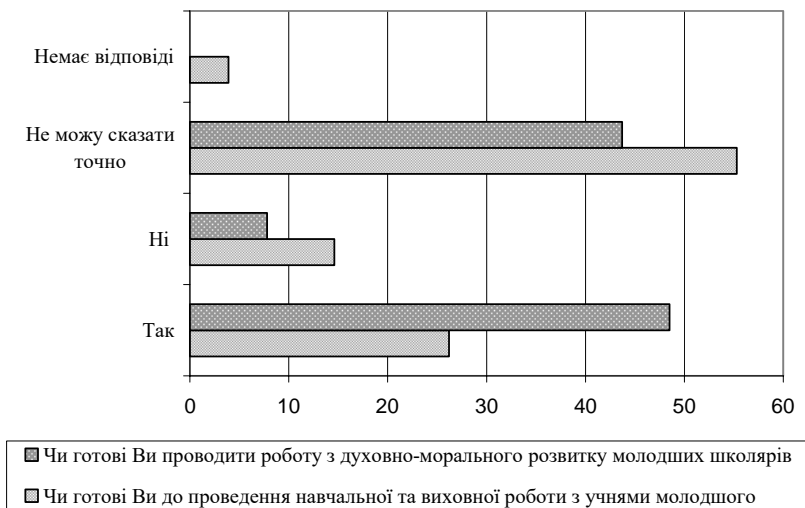


Рисунок 3.2.2 – Загальна та специфічна (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовність студентів першого курсу до роботи з молодшими школярами

44,4% опитаних студентів другого курсу зазначили, що готові, 3,8% не готові, а 51,9% - не можуть сказати точно. Студенти другого

курсу показали високий відсоток (40,6%) готовності до проведення навчальної та виховної роботи з молодшими школярами, але 18,8% студентів негативно відповіли на це питання, а 36,8% не змогли точно визначити свою позицію щодо готовності до проведення навчальної та виховної роботи з молодшими школярами. Крім того 3,8% студентів взагалі не змогли відповісти на це запитання. То ж ці дані свідчать про те, що студенти другого курсу вже більш відповідально ставляться до своєї власної готовності та до готовності до проведення навчальної та виховної роботи з молодшими школярами.

Таблиця 3.2.3 – Порівняльний аналіз загальної та специфічної (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів другого курсу до роботи з молодшими школярами

Запитання	Відповіді							
	Так		Ні		Не можу сказати точно		Немає відповіді	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку	47	44,3	4	3,8	55	51,9	0	0
Чи готові Ви проводити роботу з духовно-морального розвитку молодших школярів	43	40,6	20	18,8	39	36,8	4	3,8

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.3.

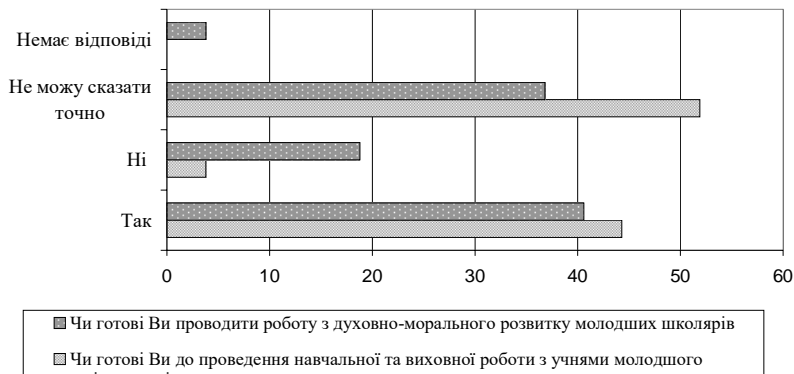


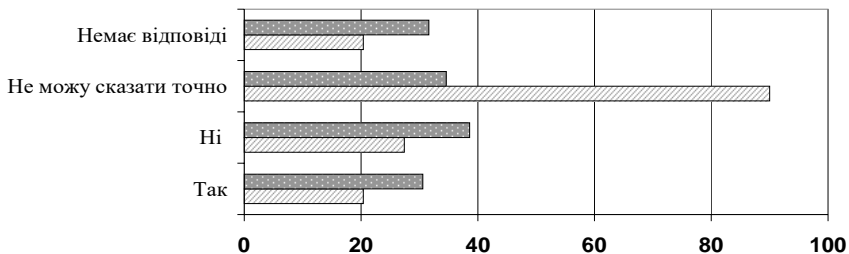
Рисунок 3.2.3 – Загальна та специфічна (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовність студентів другого курсу до роботи з молодшими школярами

53,8% опитуваних студентів третього курсу зазначили, що готові до навчальної та виховної роботи, 38,5% - не можуть сказати точно, негативні відповіді взагалі відсутні та 7,7% не відповіли на питання.

Таблиця 3.2.4 – Порівняльний аналіз загальної та специфічної(з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів третього курсу до роботи з молодшими школярами

Запитання	Відповіді							
	Так		Ні		Не могу сказати точно		Немає відповіді	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку	21	53,8	0	0	15	38,5	3	7,7
Чи готові Ви проводити роботу з духовно-морального розвитку молодших школярів	24	61,5	0	0	15	38,5	0	0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.4.



- Чи готові Ви проводити роботу з духовно-морального розвитку молодших школярів
- ▨ Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку

Рисунок 3.2.4 – Загальна та специфічна (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовність студентів третього курсу до роботи з молодшими школярами

75,7% опитуваних студентів четвертого курсу зазначили, що готові до навчальної та виховної роботи, 24,3% - не можуть сказати, негативні відповіді взагалі відсутні.

Таблиця 3.2.5 – Порівняльний аналіз загальної та специфічної (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів четвертого курсу до роботи з молодшими школярами

Запитання	Відповіді							
	Так		Ні		Не могу сказати точно		Немає відповіді	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку	56	75,7	0	0	56	75,7	0	0
Чи готові Ви проводити роботу з духовно-морального розвитку молодших школярів	18	24,3	0	0	18	24,3	0	0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.5.

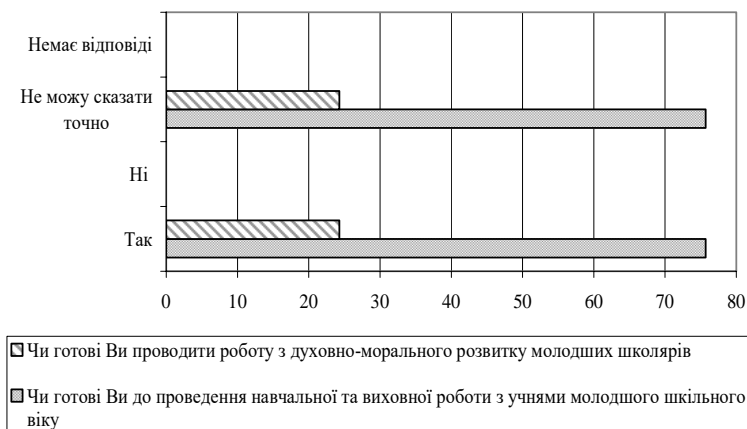


Рисунок 3.2.5 – Загальна та специфічна (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовність студентів четвертого курсу до роботи з молодшими школярами

Таблиця 3.2.6 – Узагальнююча таблиця загальної та специфічної (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів до роботи з молодшими школярами

Запитання	Відповіді							
	Так		Ні		Не могу сказати точно		Немає відповіді	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку	151	46,8	19	5,9	145	45,0	7	2,2
Чи готові Ви проводити роботу з духовно-морального розвитку молодших школярів	173	53,7	28	8,7	117	36,3	4	1,3

Отримані дані загальної та специфічної (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів до роботи з молодшими школярами наочно надамо у рисунку 3.2.6.



Рисунок 3.2.6 – Загальна та специфічна (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовність студентів до роботи з молодшими школярами

Узагальнюючи дані відповідей на питання щодо загальної та специфічної (з питань духовно-морального розвитку дитини) готовності студентів до роботи з молодшими школярами ми можемо стверджувати, що, не дивлячись на порівняно високий відсоток студентів (46,8%), що вважають себе «готовими», більшість з них (53,7%) не готові проводити роботу з молодшими школярами з духовно-морального розвитку.

Для виявлення рівня розуміння студентами про найважливішого для дитини авторитету в перейманні моральних норм респондентам було запропоновано дати відповіді на поставлене запитання: «Як Ви вважаєте, від кого найбільш всього дитина переймає моральні норми?». На це запитання студенти повинні були дати відповідь за рейтингом, є де 5 – найбільший бал, а 1 – найнижчий.

За даними анкетування відповіді розподілилися таким чином: студенти всіх курсів найбільшу перевагу найважливішого авторитету серед учнів молодших класів надають батькам та/або особам, що їх замінюють (1 курс – 85,4%, 2 курс – 73,6%, 3 курс – 92,3%, 4 курс – 90,2%). Відповіді іншої частки студентів – неоднозначна, а саме, студенти першокурсники (26,3%) та четвертокурсники (25,6%)

віддали перевагу такому авторитету як взірець, що пропагується засобами мас-медіа (TV, Інтернет тощо); студенти 2 (по 33,1%) та 3 (по 15,4%) курсів вважають, що друге місце в цьому питанні повинні посідати два найважливіших авторитети: вихователі-учителі та близькі люди; на третьому місці важливості авторитету студенти 4 курсу поставили авторитет близьких людей (20,3%), а на останньому місці найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм студенти 1 (7,5%) та 4 (9,5%) курсів визначити авторитет вихователів та учителів. Студенти 3 курсу взагалі не вважають авторитетом взірців, що пропагуються у мас-медіа, і лише студенти першого курсу вважають, що не тільки зазначені авторитети мають вплив на молодших школярів, а 3,9% студентів надали інший варіант, але не визначили який. Отже, з узагальненої таблиці ми бачимо, що однозначної позиції щодо визначення найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм серед студентів різних курсів (освітнього рівня – бакалавр) не визначено, студенти не можуть на це питання дати однозначної відповіді.

Таблиця 3.2.7 – Рейтинг найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм за курсами

	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вихователів та учителів	24	7,5	35	33,1	6	15,4	7	9,5
Батьків та/або осіб, що їх замінюють	88	85,4	78	73,6	36	92,3	67	90,5
Блиьких людей	23	22,3	35	33,1	6	15,4	15	20,3
Взірців, що пропагуються у мас-медіа (TV, Інтернет і т.д.)	27	26,3	20	18,9	0	0	19	25,6
Ваш варіант	4	3,9	0	0	0	0	0	0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.7.

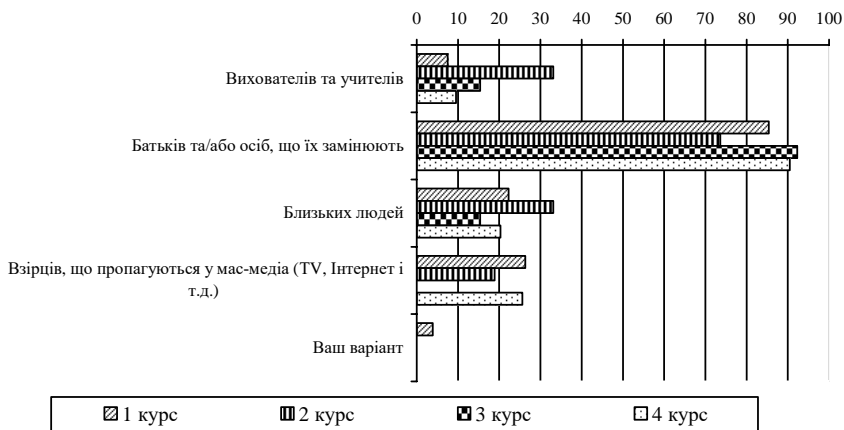


Рисунок 3.2.7 – Рейтинг найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм за курсами

Серед студентів 2 курсу (100%) немає тих, хто б вважав свій варіант авторитету для молодших школярів, студенти 3 курсу (7,7%) взагалі не визначили місце в цьому рейтингові щодо впливу близьких людей, а серед студентів 4 курсу, які б не визначилися з відповіддю щодо рейтингу найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм, мають такі показники: вихователів та учителів – 9,5%, близьких людей – 4,1%, взірців, що пропагуються у мас-медіа (TV, Інтернет і т.д.) – 4,1%, не визначилися – 86,4% студентів.

Таблиця 3.2.8 – Узагальнюючий рейтинг найважливішого для дитини авторитету в перейманні моральних норм

№	Авторитет для дитини у перейманні моральних норм	N	%
1	Вихователів та учителів	72	22,4
2	Батьків та/або осіб, що їх замінюють	269	83,5
3	Близьких людей	79	24,5
4	Взірців, що пропагуються у мас-медіа (TV, Інтернет і т.д.)	66	20,5
5	Ваш варіант	27	8,4
Всього		322	100,0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.8.

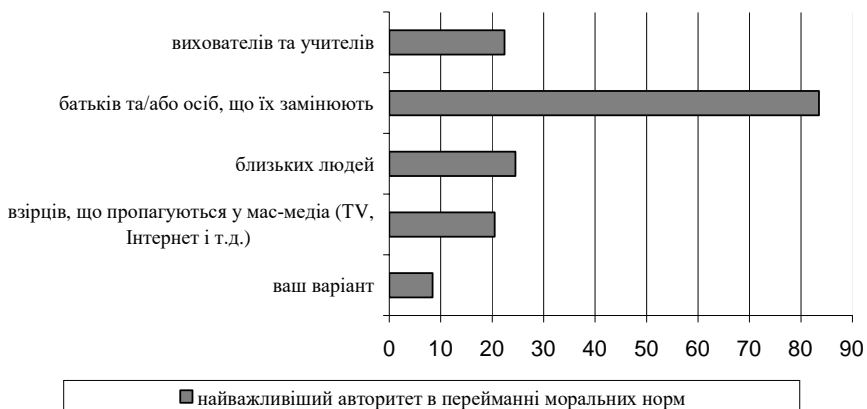


Рисунок 3.2.8 – Узагальнюючий рейтинг найважливішого для дитини авторитету в перейманні моральних норм

Отже, узагальнюючи результат цього опитування, ми можемо зазначити, що студенти найбільшу перевагу у визнанні найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм віддають батькам та/або особам, що їх замінюють, на друге місце вони ставлять близьких людей, а вихователям та вчителям – лише третє місце в рейтингу, візріцям, що пропагуються у мас-медіа (TV, Інтернет і т.д.) – четверте місце, і свій варіант найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм на п'ятому місці.

Для анкетування пропонувалися ще декілька варіантів запитань. Так, 322 студентам різних курсів навчання (освітній рівень – бакалавр) пропонувалось оцінити найважливіші завдання, які має виконувати вчитель початкової школи. Рейтинг відповідей подано таким чином: найважливішим завданням визначено, на думку респондентів, навчання і виховання молодших школярів – 94,5 %. Такій позиції, як взаємодія із батьками молодших школярів, віддають перевагу 59 % , а саморозвитку і самонавчанню – 37 %. І лише 9,5 % респондентів, за дослідженням, вважають важливими всі запропоновані завдання для вчителя початкової школи (таблиця 3.2.8, рисунок 3.2.8).

Таблиця 3.2.9 – Рейтинг найважливіших завдань вчителя початкової школи

№	Завдання вчителя початкової школи	N	%
1	Навчання і виховання молодших школярів	189	94,5
2	Взаємодія із батьками молодших школярів	118	59
3	Саморозвиток, самонавчання	74	37
4	Всі перелічені завдання важливі в однаковій мірі	19	9,5
	Усього	322	100,0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.9.

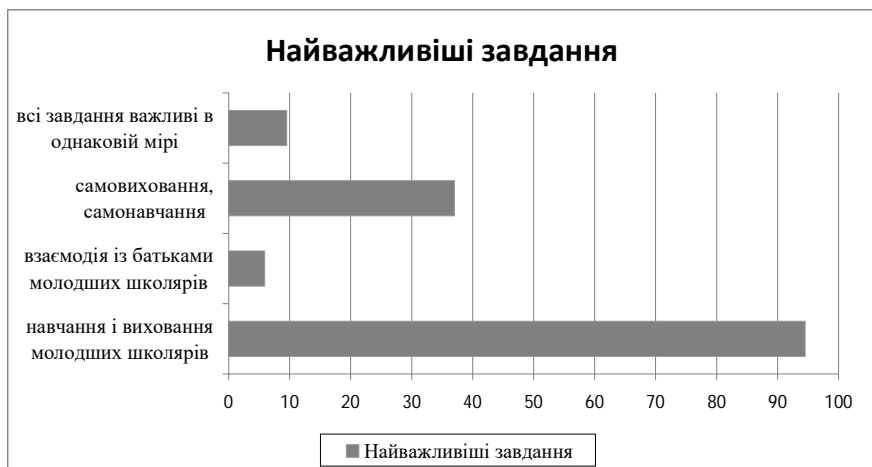


Рисунок 3.2.9 – Найважливіші завдання вчителя початкової школи

Отримані дані ми порівнювали з дослідженням Л. Москальової, проведене у 2009 році. Так, навчання та виховання учнів студенти різних спеціальностей вищого педагогічного навчального закладу вважали одним із найважливіших завдань (72,2 %), тоді як самовиховання, самонавчання – 6,6 % (Москальова, 2009, с.177). Учена наголошувала, що у системі виховної роботи спостерігаються суперечливі процеси, що змушують переглядати моделі та програми виховної роботи зі студентами: «Багато фактів... свідчать про істотні перешкоди на шляху виховання морально-етичної культури майбутнього вчителя. Це виражається у категоричності їхніх думок,

вбачається у великій розбіжності моральних суджень і неглибокого морального досвіду...» [200, с.208]. Порівнюючи такі дані майже через 10 років, ми бачимо позитивну тенденцію, адже зростання позиції щодо самонавчання та самовиховання у даному випадку – поліпшення стану усвідомленості українського студентства в тому, що кращим вчителем може бути лише та людина, яка опікується процесами особистісного зростання.

Аналіз емоційного відношення студентів до проблем духовно-морального розвитку дитини представлено таким чином: в цілому з позитивними емоціями до цих процесів відносяться 85 % респондентів, між тим як інші респонденти (15 %) не змогли відповісти точно, з якими саме – позитивними або негативними емоціями пов'язане навчання власне поняття «духовно-моральний розвиток». Зазначимо, що ці 15 % респондентів – студенти 1 та 2 курсу навчання. Всі опитані нами студенти 3 та 4 курсів навчання виявили позитивне ставлення до процесів духовно-морального виховання дітей молодшого шкільного віку. Негативного ставлення виявлено не було (табл. 3.2.10, рис. 3.2.10).

Таблиця 3.2.10 – Емоційне ставлення студентів до питань, пов'язаних із духовно-моральним розвитком учнів молодшого шкільного віку

№	Характеристика емоційного ставлення	N	%
1	Позитивне	170	85
2	Не можу визначити точно	30	15
3	Негативне	0	0
	Усього	322	100,0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.10.

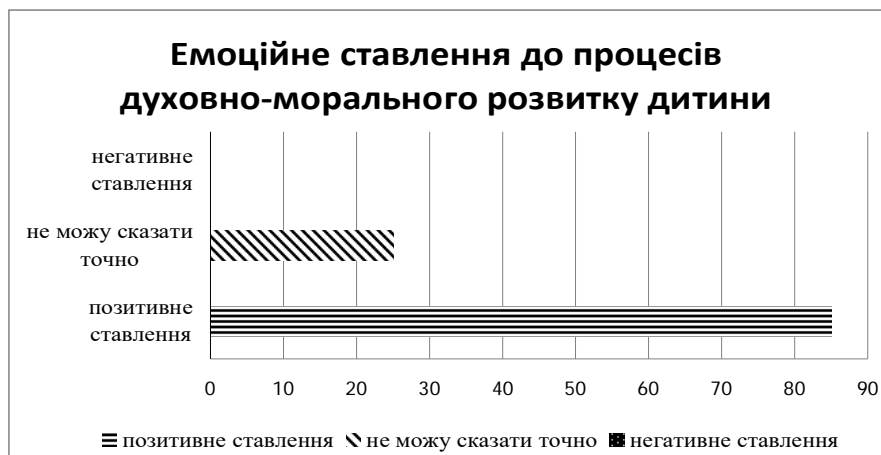


Рисунок 3.2.10 – Розподіл отриманих даних щодо емоційного відношення студентів до проблем духовно-морального розвитку

За даними, отриманими нами у процесі дослідження, рейтинг умінь кращого вчителя є таким: 1) на думку 96 % респондентів, найвищий бал серед умінь вчителя віддали позиції «навчає і виховує молодших школярів так, що вони із задоволенням вивчають всі предмети»; 2) 42 % респондентів, найвищий бал поставили за позицію «акцентує увагу на духовно-моральному розвитку молодших школярів»; 3) на думку 41 % респондентів, найвищий бал серед умінь учителя займає позиція «створює позитивну атмосферу для інтелектуального розвитку учнів». І лише 18 % респондентів, за дослідженням, вважають важливими всі запропоновані уміння однаковою мірою важливими для кращого вчителя початкової школи (табл. 3.2.11, рис. 3.2.11).

Таблиця 3.2.11 – Рейтинг найважливіших умінь кращого вчителя початкової школи

№	Уміння кращого вчителя початкової школи	N	%
1	навчає і виховує молодших школярів так, що вони із задоволенням вивчають всі предмети	192	96
2	акцентує увагу на духовно-моральному розвитку молодших школярів	84	42
3	створює позитивну атмосферу для інтелектуального розвитку учнів	82	41

Кінець таблиці 3.2.11

4	всі перелічені уміння важливі однаковою мірою	36	18
	Усього	322	100,0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.11.



Рисунок 3.2.11 – Найважливіші уміння кращого вчителя початкової школи

Для визначення готовності студентів до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку було запропоноване запитання «Як Ви вважаєте, чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку?». Результати опитування наведені в таблиці.

Таблиця 3.2.12 – Визначення готовності студентів до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку

	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Так	27	26,2	47	44,3	21	53,8	56	75,7
Ні	15	14,6	4	3,8	0	0	0	0
Не можу сказати точно	57	55,3	55	51,9	15	38,5	18	24,3
Немає відповіді	4	3,9	0	0	3	7,7	0	0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.12.

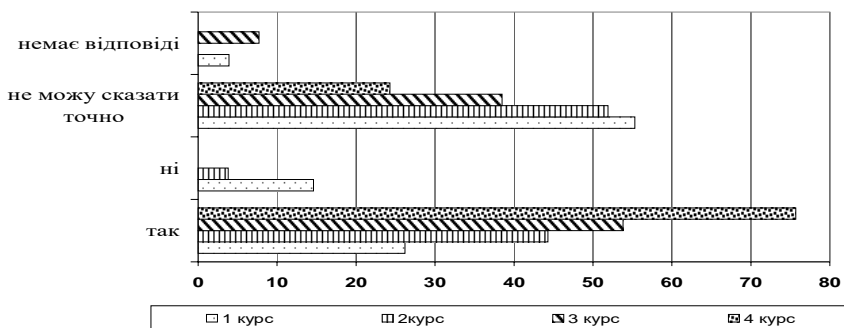


Рисунок 3.2.12 – Готовність студентів до проведення навчальної та виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку

За результатами даними відповідей на це запитання ми можемо констатувати, що студенти 1 курсу визначають свою готовність менш відсоткове ніж студенти 2-4 курсів, тобто студенти старших курсів більш впевнені у своїй готовності. Дуже надихає той факт, що студенти 3 та 4 курсів взагалі не дали негативної відповіді на це питання, тоді як студенти 1 та 2 курсів ще не досить впевнені, у своїй готовності.

На запитання «Як Ви вважаєте, чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи із учнями молодшого шкільного віку?» відповіді розподілилися таким чином:

1) позицію «так» обрали 46 % студентів всіх курсів навчання;
 2) позицію «ні» обрали 12 % студентів від загальної кількості опитаних, і це були студенти 1 та 2 курсів навчання, ось на 3 та 4 курсі навчання позицію «ні» не було обрано жодним студентом. Анкетування показало, що більшість студентів другого курсу навчання відчують себе не готовими до такої роботи;

3) позицію «не можу сказати точно» обрали 42 % студентів.

Розподіл відповідей подано у таблиці 3.2.13 та рисунку 3.2.13.

Таблиця 3.2.13 – Розподіл відповідей студентів на запитання «Як Ви вважаєте, чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи із учнями молодшого шкільного віку?»

№	Варіант відповіді	N	%
1	Так	151	46,9
2	Ні	19	5,9
3	Не можу сказати точно	145	45,0
4	Не дали відповіді	7	2,2
	Усього	322	100,0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.13



Рисунок 3.2.13 – Розподіл відповідей студентів на запитання «Як Ви вважаєте, чи готові Ви до проведення навчальної та виховної роботи із учнями молодшого шкільного віку?»

Студентам також було запропоновано визначити, чи мають вони приблизні плани або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра. Тривожним є факт, що серед студентів є такі, хто взагалі не цікавляться такими програмами та планами щодо духовно-морального розвитку молодшого школяра. Серед них – це студенти 1 курсу – 22,3%, 2 курсу – 7,5%, 3 курсу – 7,7%, однак тішить той факт, що на 4 курсі такий показник відсутній.

Студенти другого курсу дали власну відповідь на це питання: «так, але дуже розмиті». Студенти ж четвертого курсу (9,5%) взагалі не відповіли на це питання.

Таблиця 3.2.14 – Розподіл відповідей студентів на запитання «Чи маєте Ви приблизні плани або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра?»

	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Так	80	77,7	12	11,4	3	7,7	7	9,5
Ні, але можна пошукати	0	0	78	73,6	33	84,6	60	81,0
Ні, це мене не цікавить	23	22,3	8	7,5	3	7,7	0	0
Ваш варіант	0	0	8	7,5	0	0	0	0
Не має відповіді	0	0	0	0	0	0	7	9,5

Отримані дані ми наочно представляємо у рисунку 3.2.14

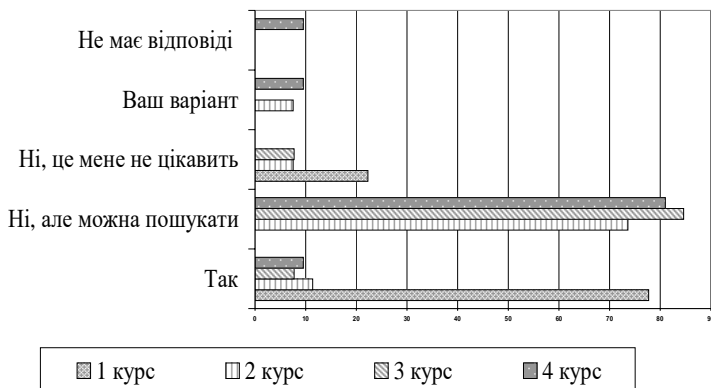


Рисунок 3.2.14 – Розподіл відповідей студентів на запитання «Чи маєте Ви приблизні плани або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра?»

Узагальнений розподіл відповідей подано у таблиці 3.2.15 та рисунку 3.2.15.

Таблиця 3.2.15 – Узагальнений розподіл відповідей студентів на запитання «Чи маєте Ви приблизні плани або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра?»

№	Варіант відповіді	N	%
1	Так	102	31,6
2	Ні, але можна пошукати	171	53,1
3	Ні, це мене не цікавить	34	10,5
4	Ваш варіант	8	2,6
5	Немає відповіді	7	2,2
	Усього	322	100,0

Отримані дані наочно презентуємо у діаграмі (рис. 3.2.15).

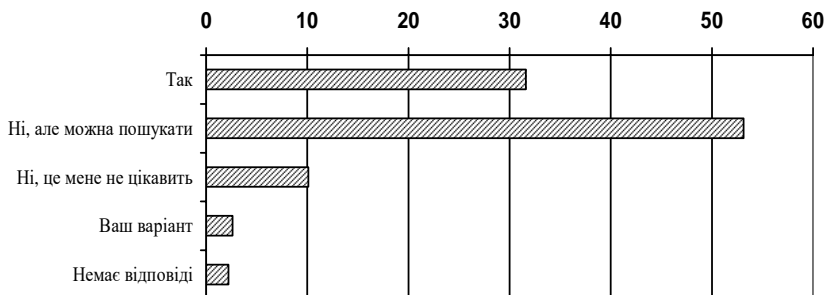


Рисунок 3.2.15 – Узагальнений розподіл відповідей на запитання «Чи маєте Ви приблизні плани або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра?»

Узагальнивши відповіді студентів на це запитання, прийшли висновку: так, тих, хто мають такі плани або програми – 31,6%, ті, хто не має, але може пошукати – 53,1%, студентів, яких не цікавить це питання – 10,5%, свій варіант запропонували – 2,6%, а взагалі не дали відповіді – 2,2% студентів.

Отримані дані відповідей студентів на запитання «Чи маєте Ви приблизні плани або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра?» засвідчили, що студенти 1 курсу більш впевнені щодо своїх планів або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра порівняно зі студентами 2-4 курсів.

Студенти ж 2-4 курсів такої впевненості вже не мають. Більшість студентів 2-4 курсів дали відповідь, що не мають таких планів або програми для духовно-морального розвитку молодшого школяра, але можуть їх знайти.

Результатом такого стану готовності, як показав аналіз бесід, анкетувань, є визнання з боку студентів про недостатню обізнаність щодо проблеми духовно-морального розвитку дитини, труднощі, що виникають безпосередньо на практиці. Також значна кількість (75,2%) з числа опитаних студентів засвідчили, що не знають, або навіть і не замислювалися над тим, які дисципліни є найбільш корисними і цікавими для удосконалення їхньої готовності до духовно-морального розвитку школярів. 25 % студентів відповіли, що такі предмети, як «Психологія», «Педагогіка» спрямовані на удосконалення даної готовності. Перевагу у предметах «Етика», «Християнська етика» віддали 24 % респондентів. Окрім того, 81 % студентів (усіх курсів навчання) відзначили, що не мають приблизних планів або програм щодо духовного розвитку молодших школярів, а ще 4 % респондентів, заявила, що пошук планів та програм для духовно-морального розвитку дитини їм не цікавить взагалі.

Серед труднощів, з якими стикаються учителі початкової школи, розвиваючи у дітей духовно-моральні якості, студенти називають: «діти не слухають один одного, вважають, що вони на першому місці...», «неповага, нерозуміння», «діти не ввічливі, непосидючі», «не у кожній сім'ї розмовляють з дітьми про моральні цінності», «діти не слухають і не хочуть», «погана поведінка», «злість, втрата віри в себе, образи на всіх та все», «немає взаємодії», «учення вчителя та батьків про виховання дитини різне», «негативний вплив батьків на дитину», «неконтрольовані діти», «діти не бажають гарної поведінки», «байдужість дитини» тощо.

Для визначення можливості протягом 20-хвилинного спілкування з дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку на запитання «Чи можливо протягом 20-хвилинного спілкування із дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку?» отримали такі результати:

Таблиця 3.2.16 – Визначення можливості протягом 20-хвилинного спілкування з дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку

	1 курс		2 курс		3 курс		4 курс	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Так	42	40,8	35	33,0	21	53,8	37	50,0
Ні	8	7,8	16	15,1	9	23,1	15	20,3
Не знаю, не було можливості спробувати	53	51,4	47	44,3	9	23,1	18	24,3
Ваш варіант	0	0	8	7,6	0	0	4	5,4

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.16.

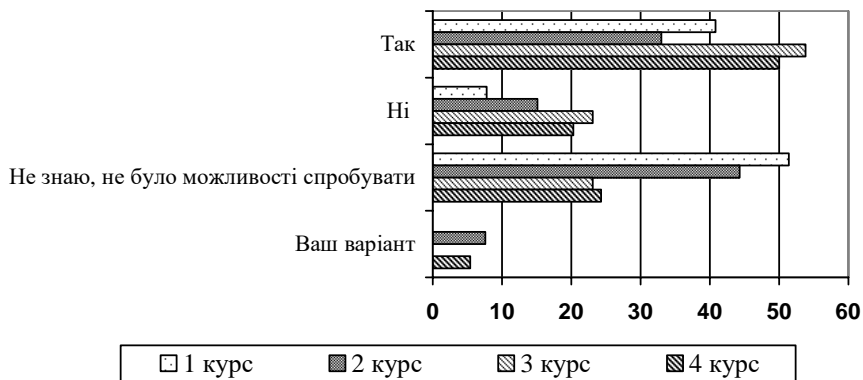


Рисунок 3.2.16 – Визначення можливості протягом 20-хвилинного спілкування з дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку

Узагальнений розподіл відповідей подано у таблиці 3.2.17 та рисунку 3.2.17.

Таблиця 3.2.17 – Розподіл відповідей студентів на запитання «Чи можливо протягом 20-хвилинного спілкування з дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку?»

№	Варіант відповіді	N	%
1	Так	135	41,9
2	Ні	48	14,9
3	Не можу сказати точно	127	39,4
4	Ваш варіант	8	2,6

Кінець таблиці 3.2.17

5	Немає відповіді	4	1,2
	Усього	322	100,0

Отримані дані наочно надамо у рисунку 3.2.17.

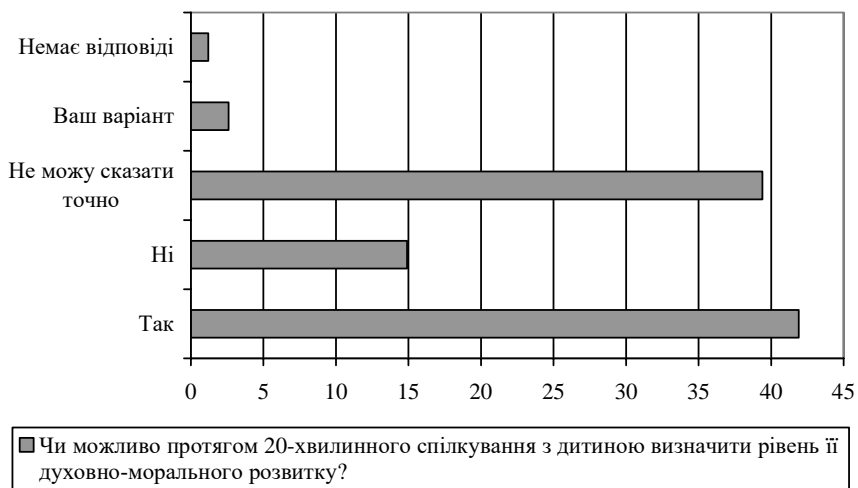


Рисунок 3.2.17 – Узагальнений розподіл відповідей щодо визначення можливості протягом 20-хвилинного спілкування із дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку

Узагальнення результату відповідей на запитання «Чи можливо протягом 20-хвилинного спілкування з дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку?» відповіді розподілилися таким чином:

- 1) позицію «так» обрали 41,9 % студентів усіх курсів навчання;
- 2) позицію «ні» обрали 14,9 % студентів від загальної кількості опитаних, при цьому це були студенти 1 та 2 курсів навчання, а на 3 та 4 курсі навчання позицію «ні» не було обрано жодним студентом. При цьому ми побачили тенденцію щодо того, що саме на 2 курсі навчання зафіксовано більшість студентів, які відчувають себе не готовими до такої роботи;
- 3) позицію «не можу сказати точно» обрали 39,4 % студентів;
- 4) запропонували свій варіант відповіді – 2,6% студентів;

5) не дали відповіді – 1,2% студентів.

Отже, студенти 3-4 курсів вже мали можливість спробувати відповісти на дане питання, тому їх впевненість у можливості протягом 20-хвилинного спілкування із дитиною визначити рівень її духовно-морального розвитку має більш високий відсоток, тоді як студенти 1-2 курсів такої впевненості не мають.

Для виявлення якій, з погляду студентів, має бути результат діяльності вчителя початкової школи з питань духовно-морального розвитку дитини молодшого шкільного віку було запропоновано дати відповідь на поставлене питання «Напишіть, яким, на Ваш погляд, має бути результат діяльності вчителя початкової школи з питань духовно-морального розвитку дитини молодшого шкільного віку». Відповідь на нього дали 81,6% студентів першого курсу, 48,1% студентів другого курсу, 92,3% студентів третього курсу, 59,5% студентів четвертого курсу.

Студенти першого курсу (81,6%) у своїх роздумах намагалися дати повні відповіді на це питання, але не всі давали відповіді стосувались питань духовно-морального розвитку дитини, деякі розкривали якості вчителя. Наведемо приклади цих відповідей: «вихована духовно і морально дитина», «дитина повинна розуміти моральний світ свій та інших», «діти духовно, морально виховані, розвиток цих якостей», «духовно-моральне виховання, розвиток якостей», «вчитель повинен бути добрим, любити дітей», «добрі, виховані, розуміючі, поважаючі ближчі душі», «щоб учні поважали вчителя та вважали своїм другом», «відкритість, повага, допомога, співчуття», «має бути найвищий результат, щоб навчити та вмотивувати», «позитивні», «діти будуть добрими, співчутливішими до навколишнього світу», «вчитель повинен бути добрим, ввічливим, любити дітей», «добрі, люблячі цей світ», «дітям повинно подобатися те, що вони вивчають», «дитина повинна бути доброю», «виховувати в дитини всі добрі якості», «щоб діти були чуйнішими, добрими, відкритими, добре відносились один до одного», «дитина повинна контролювати свої емоції, бути стійкою до різних ситуацій», «розвиток повинен відображатися на поведінці дитини, він повинен

бути видним», «дитина повинна бути доброю і взаморозуміючою», «удосконалити знання та навчити, направити на добрі вчинки».

51,9% студентів другого курсу не змогли дати відповідь на це запитання, і це найбільший відсоток тих, хто не дав своєї відповіді порівняно зі студентами інших курсів. Інші студенти другого курсу висловилися таким чином: «щоб дитина могла бути повноцінним членом суспільства», «духовно і морально розвинена особистість», «діти мають розбиратися у поняттях моралі та духовності і використовувати здобуті знання у житті», «дитина повинна володіти моральним якостями», «повага до людей в цілому, добросердність», «виховувати успішну особистість», «добрі відносини між дітьми», «дитина повинна знати правила поведінки, як розмовляти з дорослими, як відноситися до навколишнього середовища», «виховувати щиру, добру дитину», «позитивного, щоб стала розуміти, вміла слухати», «дитина повинна розуміти свої вчинки», «результат діяльності – щоб дитина стала слухняною, відрізнити хороші і погані вчинки», «позитивним».

Студенти третього курсу (92,3%) дали такі відповіді: «діти можуть поводити себе в колективі», «позитивний, коли діти виховані і обізнані», «на вищому рівні», «усвідомлені знання в сім'ї», «принципи виховання особистості, здатності до активної творчої діяльності», «людина з великої букви», «на вищому рівні», «позитивний», «усвідомлення особистістю своєї духовно-морального ставлення до суспільства та сім'ї», «кожна дитина буде розуміти поняття добро і зло, а також виховує правильні якості», «дитина повинна бути обізнана з питань норми поведінки особистості», «розуміння, бажання розвиватися».

Відсоток студентів четвертого курсу (40,5%) як і другого курсу, не змогли дати відповідь на це запитання, теж високий. Студенти, які дали відповідь були переконані, що результат діяльності вчителя початкової школи з питань духовно-морального розвитку дитини молодшого шкільного віку має бути таким: «чітким», «формування всебічно розвиненої особистості», «діти мають самостійно йти до добра», «добра поведінка, повага до людей і тварин, природи», «діти

мають самостійно прагнути до допомоги іншим людям, добра, дружби», «діти мають самостійно показувати свій духовно-моральний розвиток», «дитина має бути позитивна», «діти мають самостійно прагнути до добра, допомагати іншим людям», «дитина повинна бути доброзичливою, гуманною, проникнута любов'ю», «всесторонній та гармонійний розвиток особистості», «діти духовно і морально гармонійно розвинені в цьому питанні», «дитина – особистість, спроможна гідно жити й бути взірцем для наслідування».

Отже, ми бачимо, що студенти недостатньо розуміють яким має бути результат діяльності вчителя початкової школи з питань духовно-морального розвитку дитини молодшого шкільного віку, вони плутають духовно-моральний розвиток особистості з моральними нормами, поведінкою тощо. Більшість зі студентів визначають результатом гарну поведінку або правильне поводження в сім'ї та з оточуючими, деякі духовно-моральний розвиток розглядають як правильне поводження до тварин та природи.

Узагальнивши письмові та усні відповіді респондентів, зафіксували такі тенденції:

- студенти спеціальності «Початкова освіта» недостатньо поінформовані про процеси духовно-морального розвитку молодших школярів та не усвідомлюють значущість цього напрямку роботи у школі;

- під час практики студенти спрямовані на викладання предметів, а не на процеси виховання, і на системному рівні процесом духовно-морального розвитку дітей не займаються;

- студенти не розробляють планів духовно-морального розвитку дітей, не мають авторських матеріалів та не вдаються до удосконалення власної готовності до духовно-морального розвитку дитини, хоча на практиці зазнають труднощів, з якими вони зустрінуться у майбутній професійній діяльності.

Така ситуація, на нашу думку, потребує проведення відповідної роботи під час навчання у закладі вищої освіти.

РОЗДІЛ 4

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

4.1. Психолого-педагогічні умови вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів

Ефективність процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів залежить від дотримання певного ряду педагогічних умов, за яких буде організовано цілісний освітньо-виховний процес.

Глибокі зміни, що відбуваються в наш час, оновлення стандартів освіти, підготовки вчителів і запуску нової української школи, розробка концепції нової педагогічної освіти об'єктивно зумовлюють необхідність опрацювання теоретичних та концептуальних засад дослідження, що вможливить визначення його стратегії і тактики. Як зазначає Міністр освіти та науки Л. Гриневич, найбільшим викликом для суспільства є кваліфікація сучасного вчителя, а також необхідність змінити підходи до підготовки вчителів.

На основі аналізу досліджень учених, які займаються проблемою підготовки майбутніх фахівців до різних видів педагогічної діяльності (І. Бех [30], І. Богданова [42], О. Будник [52], О. Гончарова [78], І. Зязюн [128], В. Лесик [171], С. Мартиненко [188], Т. Садова [264], І. Тяллева [317] та ін.), формуванням та вихованням цінностей підростаючого покоління (В. Дьоміна [106], В. Лаппо [186], В. Тернопільська [307], А. Чаговець [337]) ми визначили сутність психолого-педагогічних умов, що сприяють ефективності процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів та створюють основу для реалізації всіх компонентів освітнього процесу – від визначення мети до результату – шляхом організації стимулів і мотивів, розробки та реалізації змісту, діяльності та її корекції.

Це визначення та припущення про цілісність та керованість процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів було покладене в основу наших спостережень.

Збереження і розвиток духовно-моральних пріоритетів та формування особистості в межах виховного простору потребує створення певних умов, факторів та засобів. Слід звернути увагу на висновки вчених-дослідників щодо їх взаємозв'язку.

Виховання є багатфакторним процесом і залежить від багатьох чинників, які на нього впливають. Поняття виховання по суті слід розглядати разом з поняттям освіта та визначенням взаємозв'язку виховання і навчання в одному процесі, який є умовою розвитку розумової, духовно-моральної та фізичної сили. Освітній процес завжди був пов'язаний із самовизначенням особистості, це постійний, важкий і тернистий шлях, що веде від цілковитого підкорення чужій думці до самовизначення [37, с.210].

Під час розробки структурно-функціональної моделі системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності, на думку О. Будник, необхідно дотримуватися таких педагогічних умов: цілісність такої підготовки; поетапне соціально-педагогічне спрямування змісту освіти ВНЗ на першочергове формування морально-естетичного і соціально-комунікативного компонентів готовності; посилення уваги до мотиваційного та когнітивного компонентів готовності студентів до педагогічної взаємодії з учнями та їхніми батьками (опікунами); гуманізацію професійної підготовки фахівців; формування в навчальному закладі позитивного соціально-виховного середовища [53, с.441].

На думку дослідниці В. Ляпунової до психолого-педагогічних умов формування готовності педагогів до роботи з виховання толерантності у старших дошкільників налужать такі: функціонування толерантного освітнього простору в загальнонавчальній системі цінностей; створення ситуацій породження смислів навчально-професійної діяльності до оволодіння студентами

різноманітними способами «бути толерантним педагогом»; підвищення мультикультурної компетентності студентів, засвоєння спеціальних знань про гуманістичні культурні форми толерантного спілкування, оволодіння студентами культурою толерантної взаємодії та формування у них «толерантного мислення»; використання педагогічних ресурсів навчальних дисциплін для формування готовності до толерантної міжособистісної і професійної взаємодії; інтеграція проблематики толерантності до змісту нормативної та варіативної частини навчальних програм підготовки, в першу чергу – до психолого-педагогічних дисциплін; широке використання інтерактивних технологій, а також діалогічних методів і прийомів навчання; поєднання теоретичних і практичних етапів навчання; готовність викладачів ВНЗ до формування толерантності майбутніх фахівців [179].

У процесі виховання морально-етичної культури майбутнього учителя в процесі професійної підготовки важливо враховувати такі умови, на думку вченої Л. Москальової, окрім психологічних та педагогічних умов виділяє соціальні (зовнішні) умови, що характеризуються впливом оточення у позанавчальний час, характером дозвіллевої діяльності, тими закладами, в яких перебуває майбутній учитель поза вищим навчальним закладом [200].

О. Сорока у своєму дослідженні з підготовки студентів до використання АТТ педагогічні умови визначає як взаємопов'язаний комплекс спеціально-впроваджених у навчально-виховний процес ЗВО, що забезпечує належний рівень готовності до зазначеного виду діяльності. Серед таких умов позитивна внутрішня мотивація, оптимізація навчального процесу через поглиблення знань з досліджуваної проблеми, реалізація особистісно орієнтованої взаємодії у системах «викладач-студент», «студент-студентський колектив» та створення креативного освітнього середовища у навчальному процесі ЗВО [294].

А. Чаговець визначає такі педагогічні умови гармонійного виховання дітей: цілісне бачення дитини в ситуаціях проектування єдиного педагогічного процесу; знаходження способів інтеграції

різних видів дитячої діяльності; варіативність освітнього простору, що забезпечує дитині можливість вибору і прояву самостійності відповідно до інтересів і нахилів; наявність комплексу вірогідної інформації про стан фізичної підготовленості, розвитку психічних процесів у дошкільників; урахування індивідуальних можливостей, потреб, інтересів кожного; організація педагогічного процесу способами підтримки та супроводу [337].

В. Лапо серед основних педагогічних умов формування духовних цінностей студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу виділяє: конструювання духовно спрямованого змісту навчання студентів вищого навчального закладу; формування у студентській групі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію студентами духовних цінностей; педагогічна підтримка студентів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу [168].

Розробляючи систему виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності В. Тернопільська визначає їх через розвиток в учнів емоційно-ціннісного ставлення до соціально-комунікативної культури як особистісної цінності; організацію пізнавальної, комунікативної, особистісно й соціально-значущої позаурочної діяльності дітей у школі; створення дитячого самоврядування для самоствердження кожного вихованця та підвищення соціально статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби у визнанні, повазі, підтримці, захищеності); застосування у виховній діяльності активних форм, методів, засобів формування соціально-комунікативної культури; систематичне діагностування та корекція рівня вихованості соціально-комунікативної культури у школярів; формування оптимальних моделей взаємодії у системі «педагог – вихованець – дитячий колектив – батьки»; науково-методичне забезпечення виховного процесу в школі [307].

В. Дьоміна, досліджуючи виховання білінгвальної культури у майбутніх учителів іноземної мови, педагогічними умовами визначає

їх комплекс: дидактичні, організаційно-виховні та розвивальні (акмеологічні) [106].

Л. Гусак у реалізації системи підготовки майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов молодших школярів сконцентровує свою увагу на забезпеченні реалізації таких педагогічних умов, як розвиток стійкої мотивації та стимулювання, переформатування навчального змісту, інтеграція теоретичної, емпіричної та практичної підготовки, здатність до інноваційної діяльності, самоорганізації. Автор виокремлює умови відповідно до компонентів готовності [89].

Ми погоджуємося з важливістю педагогічних умов, виділених у наукових дослідженнях, присвячених професійній готовності та вихованню студентів (С. Бакуліна [17], В. Долженко [99], Є. Костик [157], Л. Москальова [200], О. Хорошайло [334]) та вважаємо, що визначені педагогічні умови дозволяють досягнути професійного рівня готовності майбутнім учителем, визначити напрям діяльності її вдосконалення та самовдосконалення, сприяти вихованню культури та формуванню цінностей студентів під час навчання в закладах вищої освіти.

У сучасній науці недостатньо опрацьованим залишається питання про визначення психолого-педагогічних умов, що забезпечують формування готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі як на рівні змісту діяльності учнів, так і на рівні реалізації особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, залучення студентів до науково-дослідної роботи, реалізації індивідуального, диференційованого підходів, цілеспрямованої актуалізації практико-діяльнісного підходу в цьому процесі. Відсутній системний підхід у формуванні готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі, який є одним з важливих методологічних засобів наукового пізнання й організації виховної діяльності молодших школярів.

У зв'язку з цим виникають розбіжності між об'єктивною необхідністю вдосконалення професійної підготовки майбутніх

учителів, зорієнтованої на духовно-моральний розвиток молодших школярів у крос-культурному просторі (що виявляється у ставленні до самостійної виховної діяльності, у внутрішній спрямованості на духовно-моральний розвиток молодших школярів, у здатності визначити для себе особистісний сенс в опануванні глибокими знаннями з духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі, у вмінні здобувати нові знання, удосконалювати способи опанування результативними видами виховної діяльності щодо здобуття нової інформації, застосовувати набуті знання та вміння для розв'язання нових проблем у професійній діяльності й самоосвіті), та недостатньою розробленістю цього питання в педагогічній теорії.

Окреслена суперечність свідчить про необхідність визначення психолого-педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі.

У контексті нашого дослідження психолого-педагогічні умови вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів мають бути визначені, виходячи з сутності та структури цього феномену й повинні забезпечувати ефективний вплив на функціонування усіх його компонентів (ціннісно-мотиваційний, інформаційно-змістовий, діяльнісно-вчинковий, оцінювально-рефлексивний). При цьому зміст сформульованих психолого-педагогічних умов повинен враховувати:

- соціальне замовлення держави й суспільства, відбите в нормативно-правових документах;
- методологічні підходи (*загальнонаукові*: системний та інформаційний; *конкретно-наукові*: компетентнісний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, культурологічний; *авторський*: праксеодинамічний), що становили базу нашого дослідження;
- особливості та специфіку процесу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів;
- особливості розробленої виховної методики вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів;

– перспективи розвитку вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі в цілісному освітньому процесі вищої педагогічної школи.

Парадигма педагогічного виховання керованого розвитку відштовхується від необхідності враховувати задатки духовності, які потрібно розвивати з одночасними засобами протидії вродженим негативним утворенням. Тому в нашому дослідженні ми пропонуємо такі психолого-педагогічні умови, які б забезпечили можливості вивільнення від індивідуальних природних негативних утворень і допомогли визначитися з такими виховними діями, які б підпорядкували їх законам духовності. В основу нашого дослідження покладені психолого-педагогічні умови, які забезпечують ефективність здійснення процесу вдосконалення студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Психологічні умови:

- зосередження на розвитку потенціалу, формування стійкої мотивації і готовності кожного студента до саморозвитку, самоактуалізації та самоуправління;
- зміни стосунків стереотипної системи в педагогічній практиці суб'єкт-об'єкт на стосунки суб'єкт-суб'єктної системи відносин між вихованцем та педагогом;
- коригування емоційного ритму життя студентської групи;
- досягнення особистісного високого рівня духовно-морального розвитку, використання виховного впливу індивідуального сприйняття, суть якого полягає в диференційованому підході до досягнення успіху.

Педагогічні (організаційно-виховні) умови:

- організація самоуправління в студентській групі на засадах демократичності взаємин;
- використання в педагогічній стратегії всіх факторів духовно-морального розвитку кожного студента систематично й послідовно;

- організація здоров'язберезувального навчально-виховного процесу;
- неперервність та послідовність виховного впливу, спрямованого на досягнення успіхів у навчанні та гармонійне поєднання набуття професійних знань та умінь і духовно-морального розвитку;
- пізнання ціннісних особливостей іншої культури;
- перетворення умов виховного середовища на територію добра;
- уміння вирішувати складні педагогічні ситуації різного характеру, що визначає педагога-вихователя як зрілого професіонала.

Надамо категоріальну характеристику кожного з блоків визначених умов.

Психологічні умови вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів забезпечують психологічні механізми цього процесу та впливають на ефективність удосконалення здатностей майбутнього вчителя.

Створення психолого-педагогічних умов, поєднання удосконалення готовності майбутнього вчителя на засадах ціннісних орієнтирів у життєдіяльності, якими є соціальна активність і відповідальність за те, що відбувається в суспільному етнокультурному просторі, спонука ініціативності та мотивованості активізації участі студентів у суспільному житті студентської групи, факультету та університету за направленістю духовних чинників, які презентують педагогічний виховний простір, забезпечують конструктивну зміну особистості у взаєминах між студентами й у суспільстві на шляху демократизації та гуманізації.

Гуманістичний напрям виховання та демократичність взаємовідносин передбачають підвищення ефективності авторитетного педагогічного впливу на самореалізацію та самовиховання студента. Відповідно до сучасних вимог щодо змін у взаєминах між студентом і педагогом, необхідна актуалізація демократично-гуманістичних підходів, які вносять корективи в їх права. Студент має право на вільний вибір, право на помилку, право

на власний погляд. Стратегія взаємовідносин педагога та студента передбачає: не забороняти, а спрямовувати; не змушувати, а переконувати; не командувати, а організовувати; не обмежувати, а надавати свободу вибору. Відносини «педагог – студент» передбачають стимулювання ініціативи студента, де студент є активним суб'єктом спільної з педагогом діяльності.

Взаємовідносини на демократичній основі не є анархією, всездозволеністю або лібералізмом як проявом шкідливого потурання і всепрощення та «владою натовпу», так само, як напівправда і напівпривселюдність є навмисною спробою приховати правдиву інформацію. Демократичним виховний простір має місце, коли в ньому відбуваються процеси виховання гуманістичної спрямованості відповідно до вимог крос-культурного виховного простору. У гуманістично орієнтованому виховному просторі особистість повинна володіти не тільки загальнолюдською та національною гуманістично спрямованою культурою, але й загальнолюдською та національною гуманістичною культурою взаємовідносин. Щоб опанувати цією культурою, потрібно починати зі зміни *стосунків стереотипної системи в педагогічній практиці суб'єкт-об'єкт на стосунки суб'єкт-суб'єктної системи відносин між вихованцем та педагогом*. У становленні гуманності особистості важливим є спільна діяльність, що створює спільні емоції та переживання, які формують гуманне ставлення до інших, почуття самореалізації, самоствердження.

Важливою психологічною умовою є *коригування емоційного ритму життя студентської групи*. Зважаючи на те, що відповідно до своїх індивідуальних потреб та здібностей студенти з першого курсу обирають спортивну секцію, беруть активну участь у проведенні культурних групових, факультетських чи загальноуніверситетських заходах, у тематичних і спортивних змаганнях, майбутній педагог активно набуває досвіду запобігання негативному впливу неконтрольованого соціального виховного середовища.

Студент, співпрацюючи з педагогом, планує *досягнення особистісного високого рівня духовного-морального розвитку* як

основної психолого-педагогічної умови удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодшого школяра. Поставлена ним мета буде досягнута через певний проміжок часу. При цьому студент може використовувати декілька векторів досягнення мети. Його зусилля, як і мотиви досягнення мети, мають суто індивідуальний характер. Відчуття успіху чи невдачі за генезою стає відчуттям, що він є центром його образу «Я». Виникає почуття самолюбства, влади над іншим однокурсником, пиха, бажання використати свої досягнення на власну користь. За умови виникнення такої ситуації розвитку негативних почуттів необхідне створення психолого-педагогічних умов, спрямованих на формування відповідних ціннісних смислових орієнтирів і сенсу життя. Також у студентських групах може виникати суперництво, що набуває форми не товариського змагання, а форми конкурентності в навчанні та може стати в мотиваційній системі студента негативною рисою егоїстичної спрямованості, коли на перше місце ставиться власна користь за будь-яких життєвих обставин. Шкідливість цієї риси очевидна коли пріоритетною стає власна вигода, людина прагне заощаджувати свої можливості з метою використання їх тільки з користю для себе, а не для професійної діяльності. Почуття успіху в навчально-виховному процесі є вагомим заохочувальним фактором для студента, оскільки вносить оптимістичність і бажання досягнути кращих показників успішності. Але це почуття не повинно стати на заваді формування духовно-морального розвитку студента.

Науково обґрунтована система впливів зорієнтована на забезпечення оптимальних умов для реалізації мети виховання. *Педагогічні умови* вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів забезпечують спрямовані дії педагога відповідно запланованої програми його діяльності на всіх учасників навчально-виховного процесу. Діяльність педагога, як основної постаті в виховному процесі, полягає у створенні умов, що спонукають вихованців до актуалізації діяльності в досягненні мети.

Важливою педагогічною умовою є *організація самоуправління в студентській групі на засадах демократичності взаємовідносин.*

Педагог налагоджує демократичні взаємовідносини використовуючи виховної спрямованості діалогове спілкування, тематичні диспути, спонукає до співробітництва, в якому студент розглядається як активний суб'єкт спільної суспільної діяльності.

Педагогічною умовою є *використання виховного впливу індивідуального сприйняття, суть якого в диференційованому підході до досягнення успіху*, що забезпечує нейтралізацію зв'язку почуття успіху з почуттям себелюбства, що деструктивно впливає на особистісний духовно-моральний розвиток студента. Студент має завжди певний успіх чи неуспіх так як має різні види індивідуальної діяльності. Це може бути великий успіх в спорті, і «великий неуспіх» в малюванні або по якомусь предмету навчання. Кожному студентові відомі почуття і успіху, і неуспіху, тому педагог акцентує увагу на кожній складовій різних видів діяльності окремо: 1. соціально-комунікативній; 2. пізнавально-трудої; 3. художньо-естетичній; 4. морально-духовній; 5. тілесно-фізичній. За звичай, в кожній групі студентів є в кожного певні досягнення і неуспіх, педагог визначає значення досягнень кожного в певній сфері діяльності, також визначає шляхи можливості досягнення покращення результатів діяльності кожному в інших видах. Важливість почуття успіху в виховному процесі відіграють важливу роль, так як це почуття як цінність є узагальненим ставленням до самого себе і на рівні цінності стає ядром структурного компоненту образу «Я» студента як особистості.

Особистість високого рівня духовно-морального розвитку, як загальнолюдську цінність, сприймає людське життя та здоров'я, тому що фізичне та психічне здоров'я є запорукою задоволення власною діяльністю, що сприяє прагненню до особистісного успіху та толерантності в спілкуванні. Психолого-педагогічною умовою, що зорієнтована на виховання особистості з відповідальним ставленням до власного здоров'я так і іншої особи як найвищої індивідуальної і соціально суспільної цінності, є *організація здоров'язбережувального навчально-виховного процесу*.

Однією з умов педагогічного впливу є *безперервність та послідовність виховного впливу спрямованого на досягнення успіхів в*

навчанні та гармонійному поєднанню набуття професійних знань та уміння і духовно-морального розвитку. Гармонійний розвиток особистості, який неодмінно, поступово накопичує лише позитивні душевні властивості на думку вченого психолога І. Беха – це просвітницька ілюзія. На цьому шляху трапляються і невдачі, і перешкоди. Це слід враховувати у виховному процесі. Особистісно-розвивальні можливості виховного процесу залежать не тільки від перетворювальної сили його компонентів, а й значною мірою від інтенсивності взаємодії педагога і вихованця [34, с.92-93].

Міжкультурна взаємодія в крос-культурному просторі, яка змінила комунікативну парадигму формування основних загальнолюдських духовних цінностей стала умовою міжкультурних взаємовідносин. В сучасній психолого-педагогічній освітній системі ще немає напрацьованих теоретико-технологічних принципів і засобів успішного розв'язування проблеми міжкультурної взаємодії та методик усвідомленого входження молодого покоління у власну культуру і інокультурний простір. На думку вчених тільки високодуховна особистість, яка володіє духовно-моральними якостями зможе реалізувати міжкультурну взаємодію при умові стримувальної позиції щодо оцінювання іншої культури. Педагогічна виховна спрямованість на культурно-моральний розвиток особистості орієнтована на пізнання ціннісних особливостей іншої культури, тому потрібні рекомендації, в яких розкривається сутність підходу до розуміння цінності іншої культури. На думку вчених пізнання і оцінювання особливостей іншої культури потрібно розглядати, як системи відкритих проблем, а акумулятивну ціннісну міжкультурну стратегію рекомендовано розгортати за такими правилами:

- орієнтація на почуттєве «вживання» особистості в іншу культуру (а не на пристосування до неї);
- орієнтація на міжкультурне розвивальне нарощування знань, а не взаємобмін міжкультурних знань;
- орієнтація на особистісну творчість як надання суб'єктивної значущості міжкультурній події.

Послідовність та систематичність виховного педагогічного впливу виховує стійкий супротив негативному впливу іншого середовища. Однією з важливих педагогічних умов є *перетворення умов виховного середовища в територію добра*. Виховна дія спрямовується на формування взаємовідносин з дотриманням принципів рівноправ'я, справедливості, повазі, умінні співпрацювати, відстоювати свою думку, толерантно ставитись до успіху і невдачі як своїх друзів так і своїх власних.

Педагогічною умовою готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку школярів молодшого віку є вміння *вирішувати різні педагогічні ситуації*, що характеризує педагога-вихователя як зрілого професіонала. Наприклад, серед молодших школярів виокремлюються групи дітей, які володіють високим або низьким рівнем розумового розвитку. Такий стан речей повинен насторожити вчителя, так як він негативно вплине на навчально-виховний процес і приведе до деструктивної поведінки одних учнів і негативних емоцій інших. Вчитель має бачити появу нових потреб школяра і впливати на розвиток позитивних потреб, створюючи умови, щоб позитивні прагнення школяра стало стійким. Вчитель розвиває емоційну поведінку школяра за допомогою зауваження або схвалення здібності володіти своїми емоціями. За сприятливих умов розвитку наданих вчителем домінування позитивних емоцій з'являються новоутворення – самоконтроль – здатність визначати логіку власних дій та коригувати їх, що визначає готовність входження школяра в соціум. Готовність до вирішення складних ситуацій характеризує педагога як професіонала, що володіє особистісно-конструктивною комунікативністю.

Зважаючи на вимоги до знань та умінь вчителя, на думку вчених психологів і педагогів, його готовність до духовно-морального розвитку школярів молодшого віку буде визначатися такими особистісними рисами, як самостійність, гідність, соціально-моральна відповідальність, особистісно конструктивна комунікативність, готовність до організації навчально-виховної професійної діяльності відповідно технологічних вимогам тощо.

Спрямованість психолого-педагогічних умов для досягнення поставленої мети виховання майбутніх вчителів та удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодшого школяра вимагає визначеності стратегії виховання. На сьогодні наукові погляди розділились щодо підходу до виховання на представників педагогіки підтримувального розвитку і представників педагогіки керованого розвитку. Ідея вільної дитини трактується «як надання можливості жити «за власною волею» без будь яких заборон. В навчальному процесі акцентується увага на схильностях, задоволенні дитини і повній автономії дитини. Відповідно поглядів Ж. Руссо «Усе добре виходить з рук творця, все псується в руках людини». На думку вчених К. Роджерса, М. Бубера, Р. Мей та ін. виховний процес відбувається на засадах демократизму та гуманізму. До вихованця шанобливе і під час навчання, і під час дозвілля повинне бути шанобливе ставлення.

Психолого-педагогічні умови вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодшого школяра на сьогодні мають забезпечити виховання досконалої особистості, основним чинником яких є боротьба за людську гідність, безкорисливість, любов до вихованця не залежно від його поведінки і інших негативних особливостей. Особистість вихованця має сприйматися як суб'єкт вільного, відповідального вибору поведінкової рефлексії на основі загальнолюдських духовно-моральних цінностей. У людини бездуховної відсутнє почуття відповідальності. Це означає, що розумово розвинена особистість може не зважати на те, що її знання і розуміння залишаються непридатними для добрих вчинків, не впливають на покращання життя людей. Педагог-вихователь повинен забезпечити умови, які надавали б можливості позбутися природних індивідуальних негативних утворень шляхом підпорядкування їх законам духовності, шляхом демократизації та гуманізації взаємовідносин «педагог – студент» як «суб'єкт – суб'єкт». Соціально-моральна відповідальність особистості є загальнолюдською цінністю, на формування якої спрямовані педагогічні виховні зусилля. Психологічна природа розумової дії

освіченої людини має бути соціально корисною, і коли вона підсилюється бажанням, то може бути спонукальним імпульсом для дії, але вольового зусилля для цього недостатньо.

Психолого-педагогічні умови, що сприяють досягненню мети, – це залучення особи до певної соціальної ситуації, яка за своєю сутністю є виховною. Стимулювати внутрішню діяльність особистості може індивідуальний значущий образ або ситуація. За допомогою індивідуального підходу вихователь може узгодити з вихованцем об'єкт певної соціальної значущості для нього і визначитись із вирішенням ситуації. При цьому рішення вихованець приймає сам і воно буде мати особистісну важливість, внаслідок чого формується емоційно-ціннісне ставлення до дії. У разі прийняття рішення відповідно до етичних норм, коли спонукальною є повага до вихователя або побоювання негативного наслідку, або бажання нагороди, рішення не буде мати особистісної вагомості й не буде виховним фактором.

Отже, аналіз психолого-педагогічних умов удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі, висунутих дослідниками зазначеної проблеми, дозволив нам зробити такі висновки. Попри незначні нюанси у підходах, більшість дослідників визнають важливість таких умов, як зміни стосунків на суб'єкт-суб'єктну систему відносин між студентом та педагогом, що забезпечує виховання та розвиток досконалої особистості; виховного впливу, спрямованого на досягнення успіхів у навчанні та гармонійне поєднання набутих професійних знань та умінь і для досягнення високого особистісного рівня. Дослідники наголошують на вирішальній ролі позитивної професійної мотивації студентів щодо духовно-морального розвитку молодших школярів. Показниками готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі є виражене прагнення до набуття нових знань та практичних навичок з метою їхнього подальшого застосування у професійній діяльності, а також настанова на досягнення високого особистісного рівня духовного-

морального розвитку. Особлива увага викладачів закладів вищої освіти повинна бути зосереджена на розвиток потенціалу, формування стійкої мотивації і готовності кожного студента до саморозвитку, самоактуалізації та самоуправління.

4.2. Організація та координація процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів

Організація та координація удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів складний і багатогранний процес, який потребує структурного підходу і зумовлює його організацію через створення адекватної виховної методики.

Програмою дослідження є цілеспрямована і систематична діяльність процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Програма експериментальної роботи складалася з декількох етапів:

– *установчий (інформаційний)*: формування мотиваційного компоненту (загальнокультурного) та соціально-особистісного (духовно-морального); акцентуація уваги педагогів на окремі розділи дисциплін, що сприяють духовно-моральному розвитку студентів і використання отриманих ними знань для розвитку молодших школярів, визначення рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів та доведення інформації про загальний стан готовності, самооцінка власного рівня тощо;

– *теоретичний*: опанування студентами наукових теорій, законів, понять, методів і форм розвивальної роботи з молодшими школярами на міжпредметній основі, надання інформації стосовно 1) базово-креативних, загальних та специфічних здатностей майбутнього вчителя стосовно духовно-морального розвитку молодших школярів; 2) цінності вміння вирішувати професійні завдання духовно-моральної спрямованості;

– *практичний*: розкриття конкретних завдань навчально-виховного процесу у початковій школі; володіння формами, методами і прийомами організації цього процесу; удосконалення базово-креативних, загальних та специфічних здатностей майбутнього вчителя; впровадження праксеологічних практикумів, спецкурсу «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі».

Виходячи з цього, нами був організована експериментальна робота щодо удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

На першому етапі були обговорені та проаналізовані питання та ідеї, що можуть сприяти розв'язанню проблем удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у процесі професійної підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта», акцентування уваги педагогів на окремі розділи та теми дисциплін, що сприяють духовно-моральному розвитку студентів, визначити рівні готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів та довести інформацію про загальний стан готовності, самооцінка власного рівня. Були вивчені освітні програми та навчальні плани на наявність в змісті, меті та завданнях питань духовно-морального спрямування. Запропоновані та втілені в життя ідеї удосконалення готовності студентів крізь навчальні дисципліни та програми практик, при написанні курсових та дипломних робіт тощо.

Під час дослідження нами було опитано науково-педагогічних працівників, що викладають предмети циклу загальної підготовки з питань теоретичної підготовки студентів стосовно духовно-морального розвитку дитини. Ми ретельно ознайомилися з навчальними планами спеціальності «Початкова освіта» на наявність у меті та завданнях дисциплін загального циклу завдань духовно-моральної спрямованості. Були переглянуті робочі програми з предметів: «Філософія», «Історія та культура України», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Сучасна українська мова з практикумом», «Вікова фізіологія та валеологія» тощо. Окрім того

пильну увагу зосередили на дисциплінах вільного вибору студента, серед яких: «Логіка», «Соціологія», «Правознавство».

Ретельний аналіз програм даних дисциплін засвідчив, що у завдання щодо питання духовно-моральної спрямованості у своїй більшості не закладено, і не спрямованого на удосконалення специфічних здатностей майбутніх вчителів «Початкова освіта». Так, завданням навчальної дисципліни «Філософія» для студентів спеціальності «Початкова освіта» є виклад історії світової філософської думки, спрямований на розуміння логіки виникнення найбільш відомих філософських вчень, їх функціонування в суспільній свідомості, на осмислення характеру та етапів становлення сучасних неklasичних філософських систем, їх ґрунтування на досягненнях природничих та гуманітарних наук. Завданням курсу є розгляд таких проблем як філософське розуміння світу, суспільства та людини, що становлять основу теоретичної підготовки майбутніх фахівців. Програма націлює студентів на вивчення сучасної духовної культури в світі в цілому і в Україні зокрема, формування та розвиток логічного та критичного мислення, формування теоретичного рівня світогляду, але не дає можливості студентам виявити здатність розуміння і самовияв; здатність експериментувати і робити логічні висновки; здатність до самовдосконалення і самореалізації; до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра тощо.

Аналіз освітніх програм засвідчив, що перелік здатностей, які мають бути сформовані при навчанні у закладах вищої освіти студентів спеціальності «Початкова освіта» не спрямовані на формування духовно-моральної особистості майбутнього вчителя та підготовки його як фахівця щодо духовно-морального розвитку молодшого школяра. У більшості програм закладено формування такої загальної здатності як здатність ефективно вирішувати завдання щодо збереження і зміцнення здоров'я (фізичного, психічного, соціального та духовного) як власного, так і оточуючих. А у Криворізькому державному педагогічному університеті взагалі у

переліку компетенстей випускника не закладено жодної здатності, спрямованої на духовно-моральний розвиток особистості.

Отже, проведене дослідження засвідчує, що майбутні вчителі початкових класів фактично не мають чітких уявлень про особливості духовно-морального розвитку особистості, про зміст, форми й методи роботи з молодшими школярами щодо їх духовно-морального розвитку, особливостями їх діагностування, співпраці з батьками тощо і це не дивно, адже в освітніх програмах і навчальних планах для студентів спеціальності «Початкова освіта» у більшості закладів вищої освіти не було передбачено вивчення спеціальних курсів у цьому напрямкові чи хоча б окремих тем у вивченні педагогічних дисциплін. Тому цей аспект враховано нами в процесі розроблення концептуальних засад дослідження, що дає змогу сформувати цілісну структуру професійної діяльності шляхом оптимального поєднання репродуктивних та активних методів навчання і відтворення.

Теоретичний етап передбачав ознайомлення студентів із завданнями, напрямками, функціями та змістом щодо духовно-морального розвитку молодших школярів, технологіями та методиками їх використання у крос-культурному просторі тощо. За основу ми брали розроблений нами спецкурс «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі» (розрахований на 90 годин). Зазначимо, що спецкурс ми впроваджували як вибірккову дисципліну на четвертому курсі, адже саме у цей час було забезпечено міждисциплінарні зв'язки з таким дисциплінами циклу загальної та професійної підготовки, як філософія, історія та культура України, логіка, соціологія, а також перевірка завдань, апробація виховних тренінгів студентами безпосередньо на виробничій (педагогічній) практиці у закладах загальної середньої освіти.

З метою засвоєння таких понять, як «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток», студентам експериментальної групи пропонувалося написати твір про ту людину, яка є для нього етичним ідеалом, взірцем моральної поведінки. У контексті цієї проблеми студентам було запропоновано

ознайомитися з працями «Виховання особистості» І. Беха [29; 30], «Особистість у просторі духовного розвитку» І. Беха [34], «Психологія духовного розвитку особистості» Е. Помиткіна [241], «Пізнай в собі людину» Г. Сковороди [279].

Для удосконалення таких здатностей майбутнього вчителя як здатність налагоджувати процес духовно-морального розвитку молодших школярів на наукових засадах під час роботи з кураторами академічних груп студенти ознайомилися із Концепцією гуманізації і гуманітаризації освіти» (С. Гончаренко, Ю. Мальований, 2001 р.) [76]; «Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей» (О. Сухомлинська, 2002 р.) [302]; «Концепція виховання гуманістичних цінностей» (І. Бех, Н. Ганнусенко, К. Чорна, 2005 р.) [35] та ін.

Одним з показників критерію готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів є вміння виявляти духовно-моральний потенціал усних фольклорних творів українського народу, художніх творів українських письменників і поетів й реалізовувати його в навчальній і позаурочній діяльності. З огляду на те, що діти живуть в несприятливих умовах, мають негативні приклади для наслідування, ми вважаємо, що одним з ефективних засобів для духовно-морального розвитку особистості є розкриття позитивних зразків, до яких вони самі можуть мати безпосереднє відношення. Українські народні казки містять приклади показу персональних цінностей особистості. Для дитини, що проживає в середовищі українського суспільства, такі приклади стануть зразком для наслідування і сходинкою для подальшого розвитку. На нашу думку, українські народні казки містять виховні стратегії, які можна використовувати у процесі навчання молодших школярів. Отже, у пропонуваній розвідці інформаційно-комунікаційні технології використовуються для добору позитивних прикладів на підставі дослідження моральних вчинків у поведінці казкових персонажів.

Методичних розробок з використанням українських народних казок для україномовного користувача небагато. Домінують, наприклад, додатки для 1 класу початкової школи, у яких

використовуються відомі казки, з-поміж яких «Колобок», «Ріпка», «Кіт, Півень і Лисця» (російські народні казки), «Вовк та семеро козенят» (казка братів Грім), доступних для читання та прослуховування. Як наслідок, іноземні казки більш відомі нашим школярам та студентам, ніж українські, всупереч багатій спадщині українського народу.

Опитування 260 учнів початкової школи (6–9 років показало, що респондентів, які знають казки про Царівну-жабу (45%), сестрицю Альонушку та брата Іванушку (70%), Івана Царевича та Сірого Вовка (75%), Попелюшку (90%), Машу та Ведмедя (95%), Їжачка та Зайця (42,3%), Трьох Ведмедів (62,6%) більше, ніж тих, хто знає такі українські народні казки, як «Про Богатиря Буха Копитовича» (3,8%), «Петро і Меч-гартованець» (5,7%), «Про хлопця, що не знав страху» (5,3%), «Іван-Вітер» (9,2%), «Мудрий Іванко» (3,8%) тощо.

На наш погляд, позитивні моральні якості можна виховати в дітей, спираючись, головним чином, на позитивні приклади народних героїв своєї країни, а не на персонажів, запозичених з культур інших народів. Відзначимо, що в більшості українських початкових шкіл уроки відбуваються українською мовою. У вищих навчальних закладах (коледжі, інститути, академії, університети), де здійснюється підготовка майбутніх учителів за спеціальністю «Початкова освіта», викладання також здійснюється українською мовою. Виходячи з цього, необхідно мати програмне забезпечення, яке дозволило б на якісному рівні вдосконалити готовність майбутніх учителів до духовно-морального розвитку дитини. Відзначимо, що сьогодні діти початкової школи вже можуть самостійно обирати ті казки, які, з одного боку, їх цікавлять, а з іншого – добре прорекламовані й мають доступну для ознайомлення форму. Оповіді казок батьками школярів не так розповсюджене, як раніше, і батьки надто не переймаються добором казок для формування моральних якостей особистості. За результатами комплексного соціологічного дослідження, проведеного компанією pro.mova у 2013–2014 рр., 60,8 % опитаних респондентів вважають, що читання є передумовою успішності людини, і понад 80%

респондентів погоджуються, що воно є важливою складовою саморозвитку. Родина та школа, як зазначали респонденти, мають вагомий вплив на процес формування читацької звички. При цьому, лише 27,7% респондентів, які мають дітей чи онуків, відповіли, що читають для них щодня. Дані компанії pro.mova свідчать про негативну тенденцію в українському суспільстві – усе частіше респонденти нарікають на те, що діти читають неохоче, і їм складно зосереджувати увагу під час читання [341].

Аналіз щодо читання книжок в Україні у 2013–2014 рр. [101] показав, що існує тенденція суттєвого зменшення кількості придбаних книг для дітей, так само, як і їх читання (з 4% до 3%). Найбільше українці, згідно з цим дослідженням, довіряють такому видавництву, як «А-ба-ба-га-ла-ма-га» [197]. Сайт видавництва інформує про тритомне видання для дітей «100 казок. Найкращі українські казки». Ця добірка є однією з найдорожчих (520 грн) після комплектів з трьох книжок Дж. Роулінг про Гаррі Поттера (1150 грн) та семитомного подарункового набору Дж. Роулінг про Гаррі Поттера (900 грн).

Ми вважаємо, що українська народна казка як набуток українського народу буде збережена за умови доступності її для багатьох дітей. Усвідомлення ролі доступного читання для саморозвитку дитини з урахуванням її характерологічних особливостей, з урахуванням використання інформаційно-комунікаційних технологій, на наш погляд, – є однією з умов реалізації права дитини на якість освіти, закріпленого в межах програми дій «Освіта-2030» [394].

З появою інформаційно-комунікаційних технологій майбутні вчителі вчать їх використовувати для того, щоб поділитися своїми почуттями, знаннями, набутим досвідом, подіями. Втілення української народної казки в інформаційний простір за допомогою зіставлення своєї стратегії поведінки і стратегії поведінки казкового персонажа пропонує вищий рівень крос-культурної компетентності. Підвищення крос-культурної компетентності в такому випадку призведе до поширення специфічних характеристик колективного

суб'єкта – українського народу, розширення символічного поля національної ідентичності, її глибини і незвичайності. Для цього ми пропонуємо:

1. Створення в окремому блоці «Цінності в українській казці» персональної презентації. Майбутній учитель повинен враховувати життєві цінності того регіону країни, звідки походить конкретна казка для забезпечення її легкого сприймання. Коли презентація позитивних цінностей казки налаштована відповідно до цінностей конкретного регіону, майбутній учитель може запропонувати переглянути її дітям під час практики в школі.

2. Створення в окремому блоці «Діагностичні матеріали» особистого портфеля для добірки тестів, анкет, проєктних методик. У окремому блоці майбутній учитель зможе відзначити, які саме цінності викликали в дітей значний інтерес, хто із казкових персонажів мав вплив на дітей.

3. Розповсюдження першого виховного досвіду. Набутий досвід може обговорюватись у групах і транслюватися через різноманітні носії (Інтернет, CD-ROM, мобільні додатки). Досвід також може обговорюватись безпосередньо з учителями-практиками. Учительський дискурс після проведення педагогічних дослідів, як засвідчують дослідження А. Міджетт, Р. Ілтен-Джі, Д. Паверз, А. Марата, Л. Нуччі, покращують знання учителів про моральне виховання дітей [389].

4. Комунікація для поширення позитивних прикладів в індивідуальній лінії поведінки. Казки забезпечують психологічний комфорт, що дозволяє розкрити стратегії поведінки персонажів у минулому, реальному та майбутньому часі. Це дозволяє налагодити зворотний зв'язок з учнями та їх батьками, які можуть виявляти активну позицію щодо творення поведінки своєї дитини. Використовуючи ідеї дітей, майбутній учитель може створювати нову історію для різноманітних персонажів, скоригувати їхні вчинки, створити індивідуальну програму духовно-морального розвитку як героя, так і його антипода. Привернення уваги батьків

до цього процесу теж важливе, оскільки саме вони мають вплив на свою дитину.

5. Зацікавленість дітей своїм внутрішнім світом. Казкові персонажі, завдяки комп'ютерній анімації можуть оновлюватись та видозмінюватись. Кожен персонаж може бути оновлений за допомогою фотографій, аудіо- та відеосупроводу, що зацікавлює дитину, допомагає їй через персонажа, який сподобався, усвідомити себе, осмислити свій потенціал для подальшого розвитку.

6. Підвищення уваги майбутніх учителів до нових виховних технологій. Динамічність використання комп'ютерних технологій, мобільних додатків у професійній підготовці майбутніх учителів забезпечує найкраще середовище для практичних занять, активізації навчальної діяльності у вищій школі, розвитку педагогічної творчості. Як наслідок майбутні вчителі починають ставитись із захопленням як до свого внутрішнього світу, так і до внутрішнього світу дітей, із задоволенням виявляють ті позитивні цінності українського народу, за допомогою яких можна створювати моделі поведінки.

Система, побудована з урахуванням впливу української народної казки на духовно-моральний розвиток дитини, складається з таких компонентів:

1. Мультимедійний пакет матеріалів, який включає класифіковані тексти українських народних казок з ілюстраціями і анімаціями (текст для читання, для слухання) відповідно до позитивних цінностей, які впливають на емоційно-естетичний, когнітивний, соціальний аспекти духовно-морального розвитку молодшого школяра.

Також у мультимедійний пакет можна додати, як приклад, таблиці відповідності казок тим позитивним цінностям, необхідних для розвитку тієї чи іншої дитини. Надаємо приклад таблиці.

Таблиця 4.2.1 – Приклади казок для духовно-морального розвитку дитини

Назва цінності	Приклади українських народних казок для молодшого шкільного віку
Здоров'я	«Сонце, Мороз і Вітер»
Безпека	«Казка про знахаря і білу змію»
Працелюбність	«Золотий чобіток»
Самоутвердження	«Як Лисичка зробила царевичем Івана Баштанника»
Любов	«Бідний садівник і королівна»
Правда	«Правда і Кривда», «Правдивий Іванко»
Мудрість	«Про мудрого хлопчика»
Традиції	«Поради Солов'я»
Добро	«Срібні воли»
Справедливість	«Казка Про Лугая»
Законність	«Цар і злодій»
Смирення	«Яку кару вигдав мужик для вовка»
Хорообрість	«Золота гора»
Розумність	«Розум і щастя»
Життя	«Як Бог людям і тваринам ділив літа»

До такої таблиці необхідно додати критерії добору казок. Такими ми вважаємо: привабливість характерних рис казкового персонажа, позитивну налаштованість і мотивацію персонажа щодо досягнення мети, результативність і справедливість його вчинків, силу впливу на оточення, приклади ведення діалогу про позитивні цінності.

2. Освітні матеріали з філософських, психолого-педагогічних дисциплін, ділової етики, словникові статті й публікації, у яких розкрито зміст, форми, методи і прийоми духовно-морального розвитку особистості дитини.

Щодо удосконалення здатності до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра ми рекомендували

ознайомитися такою літературою: Бі Х. «Розвиток дитини» [38]; Є. Белінська «Казкові тренінги для дошкільнят і молодших школярів» [20]; Т. Березіна «Виховання добра» [25]; Г. Ващенко «Виховання волі і характеру» [59; 60]; «Моральне виховання молодших школярів. Розробки зайняти» [198]; О.Федоров «Читацький портрет сучасного молодого вчителя» [398]; Р. Штейнера «Сучасна духовне життя і виховання» [380]; Л.Фрідман, І. Кулагіна «Психологічний довідник вчителя» [327] і ін. Студенти самостійно переглядали і аналізували цю літературу, робили короткі анотації, персоналізовані нотатки.

3. Задля удосконалення такої здатності як здатність ефективно розвивати та впроваджувати отримані знання у практику роботи зі школярами, студентам пропонувалося під час педагогічної практики створювати самостійно авторські матеріали, тексти, малюнки, фотографії, аудіо, відео безпосередньо у взаємодії з дитиною та її батьками. Самі студенти контролювали наповнення цього компонента і на семінарських заняттях у закладі вищої освіти, де такі творчі напрацювання були предметом обговорення.

Наприклад, це авторські фотографії, які ілюструють казкових персонажів у сучасній архітектурі міста (рис.4.2.1), творчі звіти про педагогічну практику з дітьми (рис.4.2.2), інші види навчальної діяльності.



Рисунок 4.2.1 – Казковий персонаж української народної казки «Півник» (м.Київ).



Рисунок 4.2.2 – Колективний звіт з практики студентів спеціальності «Початкова освіта» (м. Мелітополь).

Аналіз психолого-педагогічної літератури з духовно-морального спрямування допоміг студентам навчитися досягати власні якості, необхідні майбутньому вчителю в роботі щодо духовно-морального розвитку молодших школярів, а саме: здатність виявляти розуміння і самовияв; здатність експериментувати і робити логічні висновки, здатність до самовдосконалення і самореалізації, здатність налагодити взаємодію, здатність до рефлексії.

Студентам пропонувалися проблемні питання, що допомагали їм зорієнтуватись у великому обсязі інформації:

1. За яких умов духовно-моральне виховання молодших школярів досягне бажаних результатів?

Тетяна Б.: За умови, якщо і родина, і суспільство, і школа будуть діяти в одному русі за одними тими нормами і правилами, тільки тоді буде бажаний результат щодо морального виховання молодших школярів.

2. Чому саме духовність відрізняє людину від тваринного світу?

Наталя К.: *Тваринним світом керують інстинкти, а ось духовність притаманна тільки людині, бо духовність – це те, що стосується внутрішнього, морального світу людини.*

3. Яку роль відіграють принципи побудови духовного суспільства?

Ганна П.: *Загальнолюдські та християнські цінності, моральні норми завжди були і будуть регуляторами взаємовідносин у суспільстві й відіграватимуть важливу роль побудови духовного суспільства.*

4. Що таке духовне «Я»? Що значить досягти власне «Я»?

Єлизавета М.: *Духовне «Я» - це внутрішній особистий світ людини. Осягання свого «Я» означає пізнання себе, постійний розвиток своєї духовної культури.*

5. Якого значення набуває поєднання біологічного, соціального та духовного в багатовимірній природі людини?

Валерія К.: *Людина як біологічна істота у своєму розвитку підкорюється законам біології, завдяки яким існує весь живий світ. Водночас людина – це соціальна істота, вона взаємодіє з оточуючим середовищем. Найголовніше, людина прагне до чогось вищого, духовного. Тому саме поєднання біологічного, соціального і духовного набуває великого значення у багатовимірній природі людини.*

Аналіз навчальних та робочих програм навчальних дисциплін навчального плану першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Початкова освіта» університетів, в яких проводилося дослідження засвідчив недостатній рівень підготовки майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів. У меті, завданнях та змісті зазначених дисциплін не розкриваються ці питання ті не наголошується на важливості цієї проблеми.

Закладені в змісті, меті та завданнях навчальної дисципліни «Основи педагогіки» за питання, що стосується духовно-морального

спрямування не були визначені програмою. Для удосконалення готовності студентів експериментальної групи щодо духовно-морального розвитку школярів ми під час вивчення дисципліни «Основи педагогіки» прочитали лекцію на тему «Духовно-моральні цінності як гармонійна основа процесу формування світогляду майбутнього вчителя».

При вивченні модуля «Основи педмайстерності» для студентів експериментальної групи ми пропонували додати до змісту практичних занять опрацювання таких запитань:

1. Що є основою формування гуманістичного відношення і взаємовідношення дітей?

2. У чому полягає найважливіше завдання учителя у вирішенні проблеми духовно-морального розвитку?

У меті та завданнях модуля «Історія педагогіки» закладено вивчення історичного досвіду розвитку освіти, школи і педагогічної думки у всіх народів світу, в різних суспільно-економічних формаціях, формування вміння характеризувати основні напрями педагогічної думки на різних етапах розвитку суспільства, що не додає знань студентам щодо духовно-морального становлення особистості в різні епохи розвитку людства. Навіть вчення з приводу цього багатьох мислителів, науковців, педагогів не допомагає готовності студентської молоді. Тому в процесі вивчення дисципліни ми пропонували до розгляду окремі тем:

1. Особливості духовно-морального розвитку молодших школярів з погляду сучасних українських та зарубіжних учених.

2. Духовно-моральне становлення дитини в умовах особистісно зорієнтованого виховання.

3. Формування духовності особистості на засадах цінностей українського народу.

4. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України.

5. Історико-педагогічний аналіз розвитку проблеми духовно-морального розвитку.

6. Питання морально-вольових вимірів особистості як предмет педагогічних досліджень вивчення у 20 столітті.

З «Теорії та методики виховання» пропонувалися теми: «Духовно-моральний розвиток молодших школярів як педагогічна проблема», «Проблема духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі», «Освітньо-виховні домінанти в сучасному крос-культурному просторі», «Виховний потенціал українських народних казок» та ін.

При викладанні дисципліни «Психологія загальна та вікова» пропонувалося розгляд таких тем, як: «Вікова особливість своєрідності духовно-морального розвитку молодших школярів», «Які вікові та психологічні особливості проблеми духовно-морального розвитку молодших школярів» тощо.

Навчання сьогодні не можливо уявити без інформаційних технологій. Тому для удосконалення здатності необхідно розробляти програмні засоби для духовно-морального розвитку молодших школярів з урахуванням крос-культурного простору, що розширюються під час викладання дисципліни «Методика навчання інформатичної освітньої галузі» на 4 курсі студенти навчалися створювати навчально-інформаційні ресурси для духовно-морального розвитку молодших школярів. Наприклад, студенти розробляли навчальні тренажери для допомоги учням початкової школи при виконанні домашніх завдань: інтерактивний тренажер з навчання галузі мовно-літературної освітньої діяльності призначений для самостійного навчання і контролю знань учнів четвертого класу. Він охоплює увесь обсяг матеріалу, що вивчається в 4 класі за навчальною програмою з української мови та літературного читання, і забезпечує ефективне тренування учнів у розв'язанні завдань духовно-морального спрямування. Тренажер допоможе підвищити рівень розуміння понять та термінів духовно-морального спрямування.

Метою вивчення мистецтва є художньо естетичний розвиток учнів, їх емоційної чутливості, практичних творчих умінь, формування стійкого інтересу до образотворчої та музичної діяльності, загальнокультурної компетентності. Тому студенти навчалися створювати електронні зошити, наприклад при вивченні

мистецької освітньої галузі на уроках образотворчого та музичного мистецтва були створені навчально-інформаційний ресурс «Електронний зошит», який передбачає здійснення першого етапу підготовки учнів до використання комп'ютерів у навчальній діяльності. За допомогою алгоритмів-опор запропоновано перевірку рівня засвоєння учнями 1 класу «добрі-погані вчинки», «як я поведжу себе у театрі» тощо в навчально-інформаційному ресурсі «Електронний журнал».

На практичних заняттях дисципліни «Педагогічна психологія» студенти вирішували ряд завдань, удосконалюючи здатність до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра. Наприклад, при обговоренні питань «Самопізнання і самооцінка як передумови самоактуалізації у духовно-моральному вихованні», «Поняття про «духовність» та «моральність», «Вчинок як одиниця духовно-моральної поведінки», «Критерії та показники вихованості» студентів залучали до написання реферативних повідомлень, що мали метою удосконалення здатності до аналітичної роботи у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів. Орієнтовними темами для такої роботи були:

1. Багатовимірність людини з суперечливими потребами: від біологічних до соціальних і від соціальних до духовних.
2. Духовність як специфічно людська якість.
3. Психологічні механізми розвитку духовного потенціалу особистості.
4. Внутрішньо-психологічні ознаки духовності.
5. Зовнішні прояви духовного потенціалу у поведінці, вчинках і діяльності особистості.
6. В. Зеньківський про самосвідомість як основну ознаку особистості людини.
7. Духовність як міра довершеності особистості.
8. Духовне виховання як чинник становлення особистості молодшого школяра.

9. Психологічні умови становлення моральної самооцінки молодших школярів.

10. Людина моральна і людина авторитарно вихована.

11. Вікові особливості духовно-морального розвитку дітей.

Обговорення на практичному занятті теми: «Принципи та методичні підходи до психологічної діагностики духовного потенціалу молодшого школяра» з метою удосконалення здатності до проведення досліджень з питань духовно-морального розвитку дитини студентами розроблялися анкети для діагностики духовного потенціалу молодшого школяра. Наприклад, анкета, запропонована студенткою 4 курсу Світланою Д. мала такий вигляд:

АНКЕТА

Духовно-моральний потенціал учня

Прізвище _____ ім'я _____ вік _____
_ клас _

1. Чи багато в тебе таємниць, про які ти не розповідаєш нікому?

А. Так

Б. Ні

2. Чи ставляться батьки до тебе як до друга?

А. Так

Б. Ні

3. Назви, будь ласка, свої улюблені книжки,
журнали _____

4. Яка музика, пісні подобаються тобі найбільше? _____

5. Назви, будь ласка, свої улюблені фільми, мультфільми _____

6. Як часто ви разом із батьками буваєте на природі? _____

7. Назви своїх найкращих друзів _____

8. Як часто ви з батьками відвідуєте разом:

а) театри, концерти: _____

б) музеї,

виставки: _____

в) храми,

церкви: _____

9. На кого ти хочеш бути

схожим? _____

10. Твої улюблені комп'ютерні

ігри. _____

11. Що тобі необхідно для

щастя?_____

12. Свій особистий час ти із задоволенням присвячуєш:

- а) участі у захоплюючих іграх, змаганнях;
- б) подорожам та екскурсіям;
- в) спілкуванню з людьми, які потребують твоєї підтримки, допомоги;
- г) придбанню необхідних речей, предметів.

13. Твої близькі та знайомі знають, що твої обіцянки ти не виконуєш:

- а) у край рідко;
- б) тільки у випадках, коли виконати обіцяне важко;
- в) досить часто;
- г) постійно.

14. Обираючи собі друзів, ти розмірковуєш, насамперед, про таке:

- а) чи вони надійні;
- б) чи вони веселі;
- в) чи вони розумні;
- г) чи вони добре забезпечені.

15. Коли поблизу немає смітника, ти можеш тривалий час носити із собою непотрібні папірці:

- а) ні;
- б) так;
- г) важко пригадати.

Для визначення рівня духовно-морального розвитку дітей молодшого шкільного віку студентка 4 курсу Вікторія К. підготувала діагностичну анкету «Методика діагностики духовно-морального розвитку дітей молодшого шкільного віку (1 класу)».

Враховуючи психолого-педагогічну особливість дітей 6-7 річного віку анкетування на виявлення рівня їх духовно-морального розвитку доцільнішим проводити використовуючи малюнки.

Інструкція для студента.

Студент звертається до учнів:

Сьогодні я задам вам дев'ять питань. Намагайтесь уважно вислухати їх поміркуйте, який малюнок більше підходить до вашої відповіді (1, 2, або 3 картинка).

Проти номера запитання покладіть ту картинку, яка відповідає Вашій відповіді.

Далі студентів необхідно роздати підготовлені аркуші паперу, на яких заздалегідь буде підготовлена спеціальна шкала та повідомити, що анкетування є анонімним, а їх відповіді будуть використовуватися лише в наукових цілях:

Анкета на виявлення духовно-морального рівня учнів 1 класу

1. Якщо ти знаєш відповідь на запитання вчителя, як ти будеш себе вести?



2. Ти купив морозиво для всієї сім'ї. Де ти з'їси своє?



3. Як ти збираєш портфель до школи?



4. Тобі подарували тварину, яку ти дуже хотів. Які твої дії?



5. Як ти будеш себе вести, якщо образив товариша?



6. Твої дії, якщо не зробив домашнє завдання?



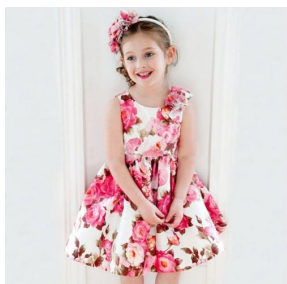
7. Твої емоції, коли твій друг співає краще?



8. Чи обрав ти майбутню професію?



9. Обери найкращий зовнішній вигляд для дівчинки/хлопчика.
Розкажи, чому вона подобається.



Така методика спрямована на діагностику рівня духовно-морального розвитку учнів 1 класу.

Обробка результатів повинна проводитися студентом самостійно, а на підставі підрахунків можна визначати кількість учнів із різними рівнями духовно-морального розвитку:

Процедура оцінювання: Якщо в учня більшу кількість відповідей займає перший варіант малюнків, це підтверджує високий рівень духовно-морального розвитку учня. Характерними ознаками високого рівня духовно-моральної вихованості є виражений пізнавальний інтерес до проблем моралі, сформованість уміння виявляти істотні ознаки моральних понять, усвідомлення взаємозв'язку між ними, прийняття об'єктивних моральних цінностей як своїх власних, здатність до самостійних оцінних суджень, значний діапазон емпатійних переживань. На цьому рівні дитина має уявлення про силу волі, терпіння та організованість; виявляє готовність доробити почату справу, наполегливий у своїх діях та вчинках; уміє стримуватися, здатний проявляти наполегливість, дисциплінованість та організованість, має почуття відповідальності за свої вчинки, оцінне ставлення до себе та вчинків інших; розуміє унікальність кожної людини, поводить відповідно до статевої ідентифікації.

Якщо в учня більшу кількість відповідей займає другий варіант малюнків, це говорить про середній рівень духовно-морального розвитку учня. Середній рівень характеризується засвоєнням значної кількості моральних понять, позитивним ставленням до дотримання моральних норм та правил, однак нездатністю стримувати емоції у певних ситуаціях, можливі необдумані дії. Готовність до моральної поведінки висока, однак активність проявляється недостатньо, часто прийняття рішення у ситуації морального вибору залежить від думки оточуючих. Дитина на цьому рівні не готова до виконання завдань самостійно.

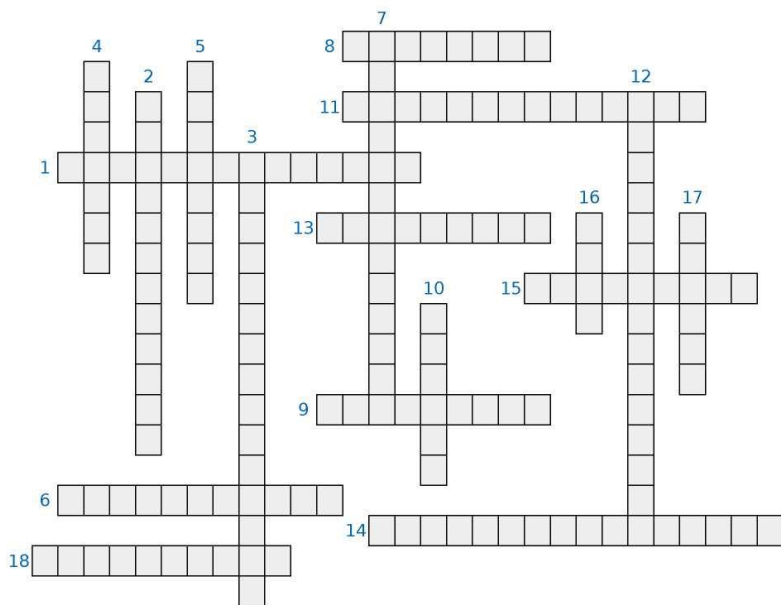
Якщо в учня більшу кількість відповідей займає третій варіант малюнків, це підтверджує низький рівень духовно-морального розвитку. Для низького рівня характерним є відсутність системності у засвоєнні моральних правил та понять, відсутність інтересу до проблем моралі, імпульсивність емоційних реакцій. Прояви моральної поведінки нестійкі, регулюються вимогами дорослих або

іншими стимулами. Учні з низьким рівнем моральної вихованості, як правило, мають низьку самооцінку і не відчують потреби у самовдосконаленні. Дитина з низьким рівнем духовно-морального розвитку не може передбачати наслідки дій, не завжди поводить себе відповідно до статевої ідентифікації, а знання щодо унікальності кожної людини низькі. Учень не бачить себе в якійсь професії та часто виявляє недисциплінованість та неорганізованість.

Одним із завдань на удосконалення здатності до творчості та креативності на практичному занятті з дисципліни «Педагогічна психологія» за темою «Психологічна характеристика духовно-морального виховання та розвитку» студентам було запропоновано розробити цікаву вправу на розуміння понять щодо духовно-морального розвитку особистості. Студентка 4 курсу Дар'я Н. з цього приводу запропонувала кросворд:

Кросворд

Розуміння понять з духовно-морального розвитку особистості



1. Особлива форма свідомості, що відображає рівень розвитку свідомості та її спрямованість, орієнтована на найважливішу для людини частину об'єктивного світу – внутрішній світ.
2. Комплексне явище, яке включає низку процесів, які відбуваються водночас і має кілька «вимірів», найбільш помітними і важливими серед яких є глобалізація ринку, виробництва та інформації
3. Той хто бажає, зичить людям добра, співчутливо ставиться до інших, дбає, піклується про них.
4. Здатність людини емоційно відгукуватися на переживання іншого
5. Специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного.
6. Внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі
7. Ототожнення себе з духовними сподвижниками, носіями ідеалів Краси, Добра та Істини; прагнення вдосконалення характеру, здатність примноження духовних знань; наслідування прикладів здорового способу життя в гармонії з природою.
8. Поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність всякої людини як моральної особистості, а також категорія етики, що означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості.
9. Почуття визнання за виконане добро, наприклад, за надану увагу або послугу
10. Будь-яка дія або стан людини, якщо вона розглядається у взаємозв'язку з цілями, мотивам и і намірами особистості, що його породжують
11. Властивість характеру, що виражається у безкорисливій поступливості, поблажливості, відсутності злопам'ятства, здатності жертвувати своїми інтересами
12. Розвиток у людини здатності обходитися самостійно, не боячись при цьому самотності і не потребуючи підтримки з боку для хорошого функціонування.
13. Прагнення дотримуватися чесності у спілкуванні; спрямованість на усвідомлення власної життєвої мети, смислів і цінностей; розвиток позитивних рис характеру; здатність до розвитку свідомості

14. Загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей
15. Діяльнісне прагнення допомогти кожному, хто має у цьому потребу.
16. Психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей
17. Норми, принципи, правила поведінки людей, а також сама людська поведінка (мотиви вчинків, результати діяльності), почуття, судження, в яких виражається нормативна регуляція відносин людей один з одним і суспільним цілим (колективом, класом, народом, суспільством).
18. Внутрішній світ людини, зв'язок людини з релігією; це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини, творча спрямованість, насага людини; певний тип світо відношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, самого себе.

На семінарських заняттях з дисципліни «Логіка» студентам експериментальної групи було запропоновано практичне заняття-дебати за темою «Чи варто людям робити добро?!» (див. додаток). Метою цього заняття – привернути увагу студентів до духовно-моральних проблем та шляхів їх вирішення через призму дискусії, тим самим удосконалювати здатність логічно, використовуючи усну, писемну та візуальну види аргументації, висловлювати пропозиції стосовно удосконалення процесу духовно-морального розвитку молодших школярів; здатність любити; здатність творити добро й боротися зі злом; здатність виявляти розуміння і самовияв; здатність експериментувати і робити логічні висновки. На занятті були використані сучасні інформаційні технології, застосовані мобільні телефони з додатком щодо читання QR кодів, уривки фільму «Планета Ка-Пекс». Переглянувши уривок з фільму, студенти мали можливість за 3 хвилини спростувати або підтвердити думку: «Кожна істота у Всесвіті відрізняє добро від зла ...». Крім того, студенти мали спростувати або аргументовано підтвердити думку

відомого французького письменника Франсуа де Ларошфуко: «Доки людина може творити добро, їй не загрожує небезпека зіткнутися з невдячністю»).

Одним із завдань для студентів було обговорення ситуації: «Є 2 подружки: одна з яких має добре фінансове забезпечення, а інша – погане. Дівчина, з добрим фізичним забезпеченням всіляко допомагала своїй подрузі: купувала подарунки, оплачувала сумісні відпочинки в кафе тощо. І робить це вона від чистого серця. Дівчина з недостатнім фінансовим забезпеченням буде завжди вдячна своїй подрузі). Після обговорення команда ствердження і команда спростування давала свою відповідь через спікерів.

Цікавим для студентів було використання вправи «Пінг-понг», коли команди, перекидаються твердженнями, які доводять їхню позицію. По черзі студенти обмінюватися думками на запитання, яке для обговорення підготували для своїх опонентів самі, однією з вимог було скласти для команди суперників таке запитання, щоб їм важко було відстояти свою позицію.

Важливими також були вправи та завдання щодо прийняття власних моральних рішень, що має на меті удосконалення здатності до духовного мислення, бачення власної місії у житті дитини. Наприклад, студентам пропонувалося обґрунтувати дії і поведінку вчителя в таких ситуаціях:

1. Дайте характеристику поведінки вчителя на зображеннях. Які вербальні та невербальні ознаки поведінки не може собі дозволити вчитель? Обґрунтуйте свою відповідь.





3. Як повинен поводити себе вчитель у таких ситуаціях?





З метою удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, а саме удосконалення здатності до проведення досліджень з питань духовно-морального розвитку дитини проводилися наукові семінари та круглі столи «Психолого-педагогічна діагностика: реалії та перспективи», «Дослідження стратегій поведінки в ситуаціях духовно-морального спрямування»; бесіди «Методи діагностики духовно-моральної вихованості молодших школярів, «Засоби вирішення педагогічних ситуацій духовно-моральної спрямованості», «Розуміння індивідуальності молодшого школяра як цінності».

Отже, залучення студентів до тренінгів, ділових ігор, мікрвикладання, роботи в малих групах у процесі апробації спеціального навчального курсу слугує дієвим засобом удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Так, для удосконалення здатності до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра, здатності розпізнання крос-культурного простору, в якому розвивається молодший школяр, цікавими виявилися вправи «Іграшка», «Плутанина», «Літачок», проведені під час вивчення спецкурсу, де означеною метою була активна допомога студентам у формуванні навичок прийняття інших, незважаючи на різницю в образах, сприянні формуванню вміння оцінювати свої вчинки і вчинки інших людей.

Так, у вправі «Іграшка» студентам пропонувалося сісти в коло, заплющити очі та уявити себе в крамниці іграшок. Одна з іграшок

має дуже дорогий вигляд та коштує дорого, а є така, що досить дешева і навіть має дефект. До крамниці прийшов покупець – дівчинка. Яку іграшку вона обере? Чому? Які емоції Ви зараз відчуваєте у ролі іграшки-невдахи? Кожний студент мав дати аргументовану відповідь на дані питання та опис своїх емоцій. У вправі «Плутанина» студентам пропонувалося сісти в коло та уявити себе на галявині в образі комахи та озвучити кого собі уявили. Ведучий одному з учасників дає моток стрічки а той, у кого в руках цей моток, передає один одному по черзі, супроводжуючи це висловлюваннями, які починаються словами подяки: «Я вдячний тобі за те, що ...», «Я радий знайомству з тобою, тому що ...» та інше. Коли клубок повернеться до того, хто починав, членам групи слід натягнути нитку, закрити очі і поринути в стан, що сприяє прийняттю себе, інших і навколишнього світу в цілому (галявину). Потім кожен учасник обриває шматочок цієї сполучної ланки і забирає його з собою. У вправі «Літачок» кожному з учасників дається листок паперу, на якому він описує ситуацію зі свого життя, в якій би він повів себе так ніби йому соромно. Листочок складається літачком, і по команді ведучого всі запускають свої літачки вгору. Піймавши будь-який літачок, кожен учасник дає свою оцінку описаного вчинку в отриманому листочку. За кожною відповіддю слідує обговорення ситуації. Бажаючим пропонується дати свою відповідь на запитання: як ти б учинив у цій ситуації? Далі ведеться обговорення. Кожен учасник, якому ведучий кине м'ячик, говорить про те, про що він думав під час обговорення.

Окрім цього, студентам було запропоновано підібрати вислови, які б були дали можливість замислитися та стали б мотиваторами духовно-морального розвитку особистості, підібрати плакати та кінострічки для наочного застосування при проведенні семінарів-практикумів та для обговорення у тематичних бесідах. Студенти запропонували такі:

1. Людям не те що позакладало вуха – людям позакладало душі.
2. Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом
3. Чужа душа – то, кажуть, темний ліс.

А я кажу: не кожна, ой не кожна!

Чужа душа – то тихе море сліз.

Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна (Ліна Костенко)

4. Розум – око душі, але не сила її; сила душі – в серці (Цицерон)
5. Ніщо не зрівняється у швидкості із щиросердечною діяльністю (К. Бальмонт)
6. Дивно, що може зробити один промінь сонця з душею людини!
7. Мене ніколи не відштовхувала бідність людини, інша справа, якщо бідна його душа і помисли (Омар Хайям).
8. Піклуючись про красу, треба починати з серця і душі, інакше ніяка косметика не допоможе (Коко Шанель).
9. Може, краще не знищувати зло, а ростити добро? (Антуан де Сент-Екзюпері)
10. Милосердя – це величезна сила, що зв'язує і об'єднує людей (Мати Тереза)
11. Як іншим поважати тебе, якщо знаєш ти тільки себе? (Абай).
12. Недовіра до себе – причина більшості наших невдач (К. Боуви).
13. Недостатньо бути добрим, треба ще бути тактовним (А. Амьель).
14. Такт – це розум серця (К. Гуцков).
15. Найбільше, саме найбожественніше в людині – здатність жаліти і прощати (А. Дюма-син).
16. Для успіху в житті вміння поводитися з людьми – набагато важливіше за володіння талантом (Д. Леббок).
17. Духовне в людині – це те, що протистоїть тілесному і соціальному (В. Франкл).
18. Вихід за межі егоцентризму, зосередженість на моральній культурі людства (І. Д. Бех).
19. Міра досконалості людини (Б. Бітінас).
20. Осягнення вищого сенсу людського життя через подолання егоцентричної домінанти (М.Й. Боришевський)
21. Розширення свідомості, пізнання сутності Божественної Істини, самовдосконалення (Ш. Амонашвілі).

22. Досягнення смисложиттєвих цінностей, реалізація ідеальних і трансцендентних потреб, саморозвиток, особистісне зростання й творчість (В. М. Ямницький).
23. Духовність є надсвідомим у людині. Через нього пояснюються феномени совісті, почуття вини та інші вищі переживання (М. В. Савчин).
24. Усвідомлення істини, єдності, прагнення до самовдосконалення (Шрі Чинмой).
25. Мотивація та смисл поведінки, ціннісна свідомість особистості (А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський).
26. Героїзм, прагнення до самопожертви, захисту людей, природи (С. Гроф).
27. Прагнення до пізнання істини, служіння ближнім (С. Ю. Головін).
28. Орієнтація на трансцендентну мету, завершення особистості, досягнення свідомого знання, екзистенційність, почуття (Г. Райх).

Плакати

1. Влада часу – це закон гідний поваги
 2. Віддаючись у владу гніву, пам'ятай – його уламками можеш порізатися не тільки ти
 3. Влада – це відповідальність. Влада – є міра відповідальності за виконану роботу
 4. Жага влади – бур'ян, який росте тільки на пустирі покинутого розуму
 5. У всьому досягти успіху дано не кожному. Але успіх приходить тільки з самовдосконаленням і рішучістю.
 6. Може краще не знищувати зло, а творити добро
- А.Сент-Екзюпері
7. Стався до всіх з добром не тому, що вони достойні люди, а ти – гідна людина
 8. Люди живуть вчинками, а не ідеями
 9. Моральність – це розум серця

Г.Гейне

Кінострічки

1. Два друга (1954 р., режисер Л. Жанно)
2. Доживемо до понеділка (1968 р., режисер С. Ростоцький)
3. Велика перерва (1973 р., режисер О. Коренєв)
4. Опудало (1984 р., режисер Р. Биков)
5. Дорога Олена Сергіївна (1988 р., режисер Е. Рязанов)
6. Дуже погана училка (2011 р., режисер Дж. Кэздан)
7. Школа (серіал) (2018 р., режисери І. Литвиненко, С. Толкушкін, С.Уманець)

Удосконалюючи здатність до створення нових, цікавих програм розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; здатність до рефлексії процесу духовно-морального піднесення дитини після проведення виховної роботи студентам експериментальної групи пропонувалося згадати ситуації морального вибору, що вони можуть пригадати з виробничої практики у школі. Зауважимо, що перед практикою, під час підготовки до неї студентам надавалася програма роботи з молодшими школярами духовно-морального спрямування, а також схема звіту практики.

Звітувалися у вигляді круглого столу, де студенти ще готували невеликий майстер-клас з програвання нестандартних ситуацій. Студенти готували заздалегідь на листах паперу нестандартні ситуації, потім ділилися на групи (5-6 чол.), кожна група аналізувала ту ситуацію, що дісталася їм при виборі наосліп. Студенти готували відповідь на питання: проаналізувати причини, умови та шляхи вирішення важких конфліктних ситуацій та запропонуйте свій варіант програми вирішення цієї ситуації.

Для проведення експериментального дослідження та узагальнення висновків з питань розуміння у визначенні понять «духовність», «моральність», «розвиток», «саморозвиток» в галузі сучасних педагогічних технологій з формування духовно-моральної культури молодших школярів студентам було запропоновано роботу з «Glossary понять та термінів духовно-моральної спрямованості» [377]. У кваліфікаційній підготовці майбутніх вчителів тривалий час одним із слабких місць залишається низький рівень володіння ними

поняттями та термінами, які відносяться до праксеологічної діяльності. Цей глосарій є корисним помічником студентам в організації теоретичної та практичної складової підвищення професійної майстерності з духовно-морального спрямування та при вдосконаленні здатності до духовного мислення, бачення власної місії у житті дитини. Одним із завдань для студентів було, користуючись глосарієм, скласти категоріальне поле власної готовності до духовно-морального розвитку молодшого школяра. Обрати ті категорії, що, як на їхню думку, є необхідними для їхнього зростання. Аргументувати обрані категорії. Надати до даного глосарію розгорнутий план удосконалення власної готовності духовно-морального розвитку молодшого школяра.

У контексті цього удосконалення студентам пропонувалося підготувати картки для самостійного опрацювання за зразком, які б заповнювались на практичному занятті, а саме:

Завдання. Заповніть таблицю, надавши коротку характеристику поданим нижче законам в життєвій перспективі особистості:

Закон постійного зростання у вихованця Я-духовного	
Закон перебування у духовній аурі	
Закон мотиваційно-ціннісної узгодженості вчинкової життєдіяльності особистості	
Закон створення виховного простору з високою акустикою духовного світу	
Закон загальнолюдської духовності	

Завдання. Позначте схематично зв'язок між поняттям та його визначенням:

Моральність	безперервний процес, який починається від народження людини й триває все життя, і спрямований замінити оволодіння людьми правил та аналогічних норм поведінки.
Моральне виховання	це внутрішні, духовні якості, якими керується людина, етичні норми, правила поведінки, що визначаються цими якостями.
Духовний потенціал	це спрямований, планомірний вплив на морально-емоційний розвиток людини через організацію умов, в яких формується її духовна, емоційна, світоглядна сфери та поведінка, яка формується відповідно до суспільних норм та морально-етичних цінностей.
Духовно-моральне виховання	це розкриття й розвиток у собі позитивних моральних якостей і духовних сил, здатність виявляти їх у житті й отримування відповідних результатів цього.
Особистість	це внутрішній світ людини, зв'язок людини з релігією; це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини, творча спрямованість, насага людини; певний тип світо відношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, самого себе.
Духовність	діяч суспільного розвитку, свідомий індивід, що займає певне положення в суспільстві і виконує певну суспільну роль; це найскладніше психологічне утворення, особлива властивість, що виникає на певному етапі онтогенетичного розвитку людини (народжуються індивідом, а не особистістю).

Завдання. Розташуйте у правильному порядку норми моральної поведінки відповідно до рівнів:

I-й рівень (до 5-ти років)	A) Вміння враховувати стан оточуючих людей
----------------------------	--

II-й рівень (до 10-11-ти років)	Б) Освоєння принципу: «Допомагай оточуючим людям»!
III-й рівень (до 12-14 років)	В) Засвоюється примітивний рівень правил поведінки, заснованих на забороні або запереченні чого-небудь

На основі аналізу освітніх програм та робочих програм підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» щодо діяльності закладів вищої освіти доходимо висновку, що зміст професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи потребує вдосконалення в аспекті його духовно-морального спрямування. Цьому слугує спеціальний навчальний курс «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі», що пропонується для вивчення в 7 семестрі. Тематичний план, робочу програму та методичне забезпечення до організації практичних занять спецкурсу подано в навчально-методичному посібнику (Шевченко, 2019).

Метою впровадження спецкурсу «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі» було вдосконалення здатності до створення нових, цікавих програм розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів; здатність до аналітичної роботи у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів; здатність до саморозвитку та самоорганізації у становленні професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра; надання студентам знань про проблеми духовно-морального розвитку молодшого школяра, розкриття психологічного змісту, сутності поняття «духовно-моральний розвиток особистості», мотиваційних чинників та суперечностей цього процесу, теоретико-методологічні підходи до вивчення психолого-педагогічних закономірностей та механізмів духовно-морального розвитку молодших школярів.

Зміст спецкурсу передбачав такі основні теми: теоретичні передумови проблеми духовно-морального розвитку особистості, витоки виникнення феноменів «духовність», «духовно-моральні

цінності», «духовно-моральна культура», «виховний простір», закони духовно-морального розвитку у збалансуванні внутрішнього стану особистості, система моральних вчинків та її значення у забезпеченні позитивного емоційного поля, крос-культурний простір як культурологічний феномен, особливості та умови духовно-морального виховання в молодшому шкільному віці, форми і методи організації духовно-морального розвитку особистості та їх вплив на свідомість та діяльність молодшого школяра, діагностика рівнів духовно-морального розвитку молодших школярів, тренінгова робота для формування духовно-моральних якостей у дітей молодшого шкільного віку в крос-культурному просторі, духовно-моральний потенціал особистості молодшого школяра у розбудові ціннісних відносин в основній школі.

Майбутнім учителям недостатньо отримати тільки інформацію з тієї чи іншої проблеми, пов'язану з духовно-моральним розвитком молодших школярів, вони повинні отримати практичні навички проведення занять, диспутів, тренінгів, дебатів, ділових і рольових ігор, прес-конференцій, мозкових атак, гуртків тощо. На практичних заняттях нами подані різні види діяльності, що повинні забезпечити різнобічну підготовку майбутніх учителів й закласти міцний фундамент для майбутньої діяльності в цілому.

Метою спецкурсу є надання студентам знань про проблеми духовно-морального розвитку особистості, розкрити психологічний зміст, сутність поняття «духовно-моральний розвиток особистості», мотиваційні чинники та суперечності цього процесу, теоретико-методологічні підходи до вивчення психолого-педагогічних закономірностей та механізмів духовно-морального розвитку молодших школярів.

На лекційних заняттях зі спецкурсу ми використовували різноманітні методи і форми навчання, спрямовані на удосконалення здатностей студентами та оволодіння теоретичних основ з проблеми духовно-морального розвитку особистості: розв'язування відповідних завдань і ситуацій духовно-морального спрямування, проведення ділових ігор; спостереження та аналіз роботи вчителів-новаторів,

спеціалістів вищої, першої, другої категорій, викладачів вищої школи. Використання цих форм та методів були у взаємозв'язку, у певній інтеграції з урахуванням структури й етапів процесу удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

На практичних заняттях з вивчення зазначених тем спеціального навчального курсу використовувались активні методи навчання задля удосконалення загальних, креативно-базових та спеціальних здатностей, адаптувати виховні методики відповідно до ситуації духовно-морального розвитку дитини, проводити діагностику духовно-морального розвитку дитини, встановлювати індивідуальні цілі для духовно-морального розвитку кожної дитини, мотивувати близьке оточення дитини до її духовно-морального розвитку, розробляти програмні засоби для духовно-морального розвитку молодших школярів з урахуванням крос-культурного простору, що розширюється, змінювати процес духовно-морального розвитку дитини залежно від запланованих завдань тощо.

Викладання описаних спеціальних курсів передбачало використання вправ-тренінгів для студентів на теми: «Зміна бажань», «Знайди пару», «Дзеркало», «Моя риса» та інші. Наведемо декілька вправ, що використовувались у процесі їх проведення:

1. *Вправа «Мій друг».* Оцінюючи себе з позиції інших людей, продовжити фразу: «Мій друг сказав би про мене ...», «Моему другові в мені подобається...», «Мій друг задля мене зробить...», «Мій друг ніколи не скаже про мене...» тощо.

2. *Вправа «Як я бачу світ».* Робота в малих групах. Через усвідомлення і формування власної ієрархії цінностей, формування духовно-моральних цінностей. Обговорення питання: «Яким би я хотів бачити світ?». Після обговорення виступає спікер групи, який пояснює та аргументує вчинками, словами своєї групи про бажані відносини між людьми, країнами, народами.

3. *Вправа «Океан».* Студентам пропонується пригадати свої моральні вчинки, яким вони були задоволені востаннє та емоцію переживання радості та задоволення. Запропонувати студентам

графічно показати цю емоцію у вигляді океану: «Який це океан? Лагідний, сонце яскраво світить, на воді повний штиль або зовсім інший: бурхливий та інтенсивний». Кожен учасник згадує як відгукнулися на його вчинок товариші, або близькі люди.

4. *Вправа «Я пишу собі листа»*. Регуляція свого психічного стану за допомогою написання собі листа.

5. *Вправа «Ритм»*. Робота парами. Формування відвертості до співбесідника, відчуття внутрішнього «ритму» іншої людини і якнайповніше відобразити його. Студенти отримують завдання розділитися попарно на ведучого та «дзеркала». Виконуючий роль «дзеркала» повинен повторювати рухи ведучого, тим самим доводячи думку, що кожен, хто нас оточує, є індивідуальністю, що володіє унікальним психологічним «ритмом», і щоб правильно зрозуміти людину, необхідно перш за все відчутти його енергетику, темперамент, спрямованість, динаміку, внутрішню експресію.

6. *Метод «Випаровування»*. Доведення думки, про те, що негативні емоції, які ми відчуваємо в процесі крос-культурної взаємодії можуть таким же чином випаритися, як і крапля води на сонці. Студентам пропонується згадати ситуацію, яка викликала у них негативну емоцію, обурення, гнів тощо. Цю емоцію «помістити» в краплю води, яка з'явилася на дорозі під час великої спеки. Властивістю води в цьому випадку є випарювання. І негативна емоція повинна зникнути з краплею води.

Кожний лекційний та практичний матеріал складався з запитань та завдань для студентів, що спонукав їх до міркувань, аргументованих тверджень, роздумів та порівнянь, аналізу ситуацій духовно-морального спрямування. Кожна тема супроводжувалася фактами зі шкільного життя молодших школярів, з тих ситуацій, які склалися на уроці або після уроків. До кожної ситуації пропонувалися зразки-варіанти відповідей для розв'язування ситуацій духовно-морально характеру, пропонувався свій варіант вирішення, що засвідчував про сформованість готовності створення нових, цікавих програм розвитку духовно-моральної сфери молодших школярів, до аналітичної роботи у сфері духовно-морального розвитку молодших

школярів, встановлення індивідуальних цілей для духовно-морального розвитку кожної дитини. Наприклад, студентам пропонувалося поміркувати над запропонованими висловами:

1. Як Ви вважаєте, чи треба надавати дітям можливість жити за «Власною волею»?

Юлія М.: *На мою думку, дітям необхідно надавати можливість жити за «Власною волею», але поступово, допомагаючи їм обирати правильні рішення, не травмуючи дитину, і тоді, коли вона стане дорослою, навчиться жити самостійно і приймати рішення власноруч.*

Вікторія К.: *Правильно сформульоване питання – «надавати можливість». На мою думку, дітям необхідно надавати можливість жити «за власною волею», бо тільки застосувавши на практиці всі теоретичні знання дитина може з'ясувати необхідність і правильність своїх знань. У дитини повинен бути вибір, а не нав'язані правила, доцільність яких вона не може зрозуміти.*

2. Опишіть, яким на Вашу думку має бути образ сучасного педагога в контексті орієнтирів розвивального навчання.

Юлія Х.: *На мою думку, сучасний педагог має бути високо розвинутою людиною з високими духовно-моральними цінностями, готовою навчатись, прислухатись, використовувати сучасне, намагатись розуміти дітей, знаходити з ними спільну мову і готовим до усього нового орієнтованого на всебічний розвиток дитини.*

Вікторія Ю.: *Педагог повинен бути всебічно розвиненим, знаходитися в постійному пошуку нових підходів, займатися самоосвітою, грамотно та доречно використовувати інноваційні методики, бути для дітей авторитетом, а головне, любити дітей і свою роботу.*

3. Як Ви вважаєте, яку роль відіграють виховні закони в організації виховного процесу в початковій школі?

Тетяна А.: *У початковій школі дуже важливим є організація виховного процесу, тому що в цьому віці, для дітей дуже важливим є схвалення дорослих, особливо це виявляється під час підготовки до заходів, свят, участі у різних конкурсах, де є*

тісний зв'язок між дітьми та педагогами, можливе також і залучення батьків, що сприяє всебічному розвитку дитини молодшого шкільного віку.

Олена Ч.: Школа для дитини – це простір, у якому вона вчиться будувати доросле життя в майбутньому. Наскільки воно буде успішним, щасливим і здоровим – залежить від багатьох чинників, зокрема створення учителями виховного простору, розуміння дитиною своєї ролі в шкільному колективі. Створення виховної системи у школі — це необхідна умова її функціонування. Увесь навчально-виховний процес має бути продуманим; дієвим щодо погляду впливу на дитину. Виховні закони допомагають виховувати в дітях правильне сприйняття світу(знати, що можна робити, а що - не можна).

Зважаючи на недостатню компетентність студентів з питань духовно-морального розвитку особистості та важливість цього питання для вчителя, майбутні вчителі початкової школи залучалися до навчально-ділових дискусій, наприклад, на тему «Чи потрібно вчителю розвивати свою духовність?». Рефлексії студентів:

Євгенія Ш.: «На мою думку, вчителю, як і будь-якій іншій людині необхідно розвивати свою духовність, бо духовність – це ідеал, до якого прагнула й прагне людина у власному розвитку. Щоб навчати інших, прищеплювати дітям «високі духовні і моральні цінності» необхідно бути прикладом для інших, якщо сам вчитель не має духовних цінностей, то як він зможе навчати дітей, якщо сам не розвиває свою власну духовність? Саме прагнення до кращого, вищого, ідеального та саморозвиток протягом всього свого життя надає людині право бути справжньою духовно-розвинутою ЛЮДИНОЮ, а потім вже справжнім вчителем!»

Каріне Б.: «На мою думку, викладання вимагає повної самовіддачі, цілковитої витрати розумових, фізичних та духовних сил, учитель зобов'язаний бути дуже тонким психологом, щоб уміти розпізнати найкращі якості та схильності у свого учня та допомогти їх розкрити. Учитель завжди намагається знайти індивідуальний підхід до учня, бо кожна дитина має свій неперевершений та дивовижний талант від природи, а головна задача вчителя – допомогти розкритись його здібностям.

Від педагогів вимагається багато чого: бути коректними, уважно ставитися до дітей, виявляти цікавість до своєї роботи, предмета. На мою думку, сучасному вчителеві необхідно володіти такими якостями як терпіння, інтелігентність, освіченість, тактовність, уважність, мобільність, ерудованість та стресовитривалість, мати почуття стилю, смаку, міри, на гарному рівня володіти технічними засобами та сучасними освітніми новинками.

Відмінними рисами справжнього педагога повинні бути нестримне бажання постійно саморозвиватися, самовдосконалюватися, безперервне розширення власного кругозору, вдосконалення та пошук нових методів викладання. Справжній вчитель не перестає здобувати нові знання все життя, бо педагогіка – це наука, яка не стоїть на місці, це постійний рух тільки в перед, у ногу з часом. Творчий наставник завжди використовує у викладанні сучасні та цікаві методи та прийоми. Відвідування різноманітних семінарів, курсів та мастер-класів – це одна складова цієї професії».

Наталя П.: «На мою думку, відносини між учнем та учителем ніколи не бувають повністю рівноправними – на це впливає і різниця у віці, і різний життєвий досвід, і різниця поколінь. Але, я в впевнена на 100%, що рівність повинна виявлятися у взаємоповазі, взаєморозумінні, відкритості та щирості. Кожна дитина шукає у вчителі кращого друга та наставника, звернувшись до якого, вона може розраховувати на те, що її вислухають, зрозуміють, сприймуть всі її проблеми та дадуть цінну пораду. Бо педагог – це не просто тітонька, яка вчить рахувати та писати, це децю значно більше. Викладання – це щоденна підготовка вчителя до уроків, підбір цікавого матеріалу, зацікавленість своїм предметом, додаткові знання та головне вміння легко та якісно донести їх до дітей.

Випадкові люди дуже рідко затримуються в цій професії. Я вважаю, що не кожна людина може бути вчителем, так як ця професія вимагає колосальної та кропіткої праці, саможертвості, величезного терпіння, любові до дітей та невідступного інтересу до своєї професії. Тому важко переоцінити заслуги талановитого педагога, який відкриває перед дитиною двері у світ знань, впливає на формування його життєвої позиції та пріоритетів, закладає ґрунтовні основи його майбутнього».

Нами була проведена дискусія на тему: «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра?». Рефлексії студентів говорять про її вагомість у вихованні підростаючого покоління.

Ольга С.: Духовно-моральний розвиток дитини починається не з її народження, а з духовно-моральних надбань батьків, які народили цю дитину. Саме вони, батьки, надають дитині перші поняття про мораль, про духовність, про поведінку взагалі у цьому світі. Все починається з родини. Якщо батьки не дали перші поняття про добро і зло, про чесність, про співчуття, про допомогу іншим, про любов, то надолужити все це навіть у молодшому шкільному віці вже, на жаль, дуже важко. Щоб був дійсно духовно-моральний розвиток дитини, батьки і вчителі повинні намагатись «діяти» в одному русі, щоб надавати дитині однакові поняття про мораль, духовність. Виховувати у дитині найкращі якості, прищеплювати любов до прекрасного, допомагати дитині відчувати радість від гарних вчинків, і тільки тоді дитина, розвиваючись і зростаючи у любові, злагоді, добропорядності, буде духовно-моральною людиною і стане справжнім громадянином своєї держави з високо духовно-моральними якостями.

Антоніна К.: Людина народжується не для того, щоб зникнути безлідно, нікому невідомою пилінкою. Людина народжується для того, щоб залишити після себе якийсь слід.

І це так. Правильно казав В.Сухомлинський: «Хорошу пам'ять про себе може залишити людина у порядних діях, добрих вчинках, наполегливій праці».

Я, як педагог, можу допомогти дитині пізнавати цей світ, навчити її розрізняти добро і зло, створити умови, в яких буде формуватися духовна, світоглядна сфера дитини. Саме я, завдяки духовно-моральному розвитку школяра, допоможу дитині в пошуці свого Я, що призведе до побудови особистої життєвої позиції. Всі ті духовні цінності, які можна донести до дитини цього віку, знайдуть відображення в її подальшому житті. Що вкладаємо в неї, те й вона понесе наступним поколінням, так буде виховувати й розвивати своїх дітей. У виховній роботі з учнями треба акцентувати увагу на проблемі моральності, менталітету українського народу, розумінні своєї духовної природи, свого призначення у світі. Це допоможе

становленню духовної та моральної особистості школяра, вибору ним власного місця в житті, подоланню життєвих випробувань.

Завдяки набутим знанням дитина зможе реалізуватися в соціумі і як громадянин, і як сім'янин, і як професіонал. Власний приклад і наполеглива праця, любов до дитини та розуміння її потреб, уміння навчити, підказати та спрямовувати в потрібному напрямку – ось мій інструмент, з яким я вже пішла на розвиток «правильного» суспільства!

Наталя Г.: Одним із основних завдань сучасної школи є формування у дітей загальнолюдських духовних цінностей та орієнтирів. Серед них – доброта, любов до ближніх, повага до навколишніх. Сьогодні стає очевидним, що будь-які порушення або відсутність культури поведінки, її моральних норм, негативно відбиваються на моральному та емоційному стані суспільства, його фізичному та психічному здоров'ї.

У роботі з духовно-морального виховання важливим орієнтиром є особистісний підхід, який найефективніше реалізується за умов побудови виховного процесу на основі суб'єкт-суб'єктних взаємин педагога і вихованців. Виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку передбачає органічне поєднання найбільш відповідних вимогам початкової школи методів, форм і засобів морального виховання.

Тільки в їхній органічній єдності можна виховати людину з високими моральними переконаннями, що досить чітко простежується у досвіді В. Сухомлинського, який прагнув того, щоб уже в молодших школярів за допомогою слова вчителя, як прикладу в дитячій душі утверджувалися моральні цінності, які існували протягом тисячолітньої історії народу. Розкриваючи суть моральних цінностей на конкретних прикладах у своїх творах для дітей, педагог-гуманіст розвивав і збагачував духовне життя дитини.

Кожному вчителю, на мій погляд, необхідні знання трьох ступенів морального виховання. На першому ступені відбувається засвоєння початкових правил поведінки, розвиваються моральні почуття; на другому – формуються етичні поняття; на третьому – виробляються моральні переконання, стійкі звички поведінки, продовжується розвиток

моральних почуттів. Ступені морального виховання не завжди збігаються з віковими ступенями розвитку, тому особливістю духовно-морального виховання має стати одночасне, а не почергове формування духовно-моральних якостей, як єдності і взаємозв'язку свідомості, почуттів і поведінки.

Духовно-моральне виховання – це завжди активний, двосторонній процес, основи якого закладаються у дошкільному віці, а молодший шкільний вік є найбільш сенситивним для вирішення цієї проблеми.

Організація життєдіяльності молодших школярів потребує безпосереднього впливу на них і взаємодії з ними. Це має стати своєрідним фундаментом, на якому базується і діяльність, і спілкування, і стосунки, і поведінка школярів.

Зерна добрих людських почуттів у душах молодших школярів можна зростити тільки щирою любов'ю до них. Молодим школярам потрібна ласка і любов, як світло й тепло рослинам, тому що виховані любов'ю і ласкою вчителя, молодші школярі впевнено підуть шляхом морального вдосконалення.

До того ж серед усіх найважливіших якостей учителя – доброта, тому ніщо так не прихляє молодших школярів до вчителя, як його щира доброта. Вона позитивно впливає на формування моральних поглядів та переконань молодших школярів. Душа молодших школярів під впливом доброти вчителя розкривається, освітлюється, оживляється. Тому виховання доброти необхідно вчителю, щоб оживити свою працю, а також позитивний приклад з боку батьків і вчителя, необхідний для морального виховання

Систематичне духовно-моральне виховання діти дістають у школі. Зміст і завдання його визначаються любов'ю до Батьківщини, колективізму і непримиренності до порушень громадського обов'язку. Початок шкільного навчання серйозно позначається на розвитку психіки дитини, її особистості. Під впливом навчання і виховання змінюється поведінка учнів, збагачується їхній соціальний досвід, формується свідоме, відповідальне ставлення до своїх обов'язків. Цьому сприяють психофізіологічні особливості учнів початкових класів, які необхідно враховувати при роботі з учнями.

Карина Д.: Я вважаю, що духовно-моральний розвиток тісно пов'язаний з навчанням, але деякою мірою вони незалежні

одне від одного. Людина може мати визнання, вміти працювати, але в плані духовності та моральності бути не розвинуеною. На мою думку, основним завданням учителя є зробити безцінні моральні багатства людства особистим здобутком кожної дитини.

Проходячи практику в школі прагнула до народження доброти в серці кожного школяра, бо переконана, що лише добро вміє захищатися. Надзвичайного значення у вихованні особистості надавала формуванню духовності, яка є мірилом її людської цінності, суспільної значущості.

Працюючи з молодшими школярами, завжди ставила перед собою три основні завдання щодо формування морально-духовних цінностей дітей:

- формування морально-духовних звичок, передусім звички поступитися власними інтересами, якщо треба віддати свої сили в ім'я добробуту іншої людини;

- виховання моральної звички в саморозумінні, емоційному переживанні й самооцінюванні власних вчинків, особливо тих, які відображають ставлення до своїх рідних, близьких, праці;

- розвиток педагогічних основ духовно-моральних звичок та рис.

Формування морально-духовних цінностей розглядаю як шлях від поняття до переконання, що включає виховання моральних почуттів, ідеалів, знань, вчинків, звичок.

Особливого значення у вихованні духовності особистості молодшого школяра надавала формуванню моральної культури. Вивчаючи з дітьми азбуку моральної культури, намагалася використовувати методи пояснення, переконання, повчання, спонукання до діяльності.

При цьому орієнтувала своїх вихованців на мудрі поради Василя Сухомлинського, а саме: «Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре».

Я вважаю, що справжнє виховання – це самовиховання. Саме в процесі самовиховання людина свідомо виявляє і

позитивно трансформує свої індивідуальні риси. Критерії ефективності виховного процесу співвідносяться із здатністю учня самостійно продовжувати процес самотворення. Ефективним засобом залучення учнів до самовиховання у сучасних умовах вважається привернення уваги дітей до тасмниць і духовних скарбів свого внутрішнього світу, до духовних цінностей. Першим кроком формування духовних цінностей можна розглядати самопізнання».

Ірина К.: «Багато важливих рис духовного світу дитини, її морального обличчя закладається в початкових класах. Саме тут дитина отримує основи знань, тут формується і розвивається особливості її характеру, волі, моральності. Якщо у вихованні дитини в початкових класах будуть якості огріхи, то ці вади, навіть якщо вони не помітні в початкових класах, обов'язково проявляться пізніше.

Сутність процесу виховання підростаючої особистості я вбачаю у культивуванні сердечності, адже виховання серця – це цілий світ турбот і тривоги, про які ми, дорослі, ніколи не повинні забувати. Я бачу своє найголовніше виховне завдання в тому, щоб у дитячій душі пробуджувалися співчуття, жалість, доброта до всього прекрасного, що є в світі, і насамперед до людини. Саме чуйність, піклування, емпатія і складають систему добрих почуттів, які в своїй єдності і є сердечністю.

Становлення сердечності перш за все має стосуватися всього живого на землі – рослин, тварин, людей. Щоб запобігти безсердечності, ми виховуємо дітей у душі сердечної турботи, неспокою про живе і красиве, про рослини, про квіти, про птахів, про тварин. Дитина, яка бере близько до серця, що в зимову холоднечу синичка беззахисна, і рятує її від загибелі, оберігає деревце, ця дитина ніколи не стане жорстокою, безсердечною і щодо людей. Особлива роль у цьому належить урокам рідної мови, читання, природознавства.

Найважливіше завдання учителя у вирішенні проблеми духовно-морального виховання полягає у формуванні людини-патріота, людини-громадянина. Уже у початковій школі учень повинен глибоко усвідомлювати, що наша Батьківщина – це Україна. Діти повинні знати все про свою рідну землю, про її звичаї, традиції, національну та державну символіку, минуле та сучасне свого краю.

Наведу приклад уроку з теми «Край, у якому ти живеш. Ти – громадянин України». Готуючись до уроку, передбачала наступну його мету: доповнити і поглибити знання дітей про нашу Батьківщину; формувати уявлення про Україну як суверенну державу з давньою історією, багатою на культурну спадщину; розвивати в учнів творче мислення, уяву, уміння працювати в команді; створювати умови для розширення пізнавальних інтересів; збагачувати активний словниковий запас; виховувати бажання піклуватися про країну, навколишнє середовище.

Особливістю побудови цього уроку було те, що учні брали активну участь у його підготовці та проведенні: добирали яскраву наочність, підбирали поетичні рядки, готували костюми, вчили вірші, пісні.

Багато уваги під час уроків та в позакласній роботі треба приділяти вихованню у школярів загальнолюдських якостей: чесності, правдивості, щирості, толерантності тощо. Для прикладу наведу фрагмент уроку на тему «Твоя активна життєва позиція. Життєве кредо: «Чесність і справедливість. Щирість і щедрість».

Мета уроку: закріпити уявлення учнів про моральні цінності людини; розширити зміст понять чесність і правдивість; навчити розпізнавати ці моральні явища; формувати вміння оцінювати власні вчинки та вчинки товаришів; сприяти вихованню в учнів чесності і справедливості, щирості і щедрості. У ході уроку вдаюся разом з вихованцями до аналізу поведінки героїв оповідань, вчу оцінювати їх вчинки, спрямовую на те, щоб діти цінували у людях доброту порядність, щедрість, гостинність і засуджували жадібність, черствість, хвальбу і інші негативні моральні якості.

Працюючи з тим чи іншим матеріалом на уроці, доводиться вирішувати як дидактичні, так і виховні завдання. Виховні можливості навчального процесу приховані перш за все в його організації. У колективній діяльності чинником виховання стають самі умови, характер стосунків. Спілкуючись, діти вчать працювати в колективі, співпрацювати. За правильно організованим уроком успішно розвиваються такі моральні

якості, як колективізм, відповідальність, чесність, культура поведінки.

Взаємини між дітьми обумовлюються методами, способами і формами проведення уроку. Завдяки цьому методу навчання не тільки вчу, передаю знання, формую уміння, а й організую навчальну працю, спонукаю до активної роботи, впливаю на характер взаємин, що складаються. За їх допомогою створюються проблемні ситуації, висуваються такі пізнавальні та практичні задачі, які вимагають від учнів вольових зусиль, напруження думки й пам'яті. Стимулами самоорганізації тут є позитивні емоції й інтерес, що виникає у ході творчого надбання знань.

Кожний метод навчання використовую з метою виховання. На уроках письма та математики складні у смисловому відношенні вправи містять у собі пошукове завдання, мають творчий характер і вимагають інтенсивної, вдумливої роботи. Виконуючи такі вправи, учні набувають звички переборювати труднощі, привчаються до організованості й самостійності.

На уроках часто виникають і створюються різні за значенням і змістом ситуації, що можуть вирішувати конкретні виховні задачі. Особливо вагомим виховним значенням має ситуація успіху, яка викликає радість навчання, бажання дружно працювати.

При цьому я прагну, щоб виховна робота приваблювала дітей змістовністю та емоційністю, викликала в них інтерес і активність, заохочувала до самоаналізу, самооцінки.

У практиці роботи з учнями 2-го класу з метою духовно-морального розвитку використовую усні журнали («Якщо добрий ти», «Про зошит, карту, олівець», «Про братів наших менших»); заочні подорожі («До бабусиної скрині», «У гості до казки», «Моя Вітчизна – Україна»); інсценізації віршів, казок, оповідань; спортивні змагання («Веселі старти», «Ми – олімпійці»); конкурси («На загадку є відгадка», «Зошит посміхається»); вікторини («Хто найрозумніший», «Що? Де? Коли?», «Можна – не можна»); прогулянки, екскурсії.

Отже, духовно-моральний розвиток особистості – процес, що триває протягом усього її свідомого життя. Виховання – це друге народження. Я глибоко переконана, що справжнє виховання полягає у тому, щоб моральний ідеал добра, правди,

чесні, духовної праці жив у кожному юному серці, утверджувався в активній діяльності як невід'ємна частина власного ества, власної думки, почуттів, намірів. Сьогодні така освітня ідея стає домінуючою, бо вбачає людину найвищою цінністю суспільства, пропонує шляхи і принципи виховання особистості, здатної до активної творчої діяльності, саморозвитку і самовдосконалення.

Аліна П.: У роботі з духовно-морального виховання важливим орієнтиром є особистісний підхід, який найефективніше реалізується за умов побудови виховного процесу на основі суб'єкт-суб'єктних взаємин педагога і вихованців. Виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку передбачає органічне поєднання найбільш відповідних вимогам початкової школи методів, форм і засобів морального виховання.

Духовно-моральне виховання – це завжди активний, двосторонній процес, основи якого закладаються в дошкільному віці, а молодший шкільний вік є найбільш сенситивним для вирішення цієї проблеми.

Тож можна зазначити, що систематичне духовно-моральне виховання діти дістають у школі. Зміст і завдання його визначаються любов'ю до Батьківщини, колективізму і непримиренності до порушень громадського обов'язку. Початок шкільного навчання серйозно позначається на розвитку психіки дитини, її особистості. Під впливом навчання і виховання змінюється поведінка учнів, збагачується їхній соціальний досвід, формується свідоме, відповідальне ставлення до своїх обов'язків. Цьому сприяють психофізіологічні особливості учнів початкових класів, які необхідно враховувати при роботі з учнями.

Отже, духовно-моральний розвиток особистості – процес, що триває протягом усього свідомого життя. Я переконана, що справжнє виховання полягає в тому, щоб моральний ідеал добра, правди, чесні, духовної праці жив у кожному серці. Сьогодні така освітня ідея стає домінуючою, бо проголошує людину найвищою цінністю суспільства, пропонує шляхи і принципи виховання особистості, здатної до активної творчої діяльності, саморозвитку і самовдосконалення.

У цьому контексті вивчалось ставлення студентів до формування моральності через проведення ранжування їх відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, від кого найбільш всього дитина переймає моральні норми?». За даними опитування ми можемо зазначити, що студенти найбільшу перевагу віддають у визнанні найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм батькам та/або особам, що їх замінюють, на друге місце вони ставлять близьких людей, а вихователям та вчителям – відводять лише третє місце в рейтингу. Особам, що пропагуються у мас-медіа (TV, Інтернет і т.д.), – четверте місце, і свій варіант найважливішого для дитини авторитету у перейманні моральних норм – на п'ятому місці.

Для удосконалення здатності передбачати результати духовно-морального розвитку дитини в різному родинному оточенні, неблагополучному включно, та здатності мотивувати близьке оточення дитини до її духовно-морального розвитку ми залучали студентів до проведення ділових ігор. Наприклад, студенти ділилися на малі групи (3-4 чол.), гра проводилася в уявній початковій школі у вибраному за роком навчання студентами класі (1-4), кожна група студентів обирала для себе роль дорослого (вчитель, мати, батько, методист тощо) та обговорювали ситуацію, що склалася під час уроку або після нього (рекомендований час проведення гри – 15-20 хвилин). Після цього студенти обирали кандидатуру спікера для презентації зробленого висновку та рекомендацій для вчителя та батьків (мати або батька) (рекомендований час для презентації – 5 хвилин), а після цього порівнювали моральні принципи уявних класів й виявляли відмінності. Кожна проведена ділова гра супроводжувалася питаннями для самостійної роботи, наприклад:

1. Яку роль відіграє педагогічний вплив на духовно-моральне ставлення особистості молодшого школяра?

Юлія С.: Педагогічний вплив відіграє важливу роль на духовно-моральне ставлення особистості молодшого школяра. Але тільки, якщо буде тісний зв'язок з родинним вихованням учня. Якщо вчитель буде розвивати духовно-моральне ставлення у

учнів, а батьки цього робити не будуть, то особистого розвитку у дитини на жаль не буде.

Валерія Б.: *Духовно-моральний розвиток особистості дитини – одне з найважливіших завдань школи. Воно є процесом, спрямованим на цілісне формування та розвиток особистості дитини і передбачає становлення її відносин до Батьківщини, суспільству, людей, до праці, своїх обов'язків і до самого себе. Школа формує у молодшого школяра почуття патріотизму, товарищескості, активне ставлення до дійсності, глибоке повага до людей, праці. Завдання духовно-морального виховання полягає в тому, щоб соціально необхідні вимоги суспільства педагоги перетворили у внутрішні стимули особистості кожної дитини, такі, як обов'язок, честь, совість, гідність. У духовно-моральному вихованні молодших школярів визначальне значення має особистий приклад вчителя, його ставлення до дітей. Навіть у дрібницях, в манерах діти намагаються наслідувати своєму вчителеві. Накопичуючи власний моральний досвід, дитина може помилитися, неправильно поступити. Вихователь повинен допомогти йому усвідомити і пережити помилковість, аморальність його вчинку; зрозуміло, треба допомогти йому не тільки виправити поведінку, але і вплинути на спрямованість мотивів, що викликали те чи інше дію.*

2. Що, насамперед, передбачає процес духовно-морального становлення особистості молодшого школяра?

Анна К.: *Процес духовно-морального становлення передбачає появу у дитини системи домінуючих мотивів, що відповідають нормам духовності, визначають її стосунки з оточуючими людьми. Важливим аспектом розвитку мотивів поведінки у дошкільному віці є підвищення рівня їх усвідомленості: дитина починає розуміти, чим зумовлені її вчинки, як вони пов'язані з наслідками поведінки. Це стає можливим завдяки розвитку в дошкільника самосвідомості – розуміння того, ким він є, якими якостями наділений, як ставляться до нього інші і чим зумовлене це ставлення.*

Марина Б.: *Процес духовно-морального ставлення особистості молодшого школяра – це комплекс різних виховних заходів, свят, тематичних бесід, ігор, «круглих столів», які*

спрямовані на формування у особистості молодшого школяра духовно-морального ставлення.

3. Що є ключовим аспектом морального виховання молодших школярів у процесі їх духовно-морального становлення?

Анна К.: Формування у учнів моральної свідомості, моральної діяльності та моральних відносин є ключовими аспектами морального виховання молодших школярів.

Науковий аналіз і результати дослідної роботи дають підстави сформулювати низку рекомендацій та окреслити шляхи впровадження продуктивної виховної методики удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

4.3. Методичні аспекти вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів

Системне застосування праксео-динамічного підходу для вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку особистості змінює їхню позицію, активізує ресурсний потенціал у сфері самовиховання й саморозвитку.

Однією зі складових у праксео-динамічному підході є продуктивна виховна методика вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Під продуктивною виховною методикою ми розуміємо таку системну організацію виховного процесу у вищій школі, яка має інноваційний характер і водночас постає моделлю виховної роботи, що реалізується студентами з урахуванням ціннісно-мотиваційного, інформаційно-змістовного, діяльнісно-вчинкового, оцінювально-рефлексивного компонентів готовності до духовно-морального розвитку дитини.

Основа продуктивної виховної методики – удосконалення готовності студента як процес, самостійно скеровуваний та реалізований як на етапі педагогічної підготовки, так і на етапі

самостійної роботи. Ця методика сприяє удосконаленню здібностей, формуванню умінь моделювати процеси духовно-морального розвитку дитини та, як наслідок докладених зусиль, чинить посутній вплив на формування професійної компетентності, що дає змогу студентам спеціальності «Початкова освіта» адаптуватися до умов роботи в початковій школі.

Зауважимо, що ми засвідчуємо важливість продуктивної методики виховання. Як викладачі вищої школи вважаємо, що важливо вийти поза межі інформативної функції, що в моральних ситуаціях має руйнівну силу. Наше завдання – допомогти студентам усвідомити педагогічні імперативи, донести інтелектуальне розуміння системи моральної аргументації. Вища освіта, яка передбачає виховну роботу, породжує розмаїті невпорядковані позиції як викладачів, так і майбутніх учителів, що призводить до відчуженості, втоми від організації непотрібних заходів, що їм надано статусу виховних. Ми вважаємо, що необхідно уникати таких заходів, оскільки вони театральні й насправду не є такими, що дійсно змінюють позицію студента, не з'ясовують, які знання необхідні для того, щоб стати духовними лідерами. Насправді студенти потребують такої освіти, яка може пробудити в них енергійність, ініціативність, креативність для досягнення як особистих, так і професійних цілей.

Аналіз сучасних вимог до процесу, що зумовлює становлення методик виховання, а також урахування труднощів, з якими зіштовхуються майбутні учителі на практиці в початковій школі, дає змогу виокремити провідні умови, від яких залежить удосконалення досліджуваної нами готовності.

Умови, необхідні для вдосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра, повинні взаємодіяти та враховувати зовнішні і внутрішні фактори у так званій семифакторній моделі, яка містить:

- 1) фактор «а» або базово-креативні здібності;
- 2) фактор «в» або загальні здібності;
- 3) фактор «с» або специфічні здібності;

4) зорієнтованість на роботу за фахом майбутнього вчителя початкової школи;

5) синхронний вплив викладачів вищої школи й учителів-практиків початкової школи, відповідний удосконаленню здібностей;

6) особливості розгортання крос-культурного простору;

7) фактор «випадковості».

Саме тому необхідно розробити й упровадити спеціальну програму методичної підготовки майбутніх учителів до розв'язання питань духовно-морального розвитку молодших школярів, а також забезпечити майбутніх учителів доступними діагностичними методиками, які допомагають вимірювати рівень їх духовно-морального розвитку з тим, щоб цей процес враховував особливості вихованості молодших школярів. Важливим є також створення інформаційної платформи, яка б дала змогу забезпечити сприятливі умови для успішного вдосконалення базово-креативних, загальних та спеціальних здібностей майбутніх учителів. Подамо більш детально умови, а надто ті, що можуть викликати труднощі у студентів.

Дослідження [103; 342 тощо] засвідчують, що майбутніх учителів необхідно ознайомлювати з науковими та методичними основами, які дають змогу здійснювати процес духовно-морального розвитку особистості.

Щоб ознайомитися з цим процесом, студентів спеціальності «Початкова освіта» необхідно не просто побачити різноманітні форми, методи та прийоми виховної роботи в школі, але також усвідомити свій рівень розвитку, ретельно працювати над покращенням своїх особистісних якостей і системою здібностей. Також необхідна певна наполегливість у досягненні цілей, знання структури готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, положення про вдосконалення готовності. Вирішальна роль при цьому належатиме процесам самовдосконалення, а також різноманітним технологіям та методикам, що дають змогу зорганізувати цей процес більш ефективно.

Подамо кілька прийомів для підготовки студентів, що використовуються на методичних семінарах та в процесі самоосвіти й самовиховання.

Так, однією з важливих завдань для вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів є проведення діагностичної роботи. Так, якщо студентові відомий загальний рівень готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, це актуалізує такий процес, як інтерес до того рівня, на якому перебуває він сам. Можливість дослідити кожную здібність, використовуючи аудиторні години, є не завжди, і ця робота може здійснюватись у вільний час. Студенти можуть отримати діагностичні методики, а результати проведення такої діагностики – обговорити з викладачами. Активізації цієї діяльності може слугувати розроблена нами технологія тематичного заняття «Готовність до духовно-морального розвитку молодшого школяра: від діагностики до практичних дій».

Метою тематичного заняття є пошук особистих ресурсів щодо готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів завдяки вимірювальним формалізованим процедурам.

Завдання тематичного заняття: ознайомлення студентів із загальним рівнем готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів та актуалізація знань щодо вимірювальних формалізованих процедур у сучасних умовах.

Основні методи, що використовуються на тематичному занятті: спостереження за висловлюваннями та діяльністю студентів щодо процесу вдосконалення власної готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів; анкетування та опитування; аналіз отриманої інформації, спільна розробка методичних рекомендацій з питань заняття.

Тематичний семінар проводиться у творчих групах у складі 3–4 особи.

Перша творча група знайомиться з основними даними, що стосуються когнітивного критерію готовності майбутніх учителів до

духовно-морального розвитку молодших школярів та відповідних йому показників.

Перед групою ставляться такі запитання:

1. Основні ідеї щодо вимірювання знань у процесі удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

2. Погляди педагогів та психологів щодо вимірювання знань у виховній роботі з учнівською та студентською молоддю.

3. Основні процедури щодо вимірювання знань студентів про сутність, розвиток та вікові особливості духовно-морального розвитку особистості.

4. Проблеми узагальнення результатів щодо вимірювання знань студентів про визначення духовних потреб дитини в контексті сучасних реалій.

Друга група студентів досліджує мотиваційний критерій готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів та відповідних йому показників. До уваги студентів пропонуються такі запитання:

1. Вимірювання мотивації студентів до процесу духовно-морального розвитку особистості.

2. Система вимірювання мотиваційного критерію готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

3. Мотивація студентів до конструювання та проведення досліджень духовно-морального спрямування як основа для подальшої дослідно-пошукової роботи.

4. Діагностики мотивації до різних видів діяльності: основні правила та процедури.

Завдання для третьої творчої групи – висвітлення питань, що окреслюють коло практичного критерію готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, а саме:

1. Вимірювальні процедури практичної діяльності людини: психологічні та педагогічні методики.

2. Основні проблеми у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи до проведення вимірювальних процедур щодо духовно-морального розвитку дитини.

3. Особливості вимірювання вміння студентів виявляти та враховувати інтереси дітей.

4. Досвід вимірювання власної роботи над саморозвитком та самоорганізацією у становленні себе як професіонала у справі духовно-морального розвитку молодшого школяра.

Під час проведення тематичного заняття кожна група повинна намагатися розкривати власні ідеї та думки щодо кожного запитання, аналізує опрацьовані джерела з питань діагностичних процедур, пропонує рішення щодо вимірювання рівня готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів як власного, так і загального, надає рекомендації щодо покращення цих процедур тощо. Висновки студентів після проведення тематичного заняття можуть використовуватись у подальшій роботі.

Як видно, у запропонованому занятті на перший план висувається вивчення студентами психологічної та педагогічної літератури, у якій розкриваються різноманітні діагностичні методики, що дають змогу зробити діагностичні процедури формалізованими. Сприяти активному характеру самостійної роботи з цих питань можуть участь у наукових студентських гуртках, підготовка наукових досліджень для семінарських занять, розробка діагностичних матеріалів для лабораторії початкової школи тощо. Додатковим для цього різновиду роботи може бути проведення семінарів спільно з учителями початкової школи, на яких учителі-професіонали розповідають про те, як бути готовим до неочікуваних моментів у процесах духовно-морального розвитку молодших школярів, з якими основними труднощами вони зіштовхнулись під час навчання у вищій школі. На таких заняттях можливим є також індивідуальне навчання обирати ефективні рішення у сфері духовно-морального розвитку, різноманітним способом моральної аргументації під час роботи з дітьми.

Очевидно, що ідея вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів має велику цінність. Ця ідея є провідною для тих, хто претендує на просування духовно-морального ідеалу вчителя. Легко відшукати докази існування такого ідеалу й у історії педагогіки, і в сучасній педагогічній практиці. Можна спостерігати такі приклади у пересічних школах, у практиці шкільних учителів, які прагнуть до внутрішнього особистісного зростання й особистісного зростання їх вихованців.

Можна виокремити кілька мотивів, що сприяють удосконаленню готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра: студенти прагнуть удосконалювати свою готовність у випадку прагнення отримати нові знання; прагнення поспілкуватися з викладачами й учителями-практиками; бажання взаємодіяти з дітьми молодшого шкільного віку тощо. Ці мотиви необхідно враховувати при побудові продуктивної виховної методики.

Зауважимо, що продуктивна виховна методика характеризується такими позиціями: 1) адаптація процесу вдосконалення готовності студентів до вимог професійної підготовки й можливостей педагогічного університету; 2) забезпечення студентів інформаційною підтримкою у виборі різних варіантів удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів; 3) моделювання структури процесу вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів; 4) надання студентам матеріалів для самооцінки готовності до духовно-морального розвитку школярів; 5) опанування студентами знаннями про сукупність здібностей, що призводять до вдосконалення цього виду готовності та їх відбиття у соціальному курсі; 6) надання можливості вдосконалювати різні види здібностей у практичній роботі з молодшими школярами; 7) створення умов для моделювання індивідуальної траєкторії вдосконалення цього виду готовності в крос-культурному просторі.

Наведені позиції, вкладені у продуктивну виховну методику, дають змогу виокремити кілька характеристик: чітка послідовність у роботі зі студентами; розмаїття й варіативність одиниць, що складають систему здібностей для вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів; чітка структура вдосконалення готовності студентів до цього виду діяльності.

Для ефективного досягнення мети продуктивної виховної методики необхідно переконати студентів у необхідності отримати знання про готовність до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів і забезпечити зацікавленість у практичних заняттях, спрямованих на вдосконалення цього виду готовності. Для цього повинна здійснюватися робота з визначення конкретних запитань, які стануть підґрунтям процесу самопідготовки майбутніх учителів. Важливо обґрунтувати всі поняття щодо духовно-морального розвитку молодших школярів, а також надати таблиці, схеми, приклади, що полегшують розуміння цього процесу під час майбутньої діяльності в початковій школі. Набуті знання у сфері духовно-морального розвитку молодшого школяра необхідно закріплювати у практичних вправах, на спеціально організованих тренінгах. Такі тренінги допоможуть також забезпечити майбутніх учителів баченням траєкторії самовдосконалення й уявленням про досягнення цих цілей. Для тренінгів, спрямованих на вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, визначальними характеристиками є: мета, завдання, достатній обсяг знань, необхідний для здійснення мети, новий, цікавий матеріал, точна подача матеріалу та його інтенсивне насичення практиками самовдосконалення, використання програмних продуктів, які дають змогу спрямувати увагу студентів на процес духовно-морального розвитку молодших школярів; наявність можливості працювати в індивідуальному темпі, з урахуванням індивідуальних характеристик.

Робота зі студентами за допомогою тренінгу дасть змогу технологізувати виховну методику з урахуванням виокремлених нами трьох рівнів готовності: високого, середнього та низького. Підставою

для проведення тренінгу є: 1) теорія і практика процесу вдосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів, де особлива увага приділяється меті, завданням і змісту виховання студентів; 2) система тренінгових вправ (кліше моральної аргументації, зразки діалогової комунікації, творчі завдання, а також завдання, що передбачають розробку програмних засобів за допомогою електронної комунікації), які спрямовані на вдосконалення базово-креативних, загальних і специфічних здібностей; 3) система практичних результатів, поданих після виконання кожного заняття; тести для оцінки /самооцінки рівня готовності, і контрольні питання, що дозволяють коригувати цей процес. Ми вважаємо, що тренінгові заняття повинні бути цікавими для самих студентів, викликати в них запитання та бажання, у чому, власне, полягає ефект від продуктивної виховної методики, використовуваної для студентів спеціальності «Початкова освіта».

Якщо розглядати продуктивну виховну методику більш детально, як підґрунтя вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, то ми також враховуємо загальні та специфічні принципи, на яких розбудовано сам процес, а саме:

- Загальні: системний, інформаційний, діяльнісний, динамічний, розвитку та саморозвитку, принцип діалогізму, урахування творчого начала тощо;

- Специфічні: принцип професійної зумовленості вдосконалення готовності; принцип перспективи та бачення себе як наставника, який моделює процес духовно-морального розвитку дитини; принцип спів-участі та спів-причетності під час навчання творити істину, добро і красу для світу.

Важливими положеннями, що дають змогу реалізувати ці принципи, такі: обов'язкове ознайомлення зі змістом тренінгових занять перед початком їх проведення; у кожному тренінгу необхідно прописати виховну мету, досягнення якої входить у намір майбутнього вчителя; складовою тренінгових занять є система розгортання крос-культурного простору для досягнення виховних

цілей і завдань; на початку заняття студенти ознайомлюються з інтегративними виховними цілями та завданнями, а також результатами виховної роботи; окремі виховні цілі та завдання, поставлені перед кожним заняттям, є провідними продуктами заняття, що їх отримують студенти. Необхідно також, аби майбутній учитель мав можливість побачити свої здібності в системі базово-креативних, загальних та специфічних здібностей, необхідних для вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів. Вивчаючи свою готовність, студент може обирати, який елемент тренінгу йому необхідний для майбутньої професійної діяльності й особистісного розвитку.

При цьому викладачі вищої школи стикаються з можливістю того, що не завжди студенти прагнуть розвивати власні здібності. Їм у такому випадку необхідно розробити систему дій проти нісенітниць, що є суперечливими при підвищенні рівні готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Без сумніву, прийняття таких моделей у викладанні є складним, проте одна з ідей, що впливає на трансформацію особистості студента полягає в тому, що викладачі вищої школи зіткнулися з перспективою соціальних наслідків, які раціоналізують можливі сподівання на освіту майбутнього покоління. Можливо, вони могли б сказати про те, що проблеми виховання, які насправді є підготовкою до духовно-морального розвитку особистості, повинні бути захищені від морального плюралізму, від розмитих цінностей освіти. Але що потрібно викладачеві вищої школи, щоб запропонувати студентові таку продуктивну виховну методичку?

Ми вважаємо, що структура тренінгу, яка є складовою продуктивної виховної моделі, може бути репрезентована так:

1. Визначення провідної стратегії майбутнім учителем для вдосконалення його готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, добір необхідних тренінгових занять.

2. Виокремлення виховних цілей та упорядкування проекту руху в тренінгу згідно з індивідуальним запитам.

3. Позначення конкретних цілей та завдань, необхідних для досягнення результату – підвищення рівня готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів.

4. Створення програми конкретних тренінгових занять, які спираються на структуру вдосконалення базово-креативних, загальних та специфічних здібностей з урахуванням індивідуальних побажань.

При цьому зміст тренінгових занять повинен містити такі компоненти: розвивальний матеріал та проєктивні методики, складені згідно з рівнями готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів; система методів і прийомів, що допомагають засвоїти розвивальний матеріал; рефлексивні вправи, корекційні та контрольні завдання.

Наведемо приклади розвивальних матеріалів:

Приклад 1. Ми маємо нагоду милуватися прекрасними пейзажами у природі. Чому нам складно милуватися красою духовно-морального світу дитини? Ми споглядаємо зелені ландшафти, прикрашені різноманітними квітами, тому що нам подобається споглядати прекрасне. Ми любимо людей, які створюють для нас розкішні парки. Це питання екологічного виховання особистості. Ми не повинні вітати похмурі вулиці, забруднені сміттям. Міські спільноти також повинні піклуватися про існування окремих місць для вигулювання собак, для виносу сміття. Це допомагає підтримувати порядок у містах і дає змогу підвищити якість проживання людей. Достоту так само нам необхідно бачити цілі вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів. Це стосується того, як ми цінуємо себе, як віримо в себе та своє призначення. Ми думаємо, що духовність і моральність дитини дуже важливі для її майбутнього. Це означає розквіт самого життя.

Приклад 2. Ми спостерігаємо вдосконалення стандартів у сфері освіти студентів спеціальності «Початкове навчання». Зміни стосуються необхідних для професійного успіху навичок. Це передбачає велике бачення у сфері духовно-морального розвитку

молодших школярів. Глобальні зрушення в царині виховання духовності, розвитку характерних рис особистості пропонують підготовку згідно з кількома способами: 1) відповідно до формування людських взаємин у відкритому крос-культурному просторі, яке вчить нас повазі й любові до іншого; 2) згідно з реалізацією академічних програм, що надихають нас удосконалювати свої здібності. Якими можуть бути ці взаємини? Якими можуть бути академічні програми?

Приклад 3. Готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів демонструє майбутнім учителям початкової школи, наскільки їх робота в цьому напрямку важлива для сфери духовності та моральності суспільства. Готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів як особливий стан майбутнього вчителя повинна принести відчуття великої свободи для творчості. Ми можемо реагувати на дитину як ніхто інший, ми можемо інтерпретувати крос-культурні світи, у яких перебуває дитина. Ми можемо висловити це як в усній, так і в письмовій аргументації. З цієї причини готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів може виступити протиотрутою від бездуховності та аморальності тих спільнот, які несуть загрозу дитячій чистоті. Наша готовність може бути особливою винагородою за те, щоб дозволити дітям приходити до своїх моральних рішень незалежно від тих середовищ, у яких вони виховуються. Зрештою, саме наша готовність до духовно морального розвитку молодших школярів спрямована на те, щоб зрозуміти такі питання: чи існує сенс нашого впливу на подальше життя дитини, на її моральний вибір? Якою є місія в нашому професійному житті? Чи приносить нам щастя усвідомлення того, що дитина зростає в духовно-моральній атмосфері? Чи можна в майбутньому стверджувати, що дитина, на яку ми вплинули, яка була особливо близькою нашим ідеям, колись скаже, що ми – справжні Вчителі?

Приклад 4. Готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів стосується нас усіх, оскільки стосується цінностей нашої культури. Така готовність може допомогти

співпереживати, співчувати й допомагати іншим. Саме через таку готовність студенти можуть навчитися бачити дитину й ті крос-культурні світи, що впливають на її духовно-моральний розвиток. Відповідно ми дізнаємося про різні світи та світогляди інших людей. Вивчення здібностей стосується багатьох питань: хто я; для чого навчаюсь і мислю, для чого відбуваю практику. Студіювання цих питань стосується того, як ми можемо звучати в цьому світі, як ми можемо стати більш випробуваними у багатокультурних світах.

Рефлексивними вправами можуть бути, наприклад, такі:

1. Тренінгові заняття були спрямовані на забезпечення вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів. Розмірковуючи над цим, можна з'ясувати, що ми можемо беззастережно цитувати прислів'я «Навчання і труд поруч ідуть». У наших здібностях були різноманітні зміни, і провідні позиції ми розглянули спочатку – під час визначення цілей. Якщо озирнутися, може видатись, що обрані нами рішення були інакшими, не схожими на ті, які стосуються нинішньої ситуації. Сьогодні я здатен виконати інші, зовсім нові завдання у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів, а саме: ...

2. Тренінгові заняття викликають величезне зацікавлення у студентів. Усе більше випробування, розмаїття смислів та інтересів з нашого боку викликане змінами в системі освіти. Вважають, що молоді вчителі непривабливі для реалізації ідей Нової української школи, оскільки їх навчали за тими програмами, що нині вже застаріли. Отже, ми також не впораємось із поставленими завданнями? Чи можуть наші академічні досягнення викликати іронію в сучасних учителів-практиків початкової школи, які пройшли спеціальне навчання? Чи це низькі стандарти освіти, критично обґрунтовані в сучасній вищій школі? Проти чи може аналітична робота експертів, які дослідили наші дані, побачити нашу готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів? Чи означає наша готовність до цього виду діяльності, що все ж існують проблеми в цьому процесі, що їх неспроможні виправити сучасні вчителі-практики?

3. Чи існують складні та суперечливі питання, що впливають на вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів? Готовність до духовно-морального розвитку молодших школярів насправді існує. Для цього ми маємо критичне мислення та моральну аргументацію про те, що наші учні – вихованці, а ми як майбутні вчителі є носіями вищої місії. Критика нашої підготовки необґрунтована. Ми не можемо перекласти провину на сучасні реформи, проте першоджерела змін ми можемо виявити у соціальних взаєминах дійсності. Ми повинні дати відповіді на такі запитання, які пов'язані з цінностями освіти. А що Я роблю для того, щоб ці цінності справді були істиною? Що Я роблю для того, щоб мій майбутній вихованець отримав ефективну програму для духовно-морального розвитку?

4. Чому Я витримую дисонанс у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів? Чому я не бачу, які результати я хочу мати у крос-культурному просторі, що розгортається? Якими є мої справжні бажання та мотиви, що спонукають мене стати професіоналом у сфері духовно-морального розвитку молодших школярів? Чи можна розглядати, що моя спроможність підтримувати загальну мораль у вихованні молодших школярів є особливою педагогічною культурою? Чого не вистачає моїй педагогічній культурі? Якими можуть бути аргументи, що впливають на поведінку, яка розглядається як моральна?

5. Чому Я шукаю загальні підстави для моральної аргументації? Чи є в мене набір загальних положень, що дозволяють переконати дитину в її моральній позиції? Я усвідомлюю, що більшість батьків моїх майбутніх вихованців практикують різноманітні релігійні системи, проте наскільки їх моральні судження розповсюджуються для різних крос-культурних світів. Я можу припустити, що важливо мати справу з практиками тієї спільноти, у якій Я існую, проте чи все в цих практиках є істинно духовним та істинно моральним. Чи можливий для мене вихід поза межі дозволеного традицією, чи можливе вдосконалення тих здібностей, що допоможуть знайти шлях до покращення якості життя?

Відзначимо необхідність корекційних та перевірчих завдань для підвищення рівня готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів:

1. Зауважте, за допомогою якої культури Ви можете отримати глибокі відповіді на такі запитання: «Яким є мій шлях до вдосконалення і які вимоги до моєї подорожі в крос-культурних світах?»; «Які традиції, що ними володіє Мудрість, визначають удосконалення моїх здібностей для прогресу дітей?»; «Якими є провідні бар'єри, що зумовлюють моє відставання у розвитку як фаховому, так і особистісному?»; «Чи можу Я усвідомити ті духовні традиції, що містять культурне ядро мудрості й удосконалення?».

2. Чи потребуєте Ви певного перегляду тих ресурсів, які доступні Вам в удосконаленні готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів? Чи можна стверджувати, що Вам необхідно розширити моральну аргументацію, систему пізнання щодо категорій «добро», «зло»? Чи необхідно Вам рухатись до усвідомлення нових міфів нашого часу, що розповсюджуються на сферу духовності й моральності? Чи вірите Ви в те, що усвідомлення крос-культурних світів є необхідним, оскільки їх відмінності очевидні? Чи можете Ви бути вдячними тим духовним кризам, що переслідують крос-культурні світи? Чому? Чи може бути благородним твердження про те, що наша спільна нематеріальна культурна спадщина й засудження зловмисних вчинків для розквіту світу є благодійним?

3. Майбутні вчителі – це агенти, які будуть змінювати культури спільнот. Їх моральне бачення, їх ідеї та проекти – в основі нового світу людських взаємин. Невже для освіти настільки необхідними є такі якості, як моральна відповідальність та моральний вибір? Як майбутній учитель чи можу Я відповісти на виклики життя? Чи можу Я усвідомити те диво, що оточує світ дитини й що змушує мене розмірковувати й провадити дослідження? Як майбутній учитель Я впевнений, що моя відповідальність межує з повагою до Іншого, хто перебуває в іншому крос-культурному світі. Моя особливість – віродити віру у можливості Іншого прийняти гармонійний світ, у

якому панує Справедливість. Як майбутній учитель Я повинен уникати таких труднощів, що зумовлені зверхністю моєї культури.

Отже, ми бачимо, що позиція студента в такій продуктивній виховній методиці є провідною і для закріплення цієї позиції слід поставити такі творчі завдання:

1. Визначте цілі та завдання, що допоможуть Вам удосконалюватись у плані впливу на сферу духовно-морального розвитку молодшого школяра.

2. За допомогою викладача спробуйте окреслити засоби досягнення мети й провідні способи вдосконалення системи базово-креативних, загальних та специфічних здібностей продуктивного формування діалогової компетенції.

3. Створіть власний творчий продукт у вигляді тестів, завдань і творчих занять, спрямованих на духовно-моральний розвиток молодших школярів.

4. Проаналізуйте за допомогою рефлексивних вправ отриманий творчий продукт.

5. Виконайте корекцію творчого продукту і запропонуйте провідні напрями для його покращення.

Визначення цілей та завдань у продуктивній виховній методиці спрямоване на усвідомлене з боку студента сприймання перспективи вдосконалення його готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів для конкретних практичних ситуацій, що дають змогу моделювати особистий творчий продукт. При цьому вважаємо, що критеріями оцінювання цілей та завдань слугують такі якості: перспективність, результативність, творчість, залежність від розгортання крос-культурного простору.

Подамо провідні позиції студента й викладача у визначенні цілей та завдань продуктивної виховної методики.

Таблиця 4.3 – Провідні позиції студента й викладача у визначенні цілей та завдань продуктивної виховної методики

<i>Позиція студента</i>	<i>Позиція викладача</i>
<i>Активна суб'єктна позиція у виборі цілей та завдань удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів з опертям на створення власного творчого продукту</i>	<i>Експертна позиція, що передбачає надання багатоваріантності вибору студентом цілей та завдань удосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів</i>
<i>Презентаційна позиція для ознайомлення викладача з обраними цілями та завданнями вдосконалення особистої готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів</i>	<i>Позиція співчуття з опертям на діалогову комунікацію зі студентом, котрий обирає власний напрям в удосконаленні готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів</i>
<i>Позиція прийняття в крос-культурному просторі, що розгортається, яка дозволяє внести корективи в особисту систему вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів</i>	<i>Тьюторська позиція, що дає змогу надати супровід студентові в удосконаленні готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі</i>

З таблиці видно зміни позицій та провідну роль індивідуалізації виховного процесу у вищій школі. Ці та інші позиції можуть бути підґрунтям у виборі засобів удосконалення готовності студентів, що передбачає вибір розвивальних матеріалів, проєктивних методик, котрі активізують майбутніх учителів до досягнення результату. При вдосконаленні готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів вибір може варіюватися за допомогою спеціальних вправ та завдань, різноманітних інформаційних матеріалів, відеозаписам (фільми, відеоролики, у яких ідеться про духовно-моральну сферу особистості тощо), що допомагає споглядати й змінювати крос-культурний простір.

Наприклад, це можуть бути такі вправи:

1. Спробуйте описати процес духовно-морального розвитку молодшого школяра, враховуючи ті моменти, що чинять посутній вплив на їх крос-культурний простір.

2. Відзначте ті процеси, які допомогли б дитині домогтися ефективних результатів у процесі її духовно-морального розвитку.

3. Дайте відповідь на запитання: які соціальні інститути будуть жорсткими для духовно-морального розвитку молодших школярів, а які – більш сприятливими.

4. Опишіть, якою може бути відповідальність батьків за духовно-моральний розвиток їх дитини.

5. Зазначте, якими можуть бути складні запитання для майбутнього вчителя в духовно-моральному розвитку молодших школярів.

Зуважимо, що не всі сфери виховної методики можуть сприяти вдосконаленню готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, проте сама методика має розвивальний характер і переконливо засвідчує, що шляхом її впровадження майбутнім учителям надається можливість для відбиття їх рис – цінностей, особистісних властивостей і якостей, моральних переконань. Це трапляється у характерах персонажів як у художній літературі, так і в біографіях видатних педагогів, а також у різних кінострічках («Два друга» (1954 р., режисер Л. Жанно), «Доживемо до понеділка» (1968 р., режисер С. Ростоцький), «Велика перерва» (1973 р., режисер О. Коренєв), «Опудало» (1984 р., режисер Р. Биков), «Дорога Олена Сергіївна» (1988 р., режисер Е. Рязанов), «Дуже погана училка» (2011 р., режисер Дж. Кездан), «Школа» (серіал) (2018 р., режисери І. Литвиненко, С. Толкушкін, С. Уманець).

Рефлексивні вправи у процесі вдосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів функціонують на кожному етапі продуктивної виховної методики. Відзначимо при цьому провідний етап – етап контролю й самоконтролю рівня готовності, коли відбувається аналітична робота як самого студента, так і викладача, що дозволяє узагальнити накопичений досвід, оцінити отриманий творчий продукт, обмінятися цими продуктами в групі однокурсників.

Прикладами рефлексивних вправ можуть бути:

1. Ваше педагогічне кредо найкраще ілюструє моральну поведінку, що забезпечує розвиток культури молодших школярів. Якою є природа того шляху, на якому Вам найлегше дотримуватися правил моральної поведінки? Чи була на Вашому шляху плутанина, що дала змогу Вашим благородним почуттям утратити свій блиск?

2. Чи можете Ви відповісти для себе чесно, що Ваші невдачі стали насправді можливістю для подальшого розвитку? Які невдачі й учинки були справжнім поривом змінити Ваш шлях до морального становлення?

3. Чи існують у Вашій свідомості твердження про те, що моральний вибір є необхідним для духовно-морального розвитку людини?

4. Які емоції Ви переживали, коли Вам доводилося змінювати свою поведінку? Що Ви відчули? Чи могли Ви сказати образливе слово тій людині, яка намагалася змінити Ваш характер?

Результативність продуктивної виховної методики забезпечується, в такий спосіб, різними позиціями студента й викладача, ефективними процедурами виконання творчих завдань, системністю проваджуваної роботи. Зміна позицій присутньо впливає на студента, активізуючи його мислинневу діяльність, розвиваючи його творчі здібності, спрямовуючи на вирішення прикладних завдань у сфері духовно-морального розвитку особистості. Відзначимо, що продуктивна виховна методика в ракурсі праксеодинамічного підходу за сучасних стандартів професійної підготовки має присутню перевагу перед традиційними методиками виховання. Перевага досягається завдяки вдосконаленню базово-креативних, загальних та специфічних здібностей, а також бажанню практично реалізувати власні ідеї.

Продуктивна виховна методика передбачає здійснення рівневого вдосконалення готовності (високий, середній та низький). Кожен рівень передбачає вирішення певних завдань. Наприклад, на низькому рівні студенти прагнуть подолати труднощі в удосконаленні готовності завдяки прослуховуванню невеликих уривків моральної аргументації, висловлювань персонажів про

категорії «добро» та «зло», побудові власної моральної аргументації для конкретно поставлених проблемних ситуацій. Для них важливо навчитися розподіляти свою увагу на відмінності крос-культурних світів, бачити власний світ і світ молодшого школяра його очима, що допоможе прийняти ситуацію морального вибору, у якій опинилася дитина. Також студент на цьому рівні може обміркувати, які здібності йому легше вдосконалювати одразу, а які – дещо пізніше, що дасть змогу обирати варіанти тренінгових занять та вправ.

На середньому рівні студенти можуть цікавитись інформацією, необхідною для вдосконалення їх готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, ставити запитання щодо покращення власних здібностей, висловлювати судження щодо ситуації морального вибору, у якій опинився молодший школяр, погоджуватись або навпаки висловлювати незгоду щодо використання певної виховної методики для дітей, критично ставитися до результатів власної вихованості.

Для високого рівня характерне подальше вдосконалення своїх здібностей, самостійна реалізація процесу духовно-морального розвитку дитини в модельованих ситуаціях у вищій школі та на практиці – у початковій школі.

Продуктивна виховна методика передбачає використання ділових ігор, де відбувається взаємодія студентів і викладача в обставинах, що імітують умови початкової школи. Під час ділової гри учасники вдосконалюють свої здібності, а також відпрацьовують особисті творчі продукти для духовно-морального розвитку молодших школярів. У діловій грі акцент робиться на системі питань, які допомагають опрацювати отриману інформацію, висловити моральну аргументацію, проявити інтерес до проблеми, у якій опинився молодший школяр і допомогти її вирішити.

Метою проведення ділових ігор у межах розробленої нами методики є підвищення інтересу до власної готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, що дає змогу розуміти свою поведінку, усвідомлювати свій вплив на школяра, бачити особливості крос-культурного простору, що розгортається.

Наприклад, для ділової гри можна використовувати такі судження: «Вважаю, що ми повинні наслідувати тих учителів, які привносять сенс у життя дитини. АЛЕ... ми, як пересічні люди, часто буваємо лінивими й безвідповідальними»; «В окремих світах учитель – ключова фігура для змін. АЛЕ... часто переживають відчуття марності в розвитку дитини, оскільки родини, у яких вони мешкають, усе заперечують». Дитина й учитель перебувають на різних полюсах і ці полюси нездоланні. Можливо, це не дуже добре для нашої практики, але чи можу Я здійснити зміни, які дозволять дитині змінити себе і свій простір у майбутньому?

Відповіді на такі запитання дають, насправді, надію на те, що цінність виховної роботи буде зростати більш любляча спільнота. Звичайно, можуть розчарувувати усвідомлення викладачами вищої школи того, що масштабні завдання виховання студентів спеціальності «Початкова освіта» не будуть реалізовані. Можливо, існує імовірність того, що їх особисті сумніви лежать у глибині відданості тим принципам виховання, які є невизначеними й, унаслідок цього, недостатніми для роботи з майбутніми вчителями.

Підкреслимо, що майбутні вчителі, виконуючи різноманітні завдання, вчать розуміти прихований сенс поведінки молодших школярів, трактувати інформацію щодо поведінки школярів, отриману з інших джерел, окрім власного спостереження, пояснювати ситуації та приклади з реального життя молодших школярів, які впливають на їх духовно-моральний розвиток.

Також студенти вчать порівнювати інформацію про суб'єкта розвивальної роботи, здобуту з різних джерел, вибудовувати моральну аргументацію, структурувати процес духовно-морального розвитку молодшого школяра в крос-культурному просторі. Провідний акцент при цьому можливий для виконання таких завдань:

1) побудуйте моральну аргументацію, використовуючи надані відеофрагменти;

2) обговоріть моральну аргументацію за наданими відеофрагментами з однокурсниками;

3) здійснить самооцінку моральної аргументації, виокремити провідні питання, що викликають труднощі.

Отже, завдання розвивають у студентах гнучкість в умовах різних крос-культурних світів, відповідальність під час приймання рішень у різноманітних ситуаціях, критичну позицію, ерудованість, креативність.

Відзначимо також уміння, що дають змогу розвиватися цьому виду готовності: уміння використовувати в нових ситуаціях, що стосуються духовно-моральної сфери дитини, кращий досвід педагогів; уміння використовувати програмні засоби для самостійного вдосконалення готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів; уміння користуватися стратегіями, методиками духовно-морального розвитку молодших школярів; уміння провести рефлексію процесу вдосконалення готовності; уміння самостійно добирати матеріали для процесу самовдосконалення.

Ці та інші вміння, що необхідні в роботі зі студентами, реалізуються в спецкурсі «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі», який є інтегрованим і дозволяє узагальнювати й актуалізувати всі знання, уміння і навички студентів, необхідні для успішного удосконалення здатностей щодо духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. Згідно з навчальним планом та робочою програмою на спецкурс відводиться 90 годин (3 кредити) (лекційних – 10, семінарських – 8, самостійної роботи – 72).

Метою спецкурсу є надання студентам знань про проблеми духовно-морального розвитку молодшого школяра, розкриття психологічного змісту, сутності понять «духовно-моральний розвиток особистості», мотиваційні чинники та суперечності цього процесу, теоретико-методологічні підходи до вивчення психолого-педагогічних закономірностей та механізмів духовно-морального розвитку молодших школярів.

Багатоаспектністю, проблемністю, новизною курсу визначається і різноманітність його основних компетентностей, які набуваються під час опанування дисципліною:

1) компетентність у галузі теорії і методики духовно-морального розвитку дитини, зокрема, його цілей, завдань, принципів, закономірностей, змісту, засобів, форм, методів, прийомів;

2) компетентність і знання про те, як зробити процес духовно-морального розвитку дитини ціннісно-спрямованим, актуальним, змістовним та технологічно виправданим і з урахуванням вікових можливостей дитини;

3) комунікативна компетентність у розрізі розгортання крос-культурного простору;

4) компетентність у сфері мотивації до вдосконалення особистих якостей, прагнення до здійснення моральних вчинків;

5) компетентність у сфері стратегії прогнозування змісту, форм, методів і прийомів духовно-морального розвитку для індивідуального становлення дитини.

Зміст тематичних розділів спецкурсу «Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі» містив наступні теми:

Змістовий модуль 1. Теоретичні аспекти духовно-морального розвитку молодшого школяра

Тема 1. Теоретичні передумови проблеми духовно-морального розвитку особистості. Генезис уявлень про духовність і духовно-моральний потенціал. Філософсько-психологічні передумови духовно-морального розвитку особистості. Духовно-особистісні передумови розвитку особистості. Психологічні механізми актуалізації духовно-морального становлення особистості.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Цінність мудрості, ідеалів і духовного досвіду відображена в поглядах якого відомого психоаналітика?

2. Ідеї духовного розвитку через ціннісні вибори особистості закладені у спадщині кого?

3. Що розуміють під потенціалом особистості у широкому сенсі?

4. Які основні підходи існують до визначення духовності?

Тема 2. Витоки виникнення феноменів «духовність», «духовно-моральні цінності», «духовно-моральна культура», «виховний простір». Закономірності розвитку духовно-моральної культури особистості в соціально-філософському аспекті. Людиноцентрований і культурологічний філософський підходи до освіти, ідеї цінності особистості людини. Сучасні наукові положення про цінності виховання, духовні цінності, загальнолюдські й національні, полікультурні та ціннісні орієнтації. Місце та значення розвитку духовно-моральної культури протягом століть, як і в історії всього людства. Зміни і ставлення до духовності та моральності духовно-морального розвитку підростаючої особистості на території сучасної України. Вплив міжкультурного діалогу країн європейського регіону, глобальних світових тенденцій гуманізації та демократизації до розвитку духовно-моральної культури молодших школярів у крос-культурному просторі.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Дайте визначення поняттям «духовність», «духовно-моральні цінності», «духовно-моральна культура», «виховний простір».

2. У чому полягають ідеї цінності особистості людини у людиноцентрованому і культурологічному філософських підходах до освіти?

3. Розкрийте сутність демократизації, гуманізації та індивідуалізації життєдіяльності вихованців у виховному просторі.

4. У чому Ви бачите вплив міжкультурного діалогу країн європейського регіону, глобальних світових тенденцій гуманізації та демократизації до розвитку духовно-моральної культури молодших школярів в крос-культурному просторі?

Тема 3. Закони духовно-морального розвитку у збалансуванні внутрішнього стану особистості. Виховні закони в життєвій перспективі особистості. Образ сучасної людини в контексті орієнтирів розвивального навчання. Погляди на виховання та

розвиток особистості. Компетентнісний підхід у виховному просторі особистості.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Як Ви вважаєте, яку роль відіграють виховні закони в організації виховного процесу в початковій школі?
2. Опишіть, яким на Вашу думку має бути образ сучасного педагога в контексті орієнтирів розвивального навчання.
3. Як Ви вважаєте, чи треба надавати дітям можливість жити за «власною волею»?

Тема 4. Система моральних вчинків та її значення у забезпеченні позитивного емоційного поля. Вчинок як одиниця моральної поведінки. Види вчинку. Аналіз вчинку. Психологічна сутність вчинку. Поведінковий підхід Б. Скіннера. Теорія ігор та діяльності Е. Берна. Трагування вчинку у психологічних концепціях С. Рубінштейна і В. Роменця. Моральний вчинок як міра духовного розвитку особистості. Типологія вчинку. Мотиваційно-ціннісна детермінованість учинку. Вчинкова життєва сфера особистості. Педагог у просторі вчинку.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Як трактують вчинок у своїх психологічних концепціях С. Рубінштейн і В. Роменець?
2. Схарактеризуйте види вчинків та наведіть приклади з власної діяльності у школі під час проходження практики.
3. Здійсніть аналіз одного вчинку, який Вам трапилося бачити на практиці в школі.
4. Чому моральний вчинок є мірою духовного розвитку особистості? Обґрунтуйте свою відповідь.

Тема 5. Крос-культурний простір як культурологічний феномен. Теоретична та методологічна основа культурологічного феномену є культурологічний підхід в педагогіці, ідеї цінності особистості людини. Культурологія як розуміння культури на рівні буденної свідомості. Узагальнення чинних понять до визначення особливості крос-культурного простору як культурологічного феномену, для розуміння поведінки людини та спільнот на різних етапах їх

історичного розвитку. Нові концепції, які наголошують на діалозі культур, а саме на крос-культурній та полікультурній освіті. Пізнання та оцінка особливостей культури різних народів світу, на основі загальноприйнятих духовно-моральних ціннісних показників. Духовно-моральні риси особистість в контексті освітнього ідеалу.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Обґрунтуйте те, що культурологічний підхід в педагогіці є теоретичною та методологічною основою культурологічного феномену.

2. У чому полягають особливості крос-культурного простору як культурологічного феномену?

3. Поміркуйте, які духовно-моральні риси особистості молодшого школяра в контексті освітнього ідеалу Ви можете виділити.

Змістовий модуль 2. Праксеологічні аспекти духовно-морального розвитку молодшого школяра в крос-культурному просторі.

Тема 6. Особливості та умови духовно-морального виховання в молодшому шкільному віці. Духовно-моральне виховання в різні вікові періоди. Особливості і умови духовно-морального виховання в молодшому шкільному віці. Проблеми формування духовно-моральної особистості молодшого школяра в сучасних умовах. Формування гуманістичного відношення і взаємовідношення дітей. Своєрідність духовно-морального розвитку молодших школярів. Мотиви духовно-морального виховання молодших школярів.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Розкрийте основні принципи та методичні підходи до психологічної діагностики духовного потенціалу особистості на різних вікових етапах.

2. Визначте основні проблеми формування духовно-моральної особистості молодшого школяра в сучасних умовах.

3. Як Ви будете формувати гуманістичне відношення і взаємовідношення дітей?

4. У чому полягає своєрідність духовно-морального розвитку молодших школярів? Наведіть приклади.

5. Чому так важливо враховувати вікові та психологічні особливості молодших школярів під час їх духовно-морального розвитку?

Тема 7. Форми і методи організації духовно-морального розвитку особистості та їх вплив на свідомість та діяльність молодшого школяра. Принципи та методичні підходи до психологічної діагностики духовно-морального розвитку молодших школярів. Дослідження актуалізованості духовно-моральних потреб дитини. Виховні впливи, що сприяють формуванню позитивних рис характеру і моральних якостей. Методи і прийоми морального виховання.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Дайте характеристику принципів та методичних підходів до психологічної діагностики духовно-морального розвитку молодших школярів.

2. Як саме можна дослідити актуалізованість духовно-моральних потреб дитини?

3. Опишіть відомі Вам методи і прийоми морального виховання.

4. Які виховні впливи сприятимуть формуванню позитивних рис характеру і моральних якостей молодшого школяра?

Тема 8. Діагностика рівнів духовно-морального розвитку молодших школярів. Суть, мета і завдання педагогічної діагностики. Функції педагогічної діагностики. Особливості педагогічної діагностики з духовно-морального розвитку молодших школярів.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Визначте сутність, мету та завдання педагогічної діагностики.

2. У чому полягають особливості та функції педагогічної діагностики з духовно-морального розвитку молодших школярів?

3. Запропонуйте свою діагностичну методику для визначення духовно-морального розвитку молодших школярів.

Тема 9. Тренінгова робота для формування духовно-моральних якостей у дітей молодшого шкільного віку в крос-культурному

просторі. Сутність та структура тренінгу як форми інтерактивної роботи. Зміст, процес і метод у тренінгу. Тренінг: форми та методи.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Які ознаки тренінгу як форми інтерактивної роботи?
2. Обґрунтуйте те, що тренінг є формою інтерактивної роботи.
3. Які інтерактивні форми та методи тренінгу Ви знаєте?

Опишіть їх.

4. Що таке тренінг з погляду педагогічної співпраці та розвивального навчання?

5. Запропонуйте свій варіант плану тренера духовно-морального спрямування.

Тема 10. Духовно-моральний потенціал особистості молодшого школяра в розбудові ціннісних відносин в основній школі. Філософсько-психологічний зміст поняття «духовний потенціал особистості». Духовно-особистісний підхід як основа дослідження духовного потенціалу людини. Емоції і почуття особистості з високим духовним потенціалом. Процес розвитку духовного потенціалу особистості. Психологічна модель особистості з високим духовним потенціалом.

Завданнями цієї теми можуть бути:

1. Розкрийте філософсько-психологічний зміст поняття «духовний потенціал особистості».

2. Які емоції та почуття особистості з високим духовним потенціалом?

3. Подайте своє уявлення моделі особистості з високим духовним потенціалом.

4. Схарактеризуйте методичку «Духовний потенціал особистості». Для виявлення яких трьох найважливіших характеристик духовного розвитку вона призначена?

Отже, репрезентовані нами методичні аспекти допоможуть системі виховної роботи зі студентами підвищити рівень готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. Виконана робота дає змогу перейти до основних висновків.

ПІСЛЯМОВА

Сьогодні в Україні відбуваються суттєві зміни у сфері духовно-морального розвитку, адже у світовому освітньому просторі активно обговорюється нова система цінностей і цілей освіти, що відповідає принципам культуровідповідності, аксіологічності та праксеологічності. Суб'єкти освітнього простору в сучасній соціокультурній ситуації перебувають на рубежі культур, взаємодія з якими вимагає від них готовності до реалізації духовно-морального розвитку. Це зумовлено інтеграцією України до світової спільноти та переходом на європейські стандарти якості. Якість духовно-морального розвитку молодших школярів обумовлюється якістю удосконалення готовності майбутніх учителів.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблем удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів, а також проведене експериментальне дослідження доводять, що питання сутності та структури готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів є частково розробленими та потребують подальшого розкриття. Значна кількість психолого-педагогічних досліджень присвячена вивченню концепту поняття «готовність» та теоретичному обґрунтуванню значущості зазначеної проблеми. Останні роки з'явилися дослідження, автори яких зосереджують свою увагу на готовності студентів до різних видів діяльності та на проблемі виховання духовних цінностей студентської молоді. Однак комплексних розробок та методичних рекомендацій щодо готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів, ще бракує.

Теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури дозволив визначити понятійно-термінологічне поле дослідження та уточнити сутність і структуру понять «готовність», «готовність студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів». Узагальнюючи теоретичні підходи щодо готовності майбутніх фахівців до духовно-морального розвитку молодших школярів як інтегрального новоутворення особистості та з позицій

системного підходу, прийнятого нами в якості методологічного, визначено готовність педагога до духовно-морального розвитку молодших школярів як багатоаспектне системне поняття, що представляє собою: сукупність професійних новоутворень, що забезпечують адаптацію і саморозвиток у майбутній професійній діяльності; сформованість особистісних якостей, які забезпечують кваліфіковане здійснення духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі; поєднання професійних якостей майбутнього фахівця, що зумовлюють рівень результативності та ефективності освітнього процесу в початковій школі; певний психічний стан педагога, у якому відбивається сформованість педагогічного менталітету.

Опрацювання словникової літератури та наукових (як українських, так і зарубіжних) джерел дало змогу з'ясувати три змістовних вектори у понятті «готовність майбутнього вчителя», а саме: знаннєвий, почуттєвий, діяльнісно-практичний. До цього переліку додається, як обов'язків елемент, наявність першого досвіду, за допомогою чого поняття «готовність майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку молодшого школяра» може набути теоретичної конкретизації та, відповідно, подальшої концептуалізації, зокрема, у рамках глобалізації розгортання культурно-освітнього простору, що має досить значний вплив на зведення цілісної системи удосконалення та саморозвитку здатностей майбутніх вчителів у вищих закладах освіти. Через набуття студентами першого досвіду духовно-морального розвитку дітей, що перетворить традиційний навчальний план вбік дуальної освіти, відбудуться певні зміни у психолого-педагогічній, соціально-виховній, науково-дослідницькій, інформаційно-технологічній, діагностичній, практичній та інших видах діяльності студентів.

Аналіз сутності та структури готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів засвідчує, що на ефективність удосконалення готовності майбутнього вчителя до духовно-морального розвитку дитини безпосередньо впливають активність, самостійність мислення студента, уміння

роботи самостійні висновки. Рефлексія майбутнього вчителя має бути спрямована на власні устремління, що безпосередньо стосуються духовно-моральної сфери. Цьому сприяє розвиток здатності до досягнення власних цілей у конструюванні духовного образу «Я», тренуванні моральних звичок, узгодженні ліній минулої та майбутньої часової перспективи.

Занурення у структуру готовності особистості дозволило виділити загальнонаукові та конкретно-наукові підходи для розв'язання поставлених завдань. Так, загальнонауковими підходами до досягнення поставленої мети ми вважаємо системний та інформаційний, тоді як конкретно-науковими підходами ми обрали компетентнісний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, культурологічний.

Єдність пізнавальних процесів та процесів культури, і наукова рефлексія у цьому напрямі дозволяє визначити деякі положення, які відображають теоретичні міркування щодо формування готовності майбутніх вчителів до духовно-морального розвитку молодших школярів:

1. Ми бачимо, що у полікультурному суспільстві існує багато відмінностей, що стосуються виховання і розвитку дітей.
2. У міжкультурних дослідженнях увага зосереджується на способах життя різних суспільств, при цьому ми спостерігаємо тенденцію послаблення уваги до етнічних чинників, а посилення – до процесів, що відображають якісні зміни у розвитку особистості.
3. До процесу духовно-морального розвитку дітей у представників різних культур існують різні уявлення.
4. Готовність майбутнього вчителя до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів є результатом ретельної праці і самого студента, і осіб, що супроводжують процеси особистісного та професійного зростання.

Сучасний стан педагогіки вищої школи, теорії і методики виховання особистості пов'язаний із певними суперечностями у виявленні необхідної суми здатностей майбутнього вчителя. Це актуалізує питання стосовно розуміння сукупності здатностей

майбутнього вчителя, який покликаний розвивати духовно-моральну сферу молодшого школяра у майбутньому. При цьому ця сукупність не є механічною сумою здатностей, а виступає як інтегрована система взаємозв'язків. Така система здатностей включає базово-креативні, загальні та специфічні здатності майбутніх учителів.

Зазначимо, що педагогічний супровід процесу вдосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів будується на основі принципів, які базуються на методологічних підходах. Орієнтуючись на визначені нами методологічні підходи і стратегічні положення до вирішення проблеми, відзначимо основні принципи, а саме: системний, інформаційний, діяльнісний, динамічний, розвитку і саморозвитку, принцип діалогічності, обліку творчого начала та ін.

Недостатність розробки прикладних підходів в галузі готовності майбутніх учителів до духовно-моральному розвитку молодшого школяра виникла нагальна потреба розробки авторського підходу. До такого підходу, на наш погляд, можна віднести праксео-динамічний. Даний підхід дозволяє будувати дії майбутніх вчителів, що мають різну силу, для досягнення готовності до духовно-моральному розвитку молодших школярів, а також будувати системи здібностей, в системній сукупності що впливає на дану готовність. Основні принципи, що були виділені нами за допомогою праксео-динамічного підходу, наступні: принцип професійної зумовленості вдосконалення готовності; принцип майбутньої перспективи і бачення себе як наставника, що моделює процес духовно-морального розвитку дитини; принцип спів-дії і спів-причетності в навчанні творіння істини, добра і краси для світу.

Виходячи з того, що вчителі початкової школи з перших днів роботи у школі стикаються з багатьма проблемами, що стосуються складних педагогічних ситуацій та негативно позначається на їх кар'єрних уподобаннях, призводять до негативних емоцій та порушень емоційно-вольової сфери, одним із напрямів дослідження стало встановлення початкового рівня готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у студентів

закладів вищої освіти. З метою виявлення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи ми провели дослідження, що було зосереджено на таких завданнях:

- виявити ставлення майбутніх учителів до процесу духовно-морального розвитку молодших школярів;
- встановити рівень знань студентів про сутність поняття «духовно-морального розвитку дитини»;
- становити рівень знань про сутність процесу духовно-морального розвитку молодшого школяра;
- визначити наявність чи відсутність у студентів умінь виконання різних завдань стосовно удосконалення особистісних та професійних здатностей для до духовно-морального розвитку молодших школярів;
- діагностувати рівень готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів у студентів різних курсів навчання.

У результаті проведеної роботи було встановлено, що студенти мають нечіткі уявлення щодо найважливіших завдань, які має виконувати вчитель початкової школи, також більшість студентів не знають, яким має бути результат діяльності вчителя з питань духовно-морального розвитку дитини. Також ми засвідчили недостатній рівень готовності студентів до духовно-морального розвитку учнів молодших класів.

На основі узагальнення письмових та усних відповідей респондентів, нами було зафіксовано такі тенденції: студенти спеціальності «Початкова освіта» недостатньо поінформовані про процеси духовно-морального розвитку молодших школярів та не усвідомлюють значущість цього напрямку роботи у школі; під час практики студенти спрямовані на викладання предметів, а не на процеси виховання, і на системному рівні процесом духовно-морального розвитку дітей не займаються; студенти не розробляють планів духовно-морального розвитку дітей, не мають авторських матеріалів та не вдаються до удосконалення власної готовності до духовно-морального розвитку дитини, хоча на практиці бачать

труднощі, із якими вони зустрінуться у майбутній професійній діяльності.

Для забезпечення системного аналізу та об'єктивної оцінки готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів було визначено критерії і показники, що дозволило прослідкувати зміни в концептуальних, змістових і процесуальних характеристиках процесу готовності майбутнього фахівця. Діагностування рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів відбувалося за критеріями: когнітивний, мотиваційний та практичний. На основі визначених критеріїв і показників було представлено критеріальні характеристики рівнів (високий, середній, низький).

Результативність удосконалення готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів забезпечується сукупністю певних психолого-педагогічних умов, що є умовою ефективного функціонування виховної методики удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

Науковий аналіз і результати дослідної роботи дають підстави сформулювати низку рекомендацій та окреслити шляхи впровадження продуктивної виховної методики удосконалення готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. Під продуктивною виховною методикою ми розуміємо таку системну організацію виховного процесу у вищій школі, яка носить інноваційний характер, і в той же час є моделлю виховної роботи, здійснюваної студентами з урахуванням ціннісно-мотиваційного, інформаційно-змістовного, діяльнісно-вчинкового, оцінювально-рефлексивного компонентів готовності до духовно-морального розвитку дитини.

Основа продуктивної виховної методики – удосконалення готовності студента як процес, самостійно керований і реалізований як на етапі педагогічної підготовки, так і на етапі самостійної роботи. Дана методика сприяє вдосконаленню здібностей, формування умінь моделювати процеси духовно-морального розвитку дитини і, як

результат проведеної роботи, робить істотний вплив на формування професійної компетентності, що дозволяє студентам спеціальності «Початкова освіта» адаптуватися до умов роботи в початковій школі.

У дослідженні доведено, що майбутніх учителів необхідно знайомити з науковими та методичними основами, що дозволяють здійснювати процес духовно-морального розвитку особистості. Щоб ознайомитися з цим процесом, студенту спеціальності «Початкова освіта» необхідно не просто побачити різні форми, методи і прийоми виховної роботи в школі, а й усвідомити свій рівень розвитку, наполегливо працювати над поліпшенням своїх особистісних якостей і системою здібностей. Також необхідна певна наполегливість в досягненні цілей, знання структури готовності до духовно-морального розвитку молодших школярів, положення про вдосконалення готовності. Вирішальна роль при цьому буде належати процесам самовдосконалення, а також різними технологіями і методиками, які дозволяють реалізувати цей процес більш ефективно.

Наше дослідження не претендує на остаточне й вичерпане розв'язання проблеми удосконалення готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів. Незважаючи на широту охоплення проблеми, не всі її аспекти були досліджені. Зокрема, гострими залишаються проблеми, що необхідно досліджувати, а, саме: питання удосконалення готовності майбутніх учителів до вирішення педагогічних конфліктів; вивчення зарубіжного досвіду готовності майбутніх учителів початкової школи; питання удосконалення духовно-моральної вихованості майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдіянц Г.Г. Формування духовних потреб молодших школярів у сім'ї: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2001. 20 с.
2. Азаров Ю. П. Самосознание подростка. Мудрость воспитания. Книга для родителей. М.: Педагогика, 1989. С. 121–124.
3. Азархин А. В. Мироззрение и эстетическое развитие личности. Киев: Наук. думка, 1990. 191с.
4. Акчулпанова Р. К. Формирование у будущих учителей готовности к духовно-нравственному воспитанию школьников на основе этнокультурного подхода: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2014. 223 с.
5. Алейникова Т. В. Возрастная психофизиология. Ростов-на-Дону. 2002. 146 с.
6. Алексеенко А. П. Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.04. Х., 2007. 32 с.
7. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Київ: Вид-во «Либідь», 1998. 558 с.
8. Амонашвили Ш.А. Школа Жизни. Москва: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1998. 80 с.
9. Андрущенко В. Організоване суспільство: Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. Київ : ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006. 502 с.
10. Антология педагогической мысли Христианского Средневековья. В 2-х томах. Т.1. В Христе сокрыты все сокровища премудрости. Путь христианского образования в трудах Отцов Церкви и мыслителей Раннего Средневековья / Сост., коммент. В.Безрогова, О.Варьяш. Москва: АО «Аспект Пресс», 1994. 400 с.

11. Антонова О. Є., Поліщук Н. М. Підготовка вчителя до розвитку здоров'язберезувальної компетентності учнів: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2016. 248 с.
12. Арлычев А. Н. Сознание: информационно-деятельностный подход. М. : КомКнига, 2005. 136 с.
13. Армагаков А. П. Мысли о современном и будущем воспитании и обучении. Полоцк: Типография Х. В. Клячко, 1896. 222 с.
14. Астахова В. И. Некоторые вопросы теории и практики становления непрерывного образования. Гуманитарные науки. 2011. № 3. С. 86-93.
15. Ахутин А. В. Поворотные времена. СПб.: Наука, 2005. 743 с.
16. Бабайлов В. К. Культура ділового спілкування менеджера: Навч. пос. Харків: Вид-во «Бізнес Інформ», 1999. 116 с.
17. Бакуліна С.Ю. Виховання моральних почуттів молодших школярів засобами казок народів світу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. К., 2000. 20 с.
18. Балдинюк Д., Балдинюк Н. Виховне середовище як фактор розвитку особистості майбутнього вчителя в уманському педуніверситеті. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. № 21. С. 20-25.
19. Бахтин М.М. Собр. соч. Т.1: Философская эстетика 1920-х годов. М.: Языки славянской культуры, 2003. 1334с.
20. Белинская Е.В. Сказочные тренинги для дошкольников и младших школьников. СПб.: Речь; М.: Сфера, 2008. 125 с.
21. Беляев А. В., Гулакова М. В., Харченко Г. И. Методологические основания педагогического исследования [Электронный ресурс]. Электрон. текст, дан. (2,8 Мб). Киров : Изд-во МЦИТО, 2017. 1 эл. оп. диск (CD-R). Систем, требования: PC, Intel 1 ГГц, 512 Мб RAM, 2,8 Мб свобод, диск, пространства: CD-привод; ОС Windows XP и выше, ПО для чтения pdf-файлов.
22. Беляев В.И. Современные подходы в историко-педагогических исследованиях. Педагогика. 1999. №6. С.19-27.
23. Бердяев Н. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Париж: Современные записки, 1931. 320 с.

24. Бердяев Н.А. Sub specie aeternitatis. Опыты философские, социальные и литературные (1900-1906 гг.). / Сост. и коммент. В. И. Сапова. Москва: Канон+, 2002. 656 с.
25. Березина Т.Н. Воспитание добра. М.: Спутник +, 2015. 99 с.
26. Березовська І.В. Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2007. 19 с.
27. Беспалова Н. Особенности подготовки педагогических кадров в университете: дис. канд. пед.наук: 13.00.01. Саранск, 2003. 225 с.
28. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. Чернівці: Букрек, 2015. 840с.
29. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2. Чернівці: Букрек, 2015. 640с.
30. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. К.: Либідь, 2015. 280 с.
31. Бех І. Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення та шляхи реалізації. Педагогічний вісник. 2014. №4. С. 14–17.
32. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання в сучасній соціально-культурній ситуації. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб.* / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця, 2010. Вип. 2. С. 15-21.
33. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ-Чернівці: Букрек, 2018. 296с.
34. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. К.: Академвидав, 2012. 256 с.
35. Бех І., Ганнусенко Н., Чорна К. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загально-освітньої школи. *Українське релігієзнавство.* 2005. № 36. С. 265-281.
36. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. К.: Либідь, 2006. 272 с.
37. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. К., 2003. 280 с

38. Би Х. Развитие ребенка. СПб.: Питер, 2004. 768 с.
39. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода /И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. М.: Изд-во «Наука», 1973. 272 с.
40. Блинова Ю.Л. Субъектная позиция педагога: теория и психолого-акмеологическое сопровождение. Казань: ТГГПУ, 2010. 202 с.
41. Блюменау Д. Й. Информация и информационный сервис. Ленинград : Наука, 1989. 188 с.
42. Богданова І. М. Сутність підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в умовах рекреації. *Наука і освіта*. 2016. №10. С. 58-63.
43. Богданова І. М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: автореф. дис... д-ра пед.наук: 13.00.04. К, 2003. 39 с.
44. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання. *Культура*. 2001. № 1. С. 5-8.
45. Божович Л. М. Личность и ее формирование в детском возрасте. М.: Просвещение, 1968. 398 с.
46. Болгаріна В. Виховання: пошук культурної парадигми. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. : В 2 кн. Кн. 1. К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2002. С. 26-30.*
47. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования. Педагогика. 1997. №4. С. 11–17.
48. Борытко Н. М. Гуманитарные принципы профессионального образования педагога-воспитателя в системе непрерывного образования. *Известия ВГПУ*. 2012. № 11 (75) С.41-45.
49. Борытко Н. М. Диагностическая деятельность педагога: учебное пособие для вузов / ред.: В. А. Слостенин, И. А. Колесникова. М.: Академия, 2006. 288 с.
50. Бронсон П. Мерримен Э. Мифы воспитания. Наука против интуиции / пер. с англ. А. Андреева. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 240 с.

51. Бубнов Є.Г. Підготовка майбутніх учителів до поліетнічного виховання молодших школярів в Автономній республіці Крим: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Ялта, 2009. 20 с.
52. Будник О. Б. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 552 с.
53. Будник О. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія. Дніпропетровськ, 2014. 484 с.
54. Василевська Т. Е. Відповідальність як духовно-моральнісний вимір особистості : дис... канд. філос. наук: 09.00.07. К., 1996. 164 с.
55. Василенко М. Є. Структура готовності студентів до професійної діяльності: педагогічний аналіз. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2013. Вип. 20. С. 43-47.
56. Василенко М. Є. Структурування та діагностика готовності студентів-правників до консультативної діяльності. *Педагогіка та психологія*. 2012. Вип. 41. С. 75-85.
57. Василюк Т. О. Використання загальнокультурної компоненти в процесі викладання спеціалізованих гуманітарних дисциплін у вищій школі. *Науковий вісник Миколаївського державного університету. Випуск 12. Педагогічні науки: Зб. наук. пр. / за ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. Т.4. Миколаїв: МДУ, 2006. С.21-33.*
58. Васянович Г.П. Вибрані твори: в 5-ти т. Т.4: Психологія і педагогіка. Львів: Сполом, 2010. 512 с.
59. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Ч.П. (педагогічна). Боффало–Мюнхен: Накладом осередку СУМ-у ім. Лесі Українки, 1957. 272 с.
60. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Ч.І. Психологія волі і характеру. Лондон: Вид-во Спілки української молоді, 1952. 256 с.
61. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

62. Верховна Рада України долучилася до Всеукраїнської акції створення Рукописної Біблії. 2018. URL: <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/166170.html>
63. Вільгельм Дільтей і філософія «духовно-наукового» знання / за заг. ред. М. Марчука. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 231 с.
64. Ворожбіт В. В. Духовно-моральне виховання дітей у загальноосвітніх закладах України (історико-педагогічний аспект). Харків: Видавництво Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, 2012. 374 с.
65. Волкова Н. Аргументація як засіб переконуючого впливу вчителя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Вип. 12(199). 2010. 12-25.
66. Ворожбіт В. В. Теорія та практика духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх закладів України (середина XIX – початок XX століття): автореф. дис ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Харків, 2012. 40 с.
67. Вудфілд Р. Мозаика мировой эстетики. Искусство. 1989. № 9. С. 46-49.
68. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
69. Воспитательная деятельность педагога: учебное пособие для вузов / И. А. Колесникова и др.; ред.: В. А. Сластенин, И. А. Колесникова. М.: Академия, 2007. 336 с.
70. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. М.: Педагогика, 1991. 480 с.
71. Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрения ребенка. Психология личности: тексты / ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырей. Москва: Издательство Московского университета, 1982. С. 161-165. URL: <http://www.psychlib.ru/inc/absid.php?absid=14738>.

72. Гарасимів Т. З. Поняття «поведінка» та «діяльність» як основа філософії девіантної поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 824. С. 228-232.
73. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. Е. Ю. Усик ; [сост.: Астахова В. И. и др.]. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: Изд-во НУА, 2014. 532 с.
74. Голозубов О. Антропологічні виміри просторовості: екскурс в духовну історію та сьогодення. *Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: проблеми та перспективи: монографія.* Мелітополь-Седльце, 2014. С. 130-136.
75. Гончаренко С. Про покликання вченого. Естетика і етика педагогічної дії : збірник наукових праць. Вип. 3. Київ-Полтава, 2012. С. 44-55.
76. Гончаренко С.У. Гуманізація і гуманітаризація освіти. *Шлях освіти.* №3. 2001. С. 2–8.
77. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Вид-во «Либідь», 1997. 275 с.
78. Гончарова О. А. Педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К. 2008. 259 с.
79. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : навч.-метод. посіб. Чернівці, 2011. 183 с.
80. Горський А. Є. Барматова І.В., Буданова О. Б., Овчар О. В. Комплексне дослідження стану системи дошкільної освіти України. Аналітичний звіт. ФОП Кашталян Н. І. 2013. 118 с.
81. Григорьева Т. П. Дао и логос (встреча культур). М.: Наука, 1992. 424 с.
82. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2001. 45 с.

83. Грицюта О. Ф. Духовне начало як запорука морального розвитку особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. Вип. 6. С. 65-74.
84. Гришкова Р. О. Культурологічні та соціальні бар'єри на шляху формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей. *Мова і культура*. К.: Видавн. Дім Д. Бурого, 2005. Вип. 8. Т. VII. С. 23-27.
85. Гришкова Р.О. Педагогічні засади формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей у процесі фахової підготовки: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 38 с.
86. Гроф С. Области человеческого бессознательного. Данные исследований ЛСД / пер. с англ. М.: Изд-во Трансперсонального Института, 1998. URL:: <http://psylib.ukrweb.net/books/grofs01/txt19.htm>
87. Гузій Н. В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2007. 40 с.
88. Гуменюк Г. В. Саморозвиток як ціннісно-смилова детермінанта професійного становлення людини. *Актуальні проблеми психології: Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2016. Том X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 28. С. 110-120.
89. Гусак Л. Є. Структура і критерії готовності майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2013. № 2. С. 211-215.
90. Девлетов Р. Р. Трилингвальное обучение в педагогических учебных заведениях Украины: монография. Симф., 2011. 335 с.
91. Демиденко Т. М. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04. Ч., 2004. 220 с.

92. Демчук Р. В. Міфопоетика як засіб моделювання української ідентичності: культурно-цивілізаційний контекст: автореф. дис. доктора культурології: 26.00.01. Київ, 2018. 34 с.
93. Денисенко В. В. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2005. 19 с.
94. Денисова Н. В. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів в умовах навчально-наукового комплексу «коледж – університет»: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2006. 20 с.
95. Дзьобань О. П., Романюк С. М. Інформаційна картина світу: філософський підхід до розуміння сутності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2013. № 2. С. 116–124.
96. Дидье Ж. Философский словарь / пер. с франц. М.: Междунар. отношения, 2000. 544 с.
97. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 352 с.
98. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент. Цільове управління освітою на основі кваліметричного підходу: навч.посібник. К: ІЗМН, 1996. 140 с.
99. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2006. 20 с.
100. Долматова М.П. Формування естетичних ціннісних орієнтацій як суттєвого елемента духовної культури молоді. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 2009. № 61. С.65-70.
101. Дослідження читання книжок в Україні 2014. URL: <https://www.slideshare.net/Kyivstar/report-gfk-reading2014for-uploading-38932265>
102. Дубасенюк О. А., Семенюк Т. В., Антонова О. Є. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія. Житомир, 2003. 193 с.

103. Дубасенюк О.А. Духовно-моральне виховання студентської молоді. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції* (м. Житомир, 22-23 травня 2014 р.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 78-87.
104. Дублінська модель універсальних характеристик компетенцій (Дублінські дескриптори) / узагальнення та переклад матеріалів Сацик В. І.; Інститут вищої освіти КНЕУ імені Вадима Гетьмана. 2018. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/dosl_univ_nauky/dublin_descr.pdf
105. Дудукалова О. С. Сутність та структура готовності до професійної діяльності майбутніх інженерів-педагогів економічного профілю: *збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія : Педагогічна*. 2016. Вип. 22. С. 138-140.
106. Дьоміна В.В. Виховання білінгвальної культури у майбутніх учителів іноземної мови: теорія і практика: дис... док. пед.наук: 13.00.07. Київ, 2019. 504с.
107. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей / Упоряд. Б.Кессен; пер. з фр. Том третій. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. 328 с.
108. Євтодюк А. В. Аксіологічні засади сучасної системи освіти України. *Педагогічний пошук*. 2014. № 2. С.12–15.
109. Євтух В. Б., Марушкевич А. А., Дем'яненко Н. М., Чепак В. В. Етнопедagogіка: навч. посіб. К.: Київський університет, 2003. 117 с.
110. Євтух М. Б., Стефанюк С. К. Духовно-моральне виховання – надійний заслін соціально-психічним девіаціям. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2014. Вип. 27. С. 48-55.
111. Євтух М., Стефанюк С. Духовно-гуманістична, культурологічна актуалізація розуміння релігійно-етичних надбань у ренесансній культурі. *Науковий вісник Мелітопольського державного*

педагогічного університету. Серія : Педагогіка. 2016. № 2. С. 188-193.

112. Жуковський В.М. Американський досвід морального виховання та сучасна українська школа. *Україна і слов'янський світ: історія і сучасність. Науковий збірник*. Рівне, 2001. С. 62-67.
113. Жуковський В.М. Виховання молоді на принципах християнської моралі. Український та американський досвід. *Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України*. Острог, 1999. Наукові записки. Т.ІІ. Част. ІІ. С. 224-231.
114. Жуковський В.М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки вчителів з предметів духовно-морального спрямування у системі післядипломної освіти. *Андрогогічний вісник: Наукове електронне періодичне видання*. Випуск 5. 2014. С. 170-179.
115. Жюлиа Д. Философский словарь / пер. с франц. М.: Междунар. отношения, 2000. 544 с.
116. Загвязинский В. И. Теория обучения и воспитания: учебник для бакалавров. М.: Издательство Юрайт, 2014. 314 с.
117. Загорюев А. Л. Концепция структуры готовности к профессиональной деятельности. *Казанская наука: сб. науч. статей*. 2010. № 4. С. 185-190.
118. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004, редакція від 25.07.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
119. Закон України «Про освіту» / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
120. Залібовська-Ільницька З.В. Підготовка майбутніх учителів до формування комунікативної компетентності молодших школярів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2009. 20 с.
121. Зарва О. М. Моральне виховання студентів вищих навчальних закладів США: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Житомир, 2011. 21 с.

- 122.Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. М: Изд. Свято-Владимирского Братства, 1993. 223 с.
- 123.Зицер Д., Зицер Н. Азбука НО: Практическая педагогика. Санкт-Петербург. Филиал изд-ва «Просвещение», 2007. 287с.
- 124.Золота книга казок: Укр. нар. казки: Для ст. шк. віку / Упоряд., передм. та приміт. Л. Ф. Дунаєвської; Іл. І. А. Вишинського; Худож. оформл. В. П. Вересюка. Київ: Веселка, 1990. 431 с.
- 125.Зосимовский А. В. Критерии нравственной воспитанности. Педагогика. 1996. № 3. С.22–26.
- 126.Зубарєв О. С. Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві: монографія. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 300 с.
- 127.Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: навч. посіб. К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
- 128.Зязюн І.А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн.* Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2005. № 25. С.13-18
- 129.Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. 3-е изд. СПб.: Питер, 2006. 208 с.
- 130.Ивин А. Основы теории аргументации. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2015. 459 с.
- 131.Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. 586, [6] с.
- 132.Ионесов В.И. (2013) Императивы трансформации культуры: эпохальные границы и парадигмы перехода. *Культура и искусство: традиции и современность: материалы Международной очно-заочной научно-практической конференции.* Чебоксары: ЧГИКИ, 2013. С.242-249.
- 133.Ицексон О. Развитие человека от 0 до 20. Москва: НФ «Институт перспективных исследований», 2011. 328 с.
- 134.Иванова І.В. До проблеми формування професійних культурних якостей майбутніх фахівців бізнес-сфери у процесі навчання

- професійного іншомовного спілкування. *Вища школа: удосконалення якості підготовки фахівців: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (Черкаси, 16–17 квітня 2009 р.). Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. С. 69-70.
135. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків: Вид-во «Фоліо», 2002. 540 с.
136. Льман В. Деякі аспекти вдосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи: сучасні тенденції. *Рідна школа*. 2011. №1-2. С. 30-37.
137. Іордакі Н.А. Методологічні засади виховання духовності: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03. Х., 2003. 18 с.
138. Каган М. Морфология искусства 2-е изд. Л.: Искусство, 1972. 440 с.
139. Калінін В. О. Формування міжкультурної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови на основі колаборативного навчання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 54. С. 36-38.
140. Кант И. Лекции по этике / пер. с нем.; общ. ред., сост. и вступ. ст. А. А. Гусейнова. М.: Республика, 2000. 431 с.
141. Кант И. Основы метафизики нравственности. (С рецензией на книгу И.Шульца. 1783). Сочинения в шести томах. М.: Мысль. Т. 4. Ч. I. 544 с.
142. Капська А.Й. Деякі особливості формування готовності студентів до професійної творчості. *Моделювання виховної діяльності в системі професійної підготовки студентів: теорія, практика, програми*. К.: ІЗМН, 1998. С. 5-12.
143. Каспина В., Берхин Н. 1967. Чтобы вырос хороший человек. Москва: Изд-во «Знание», 1967. 80 с.
144. Кендзьор П. І. Полікультурне виховання учнів у системі діяльності загальноосвітнього навчального закладу (теорія і методика): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.07. К., 2016. 42 с.

- 145.Кербелите Б. П. Историческое развитие структур и семантики сказок: автореферат дис. д-ра филол. наук: 10.01.09. Москва, Институт мировой литературы им. А.М. Горького, 1989. 44 с.
- 146.Клингберг Т. Перегруженный мозг. Информационный поток и пределы рабочей памяти / пер. со швед. К. Мурадян и Е. Серебро. М. : Издательство «Ломоносовъ», 2010. 208 с.
- 147.Коваль Л. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: культуротворчий вимір. *Вища освіта України*. 2013. № 1. С. 82-87.
- 148.Козлов В. В. Работа с кризисной личностью: метод. пособие. Москва: Психотерапия, 2003. 302 с.
- 149.Козырева Т. В. Реализация студийной модели во внеаудиторной деятельности студентов университета. *Социокультурная имитация в социальном воспитании учащихся: Сборник статей*. Кострома: Студия оперативной полиграфии «Авантитул», 2004. С.35-38.
- 150.Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Том 1. Великая дидактика / перевод с латин. проф. Д. Н. Королькова ; под ред. с биограф. очерком и примеч. проф. А. А. Красновского. М.: Учпедгиз, 1939. 324 с.
- 151.Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. М.: Политиздат, 1996. 191 с.
- 152.Коперсак К.В. (Мацик К.В.) Крос-культурна комунікація як основний засіб становлення сучасного європейського полікультурного суспільства (освітнянський аспект). *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Збірник наукових праць. зб. наук. праць*. К.: Видавничий центр КНЛУ. 2007. Вип. 18. С.105-109.
- 153.Корепанова М.В., Липчанская И. А. Аттестация педагогических и руководящих работников ДОУ. М. : Сфера, 2005. 80 с.
- 154.Гончарова О. В., Лавринец И. А. Основы педагогического мастерства: учебник для студентов учреждений высшего профессионального образования / ред. И. А. Лавринец. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Академия, 2012. 240 с.

- 155.Корецька А. І. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2003. 22 с.
- 156.Костик Є. В. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів педагогічних університетів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2011. 22 с.
- 157.Костик Є. В. Моральність як основа формування духовних цінностей у студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. Вип. 2 (31). Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2009. С. 108–113.
- 158.Костюк Г.С. Избран. психологические труды. М.: Педагогика, 1988. 304 с.
- 159.Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. Психологический очерк / под ред. А.Р.Лурия; пер. с англ. М.: Изд-во «Прогресс», 1977. 260 с.
- 160.Кравченко С. А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь: Более 10000 единиц. М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. 511 с.
- 161.Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія. К. : Пед. думка, 2012. 366 с.
- 162.Кримський С. Філософія вимагає зробити своє життя складником світової біографії добра. *Філософ. думка*. 2001. № 6. С. 3-7.
- 163.Крулехт М.В., Тельнюк И. В. Экспертные оценки в образовании: учебное пособие для вузов. М. : Академия, 2002. 112 с.
- 164.Тельнюк И. В. Экспертные оценки в образовании: учебное пособие для вузов. М. : Академия, 2002. 112 с.
- 165.Куліш І.М. Використання дидактичної гри у підготовці фахівців різних спеціальностей. *Гуманітарні науки: науково-практичний журнал*. К., 2001. №2. С.112-116.
- 166.Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 180с.

167. Кучерявий О. Г. Теоретичні і методичні основи організації професійного самовиховання майбутніх вихователів дошкільних закладів і вчителів початкових класів : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2002. 37 с.
168. Лаппо В.В. Теоретико-методичні засади формування духовних цінностей студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: автореф. дис... док. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2018. 41 с.
169. Лебедева О.В. Психолого-педагогические условия сохранения и укрепления психологического здоровья будущего учителя: монография. Н. Новгород: Мининский университет, 2018. 188с.
170. Левит С. Я. Антология исследований культуры. Интерпретация культуры. СПб.: Университетская книга, 1997. 728 с.
171. Лесик В. Формування у студентів психолого-педагогічної готовності до майбутньої професійно-трудової діяльності. *Гуманітарний вісник «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»* : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2011. Вип. 22. С. 93-96.
172. Лихачев Б. Т. Простые истины воспитания: М.: Педагогика, 1983. 192 с.
173. Лифинцева Н. И. Теоретико-методологические основания духовно-нравственного развития и воспитания личности. *Ученые записки: Электронный научный журнал Курского государственного университета. Серия: Педагогические науки*. 2011. № 4 (20). URL: <http://scientific-notes.ru/index.php?page=6&new=22>
174. Ліба О. Організація експериментального дослідження з формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування інноваційних технологій навчання математики в школі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. Вип. 1 (3). С. 84-89.
175. Ліба О. Структура готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування інноваційних технологій навчання

- математики в школі. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 1. С. 71-79.
176. Лігоцький А. О. Теоретико-методологічні засади різнорівневої підготовки фахівців в Україні. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: монографія / за ред. Н.Г. Ничкало. Київ: ІПППО, 1999. С. 12-42.
177. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. М.: Гнозис; Издательская группа «Прогресс», 1992. 272 с.
178. Лукашевич М. П., Бурмака М. П. Менеджмент людських ресурсів та самоменеджмент як соціальні технології реалізації особистісного потенціалу менеджера. *Соц.-екон. дослідж. в перехід. період*. 2007. Вип. 3. С. 608-620.
179. Ляпунова В. А. Підготовка вихователів до формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку: монографія. Мелітополь, 2016. 363 с.
180. Ляпунова В. А. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.04; 13.00.08. Мелітополь, 2017. 490 с.
181. Ляпунова В. А. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка та психологія: збірник наукових праць*. Харків. 2016. №52. С. 60–69.
182. Магун В. Руднев М. Жизненные ценности населения Украины: сравнение с 23 другими европейскими странами. Стаття вторая. Вестник Общественного Мнения. 2007. № 4 (90). С. 39-51. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/zhiznennye-tsennosti-naseleniya-ukrainy-sravnenie-s-23-drugimi-evropeyskimi-stranami-statya-vtoraya>
183. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. К. : Радянська школа, 1990. 366 с.
184. Макаренко А. С. Педагогижимают плечами. Педагогические сочинения в 8-ми томах. М. : Педагогика, 1983. Т.1. С. 213–249.

- 185.Максименко С.Д. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. *Психологія і особистість*. 2016. № 1(9). С. 11-17.
- 186.Малахов В. А. Етика : курс лекцій. Острог : Видавництво Національного університету. «Острозька академія», 2014. 214 с.
- 187.Мамардашвили Мераб. Сознание и цивилизация. Тексты и беседы. М.: Изд-во «Логос», 2004. 272 с.
- 188.Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2009. 47 с.
- 189.Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2011. 352 с.
- 190.Мільто Л. О. Розвиток ідей педагогічної майстерності в історії зарубіжної філософсько-педагогічної думки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40. С. 324-329.
- 191.Мільто Л. О. Роль педагогів-новаторів у розвитку педагогічної майстерності вчителя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2012. Вип. 15. С. 89-96.
- 192.Мовчан В. Духовність: моральнісні виміри. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. № 2. С. 57-46.
- 193.Мозуль І. В. Структура готовності майбутніх учителів початкових класів у контексті сучасних вимог професійної освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 30. С. 75-81.
- 194.Мозуль І. В. Експериментальна методика підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в молодших школярів предметної природознавчої компетентності. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2017. Вип. 34. С. 130-141. (Сер.: Педагогічні науки). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2017_2_16.
- 195.Мозуль І. В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої

- компетентності : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04. Київ. 2018. 294 с.
196. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. пос. 5-те вид., доп. і перероб. К., 2007. 656 с.
197. Молодший та середній вік (Видавництво «А-ба-ба-га-ла-ма-га»). 2018. URL: <https://store.ababahalamaha.com.ua/index.php/books/age-groups/gradeschoolers.html?dir=asc&order=price&p=3>
198. Моральне виховання молодших школярів. Розробки занять / упорядник Сухар В.Л. Харків: Веста; Вид-во Ранок, 2008. 176 с
199. Моральный выбор / А. А. Гусейнов, Р. И. Александрова, С. Ф. Анисимов и др.; под общ. ред. А. И Титаренко.. М. : Изд-во МГУ, 1980. 344 с.
200. Москальова Л. Ю. Виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури: теоретичний і методичний аспекти: монографія. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2009. 464 с.
201. Москальова Л. Ю. Духовно-моральне виховання студентів у вищих навчальних закладах: збірник наукових праць *Уманського державного педагогічного університету імені П.Тичини*. Умань: ПП Жовтий О.О., 2013. Ч.1. С. 160-169.
202. Москальова Л. Ю. Духовно-моральний розвиток особистості як метапринцип гармонізації культурно-освітнього простору майбутнього педагога. Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: проблеми та перспективи: монографія. Мелітополь-Седльце, 2014. С. 151-163.
203. Навчальна програма підготовки вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі інститутів післядипломної педагогічної освіти України (на основі християнського віровчення) / Нац. ун-т «Остроз. акад.», Держ. ВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України; [розроб. : Жуковський В. М. та ін. ; упоряд. С. Власова]. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2014. 111 с.
204. Нагорний Б. Г., Яковенко М. Л., Яковенко А. В. Студентство і сучасність. К. : Арістей, 2005. 164 с.

205. Національний освітній глосарій: вища освіта. / авт.-уклад. : В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / за ред. В. Г. Кременя 2-е вид., перероб. і доп. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.
206. Немов Р.С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3-х кн. 4-е изд. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. Кн.1. Общие основы психологии. 688 с.
207. Никулина И. В. Психологические особенности студенческого возраста. Самара: Универс групп, 2009. 100 с.
208. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий. М.: Изд. центр ИЭТ, 2013. 268 с.
209. Обухова Л. Ф. Детская (возрастная) психология: ученик. М.: Российское пед. агентство. 1996. 374 с.
210. Омельченко О.П. Духовний розвиток учнівської молоді в регіональному культурно-освітньому просторі: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2006. 20 с.
211. Овчинникова Т. Н. Особенности осознания себя детьми 6-летнего возраста. Вопросы психологии. 2001. №3. С. 17–26.
212. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект): автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2003. 36с.
213. Олексюк О. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки : дис... д-ра. пед. наук: 13.00.04; 13.00.01. К., 1997. 333 с.
214. Олійник І. М. Обґрунтування структури готовності вчителя до формування навчально-пізнавальної компетентності молодших школярів. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 163-169.
215. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности: кн. для учителя. М.: Просвещение, 1991. 287 с.
216. Орлова Р. А. Формирование готовности будущего учителя начальных классов к воспитанию культуры межнационального

- общения младших школьников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Новосибирск, 2009. 284 с.
217. Орлова Э. А. Морфология культуры. Культурология. XX век : словарь. СПб., 1997. 293 с.
218. Ороновська Л. Д. Духовність як чинник самовизначення особистості. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка*. 2001. №9. С.110-114.
219. Осухова Н. Г. Психологическая помощь в трудных и экстремальных ситуациях. 2-изд., испр. М.: Изд. центр «Академия», 2007. 288 с.
220. Панов С. Ф. Теоретико-методичні засади професійного формування технічних перекладачів у вищих навчальних закладах: монографія. К., 2015. 242 с.
221. Панченко Л. Н. Формирование ценностных ориентаций молодежи в период системной трансформации: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03. Киев, 2003. 19 с.
222. Парагульгов М.Б. Межкультурная коммуникация в контексте образовательной системы: формирование поликультурной компетенции педагога. *Образование в современной школе*. 2004. № 3. С. 22-24.
223. Парфьонов М.П. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до педагогічного керівництва самостійною роботою учнів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2006. 20 с.
224. Паршук С. М. До проблеми підготовки студентів педагогічних факультетів до національного виховання учнів. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. пр.* Миколаїв: МДУ, 2005. Вип. 10. С. 100-106.
225. Пасько К.М. Світоглядно-філософські основи формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки вчителя: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.10. К., 2008. 20 с.

226. Педагогіка вищої школи / Андрущенко В. П., Бех І. Д., Волощук І. С. та ін.; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. Київ: Педагогічна думка. 2008. 256 с.
227. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: наук.-метод. посіб. / ред.: В. Г. Слюсаренко, О. В. Проскура. К., 1998. 196 с
228. Пенські В.М. Зміст моральної свідомості: уявлення про чесність, доброту, особисті чи соціальні цінності. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології Г.С.Костюка АПН України*. К.: Гнозис, 2009. Т.11. Ч. 3. С.326-335.
229. Песталоцци І. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х Т. 1 / под ред. В. Л. Ротенберг, В. М. Кларина. Москва: Педагогика, 1981. 336 с.
230. Петракова Т. И. Духовные основы нравственного воспитания. Москва: ИМПЭТО, 1997. 46 с.
231. Петровский В. А. Личность в психологии : парадигма субъектности: учебное пособие для вузов. Ростов н/Д : Феникс, 1996. 509 с.
232. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
233. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1980. 302 с.
234. Пешкова В. Е. Мозг и психика. Теория системного подхода в психологии : монография. 3-е изд. М.-Берлин : Директ-Медиа, 2015. 628 с.
235. Пехота О.М. Психолого-педагогічні основи індивідуально орієнтованої підготовки майбутнього вчителя. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: монографія. Київ, 1999. С. 213-235.
236. Пиаже Ж. Избранные психологические труды: Пер. с англ. и фр. / Вступ. статья В. А. Лекторского, В. Н. Садовского, Э. Г. Юдина. М. 1994. 680 с.

237. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенок. М.: Педагогика, 1985. 496 с.
238. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка. *Иностранные языки в школе*. 2002. № 2. С. 4-11.
239. Поліщук Н. М. Структура готовності вчителя до формування здоров'язбережувальної компетентності учнів. *Вісник післядипломної освіти*. 2012. Вип. 8. С. 102-109.
240. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К., 2004. С. 15–24.
241. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія. К.: Наш час, 2005. 280 с.
242. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» / від 23 листопада 2011 р. № 1341. 2011. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>
243. Постанова КМУ № 87 від 21.02.2018 року «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти». URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/59891/
244. Початкова освіта : Методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.
245. Предборська І. М. Постнекласичні інтервенції в освітньому дискурсі. *Вища освіта України*. 2003. № 2. С. 37–40.
246. Предборська І. М. Філософські основи нової парадигми освіти. Філософські абрисы сучасної освіти : [монографія] / [Предборська І. М., Вишинська Г. В., Гайденок В. О., Гамрецька Г. С. та ін.]; за

- заг. ред. І. Предборської. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. С. 21–29.
247. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А. Ауербаха. 2-е изд. СПб.: Питер, 2006. 1096 с.
248. Психологічний словник Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / за ред. Н. А. Побірченко. Київ. 2007. 274 с.
249. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М. 2002. 396 с.
250. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посібник. К.: ІЗМН, 1996. 236 с.
251. Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ, Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
252. Рикер П. Я-сам как другой : пер. с франц. М.: Изд-во гуманитарной литературы, 2008. 416 с. (Французская философия XX века).
253. Рівні Національної рамки кваліфікацій. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>
254. Розанов В. В. Сумерки просвещения. Сборник статей по вопросам образования / изд. П. Перцова. СПб.: Типография М. Меркушева, 1899. 240 с.
255. Розин В. М. Культурология: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Гардарики, 2003. 462 с.
256. Рубинштейн С. Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности. Вопросы психологии. 1957. № 3. С. 30–38.
257. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 2000. 720 с.
258. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 713 с.
259. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2 т.: / пер. с франц. М. 1981. 656 с.
260. Савин Н. В. Педагогика: учеб. пособие. М. : Просвещение, 1972. 303 с.

- 261.Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. факульт. К.: Генеза, 2002. 368 с.
- 262.Савчин М. Здатності особистості: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 288 с.
- 263.Савчин М. Фундаментальні духовні здатності особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* 2014. Вип.1.Т.1. С. 92-98.
- 264.Садова Т.А. Професійна компетентність та готовність до педагогічної діяльності: сутність і взаємозв'язок. URL: <http://vuzlib.com/content/view/331/84/>
- 265.Саннікова Т. В. Вплив курсу з основ християнської етики на духовний світ молодших підлітків. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка.* 2014. Вип. 27. С. 119-124.
- 266.Сарингулян К. С. Культура и регуляция деятельности. Ереван: Изд-во АН Армян. ССР, 1986. 156 с.
- 267.Селевко Г.К. Компетентности и их классификация. *Народное образование.* 2004. № 4. С. 138-143.
- 268.Семашко О. М. Соціологія мистецтва: навчальний посібник для вузів культури і мистецтв. 2-ге вид., випр. і доп. Львів : Магнолія плюс : В. М. Піча, 2006. 244 с.
- 269.Семёнов Ю. И., Тайлор Э. Культурология. XX век: Энциклопедия. Т. 2: М-Я / гл. ред., сост. С. Я. Левит. СПб.: Университетская книга, 1998. 447 с.
- 270.Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): дис. докт. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 396 с.
- 271.Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2006. 41 с.
- 272.Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности: монография. Киев : Наукова думка, 1988. 240 с.

273. Семиченко В. А. Методологічні труднощі наукових досліджень з проблем розвитку і саморозвитку особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Психологія і педагогіка*. 2010. Вип. 16. С. 258-266.
274. Семиченко В. А. «Я» в структурі професійно надійної особистості. *Наука і освіта*. 2009. Вип. 3. С. 30-32.
275. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей (психолого-педагогический аспект): дис...д-ра психол.наук: 19.00.07. К., 1992. 432 с.
276. Сисоєва С. О., Батечко Н. Г. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. К.: ВД ЕКМО, 2011. 368с.
277. Сіданіч І. Л. Теоретико-педагогічні аспекти духовно-морального виховання дітей у вітчизняній школі ХХ століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 5 (58). С. 186-197.
278. Скріннік Е. О. Підготовка майбутнього вчителя до формування сімейних духовно-моральних цінностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Умань, 2016. 20 с.
279. Сковорода Г. С.. Пізнай в собі людину / пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. Львів: Світ, 1995. 528 с.
280. Слостенін В., Подымова Л. Педагогика: инновационная деятельность. М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. 224 с.
281. Слостенін В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. М.: Педагогика, 1976. 120с.
282. Слесик К. М. Моральна самосвідомість і моральна поведінка у структурі процесу формування етичної культури учнів: *збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2011. № 4. С. 152-155.

- 283.Словарь Л. С. Выготского / под ред. А. Леонтьева. М.: Изд-во «Смысл», 2007. 119 с.
- 284.Словарь педагогического обихода / под ред. профессора Л.М.Лузиной. Псков: ПГПИ, 2001. 92 с.
- 285.Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посіб. для ст. вищих навчальних закладів: вид. 2-ге, доп. і перероб. / Укладач О.Є. Антонова. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.
- 286.Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 2-е вид., випр. і доп. К.: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985. 966 с.
- 287.Словник синонімів української мови: в 2-х т. / А.А.Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. К.: Наукова думка, 2001. Т.1. 1040 с.
- 288.Словник синонімів української мови: в 2-х т. / А.А.Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.. – К.: Наукова думка, 2001. Т.2. 960 с.
- 289.Словник-довідник правових, політологічних, соціологічних та економічних термінів: навч. посіб. / Укладачі: І. П. Байрак, В. К. Збарський, О. В. Грабовський, В. І. Курило, Л. І. Курило. К.: Міленіум, 2008. 296 с.
- 290.Слонеvська І. Б. Формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури: дис... канд. філос. наук: 09.00.03. К., 2002. 172с.
- 291.Соколов А. В. Философия информации. 3-е изд. М.: Изд-во Юрайт, 2019. 340 с.
- 292.Солодкая А. К. Готовность участников педагогического процесса к кросс-культурному взаимодействию: критерии кросскультурной компетентности и этнической толерантности. *Наук. праці: наук.-метод. журнал. Миколаїв: Вид. Черномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили*, 2012. Вип.176. Т. 188. (Педагогіка). С. 38–43.
- 293.Солоненко А. М. Конструювання духовно-культурних практик майбутнього педагога у контексті праксеологічного підходу.

- Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: проблеми та перспективи: монографія. Мелітополь-Седльце, 2014. С. 163-176.
- 294.Сорока О. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7 (51). С.156-165.
- 295.Стандарт вищої освіти України бакалавра за спеціальністю 013 «Початкова освіта». К., 2016. 45 с.
- 296.Стиркіна Ю. С. Культурологічний підхід до викладання іноземної мови. *Вісник ПДПУ імені В. Г. Короленка: збірник наукових праць*. Полтава: ПДПУ. 2000. С.153–167.
- 297.Столяренко О. Філософсько-педагогічний зміст формування ціннісного ставлення до людини. *Рідна школа*. 2001. №3. С. 18-21.
- 298.Столяренко О. В. Оптимізація процесу гуманістичного виховання молоді на базі духовних цінностей. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб. / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця, 2010. Вип. 2. С. 85-91.
- 299.Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 3. К.: Рад. шк., 1977. 670 с.
- 300.Сухомлинський В. О. Вибрані педагогічні твори. М.: Просвещение, 1980. 243 с.
- 301.Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори: в. 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. С. 403–637.
- 302.Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. №4. С.13–18.
- 303.Тайлор Э.Б.Первобытная культура / пер. с англ. Д. А. Коропчевского. М.: Политиздат, 1989. 573 с.
- 304.Талько Т. Модерністські впливи на постмодерністський філософсько-антропологічний дискурс *Вісник Дніпропетровського Університету*. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2009. № 19. С. 171-179.

- 305.Ткачова Т.М. Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ, 2004. 20 с.
- 306.Теоретико-методологические основы развития профессиональной деятельности учителя: монография / О. П. Морозова, В. А.Сластенин, Ю. В. Сенько и др. Барнаул: Изд-во БГПУ, 2004. 546 с.
- 307.Тернопільська В. І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: автореф. дис... док. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2009. 42 с.
- 308.Тернопільська В. І. Взаємини у системі «педагог – вихованець – батьки» як важлива умова соціально-комунікативного розвитку молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики» : зб. наук, праць.* К. : НПУ 2007. Вип. 6 (16). С. 93-98.
- 309.Тимошко Г.М. Формування культури шкільного середовища засобами організаційного впливу ЗНЗ. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2009. № 61. С.30-36.
- 310.Тихомиров О. К. Психология мышления. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 272 с.
- 311.Ткачова Н.О. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2007. 44 с.
- 312.Тлумачний української мови / за ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків: Прапор, 2005. 992 с.
- 313.Торндайк Э. Процесс учения у человека / пер.с англ. М.: Учпедгиз, 1935. 160 с.
- 314.Тушева В. В. Культурологічний підхід як теоретико-методологічна основа стратегії формування науково-дослідницької культури майбутніх вчителів музики. *Вісник*

Житомирського державного університету імені Івана Франка.
2016. №4 (86). С. 155-161.

- 315.Тюріна Т. Г. Внутрішні механізми процесу одухотворення людини з погляду християнського віровчення. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2016. Вип. 6. С. 249-261.
- 316.Тюріна Т. Г. Духовність як віддзеркалення божественного в людині. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2018. Вип. 2. С. 197-208.
- 317.Тяллева І. О. Про проблему готовності майбутніх учителів іноземної мови до самореалізації у професійній діяльності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки : зб. наук. праць.* Миколаїв: МДУ, 2006. Т. 4. Вип. 12. С. 215–227.
- 318.Україна після 2015 року: майбутнє, якого ми прагнемо: національна доповідь / Лібанова Е. М., Балакірева О. М., Єрмолаєв А. В. та ін. К. : 2013. 114 с.
- 319.Уотсон Дж. Б. Психология как наука о поведении. М.: Государственное издательство, 1926. 384 с.
- 320.Урсул А. Д. Проблема информации в современной науке. Философские очерки: монография. М.: Наука, 1975. 286 с.
- 321.Ушинский К. Д. Собрание сочинений: В 11 т. / редкол.: А. И. Еголин (гл. ред.) и др. Т. 2: Педагогические статьи 1857-1861 гг. 1948. 656 с.
- 322.Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 т. / пер. с рос. / редкол.: В. М. Столетов (голова) та ін. Т. I: Теоретичні проблеми педагогіки. К.: Рад. школа, 1983. 488 с.
- 323.Федоров О. Д., Журавлева О. Н., Полякова Т. Н. Образовательные стратегемы проектирования дополнительных профессиональных программ для педагогов: выбор приоритетов. *Вопросы образования / Educational Studies Moscow.* 2018. № 2. С.71-90.

324. Філософія освіти: навч. пос. / за заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
325. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. С.55.
326. Фоменко К.М. Педагогічні умови духовної самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2004. 20 с.
327. Фридман Л. М., Кулагина И. Ю. Психологический справочник учителя. М.: Просвещение, 1991. 288 с.
328. Фрицюк В. Структура готовності до безперервного професійного саморозвитку майбутніх педагогів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки.* 2016. № 3. С. 173-176.
329. Фрицюк В. А. Діагностика готовності майбутніх педагогів до професійного саморозвитку. *Наука і освіта.* 2016. № 10. С. 189-194.
330. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд. СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. 860 с.
331. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: автореф. дис.. д-ра пед.наук: 13.00.04. Київ, ІПППО АПН України, 1999. 38 с.
332. Хорев Н.В. Философия и культура: Лекция. Москва : Изд-во МГУ, 1978. 32 с.
333. Хоронжий А. Г. Самокерування духовним розвитком способу життя людини. Зб. тез міжнар. науково-практичної конференції «Наука і духовність у системі сучасного управління» (Львів 19 квітня 2012 р.). Львів : «СПОЛОМ», 2012. С. 21.
334. Хорошайло О. С. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2008. 20 с.

- 335.Хоружа Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. К., 2004. 36 с.
- 336.Цветкова Р.И. Мотивационная сфера личности современного студента: факторы, условия и средства ее формирования в процессе профессионального становления. автореф. дис. ... д-ра психол.наук: 19.00.07 . Иркутск, 2006. 49 с.
- 337.Чаговець А. І. Гармонійне виховання дітей 4-6 років у культурно-освітньому просторі дошкільного навчального закладу: дис... док. пед.наук: 13.00.07. Київ, 2019. 453с.
- 338.Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. К. : Знання, 1965. 48с.
- 339.Чернілевський Д.В. Креативна педагогічна діяльність викладача вищої школи на основі духовних цінностей. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 26-37.
- 340.Чернілевський Д.В. Роль викладача у формуванні виховного середовища в сучасній освітній діяльності ВНЗ. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб. / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця, 2010. Вип. 2. С. 51-47.
- 341.Читацькі звички українців: соціологічні дослідження останніх років. 2018. URL:: <http://archive.chytomo.com/news/chitacki-zvichki-ukraiinciv-sociologichni-doslidzhennya-ostannix-rokiv>
- 342.Шевченко Г. П. Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія / Г. П. Шевченко та ін. Луганськ: Вид-во «НОУЛІДЖ», 2013. 332 с.
- 343.Шевченко Ю. М. Готовність студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. № 1(65). С. 194–206.

- 344.Шевченко Ю. М. Професійна готовність майбутніх педагогів у сучасній науковій літературі. *Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал*. №12(167). грудень. 2018. С. 88-94.
- 345.Шевченко Ю. М. Специфіка підготовки майбутніх фахівців початкової освіти до духовно-морального розвитку особистості молодшого школяра в крос-культурному просторі. *Молодий вчений*. Херсон. 2017. №12. С. 484-490.
- 346.Шевченко Ю.М. Аналіз концепту поняття «готовність» у словниковій літературі. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2018. Вип.22. (Т. 2). С. 154-161.
- 347.Шевченко Ю.М. Аналіз підходів до визначення компонентів у структурі готовності студентів до діяльності. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон, 2019. Вип. LXXXVI. С. 194-198.
- 348.Шевченко Ю.М. Гармонізація естетичної культури майбутніх учителів початкових класів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. праць*. Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. Вип. 13. С. 218-222.
- 349.Шевченко Ю.М. Готовність студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2017. №1 (65). С. 194-206.
- 350.Шевченко Ю.М. Діяльнісний підхід як методологічне джерело в удосконаленні готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодшого школяра. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових*. Сєверодонецьк: [СНУ ім. В. Даля]. 2018. Вип. 5 (86). С. 244-257.
- 351.Шевченко Ю.М. Духовна спрямованість полікультурної компетентності як складовий компонент професійної освіти майбутнього вчителя. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. праць*.

Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького. 2017. Вип. 19 (2). С. 93-99.

352. Шевченко Ю.М. Духовно-моральна культура молодшого школяра – фундамент формування учня як особистості. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Херсон. 2017. С. 40-46.
353. Шевченко Ю.М. Духовно-моральне виховання в крос-культурному просторі. *Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати – 2016: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Братислава, 15-18 березня 2016 року)*. К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. С. 150-152.
354. Шевченко Ю.М. Духовно-моральне становлення особистості молодшого школяра в системі сучасної освіти. *International research and practice conference «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics»: Conference proceedings (Lublin: October 20-21, 2017)*. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 236. Р. 94-98.
355. Шевченко Ю.М. Духовно-моральний розвиток молодшого школяра в крос-культурному просторі : навч.-метод. посіб. для студ. спеціальності «Початкова освіта». Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2019. 160 с.
356. Шевченко Ю.М. Духовно-моральний розвиток особистості в освітньому процесі початкової школи. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи : зб.наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції (Коломия, 30 листопада 2017 р.)*. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. С. 153-157.
357. Шевченко Ю.М. Залучення до духовних цінностей як засіб гармонізації духовно-морального розвитку молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. праць*. Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2015. Вип. 14. С. 160-166.
358. Шевченко Ю.М. Методологічні орієнтири з питання готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших

- школярів у контексті ідей компетентнісного підходу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2019. Вип. 61. (Т. 2). С. 221-226.
- 359.Шевченко Ю.М. Наукові підходи в удосконаленні готовності студентів педвишів щодо духовно-морального розвитку молодших школярів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. пр., Миколаїв, 2019. № 1 (64). С. 268-274.
- 360.Шевченко Ю.М. Особливості духовно-морального розвитку молодших школярів в сучасних умовах. *Інноваційна педагогіка: Науковий журнал*. Одеса, 2018. Вип.7, (Т.1). С. 169-173.
- 361.Шевченко Ю.М. Особливості крос-культурного простору як культурологічного феномену. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць*. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. Випуск 54. С. 25-32.
- 362.Шевченко Ю.М. Особливості крос-культурної грамотності майбутнього вчителя. *International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference Proceedings*. (Kielce, December 28-29, 2016). Kielce: Holy Cross University. 2016. P. 138-140.
- 363.Шевченко Ю.М. Підготовка майбутніх учителів до використання інноваційних методик з духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 6. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2018. Випуск 58. С. 246-250.
- 364.Шевченко Ю.М. Поняття професійної готовності майбутніх педагогів у сучасній науковій літературі. *Молодь і ринок: Щомісячний науково-педагогічний журнал*, 2018. №12(167). С. 88-94.

- 365.Шевченко Ю.М. Психологічні механізми духовно-морального розвитку в структурі готовності до професійної педагогічної діяльності. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. праць*. Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2018. Вип. 20 (1). С. 101-106.
- 366.Шевченко Ю.М. Психолого-педагогічна характеристика рівнів готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів. *Slovak international scientific journal*, 2019. №30. Vol.2. P. 22-27.
- 367.Шевченко Ю.М. Психолого-педагогічні умови готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2018. Вип. 10. С. 343-355.
- 368.Шевченко Ю.М. Системний підхід в удосконаленні готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2019. Вип. 66., С. 204-209.
- 369.Шевченко Ю.М. Специфіка підготовки майбутніх фахівців початкової освіти до духовно-морального розвитку особистості молодшого школяра в крос-культурному просторі. *Молодий вчений*. Херсон, 2017. №12. С. 484-490.
- 370.Шевченко Ю.М. Структурні компоненти готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка 2019. № 1 (85). С. 127-139.
- 371.Шевченко Ю.М. Сутність і структура готовності студентів закладів вищої освіти до духовно-морального розвитку молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб. наук. праць*.

Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2018. Вип. 2 (21). С. 92-98.

372. Шевченко Ю.М. Сучасний стан готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів у крос-культурному просторі. *World science*, 2018. № 4(32). Vol.7. Р. 11-16.
373. Шевченко Ю.М. Сучасні інновації у формування готовності майбутніх учителів до духовно-морального розвитку молодших школярів. *Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 30 листопада-1 грудня 2018 р.). К.: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 37-40.
374. Шевченко Ю.М. Філософсько-педагогічний аналіз формування і розвитку культурних цінностей в інформаційному суспільстві. *Digital economy and digital society: Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach. 2019. Р. 204-214.
375. Шевченко Ю.М. Формування духовно-моральної культури студентів як психолого-педагогічна проблема. *Людиновимірність гармонізації культурно-освітнього простору майбутніх педагогів: наукові досягнення і перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції в 2 т.* (Мелітополь, 11-12 червня 2015 р.). Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького. 2015. Т.2. С. 181-185.
376. Шевченко Ю.М. Шляхи подолання духовно-моральних порушень молодших школярів. *Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології і педагогіки: матеріали міжнародної наукової конференції*. (Київ, 1–2 грудня 2017 р.). К.: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. С. 78-82.
377. Шевченко Ю. М. Glossary понять та термінів духовно-моральної спрямованості [для здобувачів вищої освіти (013 Початкова освіта)]. Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 63 с.
378. Шишов С.Е. Концептуальные проблемы мониторинга качества образования. М.: НЦСиМО, 2008. 404 с.

- 379.Шмоніна Т. А., Глухов І. Г. Сучасні підходи до розуміння поняття «педагогічні умови»: *зб. наук. праць. Пед. науки*. Вип. 59. Херсон. 2011. 438 с.
- 380.Штейнер Р. Современная духовная жизнь и воспитание / пер. с нем.: Д. Виноградова. М.: Парсифаль, 1996. 208 с.
- 381.Экзистенциальная психология (под редакцией Ролло Мэя). / пер. М.Занадворова и Ю.Овчинниковой. Москва: Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001; Киев: PSYLIB, 2005. 624 с.
- 382.Эльконин Д. Б. Обучение и развитие младшего школьника. М.: Аспект Пресс, 2001. С. 39–41.
- 383.Юзвишин И. И. Информациология, или Закономерности информационных процессов и технологий в микро- и макромирах Вселенной. М. : Радио и связь, 1996. 212 с.
- 384.Юнг К. Архетип и символ. М.: Ренессанс, 1991. 304 с.
- 385.Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 568 с.
- 386.Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии. Теоретические проблемы развития психологической науки. 2-е изд., доп. М.: Политиздат, 1974. 447 с.
- 387.Alberti F. G. Cultural heritage, tourism and regional competitiveness: The Motor Valley cluster. *City, Culture and Society*. 2012. Vol. 3, №4. P. 261-273.
- 388.Al-Farabi. Risalah al -Tanbih 'ala Sabil al-Sa'adah li-Abi Nasr al-Farabi (pp. 178-224). 1987. (Ed. S. Khalifat). Amman: Jami'ah al-Urduniyah
- 389.Allegra Joie Midgette, Robyn Ilten-Gee, Deborah Wong Powers, Aki Murata & Larry Nucci 2018 Using Lesson Study in teacher professional development for domain-based moral education, *Journal of Moral Education*, 47:4, 498-518, DOI: 10.1080/03057240.2018.1445982
- 390.Andrews R. Teaching and learning argument. Cassell, 1995. 196 p.

391. Barrio M. J. Evaluating intangible cultural heritage: The case of cultural festivals. *City, Culture and Society* / M. J. Barrio, M. D. Luis, C. Herrero. 2012. Vol. 3, №4. P.235-244.
392. Bertalanffy L. *General System Theory* / Ludwig von Bertalanffy. New York: George Braziller, 1968. 289 p.
393. Collins J.W. *The Greenwood Dictionary of Education*. Westport: Greenwood Press, 2003. 444 p.
394. Education for Sustainable Development Goals - Learning Objectives. 2017. URL: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/igo/>
395. Efentakia K. Economic perspectives of intangible cultural activities. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 175. P. 415-422.
396. *Encyclopedia of Education*. MacMillan Reference Library, 2002. 3357 p.
397. *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory* / Peters M.A. (ed.). Singapore: Springer Science+Business Media, 2017. 2447 p.
398. Fedorov O. Chitatelskiy portret sovremennogo molodogo uchitelya [A Reader's Portrait of a Contemporary Young Teacher]. *Nepreryvnoe obrazovanie*, 2017. No 1, pp. 73–76.
399. Gladyshev V., Kouznetsova A., Penner R. (2016) Communication as a Factor of Achieving a Holistic Being in the Age of Networked Media. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, Vol. VIII, No. 4, 2016. P.96-105. DOI: <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v8n4.11>
400. Greenfield C.F. Investigation into New Zealand early childhood teachers' perspectives on spirituality and wairua in teaching. *International Journal of Children's Spirituality*. Volume 23, Issue 3, 3 July 2018, P. 275-290.
401. Gurova T. Yu., Gurov S. Yu., Moskaliyova L. Yu. Innovative Technologies in The Formation of Future English Teachers' Intercultural Communicative Competence. *Наука і освіта*. 2017. №6. 44-50. URL: <http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/articles/2017-6-doc/2017-6-st7>

402. Guzmán Antonio, Muñoz-Fernández Pablo, Rodríguez-Gutiérrez, Mercedes Luque-Vílchez. 2019. La Formación Inicial del Profesorado de Educación Secundaria en España: Perfil Y Motivaciones del Futuro Docente (Initial Teacher Training for Secondary Education in Spain: Profile and Motivations of the Future Teaching Staff) // *Educación XX1*. T. 22.1, 2019, pp. 71-92. DOI: 10.5944/educXX1.20007
403. International Encyclopedia of Education (8-Volume Set) / Peterson P. (Ed.). Oxford: Elsevier Science, 2010. 6957 p. 3rd ed.
404. International Encyclopedia of the Social Sciences. Editor in Chief William A. Darity Jr. N.-Y.: MacMillan Reference USA, 2007. 5759 p.
405. Ismail S., Jarrah A., Abdulwahed S. Exploring Pre-Service Teachers' Perceptions of Their Pedagogical Preferences, Teaching Competence and Motivation. *International Journal of Instruction*. 2019. Vol.12, No.1. Pp. 493–510. URL: <https://doi.org/10.29333/iji.2019.12132a>
406. Karabutova E. Teaching Communicative Competence Based on the Schematic Structure of Stories (Story Grammar). *International Journal of Science and Research*. 2015. Vol. 4, Issue 3. Pp. 1569–1663.
407. Kazumi Sugimura, Elisabetta Crocetti, Kai Hatano, Goda Kaniušonytė, Shogo Hihara, Rita Žukauskienė. A Cross-Cultural Perspective on the Relationships between Emotional Separation, Parental Trust, and Identity in Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. April 2018, Volume 47, Issue 4, pp. 749–759. <https://doi.org/10.1007/s10964-018-0819-4>
408. Kermyt G. Anderson Adverse Childhood Environment: Relationship With Sexual Risk Behaviors and Marital Status in a Large American Sample // *Evolutionary Psychology* April-June 2017: 1–11 DOI: 10.1177/1474704917710115
409. Kluckhohn C. Values and Value – orientations in the theory of action.: An explorator in definition and classification. Toward a general theory of action. Eds. T.Parson and E.Shils. Cambridge M.A.: Harvard Un. Press, 1951. P. 388-433.
410. Kostadinovska B., Janusheva V., Pejchinovska M. Pop Culture. A Tool for Improving the Communicative Competence of the Students.

International Journal of Science and Research. 2015. Vol. 4, Issue 3. Pp. 1860–1863.

411. Lifintsev D. S. Cross-cultural management: obstacles for effective cooperation in multicultural environment. *Науковий вісник Полісся* № 2 (10), ч. 2, 2017. С. 195-202.
412. Miller A., and Wattenberg M. Politics from the Pulpit: Religiosity and the 1980 Elections // *Public Opinion Quarterly*. 1984.
413. Mumuni T. Lived and expressed spirituality of children: insights from a kindergarten setting. *International Journal of Children's Spirituality*. 2018. Vol. 23. No.4. Pp. 1-14.
414. Oser F. Achtenhagen F., Renold U. Rotterdam. *Competence Oriented Teacher Training: Old Research Demands and New Pathways*. Taipei, 2006. 305 p. + VII p.
415. Rodó Sobre José Enrique Valores permanentes de Ariel, por Celia Reyes de Viana. Editorial Mosca Hnos. S. A., Montevideo, 1967. 48 p.
416. Rossi Robert J., Stringfield Samuel C. *Education Reform and Students at Risk: Studies of Education Reform*. DIANE Publishing, 1999. 199 p.
417. Shaffer D. R. *Social and Personality Development*. Belmont: Wadsworth Publishing, 2008. 648 p.
418. Sharma D. Competency Mapping to Identify High Performers: in Context to IT Professionals. *International Journal of Science and Research*. 2015. Vol. 4, Issue 3. P. 2146–2421.
419. Shevchenko Yu.M. Essence of future primary school teacher's readiness for the professional and educational activities. *International scientific-practical conference «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology»*: Conference Proceedings. (June 16-17, 2017). Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen. 2017. P. 100-104.
420. Shevchenko Yu.M. Productive approach to the interaction of subjects of educational process in a cross-cultural space. *XIII International Conference «Strategi of Qualiti in Industry and Education»*. (June 5-8

- 2017, Varna, Bulgaria): proceedings in two volumes, volume 2. Dnipro-Varna, 2017. P. 389-393.
421. Shevchenko Yu.M. Spiritual and moral culture of personality: social-philosophical aspect. *European vector of contemporary psychology, pedagogiy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: Collective monograph*. Volume 3. Sandomierz: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 426-446.
422. Shevchenko Yu.M. Spiritual education as a means of the development of personality's moral consciousness. *Proceedings of I International scientific conference "Innovations in various scientific fields"*. London, SI Universum, 2017. P. 19-24.
423. Shevchenko Yuliia. Principles and methods of primary schoolchildren's spiritual and moral development in the cross-cultural space. *Znanstvena misel journal Slovenia*, 2019. №30. Vol.2. 43-48.
424. Shevchenko Yuliia. The teacher's activity peculiarities in the future teachers' system preparation for the spiritual and moral development of elementary school pupils in the cross-cultural space. *International academy journal Web of Scholar*, 2019. 1(31), Vol. 2. P. 25-33.
425. Small J. L. *Understanding College Students' Spiritual Identities: Different Faiths, Varied Worldviews*. Hampton Press, 2011. 204 p.
426. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* / Edited by George Ritzer. Wiley: Blackwell Publishing, 2009. 6384 p.
427. *The Greenwood dictionary of education* / edited by John W. Collins III and Nancy Patricia O'Brien; foreword by Catherine Snow. 2003. 370 p.
428. *The national curriculum in England: Key stages 1 and 2 framework document*. Accessed 28 August 2016 https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/fil/20969/NCframework_document_FINAL.pdf
429. Uljens M., Ylimaki R. M. Non-affirmative Theory of Education as a Foundation for Curriculum Studies, Didaktik and Educational Leadership. *Bridging Educational Leadership, Curriculum Theory and Didaktik, Educational Governance Research*. 2017. Vol. 5. Pp. 3-145.

- 430.Vargas-Herrera F., Moya-Marchant L. Spiritual development: understanding and importance in schools: an analysis based on statements made by school directors from Valparaíso, Chile. *International Journal of Children's Spirituality*. Vol. 23, Issue 3, 3 July 2018, P. 323-336.
- 431.Vecco M. A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*. 2010. Vol. 11, № 3. P. 321-324.
- 432.Wegner D.M. *The Illusion of Conscious Will*. Cambridge (Mass.). London, 2002. XI + 405.
- 433.Willians P.M. Ir Change and stability in values and value system: A sociological perspective. *Understanding human values / Eds. M.Rokeach* N-Y: Free Presse, 1979. P.15-46.
- 434.Wills R., Gellel A., Yust K.-M. Evolving editorial roles: introducing the new team. *International Journal of Children's Spirituality*. 2018. Vol. 23, № 1. P. 1–2. URL : <https://doi.org/10.1080/1364436X.2018.1441641>.
- 435.*World Education Encyclopedia: A Survey of Educational Systems Worldwide (I-R) / Marlow-Ferguson R. (ed.); [Vol. 2 of 3]; 2-nd ed.* Farmington Hills: Gale Group, 2002. P. 583-1155.

Наукове видання

Ю. М. Шевченко

**ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ДО ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Монографія

Підписано до друку 14.05.2019 р. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 21,56.
Наклад 300 прим. Зам. № 2890

Видано та надруковано ФО-П Однорог Т.В.
72313, м. Мелітополь, вул. Героїв Сталінграда, 3а
Тел. (098) 243 96 51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 29.01.2013 р. серія ДК № 4477